

STILISTIKA

Hrvatski jezik

1950^{ih}

Zbornik radova

sa znanstvenoga skupa povodom 70. obljetnice Katedre
za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Hrvatski jezik 1950-ih

Zbornik radova sa znanstvenoga skupa povodom 70. obljetnice
Katedre za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
održanoga 13. prosinca 2019.

Nakladnik

Stilistika.org

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
Katedra za stilistiku
Ivana Lučića 3, Zagreb

Za nakladnika

Miljenko Šimpraga

Urednik

Krešimir Bagić

Recenzenti

Ana Čavar
Mateo Žagar

Oblikovanje

KaramanDesign

Godina i mjesec objavljivanja: 2021, veljača

ISBN 978-953-175-905-2 (HTML)

ISBN 978-953-175-906-9 (PDF)

ISBN 978-953-175-904-5 (EPUB)

Objavljivanje knjige financijski je poduprlo
Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske

Hrvatski jezik 1950^{ih}

Zbornik radova

sa znanstvenoga skupa povodom 70. obljetnice Katedre za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu održanoga 13. prosinca 2019.

Uredio

Ivan Marković

Zagreb 2021.

Sadržaj

Uvodnik	7
-------------------	---

I.

Andela Frančić

Matija Smodek. Zaslužnik za početak visokoškolske nastave hrvatskoga jezika	9
---	---

Kristian Novak

Katedra za jezik horvatsko-slavonski (1846–1850).	27
---	----

Ivan Marković

70. obljetnica Katedre za hrvatski standardni jezik?	45
--	----

Edita Hercigonja-Mikšik

Onkraj palube. Sjećanja, dojmovi i pogledi 1980–2020.	107
---	-----

II.

Krešimir Mićanović

»Kamo ide naš književni jezik«. Novosadski zaključci i polemika Ljudevita Jonkea i Mihaila Stevanovića	117
--	-----

Krešimir Bagić

Polemika Ljudevita Jonkea i Ranka Marinkovića (1954–1955)	143
---	-----

Igor Marko Gligorić

Polemika Ivana Slamniga, Stjepana Babića i Dalibora Brozovića (1954–1955)	157
---	-----

III.

Helena Delaš

Naglasna norma 1950-ih u teoriji i praksi.	171
--	-----

Zrinka Jelaska

O jeziku u časopisu <i>Jezik</i> iliti <i>Jezikova</i> pojavnost od osnutka do kraja pedesetih godina	183
---	-----

Tatjana Pišković

Pristrani leksikograf u <i>Rječniku stranih riječi, izraza i kratica</i> (1951)	209
---	-----

IV.

Dinka Pasini

Antun Šoljan s ruba standarda 1950-ih. O slengu i slengom239

Iva Nazalević Čučević

Jezik u filmu *H-8...* (1958)253

Gabrijela Bionda

Kako govore Laura, Glorija, Vilma i Jasna 1950-ih?279

Uvodnik

Dana 13. prosinca 2019. održan je povodom 70. obljetnice Katedre za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu znanstveni skup *Hrvatski jezik 1950-ih*. Ovaj zbornik donosi većinu izlaganja s tog skupa.

Prilozi su raspoređeni u četirima cjelinama. Prva cjelina prigodna je, obljetnička, i sabire što znamo i što znamo da ne znamo o počecima visokoškolske nastave hrvatskoga jezika u Zagrebu i njezinu razvoju u prvih stotinu i pedesetak godina, od 1830-ih do 1980-ih. S naslovnim 1950-ima ona je povezana tako što se upravo tada suvremeni hrvatski na modernome Sveučilištu počinje predavati tako da ima svojega zasebnoga predavača i svoju katedru. Cjelina je zaokružena jednim osobnim osvrtom na razdoblje od 1980-ih do jučer.

Ostale tri cjeline tematske su i daju uvide u različite aspekte realnoga hrvatskoga 1950-ih, o kojemu ne znamo dovoljno, što se uostalom lako može reći za mnoga desetljeća 19. i 20. stoljeća. Radovi su tu da odškrinu neke jezične vidike za koje dosad nismo ni znali da postoje ili pak da nas podsjetu na to da su mnoge suvremene polemike prastare, već odavno su trebale biti umirovljene, ali žilavo se odupiru godinama i svrsi.

Prilozi su podvrgnuti uobičajenu recenzentskomu postupku s dvama ocjenjivačima. Svim ocjenjivačima – bilo je ih dvadeset – zahvaljujem na trudu i suradljivosti.

Ivan Marković
Zagreb, 9. prosinca 2020.

Andela Frančić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
afrancic@ffzg.hr

Pregledni rad
Primljen: 6. IV. 2020.
Prihvaćen: 12. V. 2020.

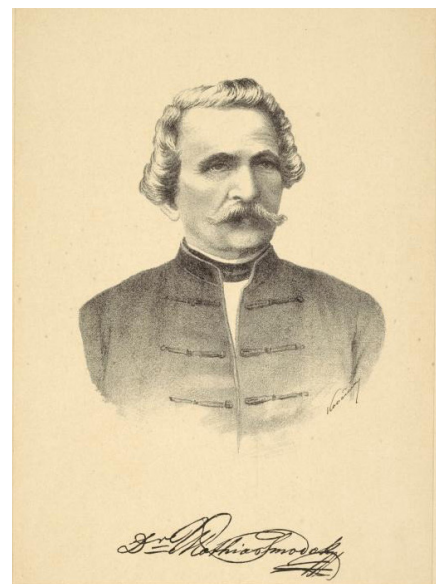
Matija Smodek

Zaslужnik za početak visokoškolske nastave hrvatskoga jezika

Uvodni dio rada vrlo je sažet pregled životnoga puta Matije Smodeka (1808–1881), kratak osvrt na službe koje je obnašao i pisanu ostavštinu. Slijedi detaljniji prikaz Smodekova prinosa poučavanju hrvatskoga jezika, točnije uvođenju hrvatskoga jezika u visokoškolsku nastavu. Zaključno se sumira važnost njegova djelovanja u hrvatskome preporodnom razdoblju te upozorava na nedovoljno isticanje njegovih zasluga, što se, uz ostalo, očituje i u iznimno rijetkoj zastupljenosti njegova imena u hrvatskoj hodonimiji.

1. Uvod

O Matiji Smodeku dosad se više puta pisalo – u kontekstu hrvatskoga narodnog preporoda spominjao se ponajprije njegov pionirski pothvat poučavanja hrvatskoga jezika u politički nimalo naklonjenu vremenu, pri pregledima povijesti hrvatskoga knjižničarstva isticale su se njegove napredne ideje i nepresušna energija, a nezaobilazan je bio i njegov spomen pri pregledima nastavnoga osoblja i predavača stručnih predmeta na pravnome fakultetu. O navedenim temama pisali su se zasebni radovi, natuknice u enciklopedijama, odlomci u knjigama ili tek rečenica-dvije u sklopu poglavlja u kojemu se govorilo o aktivnosti kojoj je Smodek dao svoj prinos. Pri svakome spomenu Smodeka gotovo je nezaobilazno navođenje podataka o godinama, nerijetko i datumima, važnim u njegovu životu (rođenje, stjecanje doktorata, predavanja, rad u knjižnici, umirovljenje, smrt). Iščitavajući dosadašnje radove u kojima se spominje Matija Smodek, naišli smo na podosta nepodudarnosti u biografskim podacima.¹ U ovome smo radu pokušali na jednome mjestu prikupiti ono što je dosad poznato o Smodeku, njegovu životu i radu, citirajući ili parafrazirajući riječi onih koji su se dosad njime bavili ili su ga spominjali pišući o aktivnostima kojih je bio sudionikom. Tek gdješto smo dopunili poznato novim činjenicama te upozorili na pokoji pogrešan podatak.

Slika 1. Matija Smodek
(Novaki, 4. siječnja 1808. –
Bjelovar, 22. rujna 1881.)

¹ Na neke od njih upozorio je Alojz Jembrih u radu »O Matiji Smodeku (1808.–1881.) iznova« (s. a.).

1.1. Iz Smodekova životopisa – od maruševčke matične knjige krštenih do bjelovarske matične knjige umrlih i Bolléovih arkada

Prvi pisani trag o Matiji Smodeku (točnije *Smudeku*)² sadržava Matična knjiga krštenih Župe sv. Jurja u Maruševcu (*Liber Baptisatorum Parochiae Marussevicensis*),³ naselju smještenom 15-ak km jugozapadno od Varaždina. U nju je 4. siječnja 1808. upisan zakoniti sin Matije Smudeka (*Mathias Szmudek*) i Ane Cuković (*Anna Czukovich*) iz obližnjih Novaka (str. 104).

S obzirom na to da se u vrijeme kad je Matija Smodek (mlađi) rođen u dotičnu matičnu knjigu upisivao samo datum krštenja zakinuti smo za podatak o datumu njegova rođenja. Međutim, znajući da su se djeca krstila najčešće isti dan kada su rođena ili dan poslije da ne bi umrla nekrštena,⁴ pretpostavljamo da je Matija Smodek rođen najvjerojatnije 4. siječnja 1808.⁵

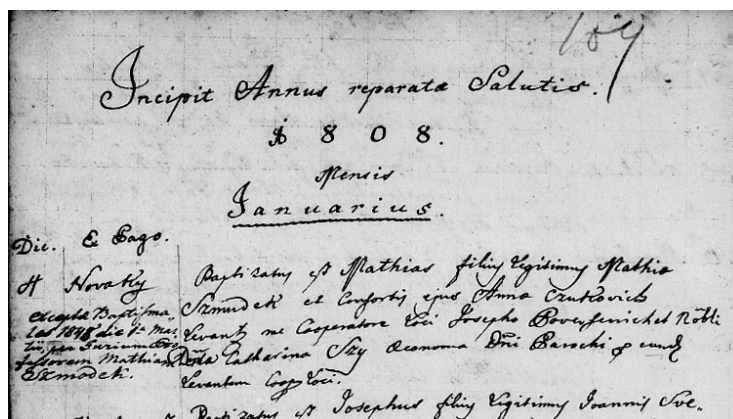
Školovanje je započeo u Varaždinu (gdje je završio četiri razreda »grammaticae«), nastavio u Zagrebu i Šopronu (završivši »clasis humanitatis«) te se dalje obrazovao (studirajući pravo i filozofiju) u Zagrebu i Pešti. Godine 1831. u Pešti stječe titulu doktora filozofije (»doctoris liberalium artium et philosophiae«), a 1938. doktora prava.

² Letimičnim pregledom upisa u starije matične knjige krštenih Župe sv. Jurja u Maruševcu (najstarija sačuvana obuhvaća razdoblje 1697–1739.), zaključili smo da je to prezime do početnoga desetljeća 19. stoljeća zapisivano u liku *Smudek* (*Szmudek*), pa zasigurno nije riječ o proizvoljnome zapisu upisivača Smodekova krštenja. Na slici 2. može se vidjeti da je kroz dva početna stupca u matičnoj knjizi (Die, Ex Pago), ispod upisa datuma krštenja i imena naselja u kojemu su živjeli roditelji Matije Smodeka, naknadno dodana bilješka u kojoj se spominje godina 1848. i prezime u liku *Smodek*. Sto godina poslije (1948.) u hrvatskome prezimskom sustavu potvrđen je samo prezimski lik *Smodek*. Najviše nositelja toga prezimena (59 od ukupno 75) živjelo je u nekadašnjim kotarima Varaždinu i Ivancu (Kotaru Ivanec tada su pripadala naselja Novaki Mali i Novaki Veliki) (Putanec – Šimunović 1976: 600). I u popisu 2001. potvrđen je samo lik *Smodek* (68 nositelja živjelo je u 15 naselja). Te je godine u Novakima u pet obitelji živjelo deset nositelja toga prezimena (Maletić – Šimunović 2008: II, 390). Prezime *Smodek* dovodi se u vezu s glagolom *smoditi*, *smuditi* 'plamenom paliti vanjsku površinu čega'. »Izhodiščno **smōdǫti* se je pod vplivom pslovan. **smolǫ* razvilo iz pslovan. **svōdǫti* 'smoditi'« (Snoj 2003: 674). Istoga su postanja i nadimačka prezimena *Smode*, *Smodej*, *Smodila*, *Smodiš*, *Smodlaka*, *Smud*, *Smuda*, *Smudić*, *Smudilo* (Matasović i dr. 2003: 1211).

³ Matična knjiga krštenih (s čije smo prve unutarnje stranice prenijeli latinski »naslov«), koja sadržava upise od 1798. do 1856., pohranjena je u Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu, gdje se u Zbirci matičnih knjiga vodi pod brojem 736. U istraživanju smo se služili digitaliziranom inačicom mikrofilmirane matice dostupne na internetskoj stranici FamilySearch.

⁴ Rijetko je između rođenja i krštenja prošlo više dana.

⁵ To svoje uvjerenje potkrepljujemo podacima iz matične knjige iste župe u koju su upisivani rođeni od 1858. do 1875. Ta knjiga sadržava latinskim jezikom tiskane obrasce podijeljene na »naslovljene« rubrike (stupce) u koje se upisuju traženi podaci, među ostalim i godina, mjesec i dan rođenja te krštenja (Annus, Mensis, Dies – Nativitatis, Collati Baptismatis). Usporedbom podataka iz tih dviju rubrika (datum rođenja i krštenja) zaključuje se da se gotovo uvijek ta dva datuma podudaraju (u rubriku su upisani brojkama isti datumi ili stoji zapis *eadem* (*baptisata est*). Prema tome, može se s velikom vjerojatnošću pretpostaviti da je i Matija Smodek rođen 4. siječnja 1808., tj. isti dan kada je upisan u maticu krštenih (eventualno dan prije kasno popodne ili u noći).

Slika 2. Upis Matije Smodeka u Matičnu knjigu krštenih Župe sv. Jurja u Maruševcu (izvor: internetska stranica FamilySearch)

Nekoliko godina (od 1832. do 1835.) kao suplent na tadašnjoj zagrebačkoj Kraljevskoj akademiji znanosti⁶ predaje naravno pravo (»jus naturae«), političke znanosti i ugarsko-hrvatsko pravo, a od 1835. – nakon što je imenovan za redovitoga profesora – do umirovljenja (1874.) predaje statistiku i ugarsko rudno pravo (Lorković 1881: 735).

Matija Smodek bio je jedan od bliskih Gajevih suradnika – o tomu, uz ostalo, svjedoči sačuvana korespondencija između njih te aktivno uključivanje u mnoge aktivnosti preporodnih pregalaca predvođenih Gajem, a najvažnija jest poučavanje hrvatskoga jezika na tada najvišem hrvatskom učilištu.

Uza svoj profesorski posao na Kraljevskoj akademiji znanosti od 1841. Smodek je i knjižničar Akademijine knjižnice (*Bibliotheca Regiae academiae zagrabienensis*). Iako se nevoljko prihvatio dodijeljene mu službe (koju je prema Statutu trebao obavljati netko s Katedre za povijest), do umirovljenja ju predano i odgovorno obnaša. Prema vlastitu svjedočenju u knjižnici je iz nereda i nesklada stvorio red i sklad, a pritom je radio »četrnaest godina za javno dobro bez ikakove nagrade, i to sám samcat, neimajući dugo vremena ni sluge, a još manje pisara«. Iako prepušten sam sebi, uredio je »knjižnicu od 20.000 svezaka, sastavio potrebne kataloge, a osim toga svaki dan sedam sati – izim nedjelje, blagdana i jesenskih praznika – dvorio knjigami čitatelje u čitaonici akademičkoj« (Lorković 1881: 752). I nakon umirovljenja (1874.) Smodek još kratko vrijeme (do jeseni 1875.) – do imenovanja njezina prvoga knjižničara Ivana Kostrenčića – nastavlja upravljati novoosnovanom Sveučilišnom knjižnicom (Čepulo 1996: 74). Iako

⁶ Zagrebačku Kraljevsku akademiju znanosti (*Regia scientiarum academia Zagrabienensis*), sljednicu isusovačke Akademije (*Academia Zagrabienensis*), osnovala je Marija Terezija 1776. Njezne su sastavnice u početku bili pravni, teološki i filozofski fakultet (studij). Godine 1784. Josip II. izdvaja teološki fakultet iz sastava Kraljevske akademije znanosti. Reformom čitavoga sustava školstva u Habsburškoj Monarhiji (1850.) Akademija je ukinuta. Filozofski studij priključen je »višjoj gimnaziji« kao 7. i 8. razred (»Višja gimnazija zagrebačka, sastojat će iz osam klassah, koje će se sastaviti iz dosadanjih šest gimnazialnih klassah i dviuh mudroslovnih akademičkih tečajah«; *Narodne novine*, br. 236, 13. listopada 1850.) a pravni studij postaje trogodišnja Pravoslavna akademija (*Regia academia iuris*). Detaljnije o povijesti visokoškolske nastave u Zagrebu v. Šidak (1969), Sirotković (1979), Čepulo (1996), Dobronić (2004).

neškoloovani knjižničar, »samozatajnim radom Matija je Smodek postavio čvrste osnove Sveučilišnoj knjižnici i osigurao ugled knjižničarskome zvanju« te se s pravom ubraja »među uglednike hrvatskoga knjižničarstva« (Živković 2001: 25).

Uz obveze koje je imao kao profesor statistike i ugarskoga rudnog prava na Kraljevskoj akademiji znanosti, uz vrlo zahtjevan posao u Akademijinoj knjižnici i čitaonici, Matija Smodek od 1832. do 1846. na Akademiji poučava hrvatski jezik. O tome njegovu angažmanu, potaknutom društveno-političkim okolnostima i rodoljubljem, bit će više riječi u središnjemu dijelu rada.

Smodek je svaki svoj posao obavljao savjesno i odgovorno, bio je cijenjen i poštovan te je »opetovano fungirao kao substitut prodirectora« Kraljevske akademije znanosti (Lorković: 1881: 736). Zanimljivo je spomenuti i činjenicu da je 1848. izabran za kaptana narodne garde – to je jedina godina »gdje se Smodek više iztiče u javnosti, ni prije ni poslje ne ni toliko, ali svoga uvjerenja nije nikada pritajivao, pa niti u ono doba, kad se je pritajivanje patriotskih nazora dobro gledalo i nagrađivalo« (Lorković 1881: 751).

Nakon umirovljenja kao priznanje za svoj rad dobiva titulu kraljevskoga savjetnika, »a hrvatski sabor poštujuć vrloga starinu, izabirao ga redovito svake godine sve do njegove smrti za člana kraljevinskoga suda« (Lorković 1881: 752).

Poslije razornoga potresa u Zagrebu (1880.) s obitelji se prvo seli u Podravinu gdje mu živi sin, a nedugo zatim odlazi kćeri u Bjelovar (Lorković 1881: 752), gdje umire 22. rujna 1881. U Matičnu knjigu umrlih bjelovarske župe (»parochiae Belovariensis«, str. 129) u rubrici Nomen, Cognomen, Conditio stoji zapis »Dr. Matija Smodek, kr. savjetnik u miru, sveučilišni profesor«. Kao razlog smrti navodi se plućni edem – »*Oedema pulmonum (Marasmus)*«. Pokopan je na »Belovarskom župnom groblju« 24. rujna 1881. U rubriku Observationes upisano je »Exped. 6/10 881.«⁷ Posmrtni ostaci Matije Smodeka nekoliko godina poslije preneseni su u Mirogojsku arkadu preporoditelja.⁸

No. inveni cursum	Anno, mense dies obitus	Defuncti						Religio	Ani actali	Morb., vel causa mortis	Sarcophagus fulas portus?	Sepultus locus et dies	Sepelitus Nomen, Cognomen, et Officium	Observationes
		Nomen, Cognomen, Conditio	Parochia, vel Cognomen Nomen Cognomen, Conditio	Locus		Origin	Demorci et Mortuus Annata							
88	1881 22 ^o rujna	Dr. Matija Smodek	Belovarska župa sv. Terezije	Belovarska župa sv. Terezije	Belovarska župa sv. Terezije	Belovarska župa sv. Terezije	Belovarska župa sv. Terezije	44	Oedema pulmonum (Marasmus)	Belovarska župa sv. Terezije	24. rujna 1881.	Belovarska župa sv. Terezije	St. 129. Exped. 6/10 881.	
	1881	Habacec	Fransja											

Slika 3. Upis Matije Smodeka u Matičnu knjigu umrlih Župe sv. Terezije u Bjelovaru (izvor: internetska stranica FamilySearch)

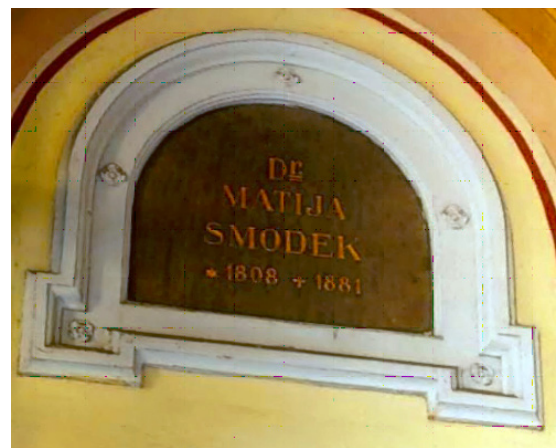
⁷ Matična knjiga umrlih (*Matricula defunctorum*), koja sadržava upise od 1875. do 1891., pohranjena je u Državnome arhivu Bjelovar u Bjelovaru (Zbirka matičnih knjiga rimokatoličkih župa). U istraživanju smo se služili digitaliziranom inačicom mikrofilmirane matice dostupne na internetskoj stranici FamilySearch.

⁸ Na [internetskim stranicama Gradskih groblja](#) čitamo: »Dana 15. listopada 1885. godine dovršena je gradnja arkade u koju su, uz prigodnu svečanost, pokopani posmrtni ostaci dr. Ljudevita Gaja, Stanka Vraza, Živka Vukasovića, Vjekoslava Babukića, Frana Kurelca, Vatroslava Lisinskog, Dragutina Seljana i dr. Dimitrija Demetra, a naknadno su ovdje još ukopani Franjo Žigrović, Dragutin Rakovac, Ivan i Antun Mažuranić, Mirko Bogović, Pavao Štoos, grof Janko Drašković, Antun Mihanović, dr. Matija Smodek i drugi«.

1.2. Smodekova pisana ostavština

Iza Smodeka ostalo je jedno tiskom objavljeno djelo – *Pravo gorsko inače rudno Deržave Avstrijske* (Zagreb, 1862.) – prvi pravni udžbenik na hrvatskome jeziku, zapravo prijevod (i tumačenje) njemačkoga izvornika. Na naslovnici, uz autorovo osobno ime i prezime (Matia Smodek) stoji popis nemaloga broja svih njegovih titula i službi koje je u ono vrijeme obnašao: »Slob. Naukah i Mudroslovja, kao i svega Prava Doktor, Statistike, Zakonoslovja upravnoga, i Prava gorsk. avstr. na kr. pravoslovnoj Akademii zagr. Professor j. r., Nadstojnik knjižnice javne akadem., slav. pravn. Sboru na kr. Sveučilištu peštans. Sučlan, i zapris. oboj, suda Odvjetnik.« Tu su i pretkazivi podaci o mjestu tiska, tiskari te godini objavljivanja (U Zagrebu, Tiskom Dragutina Albrechta, 1862.). U opsežnoj knjizi (315 stranica) pisanoj »štilom zakonodavnim« jezikoslovcima je osobito zanimljiv *Predgovor* (datiran »17 sčnja 1862.«). U njemu autor, uz ostalo, opisuje promjene nastavnoga jezika u kratkome vremenu, zbog čega je njegovo djelo više godina čekalo da bude otisnuto:

Znanost ovu pod imenom prava gorskoga ugarskoga predavah petnaest godina jezikom latinskim polag staroga zakonika. (...) U godini 1849 stignu amo od banskoga Věća nalog, da se sve znanosti na Akademii ovdašnjoj sredstvom jezika našega slavjanskoga predavati imaju; što je takodje odmah u jesini iste godine započeto, i naredba ova obderžavana je šest godina danah. (...) Godina 1854 urodi novim zakonom gorskim za savkoliki obseg deržave avstrijske. Taj zakon jest takodje u naš jezik preveden, i prevod s nēmačkim snujem kao vērnodostojnim proglašen. Sada mi predavanja olahnuše, imah bo jedan zakon i to sustavan s prevodom u jeziku jugoslavenskom. Na to spisah objasnjenje novoga zakona gorskoga, i odlučih dēlo ovo prema koncu godine 1855 u svēt putem štampe poslati. Ali u početku listopada iste godine Veleučilište ovdašnje dobi od ministerija prosvēte nalog, da se predavanja svih znanostih izim četirijeh predmetah, medju koje ni je nijedan spadao meni za predavanje povēren, imaju na istom Veleučilištu sredstvom jezika nēmačkoga odmah započeti, i nastavljati. Buduć jezik nēmački ni je samo bio postao podučevnim u školah, nego bio je i u sve grane uprave javne kod nas uveden. Zato tada obustavih izdanje dēla ovoga znajući, da ondē, gdē tudji jezik u školah i upravi vlada, književnost narodnoga jezika napredovati ne može. Godine 1860 na obćenito zahtēvanje, da se javni poslovi vode u našem narodnom jeziku, i da se ovomu u školah tako nižjih kako i višjih ustupi mēsto, koje ga ide, ukazani su (...) predmeti znanstveni, koji se u buduće sredstvom jezika nēmačkoga, i koji se sredstvom jezika hervatskoga imaju na ovom Veleučilištu predavati. Medju nauke, kojih predavanja priuzderžana bila su jeziku nēmačkomu, uvršteno nalazi se pravo gorsko, kojega naučanje u jesini iste godine započe sredstvom jezika nēmačkoga. Nego prema koncu studena iste godine na javne zahtēve dopušteno biaše, da se svi nauci bez iznimke jezikom hervatskim predavaju na ovdašnjoj Akademii. Sada dēlo ovo jur godine 1855 za štampu pripravljeno predēlah, popravih, i naredbami medjutim izdatimi omnožih, te odlučih isti rabsudjenju obćinstva predati. (Smodek 1862: IV)

Slika 4. Nadgrobna ploča Matije Smodeka u Mirogojskim arkadama (izvor: internetska stranica Gradskih groblja Zagreb)

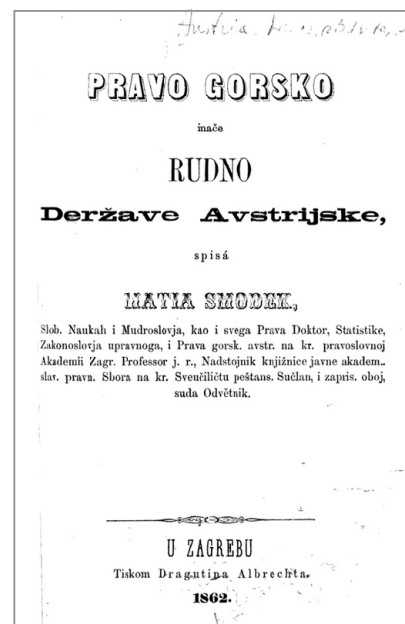
U nastavku autor objašnjava čitatelju zašto u naslovu rabi riječ *gorski*, zašto bira pridjev *rudni*, a ne *rudarski* (pritom se obrušava na možebitne progovore jezikoslovaca: »Ima možebiti i takovih jezikoslovaca, koji bi rado dokazati, da kod inih Slavjanah reč gora, hora, znamenuje rudu, ovo čudo jezikoslovno, savjetujem im, neka za se zaderže« (Smodek 1862: VI)). Ostavljajući detaljniji prikaz prijevodnoga teksta za neku drugu prigodu, nabrojiti ćemo samo nazive za hrvatski jezik koje Smodek rabi u *Predgovoru*: najčešće je to *naš jezik* (6 puta), *jezik jugoslavenski* (3), *jezik hervatski* (2), *jezik naš slavjanski* (1), *naš narodni jezik* (1), *narodni jezik* (1), *jezik naš jugoslavenski* (1).

U nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu čuva se više Smodekovih rukopisa (predavanja na latinskome jeziku, govora, pisama, bilježaka, sastavaka i satirična pjesmica naslovljena *Magjaroni mili, ajte*). Popis rukopisne ostavštine donosi Daniela Živković u svojoj knjižici *Matija Smodek: Profesor i bibliotekar akademički* (2001: 90–91).⁹

Nažalost, dosad se nije uspjelo ući u trag Smodekovoje gramatici (*slovnici*) koju spominje u pismu upućenome 13. studenoga (»studna«) 1832. Ljudevitu Gaju u Krapinu. Nakon kritika upućenih Gaju zbog izbivanja iz Zagreba u vrijeme kada, piše Smodek:

najvažniji posli od zvelichenja mile nashe Domovnice napervojemlu se (...) Samo ti i Rakovec v Krapini zaspaste, i na Domovinu (inache misliti nemorem) pozabiste. Nevredne vas nahadjam, da bi vam pisal, koji su posleniki za zbor zebrani, i kaj se za oli proti Domovini dela. Jedino Vam obznanujem, da sem 6. ovoga meseca zachel opet horvatski vuchiti. (...) Slovnica je gotova, za koji vre dan, dam podpisnike pobirati, kaj i tebe prosim, poberi je tam, ako koji budu, neg tak, da vsaki mahom plati 40 x. srebra za komad; zishla pako bude iz Slovotiske Franje Suppana, na koncu meseca Szechna (Februara) doiduche leto 1833., zdelana je v horvatskom i nemachkom jeziku s opazivanjama na Slavonsko i Dalmatinsko podnarechje. Jedino bi želel, da bi se pre-di, kak v' shtampu poide, med nami po navadi prechtela. Ako vas na zkorom nebude, ja vas chakal ne bum, neg ja Jurjevichu za preceniti dam, i za tem Suppanu. (Deželić 1909: 174)¹⁰

Te Smodekove riječi upućuju na zaključak da je *slovnica* bila kontrastivna (hrvatsko-njemačka),¹¹ da je pisana hrvatskim kajkavskim književnim jezikom s pripomenama

Slika 5. Naslovnica udžbenika *Pravo gorsko inache rudno Deržave Avstrijske*, jedinoga tiskanog djela Matije Smodeka

⁹ Možda se tijekom vremena naiđe na još štogod od Smodekove rukopisne ostavštine. Njegov učenik Blaž Lorković (1881: 752) u nekrologu »Dr. Matija Smodek« piše: »Čujem da je pokojnik ostavio u rukopisu gotovu statistiku, ali potanjega nisam mogao ništa saznati«.

¹⁰ U knjizi *Putovima hrvatskoga književnog jezika* pogrešno se navodi da je gramatika za tisak priređena 1842. Tamo se također, u navodnicima, ali bez konkretiziranja izvora podatka, jezik gramatike zove »slavo-hrvatski« (Vince 2002: 247).

¹¹ Kao predložak pri pisanju *slovnice* Smodeku je mogla poslužiti hrvatsko-njemačka *jezičnica* Josipa Đurkovečkog, objavljena u Pešti 1826. – u vrijeme kad je Smodek tamo studirao. M. Moguš (1998: 447–448) spominje gramatiku Đurkovečkog kao vjerojatan uzor slovopisnih rješenja (različitih od onih u Gajevoju *Kratkoj osnovi*) primijenjenih u tekstu nastupnoga govora.

koje se odnose na čakavsku i štokavsku stilizaciju hrvatskoga književnog jezika. Iako Smodek najavljuje njezino skoro tiskanje, ne znamo je li gramatika uopće objavljena tiskom – ni rukopis ni ijedan otisnuti primjerak nisu (dosad) pronađeni.

2. Matija Smodek – prvi predavač hrvatskoga jezika na visokoškolskoj ustanovi u Hrvatskoj – zagrebačkoj Kraljevskoj akademiji znanosti¹²

Smodek nije bio jezikoslovac po obrazovanju, već doktor filozofije i prava.¹³ To ga, međutim, nije spriječilo da postane poučavateljem hrvatskoga jezika, i to prvim na ondašnjemu najvišem hrvatskom učilištu. Milan Moguš (1998: 445) drži da je »teško odrediti neposredan povod tomu Smodekovu angažmanu« u tome poslu (ističući pritom da to i nije bio neočekivan, već logičan slijed događaja nakon objavljivanja Mihanovićeve *Reči domovini*, *Gajeve Kratke osnove*, *Draškovićeve Disertatie* te hrvatskim jezikom izrečene zahvale Jurja Rukavine Hrvatskomu saboru); Josip Horvat (1975: 68–69) taj Smodekov angažman dovodi u vezu s djelovanjem skupine Gajevih vršnjaka i istomišljenika među kojima je Samodek bio jedini doktor te je njega dopala zadaća, koja je bila sastavnicom preporodnoga djelovanja, da predaje hrvatski jezik na Kraljevskoj akademiji znanosti; Fran Kurelac (1862: 182) i Tade Smičiklas (1885: 44) misle da ga je na to nagovorio Ján Kollár, dok Milan Prelog (1924: 136) piše: »Ne da se konstatovati, koliko je Kollár nagovorio Smodeka, da započne narod svoj podučavati na materinskom jeziku«.

Držeći se pravila, Smodek je od profesora na Kraljevskoj akademiji znanosti zatražio (i dobio) dopuštenje da može privatno i besplatno predavati hrvatski jezik te je obznana o tome stavljena na oglasnu ploču.¹⁴ Kao što se moglo i očekivati, to nije naišlo na odobravanje mađarskih studenata. Postojala je opasnost da se popusti njihovim prijetnjama i predavanja zabrane. Doznajući za to, Fran Kurelac ispisuje njemačkim, latinskim i hrvatskim jezikom poruke na ceduljice pozivajući ostale da se uime slobode

¹² Treba istaknuti da je riječ o visokoškolskoj nastavi hrvatskoga jezika u Hrvatskoj. Naime, hrvatski su na visokoškolskoj ustanovi – Akademiji ilirskoga jezika (*Academia linguae illyricae*; osnovanoj 1599.) u Rimskome kolegiju, u ono vrijeme najvišemu crkvenom sveučilištu (danas Papinsko sveučilište Gregoriana) – prvi poučavali isusovci (Horvat 2001: 7). Razlog osnivanja Akademije bio je priprava isusovačkih misionara za odlazak u »ilirsku« krajeve. »Slavenski jezici dobili su u to vrijeme naglo na važnosti jer se pružala mogućnost da se na njihovom području, na istoku i jugoistoku Europe, nadoknađuju nepovratni gubitci na sjeveru do kojih je dovela prevlast protestantizma. A na jugoistoku, između Jadrana i Crnoga mora, trebalo je poduprijeti katolike i po mogućnosti pridobivati pravoslavne i muslimane, na koje se sve, zbog velike sličnosti njihovih slavenskih govora, namislilo djelovati istim književnim jezikom« (Katičić 2013: 98). Anketa provedena među rektorima Rimskoga kolegija o potrebi uvođenja učenja jednoga slavenskoga jezika, pokazala je da su tu potrebu prepoznali i odgovorili da je najbolje poučavati hrvatski jezik (Horvat 2001: 5).

¹³ U vrijeme kada počinje predavati Matija je Smodek doktor filozofije (pravo još nije završio).

¹⁴ U literaturi se različito tumače Kurelaceve riječi »reče mi pokojni Rakovec (...) da su Smodekove lekcije na akademičkoj dasci prebite« (Kurelac 1862: 182). Neki autori (Prelog 1924: 136; Jembrih s. a.: 7) spominju da je na oglasnoj ploči bilo oglaseno da će Smodek fakultativno predavati hrvatski jezik, dok neki smatraju da je »Matija Smodek u početku rukom pisao pojedine lekcije (...) te ih je pribijao na "akademičkoj dasci"« (Moguš 1998: 448).

odupru toj prijjetnji. Kada je sadržaj poruka javno pročitano (učinio je to Ivan Derkos), dolazi do žestoka sukoba između mađarskih i hrvatskih studenata. Sukob je završio tučnjavom. Fran Kurelac ovako opisuje te događaje:

Našemu jeziku prvi je počeo učiti profesor Smodek, tada se iza dokončenoga prvoga ljeta prava iz Pešte u Zagreb povrativši, pokojnim Kolarom nagovoren, da učini čitogod za svoj narod. Ako se ne varaju, bilo je to godine 1833-e. On oprosi nekoliko profesorov da mu dopuste našem jeziku javno učiti, a koji dan posle reče mi pokojni Rakovec, moj sužitnik, da su te Smodekove lekcije na akademičkoj dasci pribite, nu da Magjarski učenici (za razplod Magjarstva u Zagreb pošiljani) strašno žamore te govore, da iz toga ne bude ništa, i da se to vse istom na saboru Požunskom pretresti i rešiti ima. Rekšû Rakovcu da ga je strah, da od ista od vsega toga t. j. namišljenih lekcii Smodekovih ništa ne bude, profesorom toga se žamora plašećim i po prilici od podanoga dopusta odstupećim – ja mu zavrnuh: »Učinimo čitogod!« Kad ga vidêh skućene glave kdê ramenima stišće, sgrabih ljut ono hartije na stolu te na dvanajst ju koliko li cedulic razkrojiv, u tri jezika nešto pisati stadoh, Hrvatski, Latinski i Nêmački. Oficirskû sinu jezik mi Hrvatski nikako nije od ruke išao, Latinski traljavo, nu Nêmački dobro. Kad bude oko pol noći, a ja pred akademiju, te utiskoh one cedule u okno, dobro ne klipajuće. Kad u jutro, al moj prijatelj Drkos, Vukmanac, prvi u školu (bio je jurista i convictista, napisavši malo kašnje poznatu knjižicu: »Genius patriae supra dormientibus ejus filiis«). Uztrebà mu hartije te razgledav se po školi upazi cedule kdê kroz okno štrlje. Pročitav ih (kako smo vikli) začudì se čemu li su namênjene, te s njimi brže nazad u školu, te čitaj pred učenikî medjutim se skupivšimi. Ne umiju danas reći, što je na vsakoj bilo, ele na triu bilo je ovako: »Hört! Einige Leute, die wohl wissen sollten, was lingua patria heisst, die haben gemeint, das wäre ungarisch! Wird nicht Europa unserer spotten? (Tuj sam migao na pokojnoga kanonika Mihića, ravnatelja u konviktu, kojega moj prijatelj Drkos biaše oprosio da smê slušati "praelectiones e lingua patria" na što mu ovaj začudjen: Quales? e lingua Hungarica?)« Na drugoj: »Wer sind die Kroaten? friedliche Unterthanen in Friedenszeiten, tapfere Krieger in Kriegszeiten, Besieger der Avaren, Türken und Tartaren, also freie Männer, keine Ungarnknechte!« Opet na drugoj: »Ein jeder Mensch ist frei geboren, und jede Nation hat das Recht, sobald sie von einer andern unrechtmässiger Weise bedrückt wird, sich los zu machen. Nord-Amerika hat sich von England, Süd-Amerika von Spanien losgemacht; auch uns hat kein unerbittliches Schicksal für immer an Ungarn gekettet, und wenn es darauf ankommt, nieder mit den Ungarn!« Iza toga čitanja nastala strahovita rvanja i skubanja med Hrvatî i Madjarî.« Familias sa katedre viče: »Silentium dominationes« nu slabo je pomagalo, er gospodičići biahu pobêsnêli. Dozovu Henfnera, profesora naravnoga prava, Nêmca iz Spiša (= Scepusium, die Zips) čovêka tada puno obljubljenâ, nu ni on ništa ne opravi. Napokon dojdê stari, ćelavi, buckasti Domin, nosa zakućastâ, vâs uzpiren, te k mladićem: »Quid putant, quid cogitant, quid denique rerum meditantur dominationes? quam terribile vel nomen revolutionis itd.« Njegovom se besêdom vatra malo prigasila, nu u srdcu omladine to još tinjalo, te po ulicah kdêkad i buknuo, kad bi se namêrila kosa na brus. (Kurelac 1862: 182–183)

Smodek i nastava hrvatskoga jezika iznova postaju predmetom rasprave profesorâ, koji »dokončaše zasêsti k stolu te složno vêćati, ima li se jezik Hrvatski učiti ili ne« (Kurelac 1862: 184). Mišljenja su bila različita. Jedan od profesora postavio je pitanje:

»Quis docebit? quando docebit, ubi docebit?« koje mu uprose prihvatì sadanji biskup Bistrički, Mojses, tada mlad i vatrean profesor filosofije, te mu ih suzbì ovako: »Čto se vremena tiče

kada da uči: što nam je do toga? može, ako hoće, lěpo o polnoći. Čto se měšta tiče, kdě da uči: zašto da ne uči tamo kdě se i muzika uči? te obere li ono vrěme, kad ja u obližnjjoj školi predāju jezik Grčki, bude mi milije da on tamo narodni jezik uči: jer niti ja njega mésti budu niti on mene; milije, reku, nego da mi ona židovčad uši zaglušava svojom svirkom. A što se napokon onoga tiče koji da uči: znamo da je rođjen Hrvat i da se tim jezikom bavi, da si je u Pešti pribavio doktorat filosofije, da je mladić dobrâ vladanja, da ono čega još ne zna po vremenu i naučanju istom naučiti može, da za sad drugoga nejma, da to bez ikakve plaće te samo iz ljubavi narodnoga jezika čini, da je već doba da se taj jezik uči: to su razlozi s kojih sam ja tvrdo za to, da mu se to dopusti.« Nadzor školski ote mu razloge pohvaliv i još koju pridodav, napokon se dokončâ, da Smodek na akademiji Hrvatski uči. (Kurelac 1862: 184–185)

Tako je zahvaljujući Slovaku Stjepanu (Štefanu) Moysesu¹⁵ – koji je na Kraljevskoj akademiji znanosti od 1830. do 1847. bio profesorom filozofije i grčkoga jezika – Matiji Smodeku još jednom potvrđeno da može držati predavanja o materinskome (kajkavskome) jeziku kao neobvezni predmet za sve one koji su bili zainteresirani. A takvih je, prema Babukićevu svjedočenju, bilo podosta. Bili su to »ne samo Diaci, nego takodjer Madjarski Professori, Professor Philosophiae Moyses osebuini Philolog Slavenški, Fishkali, Juratushi, slovom izabrani Ljudi« (Smičiklas: 1876: 57–58). »Smodek je okupljao oduševljene slušače i tako stvorio nov položaj i dao novu važnost hrvatskomu jeziku« (Katičić 2013: 164). Pritom je važno istaknuti da se »hrvatska riječ čula godinu dana prije negoli je 1833. godine nastava mađarskoga jezika postala gotovo obvezatna za sve učenike u hrvatskim školama, pa i na najvišem učilištu kakvo je bila Zagrebačka akademija« (Moguš 1998: 449).

2.1. Smodekov nastupni govor

U skladu s običajem da profesor pojedinoga predmeta akademsku godinu započne uvodnim govorom i Smodek drži govor onima koji su ga došli poslušati na početku njegova poučavanja hrvatskoga jezika.

Smodekov nastupni govor, održan 6. studenoga 1832. na zagrebačkoj Kraljevskoj akademiji znanosti (»vu hiži mudric«), sačuvan je u rukopisu te pohranjen u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici pod signaturom R 6144/2. Taj je govor do danas nekoliko puta objavljen tiskom.¹⁶ Govor je naslovljen *Blagorechje pri pouchetku navuchanj*

¹⁵ Moysesova podrška Smodekovo fakultativnoj nastavi samo je jedan od njegovih prinosa hrvatskomu narodnom preporodu, hrvatskoj politici i kulturi. Boraveći od 1829. do 1851. godine u Zagrebu, Moyses je bio suosnivač Matice ilirske, zagrebački kanonik i kaptolski zastupnik na hrvatsko-ugarskome saboru u Požunu, načelnik Prosvjetnoga odsjeka Banskoga vijeća (prve hrvatske nezavisne vlade), podržavao je Gaja i njegovu grafijsku reformu, zauzimao se za tiskanje *Horvatskih novina*, zalagao da se Zagrebačka biskupija podigne na rang nadbiskupije... Svojom je zauzetošću Moyses uvelike pridonio ostvarenju hrvatskih preporodnih težnji. Godine 2016. tiskane su dvije monografije o Moysesu – autor jedne jest Alojz Jembrih, a drugu potpisuju Agneza Szabo, Rudo Brtan i Dragutin Ivančić. U veljači 2018. u Matici hrvatskoj održan je *Znanstveni skup o Stjepanu Moysesu (1797–1869) na spomen 220. obljetnice rođenja*.

¹⁶ Smodekov je govor tiskan u časopisu *Kaj* (Zagreb, 1969, 12, 10–16), u časopisu *Enciklopedia moderna* (Zagreb, 1969, 11, 124–125), *Spomenici u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu* (Zagreb,

iz materinskoga jezika u Zagrebu dana 6a Studna 1832. deržano od Mathe Smodeka, Naukov Slobodnih i Mudroljubja Nauchanstnika i Visokoga Stola Banskoga Sudbenoga Prišežnoga Biležnika.¹⁷

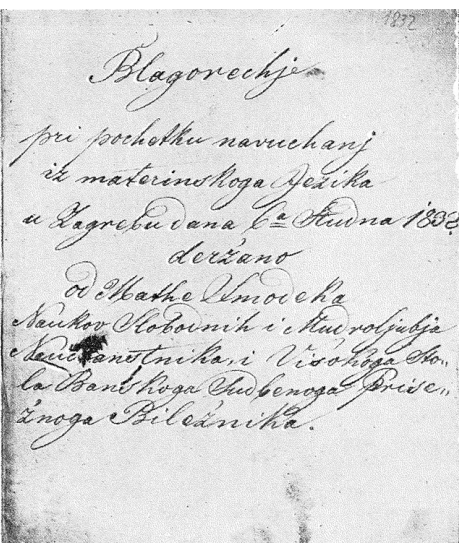
Obraćajući se mnogobrojnoj publici, Smodek konstatira: »Ar nazočnost, s kojum mene napervostavljučega obstirate, odperto pokazuje, da ono, zarad česa vu ovi hiži mudric zišli ste se s' goručim serdцем ljubite«. Potom naglašava važnost učenja i izgrađivanja materinskoga jezika jer »obdelavanje materinskoga jezika jest put, po kojemu narod na verhunec zveršenosti zdignuti se more«, a »očitovanje (...) poznanj znanstvenih nemoguče jest u nezdelanom jeziku«. Skrb o vlastitu jeziku uključuje i učenje stranih jezika »na koliko nam ovih znanje kakti sretstvo vzajemnosti i za zdelati našega služi«. Ustvrdivši da »zobraženost puka s' zobraženostjum jezika jednakim korakom stupa«, upozorava na sramotan odnos Hrvata prema svojemu jeziku: »Jezik materinski (...) podkapa se, hoče mu se ono zadnje mestence, na kojem čuči, vzeti i on čisto z Domovine zrinuti, zhititi. Ovde je Horvat Horvatu drugi narod; Horvat sramuje se vre Horvatom nazivati; Horvat pet šest rečih iz tudjega jezika znajući stidi se već horvatski spominuti«. Slijedi podsjećanje na prostiranje slavenskoga jezika, dijelom kojega je i hrvatski (»od Adrianskoga morja, tja v' najdalešnji sever«), na njegovu slavnu prošlost (»nekda v' Europi pervinu imaše«, »kada vre vu slavenskom slovstvu vse svetilo se, komaj pri Francuzeh i Nemceh zoriti pričimalo se«)¹⁸ te isticanje primjera Čeha, Poljaka i Rusa koji imaju »cvetuče slovstvo« i poziv upućen slušateljima: »Dajte anda Bratjo Domorodci! poslušmo, paščemo se, da ne bumo zmed vseh naših bratov i ostalih narodov Europe

najzadnje v' zdelanosti. Ne prepustemo našem slavnomu narečju prepasti, i v' njim našu slavnu narodnost v' černi grob pokopati. Tersemo se njemu čast i vrednost, koja mu sliši, povernuti. Postavimo nje v' poštenje, koje po neprilikah vremen pogubiše« (Šidak (ur.) 1969: 334–335).

1969, Zagreb, I, 334–335), a dijelove govora donosi i A. Jembrih (s. a.: 6). U prilogu na kraju ovoga rada donosi se pretpisak iz *Spomenice*.

¹⁷ Zanimljivo je primijetiti zapis prezimena – *Smodek* (a ne *Smudek*, kako je zapisano u matici krštenih), ali i oblik osobnoga imena – *Matho* (od *Mathe*), vjerojatno uobičajenu inačicu kojom se Smodek služio. I govor koji je studentima prve godine prava održao na početku akademske godine 1849/1850. potpisao je s *Mato Smodek* (Dobronić 2004: 135). Potvrdu da su ga i drugi tako zvali nalazimo u Gajevoj kratkoj objavi *Navučanje jezika horvatskoga* (1832.) u kojoj, uz ostalo piše: »Osebuje pako pazljivosti vredni jesu nekoji mladiči koji (...) s nepohvaljenom dosta marljivostjum duhovno polje dragoga svoga naroda obdelavati trsiju se. Zmed ostalih naj nam se dobrovoljno dopusti samo gospona Matu Smodeka, filozofije doktora i preslavnoga Stola banskoga prisežnika spomenuti« (Fancev 1933: 316). U spomenutom pismu Ljudevitu Gaju (13. studenoga 1832.) Smodek se potpisuje latiniziranim likom osobnoga imena – *Mathias* (Deželić 1909: 174).

¹⁸ Tu Smodek citira Martina Schwartznera (1759–1823), profesora Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Pešti, koji se osvrće na slavenske jezike u 14. stoljeću.

Slika 6. Prva stranica rukopisa nastupno govora Matije Smodeka (izvor: Šidak 1969: 70)

U spominjanu pismu Gaju 13. studenoga 1832. Matija Smodek navodi da je »6. ovoga meseca začel opet horvatski vučiti«. Ako je 6. studenoga održao nastupni govor, zbunjuje uporaba priloga *opet*, koji upućuje da je već prije predavao. Alojz Jembrih (s. a.: 5) drži da je to moguće uzme li se u obzir da je, prema zapisu Slavka Ježića, dozvolu da smije predavati hrvatski jezik zatražio potkraj jeseni 1831. Iako piše: »Nego žalujem se, da ov terh na me vzeh, ar ovak itak na zadnjim prestati budem moral; bum jedno dva mesece vuchil, onda pak prestanem« (Deželić 1909: 174), nastavu drži punih 14 godina: do 1846.

Govor je pisan kajkavskim književnim jezikom, ali ne slovopisom koji je predložio Gaj u svojem priručniku iz 1830. »Iako je *Kratka osnova* Ljudevita Gaja objavljena dvije godine prije Smodekova nastupa, pa se mogao njome služiti, Smodek u *Blagorečju* ne preuzima Gajev slovopis. Bit će da se poveo za *Jezičnicom horvatskoslavonskom* Josipa Đurkovečkoga koja je objavljena u Pešti 1826. godine, upravo u vrijeme kad je Smodek tamo studirao. (...) Jedino što se približava Gajevim dijakritičnim znakovima jest grafem ž (upravo z s apostrofom iznad slova)« (Moguš 1998: 447–448).

2.2. Koji jezik Smodek poučava i na kojemu jeziku to čini?

Dva su pitanja vezana uz Smodekovu nastavu: koji jezik poučava i na kojemu jeziku poučava? Na prvo pitanje odgovor znamo – riječ je o kajkavskome književnom jeziku, koji je u sjeverozapadnoj Hrvatskoj od 16. stoljeća do sredine 19. stoljeća bio u polifunkcionalnoj uporabi. Tim jezikom Smodek piše (i izriče) i svoj nastupni govor.

U vrijeme kada je Smodek počeo sa svojim predavanjima nastava se na Akademiji održavala na latinskome jeziku.¹⁹ Latinski je bio propisan, »ali *Ratio 1777.* nije branio i uporabu narodnih jezika. No unatoč tome što su značajnu prevagu među nastavnicima imali Hrvati i što je Imbro Domin tiskao svoje udžbenike na kajkavskom narječju, nije poznato da se hrvatski jezik koristio u značajnijoj mjeri« (Čepulo 1996: 59).²⁰ Uporaba latinskoga nije bila samo stvar tradicije,²¹ latinski je istodobno služio kao brana od

¹⁹ Od 1848. nastavni je jezik hrvatski, s time da se za Bachova apsolutizma nastava održava na njemačkome jeziku.

²⁰ Imbro (Imbrih) Domin autor je prvoga udžbenika pisanoga hrvatskim (kajkavskim književnim) jezikom na Pravnome fakultetu, u ono vrijeme jednoj od sastavnica Kraljevske akademije znanosti. Riječ je o djelu *Predznanya pravicz szamoszvojneh vugerzkeh* (Zagreb, 1818) u kojemu je izložena povijest hrvatsko-ugarskoga javnog i privatnog prava.

²¹ Ta se tradicija može pratiti od kneževskih natpisa na kamenim ostacima crkvenoga namještaja i papinskih pisama hrvatskim vladarima i crkvenim dostojanstvenicima (9. stoljeće). Usp. tvrdnju Radoslava Katičića (2004: 52): »Bez pretjerivanja se može reći da je latinski materinski jezik hrvatske književnosti«. Tijekom stoljeća koja slijede (sve do sredine 19.) latinski je važnom sastavnicom hrvatske pismenosti i kulture. U prvoj polovici 19. stoljeća latinski je jezik javnoga života – uprave, školstva, književnosti i znanosti – a svoje je mjesto imao i u privatnome životu viših društvenih slojeva. U svojem obraćanju studentima prve godine prava na početku akademske godine 1849/1850., kada je hrvatski jezik uveden u škole, nakon iskazivanja zadovoljstva što može na narodnom jeziku predavati (»serce mi od veselja igra, samo da ne pukne, kada motrim, da nauke u našem jeziku slovanskom predavati mogu«), Smodek opominje

uvođenja mađarskoga jezika, za što su se zalagali Mađari, dok su se preporoditelji (kojima je pripadao i Smodek) tomu oštro protivili.

Josip Horvat (1975) smatra da je Smodek predavao na latinskome jeziku. Istu tvrdnju ponavlja Zvezdana Sikirić Assouline (2009: 264). Pišući o povijesti Zagrebačkoga sveučilišta, Hodimir Sirotković (1979: 34) navodi da Matija Smodek 1832. »otvara (...) dobrovoljni tečaj hrvatskog jezika na kajkavskom narječju za slušače Akademije«. Zlatko Vince (2002: 248) također iznosi mišljenje da je Smodek »svoja predavanja držao kajkavski«, a isto misli i Alojz Jembrih: »Ako je Imbrih Domin (...) svoje studijske priručnike pisao i dao tiskati na kajkavskom književnom jeziku, onda je i Matija Smodek, također (1832. i dalje), na kajkavskom jeziku poučavao kajkavski jezik, uz, možda, pokoje objašnjenje na latinskom ili njemačkom jeziku« (Jembrih s. a.: 8). I mi držimo da su predavanja vjerojatno bila na hrvatskome (kajkavskom književnom) jeziku oslanjajući se na činjenicu da je Smodek napisao hrvatsko-njemačku gramatiku, da je svoje početno predavanje održao na kajkavskome književnom jeziku, da je većini polaznika nastave hrvatski bio materinski jezik te da mu zakon nije priječio održavanje nastave na »narodnome« jeziku.

Nakon Matije Smodeka hrvatski jezik na Kraljevskoj akademiji znanosti poučava Vjekoslav Babukić, koji je, pobijedivši na natječaju (uz ostale pristupnike) Antuna i Ivana Mažuranića te Stanka Vraza, 16. lipnja 1846. imenovan profesorom na katedri nazvanoj *Cathedra linguae et litteraturae croatico-slavonicae* (osnovanoj 16. veljače 1845.), a svoje prvo predavanje održao je 5. listopada 1846. (Smičiklas 1876: 44–45). Podrobnije o izboru Vjekoslava Babukića na profesorsko mjesto na Katedri za jezik horvatsko-slavonski, odjecima toga izbora u javnosti i Babukićevu nastavnom radu vidjeti u radu Kristiana Novaka (2021).

3. Umjesto zaključka

Hrvatska jezikoslovna povijest Matiju Smodeka, doktora filozofije i doktora prava, pamti kao pionira u poučavanju hrvatskoga jezika na zagrebačkoj Kraljevskoj akademiji znanosti, u njegovo vrijeme najvišem učilištu u Hrvatskoj. Ponesen rodoljubnim zanosom, u taj se pothvat upustio u vrijeme koje nije bilo naklonjeno takvim izazovima ne bi li pripomogao ostvarivanju ideja hrvatskih preporoditelja, kojima je i sam pripadao. Uvođenjem na Akademiju »žive narodne riječi kao dobrovoljne nastave« Gaj i njegovi istomišljenici izvojevali su svoju prvu veliku pobjedu (Šidak 1969: 69). »Kako je Smodek prvi probio led u traženju da se narodni jezik započne predavati u kr. akademiji, nazvali su ga neki "lomihridom" hrvatskoga jezika« (Vince 2002: 247).

Ipak, ime Matije Smodeka, toga samozatajnog i tihog pregaoca u borbi za hrvatski jezik – koji je radio »bez buke ali marljivo poput mrava« te je »bio kod svojih slušatelja

svoje slušatelje: »Nego vi nemojte zato jezika latinskoga odbaciti i zaboraviti; jer se bez njega nitko u krug učenih ne može ubilježiti« (Dobronić 2004: 134).

i svojih predpostavljenih ljubljén, poštovan i uvažavan, a uz to uvijek čisti hrvatski domoljub« (Lorković 1881: 736) – ostalo je u sjeni mnogo zvučnijih imena hrvatskoga narodnog preporoda. Ogleda se to ne samo u hrvatskoj jezikoslovnoj bibliografiji nego i u hodonimiji. Naime, jedan od načina iskazivanja poštovanja velikanima naše povijesti jest davanje ulicama njihovih imena. Istina, Matija Smodek ima »svoju« ulicu, ali samo u Zagrebu (u dijelu maksimirske četvrti u kojemu su ulice imenovane po hrvatskim preporoditeljima) i u Donjemu Ladanju (najvećemu naselju u Općini Maruševac, vjerojatno jedinome koji u toj općini ima imenovane ulice).²² Držimo da je zaslužio da njegovo ime bude ispisano na još kojoj uličnoj ploči, i u njegovu rodnom Zagorju i izvan njega.

Jezikoslovcima ostaje nada da će se jednom pronaći za tisak pripremljen rukopis slovnice koju Smodek spominje u svojem pismu Ljudevitu Gaju. A dotle nam je baviti se jezikom onih radova iz njegove poznate ostavštine koji još nisu bili predmetom znanstvene raščlambe.

Literatura

- Čepulo, Dalibor. 1996. Razvoj pravne izobrazbe i pravne znanosti u Hrvatskoj do 1776. godine i Pravni fakultet u Zagrebu od osnivanja 1776. do 1918. godine. *Pravni fakultet u Zagrebu I. Prilozi za povijest Fakulteta sv. 1*. Zagreb: Pravni fakultet, 51–93.
- Deželić, Velimir (prir.) 1909. Pisma pisana dru. Ljudevitu Gaju i neki njegovi sastavci (1828–1850). *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. 6: 173–174.
- Dobronić, Lelja. 2004. *Zagrebačka akademija. Academia Zagrabensis: Visokoškolski studiji u Zagrebu 1633–1874*. Zagreb: Dom i svijet.
- Domin, Imbrih. 1818. *Predznanya pravicz szamoszvojneh Vugerzkeh*. Zagreb: z Novoszszelzkemi Szlovami.
- Fancev, Franjo (ur.) 1933. Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790–1832). *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. 12.
- Gjurkovechki, Josef. 1826. *Jezichnica horvatzko-slavinzka za hasen Slavincev i potrebochu oztaleh ztranzkoga jezika narodov – Kroatisch-Slavische Sprachlehre zum Nutzen der Slavonier und Gebrauche der übrigen auswärtigen Nationen*. Pešta: Z Slovih Plemenitoga Mathie Trattnera od Petroze (pretisak 2008, Zagreb: Profil International d.o.o.).
- [Gradska groblja Zagreb](#) [pristup 18. 10. 2019].
- [Gradska groblja Zagreb](#) [pristup 29. 3. 2020].
- Horvat, Josip. 1975. *Ljudevit Gaj: Njegov život i doba*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

²² Primijetiti valja jednu od »boljki« u našoj hodonimiji – neujednačenost imenovanja čak i onda kad je u pitanju jedna te ista osoba. U Zagrebu postoji *Ulica Matije Smodeka*, koja se zove i *Smodekova ulica*. U Donjemu Ladanju ime ulice jest *Ulica dr. Matije Smodeka*. U istome naselju postoji i *Ulica Ljudevita Gaja*, ali bez spomena Gajeve doktorske titule.

- Horvat, Vladimir. 2001. Četiri stoljeća od početka visokoškolske nastave hrvatskoga jezika. *Jezik* 48/1: 1–10.
- Jembrih Alojz. s. a. [O Matiji Smodeku \(1808. – 1881.\) iznova](#) [pristup 14. 10. 2019].
- Jembrih, Alojz. 2016. *Tragom života i rada Stjepana Moysesa u Zagrebu (1829.–1851.)*. Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima.
- Kampuš, Ivan. 1991. Prilog razvoju visokoškolske nastave u Hrvatskoj i organizaciji Sveučilišta u Zagrebu do 1914. g. *Historijski zbornik* 44/1: 109–117.
- Katičić, Radoslav. 2004. *Na ishodištu*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Katičić, Radoslav. 2013. *Hrvatski jezik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kurelac, Fran. 1862. *Fluminensia ili koječega na Rěci izgovorenâ, spěvanâ, prevedenâ i nasnovanâ*. Zagreb: Slovi Antuna Jakića.
- Lorković, Blaž. 1881. Dr. Matija Smodek. *Vienac* 46: 735–736; 47: 751–752.
- Maletić, Franjo – Petar Šimunović (prir.) 2008. *Hrvatski prezimenik: Pučanstvo Republike Hrvatske na početku 21. stoljeća*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Matasović, Ranko i dr. 2003. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- [Matična knjiga krštenih Župe Maruševac](#) [pristup 16. 10. 2019].
- [Matična knjiga umrlih Župe Bjelovar](#) [pristup 16. 10. 2019].
- Moguš, Milan. 1998. Matija Smodek: Prvi profesor hrvatskog jezika na najvišem učilištu u Hrvatskoj. *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin* 10–11: 443–453.
- Novak, Kristian. 2021. [Katedra za jezik horvatsko-slavonski \(1846–1850\)](#). [U ovome zborniku.]
- Prelog, Milan. 1924. *Slavenska renesansa 1780.–1848*. Zagreb: Naklada Jugoslovenske štampe d. d.
- Putanec, Valentin – Petar Šimunović (ur.) 1976. *Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske*. Zagreb: Institut za jezik – Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Sikirić Assouline, Zvezdana. 2009. Latinitet u hrvatskom društvu prve polovice 19. stoljeća. *Radovi Zavoda za hrvatku povijest* 41: 257–265.
- Sirotković, Hodimir. 1979. Kratka povijest Zagrebačkog sveučilišta. *Sveučilište u Zagrebu*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Sveučilišna naklada Liber, 15–111.
- Smičiklas, Tade. 1876. *Život i djela Vjekoslava Babukića*. Zagreb: Tiskara Narodnih novina.
- Smičiklas, Tade. 1885. Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790. do 1825. godine. *Rad JAZU* 80: 11–71.
- Smodek, Matia. 1862. *Pravo gorsko inače rudno Deržave Avstrijske*. Zagreb: Tiskom Dragutina Albrechta.
- Snoj, Marko. 2003. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.
- Szabo, Agneza – Rudo Brtan – Dragutin Ivančić. 2016. *Stjepan Moyses i Hrvati*. Zagreb: Matica slovačka.

- Šidak, Jaroslav. 1969. Regia scientiarum academia. U: Šidak (ur.) 1969: 49–78.
- Šidak, Jaroslav (ur.) 1969. *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*. Knj. I–II. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Tafra, Branka. 2013. Dvjestota obljetnica rođenja Vjekoslava Babukića (1812–2012). U: Vjekoslav Babukić. 2013. *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Grad Požega, 81–177.
- Vince, Zlatko. 2002. *Putovima hrvatskoga književnog jezika: Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*. Treće, dopunjeno izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Živković, Daniela. 2001. *Matija Smodek: Profesor i bibliotekar akademički*. Lokve: Naklada Benja.

Matija Smodek

The Person Credited for Starting Higher Education of the Croatian Language

This paper provides an overview of Matija Smodek's life and work (1808–1881). Smodek was the first Croatian language lecturer at the Royal Academy of Sciences (in those days the highest educational institution), a long-time lecturer in law subjects (his only published work is a law textbook) and a librarian at the same Academy. The author summarizes the importance of his work in the Croatian revival period and points out that his merits are under emphasized which is evident from the extremely rare presence of his name in Croatian hodonymy.

Ključne riječi: Matija Smodek, visokoškolska nastava hrvatskoga jezika, hrvatski narodni preporod

Keywords: Matija Smodek, Croatian language lectures, Croatian national revival

Prilog

Nastupno predavanje Matije Smodeka (preslika iz Šidak (ur.) 1969: 334-335)

7. NASTUPNO PREDAVANJE MATIJE SMODEKA O HRVATSKOM JEZIKU 6. STUDENOGA 1832.

Blagorečje

pri početku navučanj iz materinskoga Jezika u Zagrebu

dana 6^a Studna 1832.

držano

od Mathe Smodeka

Naukov Slobodnih i Mudroljubja Naučanstnika, i Visokoga Stola Banskoga
Sudbenoga Prisežnoga Biležnika.

(1) Nagovarjanje, po kojem bi se vu vas zbudila Slušiteli! Ljubav proti onomu, zarad česa sim skupili ste se, vidi mi se nepotrebno. Ar nazočnost, s kojum mene napervostavljajučega obstirate, odperito pokazuje, da ono, zarad česa vu ovi hiži mudric zišli ste se s' goručim serdcem ljubite. Za greh bi si deržali, ako bi dvojil, još manje reči bi se podvupal, da koj zmed vas iz drugoga nagnjenja sim bi se bil trudil. Z' očih i lic vaših barem, da vaše skupzhajanje tamo cila, da se potverdi temelj za obdelavanje materinskoga (2) jezika položen, odkuda zvirala bude na celi narod zobraženost.

Da obdelavanje materinskoga jezika jest put, po kojem narod na verhunc zveršenosti zdignuti se more, vsaki, premda ni neče, prisiljen je valuvati. Koj narod zobraživati se želi, potrebno je, da v' njegovu domovinu na den vsakojakost znanj povekšava se, kojih povekšavanje onda moguče biva ako jeden drugomu svoja mišljenja i poznanja očituje. Očitovanje pako poznanj znanstvenih nemoguče jest u nezdelanom jeziku. Ar vu znanostjah (3) nebrojena vnožina napervodoide nazivov, koje on samo potrebuвати znade, kojemu jezik iz temelja poznan je. Reku nekoji, da očitovanje poznanj znanstvenih bivati more v' tudjem jeziku, ovo samo med nekojimi i to retkimi, kojim je sreča poslužila stranske jezike navčiti se, mesto ima; koji predi, kak su bili moguči prijemat i ova, tretju stran zaisto, ako ne i pol življenja vu vučenju stranskih jezikov potrošihu. Kaj ne? da ovi ono, kaj zkorom vu starosti stopram vuče se, vre v' detinstvu preobladali bi bili.

Naj ne misli kdo? da končamo vse tudje jezike z domovine (4) zrinjene imati. Dapače vučemo se stranske jezike, na koliko nam ovih znanje kakti sretstvo vzajemnosti i za zdelati našega služi. Rimlani v' kojih jeziku još denes pri nekojih narodeh vsi občinski posli obavljaju se, vučili su se gerčki, vnoži zmed njih prešli su v' gerčku zemlju nauke slušati, ali zato ne su zapustili svoj jezik, dapače s' tem bolje tersili su se njega obdelati. Zglednimo se po Europi, opazimo, da pri vsakom narodu vuče se stranski jezici, to samo na toliko, na koliko su mu sretstvo vzajemnosti; (5) svojemu pako vsaki zmed jih pervinu daje, pašči se njega i s' tem sebe zobraziti polak nedvojbenoga i vsakom znanoga Mudroljubja temelja: Zobraženost puka s' zobraženostjum jezika jednakim korakom stupa.

Ali draga Bratjo Domorodci! v naši Domovini vse suprotivno bivati vidim. Jezik materinski, koj ovak i tak v' nakakvi (!) časte niti vrednoste ne je, podkapa se, hoče mu se ono zadnje mestence, na kojem čuči, vzeti, i on čisto z Domovine zrinuti, zhititi. Ovde (6) je Horvat Horvatu drugi narod; Horvat sramuje se vre Horvatom nazivati; Horvat pet šest rečih iz tudjega jezika znajući stidi se već horvatski spominuti. Vse odtudjeva se: Puk pako, koj tudjenosti podval se je, do te dobi v' polovičnosti ostal bude, i na zadnjem stupnju zobraženosti stal, dok ali čisto odtudji se, ali pak k' svoji narodnosti poverne se.

Tak bi mi naše narečje i s' tim slavenski naš jezik, kojega pol zkorom Europe govori, (7) koj od Adrianskoga morja, tja v' najdalešnji sever preteže se, z Domovine zrinuli? ali zrinuti pustili? jeli nas ne bi bilo pred celim svetom sram? Pak bi se mi sramovali ov jezik govoniti, koj nekda v' Europi pervinu imaše. Posluhnimo, kaj glasoviti pisec Martin Schwartzner od Slavencov govori: »Zlato, veli, vreme biše slavenskoga jezika XIV. stoletja, kada po zapovedi (Bula aurea) Karola IV. Cara vsaki Zbornik (Chur Fürst) rimsko-nemačkoga Carstva slavenski vučiti se je moral, i (8) kada vre vu slavenskom slovstvu vse svetilo se, komaj pri Francuzeh i Nemceh zoriti pričimalo se. Ako slavensko zobraženje vsevdil tak napervo išlo bi bilo, lahko bi se bilo pripetilo, da denes francuzki Jezikoučitel slavenskomu nakloneč se vugnuti bi se moral.« Nego po neprilikah vremen pripetiše se, da njihovo slovstvo zaostaše. Ali zato ne mislemo, da denes oni vu vsem zadnji su. Hitemo oči na Čehe, Poljake, Ru(9)se, pri njih naidemo cvetuče slovstvo, koje malo od nemačkoga lučilo se bude. Čujmo vnogo vučenoga pisca Wachbera sledeča od Rusov govorečega: Da toliko ruskih Jezikovučitelov koliko sada francuskih došestno stoletje vu Europu zabav imati može.

Dajte anda Bratjo Domorodci! poslušmo, pašćemo se, da ne bumo zmed vseh naših bratov i ostalih narodov Europe najzadnje v' zdelanosti. Ne pre-pustemo našem slavnemu narečju prepasti, i v' njim našu slavnu narodnost (10) v' černi grob pokopati. Tersemo se njemu čast i vrednost, koja mu sliši, povernuti. Postavimo nje v' poštenje, koje po neprilikah vremen pogubiše. Da pako vsa vaša tersenja i mišljenja tamo kane, vaše vu ovom mestu skup-zhadjanje svedoči. Rekoh.

V' Zagrebu dana 6^a Studna 1832.

Matho Smodek
Naukov Slobodnih i Miroljubja Naučanstnik
i Visokoga Stola Banskoga Sudbenoga
prisežni Biležnik.

(*Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu, R 6144.*)

Kristian Novak

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Odsjek za kroatistiku
knovak2@ffri.hr

Izvorni znanstveni rad
Primljen: 13. II. 2020.
Prihvaćen: 8. IV. 2020.

Katedra za jezik horvatsko-slavonski (1846–1850)

U radu se na temelju dokumenata iz arhivske ostavštine Vjekoslava Babukića i arhivskoga fonda Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu te tadašnjih glasila na hrvatskom i njemačkom jeziku rasvjetljava osnivanje i djelovanje prve visokoškolske stolice za hrvatski jezik, tada nazvane Katedrom za jezik horvatsko-slavonski. U fokusu je istraživanja bio izbor Vjekoslava Babukića na jedino profesorsko mjesto na Katedri i odjeci toga izbora u javnosti, a dan je i pokušaj rekonstrukcije njegova nastavnoga rada, kao i jezične prakse na Kraljevskoj akademiji.¹

1. Novi dokaz careve očinske brizi.

O društveno-političkom kontekstu osnivanja Katedre

Smatra se da je centralna vlast višenacionalne i višejezične Habsburške Monarhije održavala krhke ravnoteže u zemlji dobro tempiranim koncesijama različitim sukobljenim stranama (Kann 1964, Stachel 2001). U tom kontekstu valja promatrati primjerice osnaživanje ugarske pozicije i zabranu ilirskoga imena 1843. godine, ali i smirivanje hrvatskoga nezadovoljstva dvije godine poslije, kada je objavljeno da će se pri Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu (*Regia scientarium academia zagrabensis*) osnovati *Katedra za jezik horvatsko-slavonski*. Do zaokreta u odnosu Beča prema Narodnoj stranci došlo je u trenutku kada je protumađarski i protumađaronski sentiment u Zagrebu opet bio na rubu eskalacije. Kada govorimo o srpanjskim žrtvama, govorimo upravo o srpnju 1845. godine.

Rad iliraca na normiranju i implementaciji narodnoga jezika može se smatrati samo prvom fazom procesa kojemu je krajnji cilj bio uvođenje istoga toga jezika u školstvo (usp. Moguš 1996), ali i u druge javne domene gdje prije nije bio prisutan. Kao što je tomu bilo tako i kod drugih nacionalnih pokreta u 19. stoljeću, tako su i ilirci težili osnivanju vlastitih institucija i prodiranju u postojeće, čime je pokret stjecao simbolički potencijal i legitimnost. Ilirci su bili optimistični glede mogućnosti uvođenja narodnoga jezika u visoko školstvo jer su do njih dolazile vijesti o djelovanju katedara slavenskih nacionalnih jezika po europskim metropolama,² ali i zbog činjenice da je Matija

¹ Istraživanje je provedeno u sklopu projekta *Hrvatska pisana baština od 18. do 20. stoljeća* / uniri-human-18-285, pod vodstvom prof. dr. sc. Diane Stolic.

² Niz brojeva *Danice ilirske* (16, 20. i 33. iz 1840. te 15, 29. i 33. iz 1841. godine) donosi vijesti o osnivanju katedara slavenskih jezika u Pešti, Berlinu, Bratislavi te Parizu, gdje je katedru slavenske književnosti na *Collège de France* preuzeo Adam Mickiewicz. O tome i Smičiklas (1876: 43).

Smodek već, iako neformalizirano i neslužbeno, predavao narodni jezik na Kraljevskoj akademiji (Frančić 2021).³

Na političkoj su sceni taj aspekt djelovanja iliraca artikulirali plemići Janko Drašković i Ivan Kukuljević Sakcinski. Smičiklas (1876: 43) navodi kako je Drašković još 24. 1. 1840. od gospode članova Čitaonice tražio konkretne inicijative da se »(...) po svih većih mjestih škole osnuju, da se tako u njih, kao i u gimnazijah naš junački ilirski jezik po mogućnosti uvede, a mi ćemo nastojati (...) da od premilostivoga i pravičnoga kralja našega dopuštenje zadobijemo, da se i javne katedre jezika našega zadobiju«.

Drašković je u više navrata diskusiju o tome potaknuo i u Saboru, između ostalog i 1843, iste godine kada je Ivan Kukuljević Sakcinski održao svoj najpoznatiji govor u Saboru, znamenit po tome što je hrvatski jezik bio kako njegovim sadržajem tako i medijem.⁴ Dvije godine poslije, početkom 1845. godine, kralj Ferdinand V. učinio je dva važna ustupka. Dopustio je ponovnu uporabu ilirskoga imena u književnosti te osnivanje posebne stolice za hrvatsko-slavonski jezik i književnost (Cuvaj 1910: 212, Tafra 2013: 92–93). Iz zapisnika sjednice Kraljevske akademije saznajemo da je 16. 2. 1845. obznanjeno osnivanje katedre, pod punim imenom *Cathedra linguae et litteraturae croatico-slavonicae*.⁵

Carska je odluka među ilircima i njima sklonim pučanstvom popraćena s oduševljenjem, o čemu će i poslije u tekstu biti riječi, a ovdje ćemo istaknuti da su njemačke zagrebačke novine, *Agramer politische Zeitung*, inače režimsko glasilo koje je dobrim dijelom prenosilo vijesti objavljene u Beču i svaku odluku centralne vlasti hvalilo, o kraljevoj odluci pisalo ovako:

Einen neuen Beweis der allerhöchsten Huld und Gnade, sowie der väterlichen Fürsorge unseres allergnädigsten Monarchen für die Nationalität dieser Königreiche erblicken freudevoll darin, dass die hochl. kön. ungarische Statthalkterei in Gemäßheit der allerhöchsten Entschließung unter dem 21. Jän 1845 (...) zu verordnen geruhte, dass an der hiesigen k. Academie der Wissenschaften eine eigene Lehrkanzlei für die kroatisch-slawnische Sprache und Literatur mit einem jährlichen Gehalte von 800 fl. (...)

(*Agramer Zeitung*, 12. 2. 1845)

³ Vjekoslav Babukić u pismu svojemu gimnazijskomu profesoru Ivanu Krstitelju Franikiću, koje Smičiklas donosi s napomenom »iz koncepta« (1876: 56–58), spominje Smodeka kao svoga suučenika: »S dopushtjenjem Stareshinah pridaje se u Zagrebu Philologia Horvatskoga dialecta, moj Soucsenik Smodek pridaje, na koje ne samo Diaci, nego takodjer Madjarski Professori, Professor Philosophiae Moyses osebuini Philolog Slavenski, Fishkali, Juratushi, slovom izabrani ljudi pohode.« Koncept je pisma iz siječnja 1832. godine, kada Babukić još piše starom grafijom i slavonskom ikavicom.

⁴ Preciznu analizu raznih inačica govora donosi Marković (2018: 13–56).

⁵ Zapisnik br. 10 akademske godine 1844/45, Fond Kraljevske akademije znanosti u Zagrebu, Hrvatski državni arhiv (u daljnjem tekstu: HDA), pod signaturom HR-HDA-500, 1.800. Svi daljnji u ovom članku navedeni zapisnici iz fonda Kraljevske akademije znanosti zavedeni su pod istom signaturom. Oni pak zapisnici sjednica koji se čuvaju u Babukićevoj ostavštini u NSK zavedeni su pod različitim signaturama koje navodimo u referencama. Babukić je od stupanja na dužnost vodio većinu zapisnika sjednica Kraljevske akademije, što je imalo veze s uzusom da ta dužnost pripadne najmlađemu članu nastavnoga osoblja (usp. Šidak 1969: 51), ali vjerojatno i s činjenicom da se nakon 1848. zapisnici pišu na hrvatskom, umjesto, kao do tada, na latinskom.

Novi dokaz višnje milosti i prijaznosti, kao i očinske brižnosti našega premlostivoga cara za nacionalnost ovih kraljevina, s radošću vidimo u činjenici da je visoko Kraljevsko ugarsko namjesništvo u skladu s najvišom odlukom od 21. siječnja 1845. (...) propisalo je da se na ovdašnjoj Akademiji znanosti osnuje zasebna katedra za hrvatsko-slavonski jezik i književnost, s godišnjom plaćom od 800 forinti (...)

(Prijevod K. N.)⁶

2. Natječaj i pristupnici

Kako je točno tekao natječajni postupak u slučaju profesorskoga mjesta na Katedri za jezik horvatsko-slavonski, nismo uspjeli rekonstruirati, ali nam natječaj opisan u zapisniku sjednice Kraljevske akademije od 22. 6. 1849. (NSK R 3997) možda može dati opći dojam protokola. Pri tom postupku izbora za ispražnjeno mjesto na Katedri za mudroslovlje kandidati su u 8.00 ujutro preuzimali zapečaćene omotnice s natječajnim pitanjima. Nakon toga su imali 12 sati vremena da predaju svoje pismene odgovore, dakle do 20.00. Sljedeće jutro u 8.00 sati održao se usmeni dio ispita. *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska* 10. 5. 1845. ovako piše o natječaju za profesorsko mjesto na Katedri za jezik horvatsko-slavonski:

Danas pako je bilo natjecanje u čitanju ili predavanju (Vorlesung), koje se je takodjer u narodnom jeziku obavljalo.

Ono što znamo s relativnom sigurnošću jest da je natječajni postupak počeo 5. 5. 1845, dakle pet dana prije u *Danici* spomenutoga »Vorlesunga«, da su pitanja došla s bečkoga sveučilišta, a znamo i kako su glasila jer su, među ostalim, sačuvana u ostavštini Vjekoslava Babukića (NSK R 3996/9a i 9b).⁷ Prvi je zadatak bio nabrojiti »podnarječja jezika horvatsko-slavonskoga« i dokazati razliku između »horvatskoga« i slavonskoga narječja. Drugi je zadatak bio prikazati imeničku sklonidbu primjerima te tvorbu glagolskih vremena. Treći je zadatak bio odrediti opseg onoga što se naziva »slovstvo horvatsko-slavonsko« (književnost, a možda i u širem smislu, sva pisana i usmena baština) i dati kratak povijesni pregled toga slovstva. Četvrti je zadatak bio s latinskoga prevesti iz udžbenika *Selecta latini sermonis exempla in usum I. humanitatis scholae (Budaë 1836)* tekst pod naslovom »Respondet Hannibali Scipio«, na stranicama 76. i 77.

Nismo uspjeli rekonstruirati tko je točno odlučivao o izboru, ali pouzdano znamo da je jedan od mjerodavnih bio bohemist Johann Nepomuk Hromatko (1783–1850), profesor slavistike na Sveučilištu u Beču, jer je Babukić sačuvao tekst na kurzivnoj gotici s njegovom recenzijom odgovora na natječajna pitanja. Tekst se čuva u NSK pod

⁶ Plaća je bila jednaka za sve profesore na Kraljevskoj akademiji (usp. Cuvaj 1910: 139–140).

⁷ Pitanja su bila objavljena i u *Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj* (br. 19, 10. 5. 1845), a tekst je iz *Danice* prenesen i u *Zoru dalmatinsku* (br. 23, 9. 6. 1845).

signaturom R 3994/11 s napomenom »Mnenje nad 7 zbornikima (Babukić, Mažuranić Ant. i Ivan, Mlinarić, Španić, Topalović i Vraz-Fras) za stolicu učitelja jezika i slovstva ilirskog kod višjeg učilišta zagrebskog. U Beču, 18. Dec. 1845«.

U istoj je arhivskoj mapi sačuvano i desetak listova za koje se može pretpostaviti da su Babukićev koncept odgovora na prva dva natječajna pitanja. Na prvi pogled, drži se formulacija iz svoje *Osnove slovnice*, ali to pitanje svakako predstavlja deziderat za precizniju analizu.

Konačni izbor Vjekoslava Babukića za jedino mjesto na Katedri, čini se, nikoga nije šokirao, no valja napomenuti da je imao vrlo jaku konkurenciju (usp. Smičiklas 1876: 44). Dobrim dijelom su to bili filolozi u naponu snage. Adolfa Vebera Tkalčevića u to doba doduše još uvijek nema na sceni, tek mu je 20 godina, ali su zato među pristupnicima primjerice braća Mažuranić. Četrdesetogodišnji Antun u to je doba profesor na Klasičnoj gimnaziji, urednik *Danice*, jedan od osnivača Matice ilirske, 1839. objavio je *Temelje ilirskoga i latinskoga jezika za početnike*, a 1845. u pripremi je imao i rječnik. Njegov tridesetjednogodišnji brat Ivan upravo piše *Smèrt Čengiće-age*, godinu prije dopunio je *Osmana*, a tri godine prije objavio je s Jakovom Užarevićem, kako se smatra, prvi uistinu moderan hrvatski rječnik s 40 000 natuknica, *Němačko-ilirski slovar*. Svećeniku Mati Topaloviću su 43 godine i godinu dana prije natječaja počeo je raditi kao profesor filozofije u Đakovu. Na ispitu je možda sreo i 35-godišnjega Stanka Vraza, koji je nekoliko godina prije oštro kritizirao Topalovićevu zbirku pjesama *Tamburaši ilirski* iz 1842. (Vraz 1877: 82). Vraz, kao jedan od rijetkih Slovenaca u ilirskom kolu, tada živi već dulje u Zagrebu,⁸ uređuje *Kolo* i u to je vrijeme na vrhuncu kreativne putanje. Već je izdao tri zbirke pjesama, a *Gusle i tambura* te *Sanak i istina* izlaze upravo te, 1845. godine. Međimurac Stjepan Mlinarić, rođen 1814. godine, župnik je u Dubravi Čazmanskoj. Od studijskih je dana u Beču, Pešti i Rimu bio u kontaktu s mnogim slavenskim preporoditeljima, a bio je i osnivačem Ilirske čitaonice u Križevcima 1838. godine. Dragojla Jarnević u svojem *Dnevniku* spominje kako ga je upoznala na Mariji Bistrici, gdje su oboje bili gosti opatu Ivanu Krizmaniću i kako joj je pomagao jezičnim savjetima (usp. Jarnević 2000: 197 i dalje). Jozo Španić jedini je pristupnik natječaju koji ostaje svojevrsna enigma. Znamo da je mogao biti vikar u Gori blizu Petrinje, u dobrim odnosima s banom Josipom Jelačićem, ali ako je i imao zasluga za narodni jezik i preporodni pokret, one su do danas zaboravljene.

Budući da su dostupni radovi koji se detaljno bave Babukićevom biografijom (prije svega autobiografska skica NSK R3993/13, nadalje Smičiklas 1876, Samaradžija 1997, Tafra 1993, 2013, 2014), ovdje ćemo se usredotočiti isključivo na neke aspekte koji su, osim izvrsnosti u natječajnom procesu, mogli biti relevantni pri izboru. Vjekoslav

⁸ Ali ipak ne prije 1841. godine. Tada mu naime Babukić još šalje knjige iz Zagreba u Bisticu, a korespondencija vezana uz pošiljke (NSK R3981b), prožeta duhovitim provokacijama, otkriva nam koliko su dvojica preporoditelja bila prisna. U pismu od 9. 7. 1841. Babukić piše: »Šta si radio u Samoboru Ugursuze jedan, zar nisi mogao u Zagreb skočiti ili parhnuti!« Pismo od 10. 6. 1841. Babukić završava s »Tvoj do lopate iskreni pobratim...«. Pismo pak od »22. sěčnja« 1849. počinje sa: »Stanko! – stara dušo virna – sad nevirna! (...) saznadoh (...) da si jošte živ; nu za službu untauglich« (njem. *untauglich* – beskoristan).

Babukić je u vrijeme raspisivanja natječaja u ilirskim okvirima etablirani gramatičar, osobito zbog svoje *Osnove slovnice slavjanske narječja ilirskoga* iz 1836.⁹ Urednik je i pouzdani obnašatelj niza funkcija u ilirskim institucijama. Sami ilirci su ga smatrali svojevrsnim *gatekeeperom* ilirskoga kruga (usp. Tafra 1993: 68) te središnjim autoritetom za jezična pitanja. Vlasnik tiskare u kojoj su tiskana mnoga izdanja iliraca Franjo Suppan (Župan) napisao je:

Samoga vođu (iliraca) Gaja i sve druge uči ilirštinu Slavonac Babukić. Dok su se »Novine« i »Danica« pritiskale u mojoj knjigotiskarnici vidio sam kako Babukić sve popravlja i muči se i na kraju prepisuje sastavke Gajeve i svih drugih iliraca. Napokon je Babukić i pisao skorom sve sam (...)

(Tafra 2014: 483)

Dragojla Jarnević još 1851. godine piše da se u pluralizmu jezikoslovnih autoriteta orijentira upravo prema Babukiću:

Danas dobih moj rukopis »Domorodne poviesti« povratjene od književnog odbora, uz dopis da imade gramatikalnih pogreškah i podugovatih govorah punih nemačkih ideah kao što pomankanje forme našega jezika. – Ja priznajem pogreške, no uzato moram reći da svi jezikosl. još prave forme našega jezika neiznajdoše, kao niti čiste gramatike. No ja ću uzeti Babukićevu gramatiku i učiti ju hoću i opet pisati; nie moguće ako sav moj napor barem jedno izverstno delo neizradi.

(Jarnević 2000; dnevnički unos, 3. 10. 1851)

Nadalje, Babukić je na Kraljevskoj akademiji od 1836. do 1838. godine predavao ugarsko i međunarodno pravo kao suplent¹⁰ (usp. autobiografske bilješke NSK R3993/13 te Samardžija 1997: 84, Tafra 2013: 104), što znači da je njegova radna etika bila poznata nastavnomu osoblju na Akademiji. Osim što je bio bilježnikom Banskoga sudbenoga stola, njegovo javno djelovanje i nakon izbora u profesorsko zvanje 1845. govori o njegovu ugledu i povjerenju vladajućih struktura. Godine 1848. kao suradnik tajne policije čita pisma osoba za koje se smatralo da su agenti stranih sila.¹¹ Biva imenovan članom

⁹ Tafra (2013: 83, 90, 2014: 467) smatra da se upravo od *Osnove slovnice slavjanske narječja ilirskoga* računa razdoblje standardnoga hrvatskoga jezika. Norma je te gramatike bila obvezujuća, jezik koji je Sabor proglasio službenim 1847. upravo je jezik *Osnove slovnice*. Po toj će se maloj gramatici hrvatski jezik učiti pedesetak godina.

¹⁰ Predavač pripravnik ili predavač na zamjeni.

¹¹ U Babukićevoj ostavštini sačuvan je dopis Josipa Mikulića (NSK R 3992a, u katalogu u NSK zavedeno je krivo ime autora, Stjepan Mikulić), »slob. i kr. grada Zagreba starešine i povjerenika sigurnosti«, što je vjerojatno funkcija povezana s narodnim stražama u Zagrebu 1848. i 1849. Mikulić moli Babukića da procijeni ima li u korespondenciji izvjesnoga Karola Gregorovića indikacija za konspirativno djelovanje. Inače, Karol Gregorović spominje se u knjizi Ive Vukcevića (2013: 189) kao poljski agent u Hrvatskoj, koji u Pariz šalje izvještaje o prilikama u Monarhiji. Letimičan pogled na spomenutu knjigu upućuje nas da svakoj tezi što se u njoj pojavljuje valja pristupiti sa značajnom dozom opreza. Babukić glede spomenutoga izvješćuje Mikulića: »Uspjeh pretraživanja jest: da nisam u istih pismih ništa obćoj našoj sigurnosti pogibelna našao.« Dodaje da pisma »dišu ponajviše duhom narodnim slavjanskim«, što se očigledno smatralo

Banskoga vijeća te, zajedno s Dimitrijem Demetrom, povjerenikom za izradu Zakona o štampi.¹² Bio je državnim recenzentom normativnih priručnika,¹³ a nakon razdoblja apsolutizma bio je ispitivačem na državnim ispitima *hèrvatskoga* jezika, koje su obavezno polagali svi koji su se bavili učiteljskom profesijom (usp. NSK R 3996/42). Pitalo ga se za mišljenje o primjerenosti novih izdanja za uporabu u školama te za komentare slovopisnih, gramatičkih i sadržajnih aspekata udžbenika (Tafra 2014: 479). Čini se da je imao pregršt obaveza, jer ga primjerice u dopisu Ravnateljstva gimnazije od 10. 1. 1854. (NSK R 3996/28) podsjećaju da kasni s traženim mišljenjem o »načinu, kojim imaju se sklanjati inostrana imena«.

3. Reakcije na izbor Vjekoslava Babukića

Vijest da je Babukić na svoj rođendan, 16. 6. 1846, imenovan profesorom Katedre za jezik horvatsko-slavonski (usp. Tafra 1993: 67, Samardžija 1997: 83) u hrvatskoj je javnosti odjeknula izuzetno pozitivno. *Agramer politische Zeitung* u izdanju od 27. 6. 1846. daje joj daleko najviše prostora. Za Babukića imaju samo riječi hvale, nazivaju ga uglednim literatom, zaslužnim domoljubom, neumornim radnikom i borcem za nacionalni jezik, ističu važnost da se nove generacije obrazovanih znaju služiti narodnim jezikom. Babukićevu zadaću vide u tome da mladićima usadi u srce ljubav prema jeziku njihovih otaca i tu zadaću nazivaju svetom. Pritom se njemačkim izrazom »unsere Nationalität« (naša nacionalnost) referiraju na osjećaj pripadnosti hrvatskomu identitetu.

U fusnoti na posljednjoj stranici *Zore dalmatinske* od 6. 7. 1846. piše:

S velikim veseljem čitao sam na zadnjem broju narodnih Hervatsko-Slavonsko-Dalmatinskih novinah, te i rado priobćivam sljedeću lepu domorodnu vëst: »Nj. cesarsko-kraljevsko i apostolsko veličanstvo dostojalo je pri zagrebačkoj kraljevskoj akademii za profesora horvatsko-slavonskoga jezika i literature Vëkoslava Babukića, premilostivo namimenovati.«

U potpisu je »Prof. N. Valentić, Urednik«. U tom je fragmentu zapravo prenesena cijela vijest koja je izišla u *Novinama horvatsko-slavonsko-dalmatinskima* 27. 6. 1846, s neznatnom razlikom zadnje riječi. U izvornom tekstu u *Novinama* piše *naimenovati*, dok je u *Zori dalmatinskoj* to preneseno kao *namimenovati*.

Simbolično je da u istom godištu (3. 8. 1846) *Zore dalmatinske* autor potpisan kao »Stari Berlić« (Ignjat Alojzije) piše sljedeći, ni po čemu rijedak, ilirofobni komentar:

prihvatljivim. Dalje detaljno objašnjava kako se Gregorović bavi organizacijom »muzikalnih zabavah« za mladež, učenjem starih narodnih napjeva itd. (NSK R 3992a).

¹² Pod signaturom NSK R3996/10 i11 čuvaju se dopisi bana Josipa Jelačića iz 1848. godine, kojim Babukića imenuje članom Banskoga vijeća i zahvaljuje mu što će funkciju obavljati dobrovoljno i bez naknade.

¹³ Pod signaturom R3996/13 čuva se izvješće odsjeku Banskoga vijeća od 27. 1. 1849, u kojem Babukić komentira nedavna izdanja i njihovu primjerenost za uporabu u školama. Kritičan je prema onim knjigama u kojima nije primijenjen novi slovopis i u kojima ima puno germanizama.

Mi dakle, razboritija bratjo! ostanimo pri preprostomu e, i pišimo po razlogu: kerst, perst, tern, makar nas baš i kekavcim imenovali, a pustimo Zagrebačke Ilire, nek oni ilirišu dok ne doilirišu, to Vas moli, i to vam priporučuje. Stari Berlić.

Na temelju toga možemo zaključiti da je izbor Babukićev bio shvaćen kao nešto što nadilazi regionalne partikularizme i filološke animozitete. Da je Babukićev izbor u Dalmaciji popraćen s pozitivnim sentimentom, potvrđuje i Petar Preradović u pismu Babukiću od 21. 9. 1846. (NSK R 3663/I–8):

Ja vam mogu iskreno izpoviediti, da i po Dalmaciji, gdje stanje i gibanje naše književnosti i njenih podupirateljah, nije toliko poznano, svud sam čuo: „Vriedno je, da je g. Babukić učiteljom postao, koji tolike zasluge za jezik i domovinu imade!

Zabilježeno je i da su mu Makso Prica, Mijat Novak te konkurent na natječaju Mato Topalović posvetili pjesme, a Babukićev je otac izbor popratio ovim komentarom: »Fala Bogu (...) da sam za moga života dočekao, i ti zaslužiti komad kruha zadobio« (Smičiklas 1876: 44).

4. Prvo Babukićevo predavanje

Babukić je 1. 10. 1846. položio službenu zakletvu, što je u *Novinama* (br. 79) popraćeno komentarom koji reflektira prije spomenutu usmjerenost iliraca institucionalizaciji:

Nu ovo je za nas i u drugom obziru veoma znamenit događaj, jer će se tim prvi put narodni jezik i u višje učilište uvesti. Tim je put prokrčen i od sada će samo od revnosti i postojanosti gospode profesorah i nadzornikah zavisiti, da se narodni jezik malo po malo i u druge nauke uvodi.

U istom je broju *Novina* najavljeno i prvo predavanje 5. 10. 1846. u 16 sati. Samarđžija (1997: 82, 84–85) taj datum stavlja uz bok datumu prvoga saborskoga govora na hrvatskom, jer je tim činom hrvatski postao visokoškolskim nastavnim predmetom i prestao biti *lingua exotica*. O tome da su i suvremenici bili svjesni važnosti toga događaja svjedoči i činjenica da su osim studenata dvoranu napunili i njihovi roditelji te domoljubi koji su pristigli iz Karlovca, Križevaca, Krapine i Samobora (Cuvaj 1910: 212, Smičiklas 1876: 45). *Novine* (br. 80) pišu:

Gospodin učitelj narodnoga jezika, stupivši u učionicu pozdravljen bi od mnogobrojnih slušaocah iskrenim živio. Poslije kratka govora započe predavanje iztraživanjem o pronašaocu abecede.

Povijest jezika Babukića pamti u prvom redu kao gramatičara. No uzmemo li u obzir da sama *Osnova slovnice* počinje poglavljem »O pismenih« (usp. *Danica* br. 10, 5. 3. 1836) te da korespondenciju s Brlićem (Smičiklas 1987: 17, prema *Danici* br. 31 i 32), Ivanom Krstiteljem Franikićem (Smičiklas 1987: 58–61), Vukom Karadžićem (usp. *Tafra* 2013: 140, 2014: 500–510) prožima diskusija o slovopisnim problemima, ne treba čuditi što je grafiji dao tako istaknuto mjesto u svojoj nastavničkoj karijeri.

Važnost slovopisa u Babukićevu vrijednosnom sustavu može se iščitati i iz njegovih brojnih neobjavljenih rukopisa. Kao primjer navodimo nedatirani tekst fiktivnoga razgovora u kojem učitelj vodi učenika po svijetu i govori mu o svemu što postoji, objašnjava mu i imenuje pojave i predmete (NSK R 3993/25). Na samom početku, prije nego se otisnu u svijet, učitelj poučava učenika što je razumno i dobro, pa odmah nakon toga traži od njega da nabroji glasove i upozorava ga da najprije mora naučiti čitati knjige kako ih pišu pisci ilirski. Učitelj priznaje da je i on prije krivo pisao jer su ga krivo naučili, ali sad prosuđuje zdravo i logično i prihvaća ilirski slovopis. Učenik na to odgovori:

Oh! dajte dragi učitelju, pokažite mi ta znamenja, kojimi se ilirski pisci služe, da i ja dobar pošten, uljudan i svim dobrim ljudem drag i mio postanem.

5. Što znamo o Babukićevu nastavnom radu?

Nažalost, do sada nismo uspjeli pronaći Babukićeve bilješke za koje se može nedvojbeno utvrditi da ih je koristio pri nastavnom radu, pa sve što kažemo o ovoj temi ostaje na razini manje ili više utemeljenih pretpostavki. Krenimo od utemeljenijih.

Kraljevska je akademija znanosti do 1784. godine imala tri studija: filozofski, bogoslovni i pravni (Sirotković 1979: 24). Te je godine reformom Josipa II. teologija odvojena od Akademije i premještena u ondašnje sjemenište (Moguš 1995: 123). Pravni je studij premješten u tzv. Zemaljsku kuću na Markovu trgu (današnju zgradu Sabora), a filozofski je studij ostao na Katarinskom trgu, u staroj zgradi Isusovačke akademije (Sirotković 1979: 28). Svaki je studij imao nekoliko katedara s jednim nastavnim predmetom ili više njih. Nastavno osoblje biralo se većinom na natječajima, koji su razumijevali pismeni, odnosno usmeni ispit i prosudbenu komisiju. Izabrani profesori morali su uspješno odraditi jednogodišnji pokusni staž.

Nakon uredbe *Ratio educationis* 1777. godine tri su nastavna oblika bila u uporabi: predavanja, vježbe te javne disputacije studenata, što možemo zamisliti kao javne usmene obrane seminarskih radova (Sirotković 1979: 27), a na kraju svakoga semestra bio je ispit. Svaki student koji je htio studirati pravo morao je prije toga završiti dvogodišnji studij filozofije. Dakle, studirali su ili četiri godine filozofiju ili dvije godine filozofiju pa u nastavku dvije godine »pravoslovlje«, tj. pravo. Po ustroju je filozofski studij bio drukčiji od pravoslovnoga i bogoslovnoga. Dok su dva potonja obrazovala stručnjake, filozofski je bio općeobrazovna visoka škola koja je objedinjavala humanističke, egzaktne i čisto filozofske discipline (Šidak 1969: 51). Početkom 19. stoljeća studij filozofije tako je obuhvaćao četiri katedre: za filozofiju, za matematiku, za fiziku i za povijest. Neki su od predmeta na katedrama bili usmjereni produbljivanju gradiva koje su studenti bili učili u gimnazijama, a neki su im bili potpuno novi. Kao neobavezni predmeti učili su se: grčki, govorništvo i opća povijest, a privatni profesori davali su satove iz francuskoga i talijanskoga.

Kako bismo dočarali red veličine studentske populacije u Zagrebu, navest ćemo podatak da je u akademskoj godini 1845/46. bilo 35 studenata prava, od čega 23 na

prvoj godini, a 12 na drugoj godini, te 97 studenata mudroslovlja na prvoj godini i 68 na drugoj. Studentska je populacija bila i vjerski, i nacionalno, i socijalno heterogena. Osim katolika bilo je i pravoslavaca, grkokatolika i Židova, dok kategorija ateista nije zabilježena. Od 1791. do 1830. godine studij je završio 2191 student, a od toga je 55% bilo Zagrepčana i studenata iz uže Hrvatske, 45% studenata iz Vojne granice, Slavonije, Međimurja i Riječkoga gubernija. 48,7% studenata bilo je građanskoga, 33,3% seljačkoga (u rubrici »očevo zanimanje« stoji *agricola*), a 11% plemićkoga podrijetla.¹⁴ O tome da studij nije bio rezerviran samo za mladiće¹⁵ iz imućnih obitelji svjedoči, među ostalim, i zapisnik sjednice Kraljevske akademije od 23. 11. 1851. (HDA 500), u kojem stoji da se devet studenata oslobađa od »naukovine« (školarine) zbog dokazano lošega imovinskoga stanja njihovih obitelji.

Studenti su imali dva sata nastave prijedodne te dva sata popodne. Utorkom i četvrtkom nastava se održavala samo u prijedodnevnom terminima. Nedjeljom nije bilo akademskih obaveza, ali se obaveznim smatralo prisustvovanje bogoslužju. Nastavni je jezik bio većinom latinski, iako Sirotković (1979: 31) piše da je o samim nastavnicima ovisilo hoće li se služiti i narodnim jezikom. Možemo dodati: do 1848. godine, ali toj temi vratit ćemo se poslije.

Iz Babukićevih autobiografskih bilježaka (NSK R 3996/43) doznajemo da se hrvatski jezik od 22. 12. 1846. predavao po četiri sata tjedno, u svim semestrima studija filozofije, tj. mudroslovlja.

Prijedimo u domenu rekonstrukcije. Prvo upada u oči da po svemu sudeći Babukićev zadatak nije bio predavati isključivo jezikoslovne sadržaje. Moguš kao jedan od rijetkih autora (1995: 128) donosi puno ime osnovane katedre: *Cathedra linguae et litteraturae croatico-slavonicae*. Prema tome pretpostavljamo da je morao u filološkom smislu grabiti široko.

U spekulacijama o sadržaju Babukićevih jezikoslovnih nastavnih tema kao temelj nam može poslužiti Tafrin prikaz njegove znanstvene metodologije u dotičnom razdoblju (2014: 491). Ona ističe utjecaj Herderove i Humboldtove filozofije, kartezijanske filozofije po kojoj je jezik ogledalo uma, tradicije univerzalne gramatike u nasljeđu Port Roya, poredbene postupke tada najvećega živućega filologa Jacoba Grimma i naravno Dobrovškoga (od kojega je primjerice preuzeo razredbu glagola na konjugacijske vrste po infinitivnoj osnovi). U svojim se radovima pozivao na autoritete, osobito s njemačkoga govornoga područja, da dokaže ispravnost svojih stajališta (isto: 490). Tafra (2013: 98) ističe i da je prema tadašnjem slavističkom učenju izjednačivao slavensku porodicu jezika s jednim jezikom, a idiome nižega ranga smatrao narječjima. Hrvatski su dijalekti svakako imali značajnu ulogu u njegovu proseyu, ne samo zbog utjecaja ideologije slavenske uzajamnosti nego i primjene poredbeno-povijesne metode.

¹⁴ Svi podatci prema Cuvaju (1910) i Sirotkoviću (1979).

¹⁵ O prvim studenticama na zagrebačkom Sveučilištu, odnosno »Mudroslovnom fakultetu« piše Luetić (2002).

Nadalje, možemo pretpostaviti i da se sadržajno držao svoje *Osnove slovnice* iz 1836. godine, odnosno onoga što čitamo u drugoj njegovoj gramatici *Grundzüge der illirischen Sprachlehre* iz 1849. godine, koja je izišla kao dodatak Drobničevu rječniku, s objašnjenjem da su »naši ljudi većom stranom nječkomu jeziku vješti«. Naravno da između tih dvaju tekstova ne možemo staviti znak jednakosti jer se razlikuju već opsegom (o razlikama v. Tafra 1993: 72), ali se u njima autor drži iste jezične i pravopisne norme pa je teško zamisliti da je predavao nešto drugo što nije u skladu s tim dvjema gramatikama.

Još u *Osnovi slovnice*, pa i u tiskanom izdanju s njegovim kasnijim dodanim bilješkama koje se čuva u NSK (R 3397), jasno je da mari za sva tri narječja jer se u njoj uz štokavske riječi nalaze i dijalektne fonološke varijante (*črešnja/trešnja*, *pčela/včela/čbela/čmela*) te neštokavski gramatički oblici, npr. uz štokavske komparative *milii*, *dražji*, *gorji*, *manji* itd. nalaze se i oblici *milejši*, *dražejši*, *gorši*, *manjši*, a uz *mnom* i *menom*, *tebom*, *sebom* (usp. Vince 2002: 251). Ne spominje izrijeckom da je riječ o kajkavskim oblicima, nego je za njega to sve ilirski jezik.¹⁶

Vince (2002: 251) primjećuje da se u *Grundzüge der illirischen Sprachlehre* iz 1849. (ali i u talijanskom prijevodu, *Fondamenti della grammatica illirica*) i opet ponavljaju neštokavski oblici, ali se sada to i napominje. To nas navodi na pretpostavku da su slušači mogli slušati većinom štokavsku književnojezičnu normu, ali svakako i činjenice o kajkavskome, vjerojatno zbog poredbenih razloga, a možda i metajezičnih, uzmemo li u obzir činjenicu da je većina studenata ipak bila s kajkavskih područja.

Nadalje, možemo pretpostaviti da je sebi i studentima u nastavi pomagao i latinskim i njemačkim jezikom. U prilog tomu govore brojne prijevodne objasnidbenice kojima se služio u svojim tekstovima da bi fiksirao razumijevanje hrvatskih izraza za koje je očigledno pretpostavio da potencijalnomu čitatelju neće biti poznati.

Objasnidbenicâ u *Osnovi slovnice* ima već u »Predislovju« (str. V–XIII): *učrednik (Redaktor)*; *Bělakom (Vilah)*; *vertu (bašči)*; *slovničari (grammatici)*; *glagoljah (verborum)*; *minuće (perfectiva)*; *trajuće (imperfectiva)*; *predlogov (praepositio)*. U kasnijem tekstu njihov broj ne opada značajno. Većinom prate morfološki oblik referentne riječi u tijelu teksta, a ima ih iz hrvatskih narječja, drugih slavenskih jezika, ima internacionalizama, a najviše je latinskih i njemačkih objasnidbenica. Nije rijedak slučaj ni da se za isti hrvatski izraz u zagradi upotrijebe i latinska i njemačka objasnidbenica:

Pri mužkih imenih razlikuju se životna iliti dušna (animata, lebende), od bezživotnih ili bezdužnih (inanimata, leblose) (...)

(Babukić 1836/2013: 18)

Da objasnidbenice nisu bile samo specifikum prvih godina ilirskoga pokreta, govori nam činjenica da su u *Ilirskoj slovnici* (1854/2014), objavljenoj gotovo dvadeset godina poslije, također brojne: *oblikoslovje (die Formenlehre)*; *narodopisnom (ethnografjskom)*;

¹⁶ Tafra (2013: 154) smatra da nema govora o planskom jeziku u kojem bi se spojili raznojezični elementi, ali ni o tronarječnoj osnovi književnoga jezika.

deržavoslovnom (političnom); ilirskim trokutom (das illyrische Dreieck); terminologie (nazivoslovja); izreka ili stavak (Aussage, Satz; enunciatio, sententia).

Osim toga, primjena objasnidbenica nije bila ograničena samo na objavljene tekstone. Izdvojit ćemo samo dva primjera iz ostavštine. U već spomenutu rukopisu fiktivnoga razgovora učitelja i učenika (NSK R 3993/25) Babukić u zagradama daje objasnidbenice iz njemačkoga, latinskoga, rjeđe drugih slavenskih idioma: *nebeskom svodu (Himmelsgewölbe); livadah (šenkošah); prolětje (protulětje, pramalětje); ogledalo (zercalo); povětarcem (aether); izvori (zviranjci, vrutci); prudovah (mělah, Sandbänke).*

U nedatiranu konceptu pisma Oroslavu Cafu, kapelanu u Štajerskoj (NSK R 3992a),¹⁷ također upotrebljava brojne objasnidbenice, i to u pravilu latinske za gramatičke termine, a kajkavske prilagođenice iz latinskoga za ostalo: *u glagoljih minućih (verba perfectiva); o glagoljih trajućih (verba imperfectiva); zavod (inštitut); ostatakah (reštanciah); razredjenje (klassifikaciju); Lipnja (Juna); Sarpnja (Jula).*

6. Biograf Smičiklas o predavaču Babukiću

Smičiklas o Babukićevu životu i djelovanju piše najvećim dijelom s iznimnim poštovanjem i afirmativno, pa u oči upada nekoliko prilično kritičnih pasusa (1876: 46–47), u kojima se biograf osvrnuo upravo na Babukićev nastavni rad na Katedri. Kao prvo, zamjera mu što je predavao sadržaje koje studenti nisu mogli pratiti zbog nedostatka predznanja:

Učenicom svojim stao predavati o razvoju pisma tamo čak od feničkoga, za što niesu bili pripravnici.

(isto: 46)

Nadalje, smatra da se u svojim predavanjima znao pretjerano odmaknuti od osnova kolegija:

(...) predavao im je o tvorenju rieči, zatim korenite slovke I. i II. razreda, što je osnivao na nauci Dobrovškoga, što već ide u komparativno jezikoslovje – česa opet niesu mogli dostizati. Od početka do konca razvija se njegova učiteljska djelatnost ovim istim i jednakim redom. Preko koriena pojedinih riečih ide ciela pripoviest daleko tamo u praviek slavenski, a onda odmah iza toga zadje pripoviedalac u drobljenje pojedinih oblika; a izmedju jednoga i drugoga roje se citati iz slavni pisaca. Sladko se na sve to naslanjaju poslovice, nakićene malimi pripoviestmi.

(isto)

Smičiklas ističe da se Babukić trudio nasljedovati tada još žive Šafaříka, Kollára i Dobrovškoga, koje opisuje kao slavenske zvijezde koje se šire »po svih ograncih jezi-

¹⁷ Pismo je sasvim sigurno iz 1847. godine ili kasnije, jer u njemu spominje tekstone objavljene te godine.

koslovja, književnosti i starine slavenske« (isto). A toj slici kontrapunktira kudikamo skromniju sliku Babukića:

Na toli velikom polju stao se je kretati i mladi advokat, jezikoslovac i tajnik svih društva. Teško ih je dostizao. (...) Tako on stoji, nemoguć sliediti pored ogromnih narodnih poslova specijalno kojigod smjer, u velikoj jezikoslovnoj nauci uvijek s kapom u ruci.

(isto)

Smičiklas ističe da se Babukić zbog marljivosti na drugim važnim poljima djelovanja nije mogao dovoljno profilirati u pojedinoj filološkoj disciplini, onako kako su poneki stručnjaci cijeli život posvetili samo jednom području istraživanja. No ukupni je dojam da Smičiklas o Babukiću piše kao o marljivu čovjeku, koji je ipak bio samo priučeni profesor jezikoslovlja, netko tko je iz »života« došao neprilagođen sustavu »škole«.

Tko je u životu liepo i živo radio, može u školi širom razsuti pravila i sustav, može prevelikom mjerom dajući, napokon ništa ne dati; tko je pak u školi naučio savijati deset izreka celoga recimo opisa u jednu izreku, koja ima biti pravilo, taj će i najsajjniju stvar, kad ju upravo bude htio opisati, steći u nekoliko tamnih izreka, u kojih će si čitalac, poći istom smisao tražiti, a slike neće nikako nalaziti. Škola i život i riedko se slažu!

(isto)

S druge strane, kao pozitivne aspekte Babukićeva nastavnčkoga stila, Smičiklas spominje red i točnost:

Babukić je donio iz mnogobrojnih svojih narodnih poslova u školu ipak jednu i bezprimjernu kriepost, koja je osobiti uries učiteljskomu zvanju: a to je red i točnost.

(isto: 47–48)

7. Politika na Akademiji 1840-ih

U nastavku ćemo, na temelju podataka do kojih smo došli tijekom istraživanja, predstaviti nekoliko zapažanja o političkom ozračju te u nastavku o jezičnoj praksi na Kraljevskoj akademiji izvan Katedre za jezik horvatsko-slavonski.

Niz navoda u dokumentima iz arhivskoga fonda Kraljevske akademije govori u prilog tezi da su studenti u razdoblju prije osnivanja Katedre politički bili izuzetno aktivni.

U zapisniku sjednice Akademije datiranom 13. 3. 1842. (HDA 500) Namjesničko vijeće od profesora Akademije traži da pomognu u smirivanju nacionalnih tenzija, a godinu dana poslije, na sjednici 9. 3. 1843. čita se da Palatin traži sprečavanje sukoba među studentima na nacionalnoj razini i traži od profesora širenje općeaustrijskoga patriotizma.

Samo tri dana poslije, u zapisniku sjednice od 12. 3. 1843. čitamo da je student filozofije Ferenc kažnjen zatvorom jer je izjavio da sve narode jednako cijeni, ali da »do

Madjara ne drži ni koliko do psa«. Zapisnici od 2. i 23. 4. 1843. govore o incidentu kada je na carev rođendan nekoliko studenata u crkvi pjevalo na narodnom jeziku »Bože živi cara« i pritom upotrijebilo ilirsko ime. Odlučeno je da se tekst himne tim povodom ipak tiska prepravljen i u skladu sa zabranom ilirskoga imena. No takav su, prepravljeni tekst himne studenti javno poderali te za to bili kažnjeni s tri dana zatvora. Još pola godine prije, u zapisniku sjednice od 23. 10. 1842. čitamo carski mandat o zabrani ilirskoga imena u javnom prostoru te strogi naputak profesorima da se toga pridržavaju i da isto traže od studenata.¹⁸

Brojni zapisnici iz 1843. i 1844. godine govore o kažnjavanju studenata jer su se koristili ilirskom simbolikom (zvijezda, polumjesec) na odjeći ili osobnim pečatima,¹⁹ a nastavlja se i međunacionalna netrpeljivost. Studenti sudjeluju u javnim izgređima, prave otvoreni i izravni pritisak na zastupnike gradske skupštine, pa se u nekoliko navrata od profesora traži da discipliniraju svoje studente u tom smislu. Nadalje, vrijeđaju svoje kolege, pa i profesore koji su bili pristaše horvatsko-vugerske političke opcije, nazivaju ih mađaronima i drukčije. U zapisniku od 3. 1. 1845. čitamo da je student Joseph Lecher profesoru Molnaru rekao »Magyarci su magarci«.

No da je nacionalna ostrašćenost, osobito u jeku revolucionarnih zbivanja 1848. i 1849. godine, bila proširena i na više razine od studentske populacije, pokazuje primjerice detalj iz dopisa biskupa Josipa Schrotta, višega školskoga ravnatelja, Matiji Smodeku, tada privremenu upravitelju Akademije. Dokument se čuva u kutiji 7. fonda HDA 500, br. 338, a datiran je 31. 10. 1849. Biskup odgovara na očitovanje profesora ugarskoga prava Molnara glede traženoga prevođenja predavanja na narodni jezik. Schrott piše da se samo po sebi razumije da se ne može sva terminologija prevesti na narodni jezik, ali dodaje, s dozom očite provokacije »(..) niti je tolika nužda glede prevedjenja ugarskoga prava, koje će po svoj prilici i onako na skoro u područje i preděl dogodovštine spadati«. Od profesora Molnara se traži samo da predaje koliko je moguće u narodnom jeziku.

¹⁸ Dojmljivu sliku iz onodobnoga studentskoga života čitamo u zapisniku od 14. 4. 1850. Na toj je sjednici čitana »tužbena molbenica« Dragutina Habermana, »ovdašnjega gradjanina i krojača«, u kojoj optužuje Dragutina Pintera, »slušatelja mudroslovja«, da je »na noć utekao, neplativši mu niti stana niti hrane i ostale službe«. Osim toga, Pinter je navodno »svojemu sudrugu Vatroslavu Pintariću, također slušatelju mudroslovja parve godine, ukrao te sa sobom odnio 2 para novoga rublja, i maramu i jedne čarape«. Haberman traži od skupštine Akademije da mu pomogne. Vatroslav Pintarić u svom je svjedočenju potvrdio da mu je Pinter ukrao »3 rubače, 2 para gaćah i maramu i 1 par čarapah«.

¹⁹ Da tome nije bilo tako samo na Akademiji, nego i na nižim stupnjevima obrazovanja, piše Cuvaj (1910: 140, 213–214).

8. Jezična praksa na Akademiji

Sámo osnivanje Katedre za jezik horvatsko-slavonski bio je početak korjenitih promjena u kontekstu jezične prakse na Akademiji. Dok se još u zapisnicima od 19. i 21. 2. 1843. čita da je pohađanje nastave mađarskoga jezika obavezno za sve studente, bez obzira na podrijetlo, godine 1848. potpuno su ukinuta predavanja na mađarskom (na Akademiji i arkgimnaziji), čime je prekinuta tradicija koja je trajala od 1792. godine. U zapisniku od 7. 11. 1849. (HDA 500, kutija 7) stoji da je čitana odluka Visokoga banskoga vijeća da se u zagrebačkoj Akademiji i arkgimnaziji »u mjesto dosadanih stolica magjarskoga jezika utemelji jedna stolica za narječje i književnost češku, poljsku i rusku«. Privremenim učiteljima tih jezika pripala bi godišnja nagrada od 400 forinti. Predmeti bi bili izborni, a nalaže se profesorima da se »mladež akademjska« potakne na polaženje tih predmeta.

Počevši od 1847. sve su snažnije inicijative da se nastava organizira na narodnom jeziku umjesto na latinskome. U zapisniku od 26. 9. 1848. čitamo da biskup Josip Schrott želi znati na kojim katedrama postoje uvjeti da se prijeđe na nastavu na materinskom jeziku, a godinu dana poslije, 7. 9. 1849, na sjednici se čita njegov zahtjev da se svi predmeti na Akademiji »na koliko je moguće (...) narodnim našim jezikom predavati imaju« te da se profesori »posla prevadjanja dotičnih naukah u narodni jezik sa svom revnostju late (...) čim bi se za to doba, dok se školske naše knjige uredi, bar material kakov pripravio«. Također, traže se pismena očitovanja profesora Molnara i Rettera, »do kojega se vrēmena ufaju u narodnom našem jeziku na toliko napredovati, da bi dotične svoje nauke u njem predavati mogli«.

2. 11. 1848. na sjednici se čita nalog vrhovnoga ravnatelja da se od toga datuma svi službeni dopisi trebaju pisati narodnim jezikom.²⁰ Komentar u zapisniku Akademije glasi: »S najvećjim veseljem bi pozdravljen isti dopis s toga, što će se odsele svikolici dopisi s varhovnim naukah ravnateljstvom voditi u našem narodnom jeziku.«

No usprkos entuzijazmu inicijativa da se na Akademiji u potpunosti prijeđe na narodni jezik nailazila je na zapreke praktične naravi. Nepotpisani koncept dopisa Vijeću Akademije (dokument br. 329, HDA 500), datiran 13. 11. 1848, jedan je od dokaza da su profesori imali problema pri prevođenju svojih predavanja, pa i same stručne terminologije na narodni jezik:

Da isti Gosp. Kajetan Retter Nauke svoje nije kadar odmah na početku dođuće godine školske 1848/9 u jeziku slavonsko-horvatskom predavati, nego moli, da mu barem još godinu dana dozvolise poraba latinskoga jezika u naučenju, u kojem vremenu tersitičese narodni naš jezik seb prisvojiti, jer on, kao dam veli, to je već prie slutio, da znanosti predavatičese u jezikom narodnom zato on proučiose je Slovincu našega jezika, i tako već dobro zna, da isti jezik. Da znanosti, koje on uči, nisu još u jeziku slavonsko-hervatskom tiskane, nego da on tersitičese nje u istom jeziku prigotoviti.

²⁰ Zapisnici su sjednica Akademije od toga datuma doista na hrvatskom, umjesto na latinskom. Nakon 12. 6. 1853. većina je zapisnika na njemačkom, iako cijelo vrijeme ima i dopisa na latinskom.

U zapisniku od 7. 9. 1849. čitamo da je učitelj »karstjanskoga nauka i propovednik Akademijски Stěpan Muzler«, koji je privremeno predavao i neki od filozofskih predmeta, rekao da će svoj predmet prevesti u narodni jezik, »nu za mudroslovje (*sic!*) da se obvezati nemože, stoga što je prevadjanje mudroslovnih izrazah veoma mučno«.

Da problematika nije bila ograničena samo na nastavni rad, svjedoči zapisnik od 4. 12. 1849. u kojem čitamo da je profesor Kiseljak na narodnom jeziku sastavio popis za nabavu »strojevah za muzeum fizički kr. akademije«. Međutim, kanonik Mojses, koji je bio odgovoran za nabavu očitovao se da »odgovornost kupovanja na se nipošto uzeti nemože«. U nastavku obrazlaže ovako:

Mnoga bo su tamo u narodnom našem jeziku navedena strojevah imena, koja niti on, premda poznato vęšti slavjanski filolog, niti itko drugi u Beču nerazume, što u ovo vręme, gdje se strogo znanstveno nazivoslovje kod nas tekar razvijati počimlje, ni drugačie biti ne može.

Stoga se nalaže da profesor Kiseljak ipak »dotični popis strojevah u jeziku nęmačkom ili latinskom sastavi«.

9. Posljedice djelovanja i ukidanje Katedre

Nikada nećemo znati što bi bilo s Babukićem i visokoškolskom nastavom hrvatskoga jezika da u listopadu 1850. Mudroslovni odsęk Kraljevske akademije nije priključen gimnaziji kao 7. i 8. razred. Proveo je to tadašnji nadležni ministar Leo Thun u sklopu reforme školstva, odnosno približavanja austrijskomu modelu gimnazije (Cuvaj 1910: 315). Zapisnik od 13. 10. 1850. označuje kraj Katedre, jer je na toj sjednici čitana odluka Banske vlade o ukidanju Mudroslovnoga odsęka. Za samoga Babukića i kolege to nije bila dobra vijest.²¹ Satnica mu je narasla s četiri sata na šesnaest, a posao na gimnaziji bio je i u drugim aspektima drukčiji. Na početku školske godine donosio se »Red naukah«, odnosno podjela predmeta profesorima. Babukić je morao osim hrvatskoga jezika predavati i njemački, povijest, psihologiju. Osim toga, iako mu je obećano da će s povećanjem satnice biti povećana i plaća, to se nije ostvarilo. Zbog te se nepravde više puta žalio ministarstvu, ali bez uspjeha (Smičiklas 1876: 49). Ali da unatoč svemu Babukić mjesto gimnazijskoga profesora nije smatrao lošim zaposlenjem, pokazuje njegovo pismo Antunu Mažuraniću od 22. 11. 1850. (NSK R 5840 C/5, usp. i Babukićevu autobiografsku skicu u NSK R 3996/43). Na gimnaziji je ostao do smrti, 20. prosinca 1875.

Iako se zbog svega navedenoga čini da je 1850. godina bila prijelom u promicanju hrvatskoga jezika na Akademiji, tomu je ipak samo djelomično bilo tako. Katedre za hrvatski jezik doduše više nema, i neće je biti do 1874, odnosno 1875. godine (Marković 2021), ali to ne znači da je sve prebačeno na njemački, niti se to dogodilo uvođenjem

²¹ Smičiklas (1876: 48) piše o Babukiću i još dvojici kolega, no u zapisniku od 9. 10. 1850. (NSK R 3996/14a) čitamo da ukupno pet profesora, Musler, Babukić, Kiseljak, Golub i Šuffljaj, preuzima dužnosti gimnazijskih učitelja.

apsolutizma 1852. godine. Sirotković (1979: 35) napominje da se na Pravoslavnoj akademiji čak do jeseni 1855. predavalo na hrvatskom, a tek od 1855. pa sve do 1860. na njemačkom. U zapisniku od 24. 5. 1851. (HDA 500) piše da Vijeće Akademije dopušta novomu profesoru austrijskoga prava, Antunu Roiću, da isprva drži predavanja na »slovenskom narječju«, ali ga se upućuje da što prije dosegne kompetenciju da može predavati »u ilirskom jeziku«.

Mnogo toga govori u prilog tezi da je Katedra djelovala u turbulentnu razdoblju. Osnovana je u vremenu kada su narodnjaci, nakon razdoblja zabrane ilirskoga imena, ponovno bili u carskoj milosti, a biva ukinuta, čini se, u kontekstu jačanja centralizacije i zatiranja centrifugalnih društveno-političkih kretanja nakon revolucionarnih zbivanja 1848. i 1849. godine. Njezino je djelovanje imalo, što pokazuju već same reakcije na čin osnivanja, značajan nacionalni simbolički potencijal i može se reći da je u sinergiji s nekoliko drugih važnih događaja glede institucionalizacije hrvatskoga jezika, spomenimo samo proglašavanje hrvatskoga jezika diplomatskim, odnosno službenim 1847. godine, postignut snažan zamah u implementaciji. Postojanje je Katedre bio svojevrsan krunski argument pri promicanju hrvatskoga jezika u domene gdje nije bio prisutan, kao što pokazuje zahtjev zastupnika na saborskoj sjednici 23. 10. 1847. (Cuvaj 1910: 140), kada su od kralja tražili da se i kod svih gimnazija u zemlji osnuju slične stolice kao što je Katedra za horvatsko-slavonski jezik na Kraljevskoj akademiji.

Daljnje spoznaje o samom djelovanju, nastavnim sadržajima i uzusima na Katedri i Akademiji, ali i o učincima na društveno-političkoj razini, mogu se, vjerujemo, dobiti analizom ostavština Babukićevih studenata. Izvjesno je da za brojne među njima nećemo pronaći ni privatne ni arhivske ostavštine, ali isto tako nema dvojbe da su neki od njih postali istaknutim članovima društva, što znatno povećava šanse za pronalazak kvalitetnoga materijala. Popisi se studenata iz godina Babukićeve profesure na Akademiji čuvaju u kutiji br. 7 arhivskoga fonda Kraljevske akademije znanosti u HDA (dokumenti br. 188 i 190).

Literatura

- Babukić, Věkoslav. 1836/2013. *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga*. Zagreb. Pretisak: Zagreb – Požega: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Grad Požega.
- Babukić, Věkoslav. 1854/2014. *Ilirska slovnica*. Zagreb: Berzotiskom nar. tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja. Pretisak: Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Cuvaj, Antun. 1910. *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*. Svezak III. Od 2. ožujka 1835. do 31. prosinca 1851. Drugo, ispravljeno i popunjeno izdanje. Zagreb: Kraljevska zemaljska tiskara.
- Frančić, Anđela. 2021. [Matija Smodek: Zaslužnik za početak visokoškolske nastave hrvatskoga jezika](#). [U ovome zborniku.]
- Jarnević, Dragojla. 2000. *Dnevnik*. Prir. Irena Lukšić. Karlovac: Matica hrvatska.

- Kann, Robert A. 1964. *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918*. Erster Band. *Das Reich und die Völker*. Graz – Köln: Verlag Hermann Böhlaus Nachf.
- Luetić, Tihana. 2002. Prve studentice Mudroslovnog fakulteta kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu. *Povijesni prilozi* 22: 167–209.
- Marković, Ivan. 2018. [O britkosti. Filološko paljetkovanje po 2017](#). Zagreb: Stilistika.org – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Odsjek za kroatistiku – Katedra za stilistiku.
- Marković, Ivan. 2021. [70. obljetnica Katedre za hrvatski standardni jezik?](#) [U ovome zborniku.]
- Moguš, Milan. 1993. *Povijest hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Globus.
- Moguš, Milan. 1995. O početku visokoškolske nastave hrvatskoga jezika. *Jezik* 43/4: 121–129.
- Samardžija, Marko. 1997. Stoljeće i pol od Babukićeva predavanja. U: *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 82–87.
- Sirotković, Hodimir. 1979. Kratka povijest zagrebačkog Sveučilišta. U: Davor Delić i dr. (ur.) 1979. *Sveučilište u Zagrebu*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Sveučilišna naklada Liber, str. 15–111.
- Smičiklas, Tade. 1876. *Život i djela Vjekoslava Babukića*. Zagreb: Tiskara »Narodnih novina«.
- Stachel, Peter. 2001. Ein Staat der an einem Sprachfehler zugrunde ging. Die »Vielsprachigkeit« des Habsburgerreiches und ihre Auswirkungen. U: Johannes Feichtinger – Peter Stachel (ur.) 2001. *Das Gewebe der Kultur. Kulturwissenschaftliche Analysen zur Geschichte und Identität Österreichs in der Moderne*. Innsbruck: Studienverlag, str. 11–45.
- Šidak, Jaroslav. 1969. Regia scientiarum Academia. U: Jaroslav Šidak (ur.) 1969. *Spoimenica u povodu proslave 300 godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*. Zagreb: Tisak Izdavačkog zavoda Jugoslavenske akademije u Zagrebu, str. 49–78.
- Tafra, Branka. 1993. Vjekoslav Babukić. U: Gordana Crnković (ur.) 1993. *Portreti hrvatskih jezikoslovaca*. Zagreb: Hrvatski radio, str. 67–74.
- Tafra, Branka. 2013. Dvjestota obljetnica rođenja Vjekoslava Babukića (1812–2012). U: *Babukić 1836/2013*: 81–177.
- Tafra, Branka. 2014. Prva hrvatska znanstvena gramatika. U: *Babukić 1854/2014*: 467–531.
- Vince, Zlatko. 2002. *Putovima hrvatskoga književnog jezika. Lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*. Treće, dopunjeno izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Vraz, Stanko. 1877. Narodne pjesme u Slavonii. U: *Djela Stanka Vraza*. V. dio. Zagreb: Matica hrvatska.

Vukcević, Ivo. 2013. *Croatia 3. New language, new identity and new state*. Bloomington: Xlibris Corporation LLC.

The Chair of Croatian-Slavonian Language (1846-1850)

Based on the analysis of Vjekoslav Babukić's archival legacy, the Royal academy of Sciences in Zagreb archival fonds and the contemporaneous press, this paper presents the political and societal background of the foundation of the first academic chair of the Croatian language, then named Chair of Croatian-Slavonian language (Cr. Katedra za jezik hrvatsko-slavonski). The main research focus was the election of Vjekoslav Babukić for the only professorial position on the Chair and its public resonance and impact. Presented in this paper is also a reconstruction of Babukić's teaching content and strategies, as well as the prevalent institutional language use at the Royal academy.

Ključne riječi: hrvatski jezik, Vjekoslav Babukić, Katedra za jezik hrvatsko-slavonski (1846–1850), Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu

Key words: Croatian, Vjekoslav Babukić, Chair of Croatian-Slavonic language (1846--1850), Royal Academy of Sciences in Zagreb

Ivan Marković

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
ivan.markovic@yahoo.com

Pregledni rad
Primljen: 21. XII. 2019.
Prihvaćen: 10. III. 2020.

70. obljetnica Katedre za hrvatski standardni jezik?

Pretrasaju se postanak i ustanovljenje današnje Katedre za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, odnosno uvriježeno mišljenje da je Katedra utemeljena 1949/50. izborom Ljudevita Jonkea u zvanje docenta.

Službeno je Katedra najvjerojatnije utemeljena 1954/55. u okviru preustroja tadašnjega Slaven-skog instituta, a prvi se put u zapisnicima sjednica fakultetskoga Vijeća vlastitim imenom spominje 29. 1. 1955, odnosno 7. 3. 1955, što se dosad previđalo. Izbor nastavnika za suvremeni hrvatski jezik može se smatrati neslužbenim, običajnim činom utemeljenja Katedre.

Genealogija Katedre prati se kroz stotinjak godina, od osnutka modernoga Sveučilišta 1874/75. do odvajanja Katedre za stilistiku 1974/75. Usput je mnogo rečeno o razvoju jezikoslovnoga dijela današnjeg Odsjeka za kroatistiku te najzad nešto o suvremenome hrvatskome koji se 1950-ih počeo odjelito predavati, kako nam je sačuvan u Jonkeovim predavanjima.

I. Dana 21. 1. 1990. I. Pranjković i M. Samardžija dali su intervju I. Županu u *Slobodnoj Dalmaciji* povodom 40. obljetnice Katedre za suvremeni hrvatski književni jezik Odsjeka za jugoslavistiku zagrebačkoga Filozofskog fakulteta (v. Samardžija 1990 [2000]). U uvodniku intervjua rečeno da je obljetnica »nedavno proslavljena na prigodnoj sjednici kojom je ujedno obilježena i deseta obljetnica smrti osnivača Katedre akademika Ljudevita Jonkea« (1990 [2000: 18]), da je pozdravno slovo održao ondašnji pročelnik Odsjeka Stj. Damjanović, da su se Lj. Jonkea prisjetili V. Anić i Stj. Babić, da je o povijesti Katedre govorio M. Samardžija, o (ondašnjoj) sadašnjosti i (ondašnjoj) budućnosti Katedre I. Pranjković. Pretpostavljamo da je sjednica o kojoj je riječ održana negdje prosinca 1989.

Dana 3. 12. 1999. Katedra za hrvatski standardni jezik prigodnom je svečanošću na Filozofskome fakultetu obilježila svoj 50. jubilej. M. Samardžija održao je izlaganje o pedeset godina Katedre (1999) i ubrzo ga objavio u časopisu *Dometi* (2001) te u drugom izdanju svoje knjige *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika* (2004: 221–225). Istoga dana u popodnevnom je satima tim povodom u Matici hrvatskoj održan okrugli stol pod naslovom »Hrvatski jezik na pragu 21. stoljeća«, izlagalo je desetak mlađih jezikoslovaca.

Dana 19. 12. 2009. Katedra je prigodnim znanstvenim kolokvijem obilježila svoju 60. obljetnicu. Bila je subota, zapao je dubok snijeg, okupili smo se u fakultetskoj Vijećnici. M. Samardžija ponovo je održao uvodno izlaganje, I. Pranjković govorio je o stanju Katedre, potom se izlagalo o trenutnim istraživanjima i novim izdanjima katedarskih članova.

Dana 13. 12. 2019. Katedra je znanstvenim skupom obilježila svoju 70. obljetnicu. Tema skupa bila je »Hrvatski jezik 1950-ih« jer to je doba ustanovljenja Katedre,

zamisao je bila vidjeti kako je to hrvatski jezik izgledao kad se osamostaljeno počeo predavati na fakultetu.

Zašto dakle prosinac i zašto deveta godina u desetljeću, što mi to zapravo obilježavamo kao katedarski rođendan, što se to dogodilo prosinca 1949. godine? – Dana 5. 12. 1949. na Vijeću Filozofskoga fakulteta podržan je prijedlog da se predavanja i vježbe iz suvremenoga hrvatskoga jezika povjere Lj. Jonkeu, 27. 1. 1950. Jonke je izabran u zvanje docenta, najzad je u svibnju 1950. mjerodavni Komitet to i sankcionirao. R. Katičić u spomenici je preminulom akademiku Lj. Jonkeu (1907–1979) o tome 1980. napisao ovo:

Godine 1949. dobila je tako standardna novoštokavština svoju katedru na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, i tako je na novim institucionalnim temeljima počelo intenzivnije bavljenje suvremenim hrvatskim književnim jezikom u nastavnom i u znanstvenom radu. Bilo je prirodno da se ta nova katedra povjeri doktoru Ljudevitu Jonkeu, najprije kao predavaču, a već 1950. kao docentu.

(Katičić 1980: 27)

Potom je M. Samardžija 2000. u proslavu knjižici svojih intervjuja zapisao povod jednomu od njih iz 1990. godine:

Kao povod za razgovor iskorištena je svečanost priređena u povodu četrdesete obljetnice Katedre za suvremeni hrvatski književni jezik, osnovane 5. prosinca 1949., što je manji dio tadanjih medija tek kratko zabilježio, a veći posve prešutio.

(Samardžija 2000: 7)

U dotičnom intervjuu M. Samardžija rekao je sljedeće:

Naime, u literaturi se, kao godina osnivanja Katedre spominje 1948. Ali se iz podataka može zaključiti da je osnivanje Katedre formalno-pravno uslijedilo negdje potkraj 1949., kad je na prijedlog prof. Stjepana Ivšića i Mate Hraste za predavača za suvremeni hrvatski jezik izabran Lj. Jonke.

(Samardžija 1990 [2000: 18])

Potom je Stj. Babić u članku priređenu za radijsku emisiju o Lj. Jonkeu napisao sljedeće:

On je bio prvi profesor na Katedri za hrvatski jezik za područje suvremenog hrvatskog jezika, osnovanoj 1949. Prije toga književni se jezik predavao usput, u sklopu povijesti jezika i dijalektologije.

(Babić 1993: 272)

Napokon je M. Samardžija u spomenutom tekstu o 50. obljetnici Katedre napisao ovo:

Tako je, dakle, osnovana katedra koja se u ondanim fakultetskim dokumentima različito naziva: Katedra za suvremeni hrvatski jezik, Katedra za hrvatski književni jezik, Katedra za hrvatski ili srpski jezik, Katedra za hrvatski ili srpski književni jezik...

(Samardžija 1999 [2004: 222–223])

I tako smo na ramenima akademikâ R. Katičića, Stj. Babića i M. Samardžije bili naumili proslaviti 70. obljetnicu svojih »institucionalnih temelja« i »formalno-pravnog osnivanja katedre«. Neće nam akademici zamjeriti ako odmah rekemo da to službeno, institucionalno i formalno-pravno ipak nije bilo tako. Naime današnja Katedra za hrvatski standardni jezik nije osnovana ak. god. 1949/50, nego vjerojatno ak. god. 1954/55, i njezin stvarni osnutak nije u izravnoj vezi s izborom Lj. Jonkea, nego s tadanjom reformom i novim statutom Slavenskog instituta. Ovaj će to napis pokušati razložiti. Prvu zapisničku bilješku o odjelitoj katedri za suvremeni jezik imamo tek u siječnju 1955. Moglo bi se dakle reći da Katedra neslužbeno jest zasnovana ili začeta ak. god. 1949/50, ali ta godina nije jedini kandidat za neslužbeno ustanovljenje, tek je jedan od mogućih, doduše najuvjerljiviji. Stoga nam se najbliža istini čini Samardžijina rečenica iz jednoga referata o Jonkeu iz 1992. kojom se komentira odluka fakultetskoga Vijeća od 5. 12. 1949, a osnutak Katedre smatra običajnim (isticanje naše):

Komitet za naučne ustanove, Sveučilište i više škole NR Hrvatske ovu je odluku fakultetskog vijeća sankcionirao svega nekoliko dana kasnije, **pa se danas taj čin uobičajeno smatra osnutkom Katedre za suvremeni hrvatski književni jezik** na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

(Samardžija 1992 [1993: 88])

Ovaj naš napis nastao je prelistavanjem zapisnikâ fakultetskih sjednica kroz više ciljanih desetljeća (označavamo ih kraticom F, usp. Literaturu) te nekoliko pojedinačnih spisa kojima smo uspjeli ući u arhivski trag i najvažnije – sačuvani su, što nije čest slučaj.¹ Dakako da smo se ispomagali i različitim sekundarnim vrelima. Nažalost katedarski se, odsječni i fakultetski statuti u fakultetskom Arhivu ne čuvaju zasebno – ako se uopće čuvaju – i potraga za njima potraga je za iglom u sijenu urudžbenih zapisnika. Ako se broj spisa i pronade, to ne znači da je spis sačuvan. Čini se da je slično stanje u Arhivu Sveučilišta u Zagrebu.²

Napis je organiziran ovako. Prvo se daju osnovni podaci o osnivanju modernoga Sveučilišta u Zagrebu 1874. i njegovih dvaju odjela s ukupno šest stolica, tj. katedara (§ II). Potom su prikazani počeci stolice za slavensku filologiju i izdvajanje stolice za hrvatski ili srpski jezik i književnost 1875. (§ III) te izdvajanje katedre za jezikoslovnu kroato-serbistiku 1909. (§ IV). Godine 1940-e prikazane su u dvama dijelovima, odnosno poglavljima: doba neposredno prije Drugoga svjetskog rata i ratno doba (§ V) te doba neposredno poslije rata (§ VI). Godine 1950-e prikazane su trodijelno: izbor Lj. Jonkea za područje suvremenoga hrvatskog jezika 1949/50. (§ VII), ondanje mjesto jezične katedre unutar slavistike (§ VIII) te dolazak prvih dvaju asistenata za suvremeni jezik 1955. i 1956. (§ IX). Potom su prikazani prijelaz 1950-ih i 1960-ih (§ X),

¹ Golema je šteta što se broj spisa nije uvijek i dosljedno zapisnički navodio, danas bi prema tim brojevima bilo mnogo jednostavnije pronaći pojedine materijale u Arhivu, odnosno utvrditi jesu li uopće sačuvani.

² Prigoda je da na velikoj susretljivosti zahvalimo voditelju Arhiva Filozofskoga fakulteta g. Ivanu Kurjaku te gđi Jagodi Goljački iz Arhiva Sveučilišta u Zagrebu.

prijelaz 1960-ih i 1970-ih (§ XI) te prva polovica 1970-ih, s umirovljenjem Lj. Jonkea i dolaskom novog asistenta na njegovo mjesto (§ XII). Pred kraj napisa na temelju Jonkeovih predavanja ukratko je nešto rečeno o tome kako je izgledao hrvatski jezik koji se 1950-ih počeo odjelito predavati na Fakultetu (§ XIII). Na samome kraju sabrani su zaključci do kojih se istraživanjem katedarskoga razvoja došlo (§ XIV).

II. Radi cjeline i jasnoće krenuti nam je od početka, od osnutka Mudroslovnoga fakulteta.³ Zakonsku osnovu o modernome Sveučilištu u Zagrebu Hrvatski je sabor na poticaj đakovačkoga biskupa J. J. Strossmayera donio 7. 9. 1861. (Šidak 1969a: 91–92).⁴ Nakon nekoliko godina otpora u Beču i Pešti car Franjo Josip I. zakonski članak o Sveučilištu potpisao je 8. 4. 1869, ali taj zbog stranačkih borbi nije ostvaren pa je za banovanja I. Mažuranića izrađen novi (Sirotković 1979: 37), nebitno izmijenjen, koji je car sankcionirao 5. 1. 1874. (Šidak 1969a: 92, 98). U preambuli zakonskoga članka jasno stoji poziv na carsku potvrdu od 8. 4. 1869. (usp. Z. č.). Sveučilište je svečano otvoreno 19. 10. 1874. latinskim govorom bana I. Mažuranića (Šidak 1969a: 100, Sirotković 1979: 42) i govorom M. Mesića (1874), koji je za prvoga rektora izabran 4. 10. 1874. (Agičić 1998: 13).

Sveučilište Franje Josipa I. u Zagrebu prema zakonskomu je članku imalo četiri fakulteta: »bogoslovni, pravo- i državoslovni, liečnički i mudroslovni« (Z. č.: § 1), tj. bogoslovni, pravni, medicinski i filozofski, od kojih su bogoslovni i pravni već otprije bili ustanovljeni. Mudroslovni fakultet imao je dva odjela, »Odjel filozofičko-historički« i »Odjel matematičko-prirodoslovni« (Z. č.: § 49).⁵ Na prvom odjelu predviđeno je da se predaje filozofija teorijska i praktična s poviješću filozofije, opća povijest, hrvatska povijest, slavenska filologija s osobitim obzirom na povijest jezika i književnosti hrvatsku i srpsku, klasična filologija grčka i klasična filologija latinska (usp. Z. č.: § 49), što je zapravo nacrt prvih šest fakultetskih stolica.⁶ Još je u zakonskome članku iz 1874. rečeno ovo (isticanje naše):⁷

³ O prethodnoj nastavi hrvatskoga na Kraljevskoj akademiji v. Frančić (2021) i Novak (2021) u ovome zborniku.

⁴ Usp. ondje Strossmayerov saborski govor od 29. 4. 1861, u kojem se budući procvat Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti povezuje s otvaranjem jugoslavenskog sveučilišta.

⁵ Tko je čitao Kantov *Spor fakultetâ*, lako će u ustroju zagrebačkoga Sveučilišta prepoznati onaj isti o kojemu je krajem 18. stoljeća pisao I. Kant, kakav je vidio kod sebe na Albertini u pruskome Königsbergu: s jedne strane »korisni« fakulteti teološki, pravni i medicinski, s druge »niži« »jamac istine« filozofski fakultet sa svojim dvama odjelima, jednim historijske spoznaje (povijest, zemljopis, jezikoslovlje, humanistika), drugim čistih umnih spoznaja (matematika, filozofija) (usp. 1798 [1991: 36–43]).

⁶ Ime katedara nije zabilježeno, nego su zabilježeni predmeti koji će se učiti, a za slavistiku stoji: »filologija slavjanska s osobitim obzirom na povijest jezika i literature hrvatske i srbske«.

⁷ Zakonski paragraf citiramo prema sekundarnom izvoru, koji je grafijski očito preuređen, odaje ga slovo (đ) u *takoder*, kojega 1874. još nije bilo u hrvatskoj abecedi.

Svi će se nauci na ovom sveučilištu **predavati hrvatskim jezikom**, izuzima se samo bogoslovni i liečnički fakultet, na kojem se neki nauci mogu i inim također jezikom predavati, i živi jezici, kojih se viši literaturni kolegiji mogu i dotičnim jezikom držati.

(Z. č.: § 54)

Odjel filozofičko-historički započeo je s radom ak. god. 1874/75, Odjel matematičko-prirodoslovni sljedeće 1875/76. (Adamček 1969: 63). Zemaljska vlada imenovala 27. 4. 1874. za Odjel filozofičko-historički tri profesora: M. Mesića za hrvatsku povijest, F. Markovića za filozofiju i Vj. Jagića za slavistiku (Agičić 1998: 13). Doduše Križman prenosi podatak iz Državnog arhiva prema kojemu »glede popune “tretje stolice na fakultetu filozofičkom”, tj. slavističke, Ban u prvi mah nema gotova prijedloga« (1990: 63), vidjet ćemo poslije da je doista tako bilo (v. dalje § III). Ta trojica trebala su predložiti profesore za ostale tri katedre (Adamček 1969: 63), pa su 20. 9. 1874. imenovani F. Maixner za latinsku filologiju, A. Šrabec za grčku filologiju i N. Nodilo za opću povijest (Agičić 1998: 13). Prvi dekan F. Marković izabran je 30. 9. 1874. (Agičić 1998: 13).

Prve ak. god. 1874/75. fakultet je tako imao šest profesora i 23 upisana studenta (Steinman 1969: 430, 433).⁸ Prema statistici koju daje Steinman prve tri žene Filozofski su fakultet upisale ak. god. 1902/03. (1969: 433). U novije doba podatak je revidiran: izvanredne studentice, njih 14, kojih su prava i obaveze bili znatno drugačiji od onoga budućih redovnih – danas bismo rekli da su bile tek »slušačice« – upisivale su Fakultet od 1895, a prve »prave« studentice, njih tri, upisane su ak. god. 1901/02; prve slušačice iz 1895. bile su učiteljice ženskoga liceja u Zagrebu Marija Horvat, Marija Jambrišak, Camilla Lucerna, Jagoda Truhelka i Natalija Wickerhauser; prve studentice iz 1901. bile su Milica pl. Bogdanovićeve, Milka Maravić i Vjera Tkalčić (o tome v. opsežno kod Luetić 2002). Pritom valja imati na umu i ovo: »Čl. 37. zakonske novele od 1918. omogućio je po prvi put *ženama* pravo upisa na pravni i medicinski fakultet, dok su se prije prvoga svjetskog rata žene mogle upisati samo na filozofski fakultet« (Sirotković 1969: 126–127). Sam po sebi to bi bio važan podatak za fakultetsku povijest, još je važniji ako znamo da je 31. 3. 1942. (F) XI. jedna od točaka na fakultetskome Vijeću bila »Feminizacija Mudroslovnoga fakulteta« (*sic!*). Dekan Stj. Škreb izvijestio je tada da je Mudroslovni fakultet upisalo »335 muških i 489 ženskih slušača« (Farmaciju »105 muških i 238 ženskih«) te da je molio Ministarstvo nastave »da se odobri veći broj štipendija, kako bi se na taj način povećao broj muških slušača«. Rektor Stj. Ivšić dodao je da je broj »štipendija« drastično smanjen te da je i Visoka pedagoška škola »dignuta u rang fakulteta«. Dekan je predložio i Vijeće je prihvatilo tri zaključka: da se Ministarstvo nastave zamoli da poveća broj »štipendija«, da se za »štipendiste« predlažu samo muškarci te da se za demonstratore »koliko je moguće, predlažu samo muškarci« (F 31. 3. 1942).

III. Vratimo se svojoj temi. Slavist svjetskoga glasa Vj. Jagić (1838–1923) nije postao profesor u Zagrebu (usp. Damjanović 1988). Od 1860. profesor klasičnih jezika na zagrebačkoj gimnaziji i aktivan znanstvenik, Jagić je veljače 1871. izabran za izvanrednoga

⁸ Adamček (1969: 63) i poslije Damjanović (1995–1996: 29) pišu o 26 studenata.

profesora poredbene indoeuropske gramatike u Odesi, gdje nakon usavršavanja u Berlinu i Sankt Peterburgu predaje od ak. god. 1872/73. Sjeseni 1873. dobiva poziv iz Berlina na novoutemeljenu katedru za slavensku filologiju, kamo i odlazi za ak. god. 1874/75, ne prihvativši poziv da dođe na zagrebačku katedru.⁹ Stoga ban I. Mažuranić 7. 7. 1874. naknadno bečkoj vladi podnosi prijedlog da se za profesora »slavjanske filologije« u Zagrebu izabere privatni docent »sraunjujuće indogermanske filologije« L. Geitler (Križman 1990: 63). Tako je tri tjedna poslije, 27. 7. 1874, prvim profesorom zagrebačke katedre za slavensku filologiju »previšnjim imenovanjem« postao češki slavist L. Geitler (1847–1885), koji je pak između pozivâ u Kijev i u Zagreb odabrao Zagreb (Anonim 1889: 110, Križman 1990: 63, Damjanović 1995–1996: 31), gdje ga JAZU odmah 1874. bira za svojega člana, a on joj uzvraća radom o etimologiji imena *Hrvat* (v. Geitler 1876). Geitlerova katedra za slavensku filologiju iz ak. god. 1874/75. zametak je ne samo mnogih budućih katedara nego i čitavih današnjih odsjeka zagrebačkoga Filozofskoga fakulteta – Kroatistike, Istočne, Zapadne i Južne slavistike, pa i Opće lingvistike (indoeuropeistike). Geitler je u deset godina svoje profesure nudio kolegije iz staroslavenskoga jezika, poredbene slavenske gramatike i poredbene indoeuropeistike.¹⁰

Rano preminula Geitlera (duševno bolestan preminuo je u 38. godini)¹¹ naslijedit će 1886. na Katedri za slavistiku T. Maretić (1854–1938),¹² a njega pak 1914. Stj. Ivšić (1884–1962),¹³ obojica filološki gorostasi. Ivšiću će se 1919. nakon što je izgubio mjesto u Beču pridružiti M. Rešetar, koji će također držati kolegije iz poredbene slavenske gramatike i povijesne gramatike hrvatskoga jezika (Samardžija 1998: 122). K tomu je 1908. osnovana Katedra za poredbenu indoeuropsku filologiju (indogermansku, kako se onda govorilo), prvi profesor bio je J. Florschütz (1864–1916), inače pisac dugovječne gimnazijske hrvatske gramatike, koja je u pet izdanja služila od 1905. do 1945, nakon čije je smrti katedra upražnjena sve do 1935.¹⁴

Ti odvjeci neće nas međutim zanimati jer je već »uoči akademske godine 1875/76.« došlo do osnivanja zasebne katedre za hrvatski ili srpski jezik i književnost (Samardžija 1998: 121). Kad je točno do toga došlo, kad se nastava počela izvoditi i kako se katedra točno zvala (je li *i* ili *ili*, je li *srpski* ili *srbski*), nismo uspjeli saznati, nego se vodimo

⁹ Poslije će 1886. od F. Miklošiča preuzeti bečku slavistiku.

¹⁰ Popis kolegija dali su Križman (1990: 63) i Damjanović (1995–1996: 31–33). Damjanović dodaje da su Geitlera već prve ak. god. slušali između ostalih I. Milčetić i R. Strohal. Milčetića ćemo domalo opet spomenuti (v. § IV).

¹¹ Damjanović (1995–1996: 31) i Samardžija (1998: 121) omaškom umjesto 1885. kao godinu smrti navode 1895.

¹² Natječajni izvjestitelji (F. Maixner, F. Petračić i A. Pavić) i fakultetska većina izabrali su Poljaka J. Leciejewskoga, ali vlast je s banom K. Khuen-Héderváryem na čelu ipak izabrala T. Maretića te je on 11. 10. 1886. imenovan izvanrednim javnim profesorom »slavjanske filologije s osobitim obzirom na povijest jezika i literature hrvatske i srbske« (v. Skok 1949: 316).

¹³ Maretić je naime odlučio bio otići u mirovinu ne bi li se posvetio radu na *Rječniku* JAZU. Fakultetu i predavanjima poredbene indoeuropske gramatike ipak će se vratiti 1919–1924. (Križman 1990: 66).

¹⁴ Tj. do A. Mayera, o čemu više obavijesti daju Križman (1990) i Jauk-Pinhak (1998).

sekundarnim izvorima navedenima u Literaturi. Zapisnici sjednica Proforskoga zbora prvih akademskih godina malobrojni su, zapisnik sa sjednice na kojem se kroatoserbistika izdvojila iz slavistike i dobila odjelitu katedru nije sačuvan.¹⁵ Znamo da je za prvoga profesora na toj Katedri izabran Požežanin A. Pavić (1844–1914) te da prema sveučilišnomu *Redu predavanja* ak. god. 1875/76. njegova predavanja počinju tek u ljetnome semestru, tj. poluljeću (trajalo je od 21. travnja do 31. srpnja 1876), kad je ondje i naveden, u zimskome ga semestru još nema:

Gosp. Armin Pavić, privat. docent hrv. jezika i književnosti, prof. kr. gimnazije zagrebačke, pravi član jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Opatička ulica broj 73.

(RP 1875/1876: 10)

Gimnaziju je bio završio u Zagrebu, profesori su mu bili Vj. Babukić, A. V. Tkalčević, V. Jagić, J. Jurković. U Beču je studirao i položio profesorski ispit iz klasične filologije te njemačkoga i hrvatskoga. Bio je gimnazijski profesor u Varaždinu, Požegi i Zagrebu. Proučavao je ponajviše stare dubrovačke pisce i narodnu književnost. Godine 1874. postaje članom JAZU, 1875. privatni docent hrvatskoga jezika i književnosti (upravo takve titule, kako stoji u *Redu predavanja*), 1877. izvanredni te 1880. redoviti profesor Mudroslovnoga fakulteta (Körbler 1914: 103, 110), što je ostao do 1898, kad je postao predstojnik za bogoštovlje i nastavu u vladi bana K. Khuen-Hédervárya (Körbler 1914: 113, Jelčić 1977: 172), drugim riječima, ministar prosvjete. Još za vrijeme sveučilišne karijere bio je saborski zastupnik, aktivan političar unionističke stranke, a »po njegovoj je narudžbi I. Broz« 1892. sastavio svoj fonološki *Hrvatski pravopis* (Sarmadžija – Selak 2001: s. v. Armin Pavić). Detaljniji biografi zabilježit će k tomu neki manje znan podatak:

Slabije će biti poznato, da ga je na neko vrijeme bila zaokupila misao, kako bi sastavio zgodan rječnik književnoga našega jezika, pa da je i prikupljao već građu za ņ, ali kasnije odustao od toga posla posluživši se prikupljenom građom djelimice za onu studiju o hrvatskom akcentu.

(Körbler 1914: 103)

Još mu se kao sveučilišnomu profesoru hrvatskog jezika povjerila skrb, da nadzire i ispravlja jezik u svima školskim knigama, što izlaze u vladinoj nakladi. Taj je posao vršio nekoliko

¹⁵ Stanje koje smo srpnja 2019. zatekli u Arhivu Filozofskoga fakulteta izgleda ovakvo: ak. god. 1874/75. – 1 zapisnik (V, 15. 3. 1875), 1875/76. – 3 zapisnika (XV, 27. 3. 1876, XVI, 9. 4. 1876, XXII, 28. 6. 1876), 1876/77. – 1 zapisnik (I, 10. 10. 1876), 1877/78. – 0 zapisnika, 1878/79. – 0 zapisnika, 1879/80. – 10 zapisnika redovnih sjednica + 1 zapisnik sjednice za izbor dekana (čini se da nedostaju samo zapisnici prvih dviju sjednica).

Od godišta, tj. desetljeća koja smo još pregledavali proriječeni su zapisnici ak. god. 1944/45. i 1945/46. te nedostaju zapisnici čitave ak. god. 1947/48.

Ak. god. 1973/74. i ustavnim promjenama dolazi do reorganizacije, tj. »ourizacije« Filozofskoga fakulteta pa se od početka kalendarske 1974. sve negdje do 1979/80. unutar OOUR-a Humanističke i društvene znanosti održavaju zasebne sjednice triju odjela sa zasebnim zapisnicima – Odjela za jezike i književnosti, Odjela za pedagogiju te Odjela za filozofiju, psihologiju i sociologiju.

godina, pa mu i ispravljane slagarskoga sloga – oko 400 štampanih araka na godinu – ote mnogo vremena, od kojega je naša književna povijest mogla imati više koristi.

(Körbler 1914: 113)

Nama je najvažnije to da je A. Pavić prvi profesor hrvatskoga jezika i književnosti na Filozofskome fakultetu modernoga zagrebačkoga sveučilišta i prvi profesor na katedri koja je izravni predak današnjeg Odsjeka za kroatistiku. Neće biti nezanimljivo da je uz zapisnike sjednica Proforskoga zbora Mudroslovnoga fakulteta ak. god. 1879/80. sačuvan i rukopisni red predavanja za jedan semestar, što inače nije slučaj.¹⁶ Ondje stoji:

Javni izv. prof. Armin Pavić

Glasovi hrvatskoga jezika uz historiju hrvatske gramatike i leksika (Gramatices linguae croaticae historia) 3 sata, ponedjeljkom, sriedom i subotom od 5–6

O hrvatskom narodnom pjesničtvu (De Croatarum poesi [sic!] vulgari) 3 sata, utorkom, četvrtkom i petkom od 5–6

(F 1879/80, prilog)

Kako se vidi, Pavić predaje *hrvatske glasove*, historiju *hrvatske gramatike i leksika* te *hrvatsko* narodno pjesništvo. Da je tomu doista i bilo tako, vidi se iz naslova njegovih kolegija u sveučilišnome *Redu predavanja* (RP 1874–1880), a svjedoči iz prve ruke i S. M. D., za kojega katalog Nacionalne i sveučilišne knjižnice piše da mu »pravo ime nije utvrđeno« (spominje se gdješto prezime Milanović), koji 1895. u Novome Sadu objavljuje knjižicu *Hrvati i jezik srpski* i otvara ju prigovorom zagrebačkim sveučilišnim profesorima A. Paviću, T. Smičiklasu i Vj. Klaiću da štokavštinu zovu hrvatskim jezikom. O Paviću ovako:

Da počnemo odma sa gospodinom Arminom Pavićem, koji predaje na zagrebačkom univerzitetu »hrvatski jezik« i »hrvatsku literaturu«. Ovaj učeni gospodin profesor i akademik ne samo da poznaje štokavštinu jedino kao hrvatski jezik, nego čak i za Vukove »srpske narodne pesme« tvrdi, da su napisane jezikom hrvatskim. Šta više njemu je čak i govor Srbijanaca takođe hrvatski jezik. Vraćajući se jednom u Zagreb iz Beograda, gde je sa kraljem Milanom govorio jezikom srpskim, on napisa u novinama, kako kralj Milan vrlo lepo govori hrvatski.

(S. M. D. 1895: 4)

Kakav je sadržaj Pavićevih jezičnih predavanja bio, ne znamo, ali smijemo pretpostaviti da je na njima bilo riječi i o jezičnoj suvremenosti. Znamo da će 1914. njegov nasljednik Đ. Šurmin u nekrologu hvaliti Pavićeva predavanja iz književnosti, ali kazati da ona jezična nisu bila naročito inspirativna, čini se ni posve uvjerljiva:

Tko je slušao njegova predavanja iz jezika, taj je vidio da mu to nije domena. Predavao je poput filologa Miklošičeve škole, ali nije nikoga mogao za tu granu nauke da onako oduševi, da bi postao pravim filologom. Premda je i sam pisao o akcentu i utvrdio neka pra-

¹⁶ O kojem je točno semestru i kojoj akademskoj godini riječ, nije posve jasno jer podaci se ne podudaraju s onima u sveučilišnome *Redu predavanja* (RP 1874–1880). Moguće je da je to bio nacrt na sljedeću godinu.

vila akcentuacije, držeći se dakako Vukovih djela, a ne obazirući se na živi govor različitih naših krajeva, ipak se i tu vidjelo, da taj posao nije u rukama filologa.

(Đ. Šurmin, 1914, prema Jelčić 1977: 173)

Pavićeva Katedra za hrvatski ili srpski jezik i književnost pomlađena je tek 1899, od kad Đ. Šurmin (1867–1937) na njoj kao »suplent hrvatskog jezika i literature« (Kru-ljac Sever 2017: 319) predaje i »odabrane dijelove hrvatske gramatike« (Samardžija 1998: 122). Poslije se Šurmin više okrenuo proučavanju književnosti i političkim duž-nostima (usp. dalje § IV). Izvanrednim profesorom postaje 1902, redovitim 1906. (v. Kruljac Sever 2017). Luetić daje zanimljiv podatak: među studenticama do 1914. Šur-min je bio daleko najslušaniji profesor, njegove su kolegije najčešće upisivale, slijede F. Marković i Đ. Arnold (2002: 191).¹⁷

IV. Ako nam je osnutak Katedre za hrvatski ili srpski jezik i književnost iz 1874/75. zapisnički nedostupan, sljedeće važno grananje u genealogiji današnje Katedre za hr-vatski standardni jezik veoma nam je dobro posvjedočeno. Zbog važnosti ćemo ga pre-nijeti u cijelosti. Riječ je o IV. redovitoj fakultetskoj sjednici ak. god. 1908/09. održanoj 3. 3. 1909, na kojoj je 5. točka bila »Prijedlog o popunjenju stolice za hrvatski jezik i književnost«:

V. Prijedlog o popunjenju stolice za hrvatski jezik i književnost.

Dekan poziva prof. dra Josipa Florschütza, da pročita izvješće odbora ad hoc. Prof. dr. Florschütz čita izvješće odbora, koji predlaže, da se sadašnja stolica za hrv. jezik i književ-nost razdijeli na dvije stolice:

- 1) stolicu za hrv. i srp. književnost;
- 2) stolicu za hrv. ili srp. jezik.

Prof. dr. Kršnjavi predlaže, budući da kraj postojećih zakona iz životnih potreba nastaju pravne forme običajnog prava, koje mogu i smiju slovo zakona mijenjati, da se druga od rečenih stolica naziva samo stolicom za hrvatski jezik.

Dekan stavlja na glasovanje najprije prijedlog odbora.

Prof. zbor prihvaća jednoglasno sa svima protiv jednoga glasa prijedlog odbora, da se sa-dašnja stolica za hrvatski ili srpski jezik i književnost (s. z. § 49 D. al. I) razdijeli na dvije stolice.^[18] Osim toga prihvaća prof. zbor jednoglasno, da se prva stolica zove „stolicom za hrvatsku i srpsku književnost“, a većinom glasova da se druga stolica zove „stolicom za hrvatski ili srpski jezik“, budući da ovaj naziv odgovara sveučilišnomu zakonu.

Protiv ovoga zaključka najavljuje prof. dr. I. Kršnjavi „votum separatum“.

Prof. dr. Josip Florschütz čita dalje prijedlog odbora ad hoc, koji predlaže:

- 1) da se stolica za hrv. i srp. književnost popuni redovitim profesorom Ivanom Milčetićem, koji je prema mnijenju sviju članova odbora zasad jedini vrstan, da zapremi ovu stolicu, kako valja;

¹⁷ O filološkoj djelatnosti Đ. Šurmina v. Zbornik *Đure Đurmina* (Maštrović (ur.) 2017). Među ondje done-senim tekstovima za povijest buduće književne katedre osobito će biti zanimljiv napis S. P. Novaka (2017).

¹⁸ Podatak u zagradi bit će da je ovaj: Sveučilišni zakon, paragraf 49, stavak D, alineja I.

2) da se stolica za hrv. ili srp. jezik u ljetnom semestru povjeri privat. docentu dru Draganu Boraniću kao suplentu, dok se ne habilitira također za hrv. jezik.

Od članova odbora iznio je osobito mnijenje o popunjavanju ove druge stolice prof. dr. Stjepan Tropsch predlažući, da se dr. Dragan Boranić predloži odmah za izvanrednoga profesora te stolice.

Dekan stavlja na glasovanje prijedlog odbora o popunjavanju prve stolice.

Prof. zbor prihvaća taj prijedlog jednoglasno.

Dekan stavlja na glasovanje prijedlog odbora o popunjavanju druge stolice.

Prof. zbor otklanja taj prijedlog većinom glasova.

Dekan stavlja na glasovanje osobiti prijedlog prof. dra S. Tropscha. Prof. dr. Kršnjavi predlaže, da se o tom prijedlogu glasuje poimenično.

Kod poimeničnog glasovanja prof. zbor prihvaća taj prijedlog sa svima protiv jednoga glasa.

(F 3. 3. 1909)

Tim je dakle činom stara »Pavićeva« Katedra za hrvatski ili srpski jezik i književnost razdijeljena na književnu i jezičnu, čime se iz cjelovite kroato-serbistike izdvojila jezikoslovna kroato-serbistika.¹⁹ Zapis je mnogostruko zanimljiv. Prvo, ime katedre koja se ima razdijeliti zabilježeno je različito. U sačuvanome pozivu na sjednicu, u dnevnome redu u zapisniku te u naslovu i uvodu 5. točke ime je četiri puta navedeno kao »stolica za hrvatski jezik i književnost«. Kad se razdioba nakon glasanja konstatira, ime je »stolica za hrvatski ili srpski jezik i književnost«. Drugo, odbor *ad hoc* na čelu s J. Florschützom predložio je da ime novoj jezičnoj katedri bude »stolica za hrvatski ili srpski jezik«, što je i prihvaćeno jer to odgovara Sveučilišnomu zakonu. I. Kršnjavi imao je *votum separatum*, predložio je naime da se iz razloga običaja nova katedra nazove »stolicom za hrvatski jezik«, što nam neizravno potvrđuje da se i postojeća stolica koja se tada dijelila kolokvijalno zvala *hrvatskom*.²⁰ Treće, prijedlog odbora da na »prvu«, tj. književnu katedru bude izabran I. Milčetić prihvaćen je jednoglasno. I. Milčetić (1853–1921), filolog, etnolog, proučavatelj književnosti, glagoljaštva i dijalekata,²¹ od jeseni 1880. učitelj pa 1884. profesor na varaždinskoj gimnaziji (Damjanović 1993: 131) ovako se prisjetio svojih želja:

Za jednim sam uvijek težio, već u gimnaziji sanjah o stolici hrvatskoga jezika i književnosti na sveučilištu. Prije nego se oženih [1886], još sam na to mislio, ali kasnije na sva nagovaranja prijatelja ostadoh gluh. Napokon me je nagovorio moj prijatelj iz mladosti profesor August Musić, da primim katedru hrvatske književnosti. Ja pristadoh, ali uz uvjet, da

¹⁹ Prisutni na sjednici zbora bili su Đ. Körbler (dekan), I. Kasumović (zapisničar), I. Kršnjavi, F. Marković, G. Janeček, A. Musić, A. Heinz, J. Domac, J. Brunšmid, Stj. Tropsch, V. Varićak, A. Langhoffer, Vj. Klaić, F. Šišić, L. Car, J. Golik, J. Florschütz i M. Šufflay, a opravdano je izbivao K. Grekša.

²⁰ Ne samo to nego u Analitičkom inventaru osobnoga fonda Đ. Šurmina u Hrvatskome državnom arhivu (HR HDA 833) nahodimo bilješke o dekretima Odjela za bogoštovlje i nastavu te dekanovim obavijestima kojima se Šurmin imenuje suplentom (1899), izvanrednim profesorom (1902) i redovnim profesorom (1906) »hrvatskoga jezika i književnosti na Mudroslovnom fakultetu«. Dakle u službenim dekretima i obavijestima jezik se zvao hrvatskim, premda je u sveučilišnome zakonu pisalo drugačije.

²¹ O raznovrsnoj Milčetićevoj djelatnosti v. *Zbornik o Ivanu Milčetiću* (Maštrović (ur.) 2002).

me sveučilište samo predloži, bez moje molbe. Tako i bi. Nego ban Pavao Rauch [banovao 1908–1910] mišljaše drukčije. Ja mu se i ne predstavih. Ja ignorirah njega, a on mene, pa me i ne predloži kralju na potvrdu, već imenova drugoga.

(I. Milčetić, prema Damjanović 1993: 131)

Koga je P. Rauch imenovao, ne znamo, ali ni taj nije preuzeo književnu katedru. Preuzeo ju je Đ. Šurmin (Samardžija 1998: 122, 1999 [2004: 221]), ali tek za banovanja N. Tomašića, naime Rauch je – zagovornik Beča i Monarhije – Đ. Šurmina i povjesničara G. Manojlovića 1908. bio umirovio iz političkih razloga, što je izazvalo studentski štrajk (Luetić 2002: 179). Obojica su naime bila u opozicijskoj Hrvatsko-srpskoj koaliciji, Šurmin u Hrvatskog (pučkoj) naprednoj stranci (v. Kruljac Sever 2017). Tomašić je Šurmina na Sveučilište vratio 1910. Četvrto, Dragutin Boranić zapisan je dvaput kao Dragan. Peto, ne znamo kako treba shvatiti konstataciju – ako ju dobro čitamo iz rukopisa – da profesorski zbor većinom glasova »otklanja« prijedlog o popunjavanju »druge«, tj. jezične stolice, a da se potom podržava prijedlog Stj. Tropscha da se D. Boranić izabere u izvanrednoga profesora te novoutemeljene jezične katedre. Čini se da je onaj jedini glas protiv bio glas I. Kršnjavoga. Nejasno je usto zašto se kaže da Boranić tek ima habilitirati, kad biografi kažu da je bio habilitirao i postao privatnim docentom 1906. (Gavazzi 1957: 228, Silić 1993: 175, Samardžija 1998: 122).

Književna katedra, jasno, neće nas dalje zanimati, ali pribilježiti ćemo što je M. Samardžija o njoj zapisao nakon što je popratio dolazak B. Vodnika (1911) i F. Fanceva (1923):

Kad je godine 1930. Antun Barac [...] izabran za docenta (od 1933. izvanredni, od 1938. redoviti profesor) novije hrvatske i ostalih jugoslavenskih književnosti (tj. slovenske i srpske), stekli su se uvjeti za podjelu katedre za književnu kroatistiku na dvije katedre: na Katedru za stariju hrvatsku književnost koju je vodio Franjo Fancev i na Katedru za noviju hrvatsku i ostale jugoslavenske književnosti koju je vodio Antun Barac.

(Samardžija 1998: 122)

te što je zapisao o razdoblju nakon 8. 5. 1945, kad su poništena ratna promaknuća:

To je, što se kroatistike tiče, donijelo jednu važnu kardovsku [sic!] promjenu: s fakulteta je udaljen Mihovil Kombol, čime je Katedra za stariju hrvatsku književnost za neko vrijeme ostala bez predstojnika i bez profesora.

(Samardžija 1998: 123–124)

Iščitavamo iz dvaju Samardžijinih navoda stav da se katedre utemeljuju neslužbeno, konkretno izborom pojedinoga nastavnika u zvanje, tj. već prema njegovim znanstvenim i nastavničkim afinitetima, te da se na isti način postaje predstojnikom katedre. Takav stav mogli bismo načelno prihvatiti kao odraz internih dogovora ili običajnoga prava (kako to, vidjeli smo, reče F. Marković) – koji mogu biti utemeljeni i na usmenim predajama s fakultetskih hodnika – kad utemeljenje katedara i izbor njihovih predstojnika ipak ne bi bili službeni činovi koji se registriraju i konstatiraju na fakultetskim sjednicama, o kojima se uostalom glasa, glasalo se najvjerojatnije 1875. (zapisnik nam

nije sačuvan), glasalo se 1909. (zapisnik je sačuvan), glasat će se i 1975. (o tome v. dalje § XII). Isti stav, vidjet ćemo, ticat će se poslije i Katedre za hrvatski standardni jezik, o kojoj je u ovome napisu riječ. Pitanja koja će nas stoga dalje pratiti više su retorička nego stvarna: kad se to »stječu uvjeti za podjelu katedre« (kako to M. Samardžija kaže), kad do podjele bilo koje katedre zapravo dolazi i kako se podjela utvrđuje? – Po svemu što smo dosad vidjeli neće baš biti da je unutarkatedarski dogovor u tome ključan, premda naravno i logično takav dogovor jest klica moguće buduće katedarske diobe ili katedarskog ustanovljenja.

Bilo kako bilo, Katedru za hrvatski ili srpski jezik preuzeo je 1909. D. Boranić (1870–1955), od 1912. redoviti profesor, koji će na njoj predavati do umirovljenja 1941. (trebao je honorarno i 1941/42, ali zbog bolesti nije, v. dalje § V), pa opet 1945/46, kad je trajno umirovlen. Premda u to doba kolegije koji se tiču hrvatskoga drže i Stj. Ivšić i M. Rešetar, razdoblje do Drugoga svjetskoga rata i neposredno nakon njega u smislu jezične kroatistike ipak je Boranićevo, kao što je u općem ortografskom smislu razdoblje njegova pravopisa (usp. Silić 1993). Damjanović (1995–1996: 39–42) popisuje golem broj kolegija koje je na fakultetu držao i dijeli ih u tri skupine, ukratko: (a) staroslavenski jezik, ćiriliska i glagoljska paleografija, povijest slavenske filologije, (b) povijest hrvatskoga i hrvatska dijalektologija, (c) suvremeni hrvatski jezik. Treća skupina nama je najzanimljivija jer jasno pokazuje da je Boranić predavao cjelinu suvremenoga hrvatskoga – glasove (2 kolegija), oblike (5 kolegija), tvorbu (4 kolegija), sintaksu (5 kolegija). Riječ je dakle o nekakvih petnaestak kolegija, kojima treba pribrojiti komparativne kolegije iz prve skupine, primjerice komparativnu tvorbu ili komparativnu sintaksu staroslavensku i hrvatsku. Kroz godine mijenjalo se u njima tek ime jezika (hrvatski, hrvatski ili srpski, hrvatskosrpski). Sadržajno prema tomu nema nikakve sumnje da je Boranić desetljećima predavao i suvremeni hrvatski jezik, i njegovu povijest, i dijalektologiju – kako se to na sinkretičnoj katedri za hrvatski jezik i očekuje.

V. Krajem 1930-ih vremena su se zgusnula, osobito po osnutku Banovine Hrvatske 26. 8. 1939.²² U svega šest godina Fakultet je prešao put od prijedlogâ za Svetosavske nagrade Njegovog Veličanstva Kralja za 1940. (F 16. 12. 1939, ponovo F 11. 1. 1941) preko naredbe banske vlasti da se ima rabiti pravopis koji je bio u upotrebi do 1929. (F 8. 10. 1940),²³ »prve sjednice u slobodnoj Državi Hrvatskoj«, na kojoj je dekan izvijestio da je izaslanstvo sveučilišnoga Senata pozdravilo »Poglavnika Nezavisne Države Hrvatske i njegovoga Duglavnika, Ministra bogoštovlja i nastave, dra. Budaka« (F 24. 5. 1941) i odredbe ministarstva od 29. 1. 1943. prema kojoj na kraju svakoga dopisa prije nadnevnika ima biti stavljeno *Za dom – spremni!* (F 1. 3. 1943) do naredbe Ministarstva unutrašnjih poslova od 26. 5. 1945. prema kojoj nacionalne i jugoslavenska zastava moraju biti providene petokrakom zvijezdom na srednjem polju (F 6. 8. 1945) te zaključnoga *Smrt*

²² Temeljiti opći pregled Sveučilišta između dvaju ratova dao je Sirotković (1969).

²³ Dakako riječ je o različitim izdanjima Boranićeva pravopisa, prije i poslije ujednačke sa srpskim pravopisom A. Belića, odnosno tzv. šestosiječanjske dikature iz 1929.

fašizmu – sloboda narodu!, koje u zapisnicima nahodimo već u kolovozu 1945. (npr. F 21. 8. 1945).

Što se ustroja slavističkih i kroatističkih studija tiče, on je do kraja 1930-ih riječima povjesničara J. Adamčeka o 300. obljetnici Sveučilišta u Zagrebu izgledao ovako:

U staroj Jugoslaviji Slavenski seminar, kako se tada zvao Odsjek za hrvatski ili srpski jezik, za južnoslavenske književnosti i slavistiku, imao je samo četiri katedre. Na katedri za hrvatski ili srpski jezik predavao je D. Boranić, na katedri za slavistiku predavao je poredbenu slavensku gramatiku i ruski jezik Stj. Ivšić, na katedri za stariju hrvatsku i ostale jugoslavenske književnosti predavao je Franjo Fancev i na katedri za noviju hrvatsku i ostale jugoslavenske književnosti A. Barac. Nitko od njih nije imao asistenta; u čitavom odsjeku postojao je samo jedan asistent-knjižničar koji je vodio knjižnicu Slavenskog seminara (dr Olga Šojat). Za staroslavenski, ruski, češki, slovački i bugarski jezik bila su predviđena samo honorarna lektorska mjesta.

Nakon oslobođenja g. 1945. Slavenski seminar naglo se razvio i po broju studenata i po broju katedara i nastavnika. Katedra za hrvatski ili srpski jezik dobila je posebnog nastavnika za povijest hrv. jezika i dijalektologiju (Mate Hraste), a posebnog za suvremeni književni jezik (Ljudevit Jonke). Osnovane su i posebne katedre za hrvatsku stariju i noviju književnost (A. Barac), te za srpsku, slovensku, makedonsku i narodnu književnost.

(Adamček 1969: 86)

Zbijen i obavijestan kakav jest Adamčekov pregled ponovo nas suočava s dvojmom koja nas otpočeka prati, koja se u vezi s citatom može sažeti ovako: kako to da su »u staroj Jugoslaviji« postojale i katedra za stariju i katedra za noviju hrvatsku književnost eda bi onda poslije 1945. bile »osnovane i posebne katedre za hrvatsku stariju i noviju književnost«? Dakle ili su posebne katedre postojale već u staroj Jugoslaviji ili su osnovane u novoj. Ne može biti oboje, ili je jedno ili drugo.²⁴ Primijenimo li na jezičnu katedru, dvojba je ista kao i gore uz citat M. Samardžije: čini li katedru nastavnik specijaliziran za neko područje – M. Hraste za povijest i dijalektologiju, Lj. Jonke za suvremeni jezik – ili nešto drugo?

Popratit ćemo dotično desetljeće (1940–1950) bilješkama iz zapisnikâ fakultetskoga Vijeća onoliko koliko će one podacima proširiti sadašnje relativno nejasne spoznaje o razvoju jezične kroatističke katedre. Desetljeće je simbolično počelo izborom dekana za ak. god. 1940/41. Dekan je ak. god. 1939/40. bio Stj. Ivšić, no on je postao rektorom. Za novoga dekana na prijedlog A. Bazale izabran je »stariji i iskusni profesor« F. Fancev (F 8. 10. 1940). Na istoj sjednici prihvaćen je prijedlog Stj. Ivšića i D. Boranića da se J. Hammu »povjeri vođenje proseminara iz staroslovenskog jezika, kako bi spremio one đake, koji u srednjoj školi nijesu učili staroslovenski« (F 8. 10. 1940), što je bila svojevrsna klica osamostaljivanja nastave staroslavenskoga jezika i buduće zasebne katedre (Samardžija 1998: 126).

²⁴ U kronologiji Fakulteta iz 1998. Agičić osamostaljenje katedre za noviju hrvatsku književnost s profesorom A. Barcem konstatira godine 1947. (1998: 17).

U studenome je na drugoj redovnoj sjednici ak. god. 1940/41. počela rasprava o propisanome normiranju fakultetskih katedara. U pripremljenome prijedlogu odbora od 38 katedara Filozofskoga studija one koje se tiču kroatistike, slavistike i lingvistike bile su sljedeće:

20. Hrvatski jezik
21. Poredbena indoevropska lingvistika
22. Slavenska filologija
23. Starija hrvatska i srpska književnost
24. Novija hrvatska i srpska književnost
25. Povijest slavenskih književnosti

(F 28. i 29. 11. 1940)

Na sljedećoj je, siječanjskoj sjednici nakon primjedaba usvojen konačan ustroj 23 katedara Filozofskoga studija,²⁵ među kojima nas zanimaju ove (naziv i redosljed izmijenjeni su):

9. Slavenska filologija
10. Hrvatski /srpski/ jezik
11. Starije južnoslavenske književnosti
12. Novija hrvatska i srpska književnost
13. Slavenski jezici i književnosti
14. Indoevropska lingvistika

(F 11. 1. 1941)

Upozoravamo pritom na troje. Prvo, u usvojenom ustroju jezična je katedra zapisana s dodatkom – /srpski/ – kojega u prijedlogu odbora nije bilo. Drugo, književne su katedre dvije, za stariju i za noviju književnost, starija za južnoslavenske književnosti, novija za hrvatsku i srpsku. Treće, sjednici su nazočili i F. Fancev (dekan), i Stj. Ivšić, i A. Barac, i D. Boranić, dakle svi profesori kojih su se te katedre ticale. Valja na pameti imati kontekst: još uvijek smo u Banovini Hrvatskoj unutar Kraljevine Jugoslavije, ali već za četiri mjeseca rektor Stj. Ivšić pozdravljat će uime Sveučilišta poglavnika A. Pavelića i doglavnika M. Budaka, a dekan F. Fancev o tome izvijestiti na prvoj fakultetskoj sjednici u novoj državi (F 24. 5. 1941).

Na sjednici 29. 3. 1941. (F) na prijedlog A. Barca studenti Velimir Sunić i Ivan Zl. Vince izabrani su za demonstratore u Slavenskome seminaru. Riječ je dakako o Zlatku Vinceu, poslije velikome hrvatskom filologu i članu Katedre za hrvatski standardni jezik (v. § XI).

D. Boranić umirovljen je u ljeto 1941. »napunivši godine života i službe« (Samarđžija 1998: 123). No nastavnika koji bi pokrio njegove obaveze nije bilo pa je na prijedlog A. Bazale i Stj. Ivšića 30. 7. 1941. (F) Boranić izabran »za honorarnoga profesora za predavanja i vježbe u dosadašnjem opsegu«, što je potvrđeno odlukom ministarstva od 30. 8. 1941, prema kojoj »imenovan je sveuč. prof. u m. dr. Dragutin Boranić

²⁵ Jasno, Matematičko-prirodoslovni studij i Farmaceutski studij, tada još uvijek pri Fakultetu, nisu naša tema.

honorarnim nastavnikom za hrvatski jezik za 4 sata predavanja tjedno i 2 sata vježbi« (F 10. 10. 1941). Boranić je dakle hrvatski trebao predavati i ak. god. 1941/42, ali u studenome je fakultetsko Vijeće izvijestio »da zbog bolesti očiju ne će moći držati redovna predavanja do pred Božić« (F 3. 11. 1941), što je Vijeće uzelo na znanje. Najzad se ožujka 1942. Boranić zahvalio na honoriranoj nastavi, a Vijeće je na prijedlog dekana Stj. Škreba Boraniću zahvalilo na njegovu radu:

XII. Zahvala dra. Dragutina Boranića, sveuč. prof. u m., na honoriranoj nastavi
Izrazujući žaljenje, što prof. Boranić mora prestati s predavanjima, dekan predlaže, da mu se izrazi zahvala za njegov rad u ovom Fakultetu.

Prima se.

(F 31. 3. 1942)

Vidjesmo gore, kako je Adamček rekao, nitko od četvorice profesora Slavenskoga seminara »nije imao asistenta« (1969: 86), a s Boranićem se nije moglo računati. Stanje se počinje mijenjati na prvoj, listopadskoj sjednici ak. god. 1941/42. s 8. točkom dnevnoga reda (prepisujemo ju doslovno kako je zabilježena, s padežnim i pravopisnim nespretnostima):

VIII. Potreba 2–3 asistenta uz katedru za hrvatski jezik i uz katedru za hrvatsku književnost
Dekana čita predstavku /prof. Fanceva, Ivšića i Barac/ o potrebi asistenata uz navedene katedre kao i prijedlog da se do proračunskog osiguranja takvih mjesta zamoli Ministarstvo nastave, da za vršenje asistentske službe uz imenovane katedre pridjeli fakultetu srednjoškolske profesore: Ljudevit Jonke, Milan Ratković i dr. Emil Štampar.

Kad je pročitana prijedlog dekan otvara o njemu raspravu.

Po završetku rasprave dekan daje prijedlog na glasanje i on je primljen jednoglasno.

(F. 10. 10. 1941)

Primjećujemo da se jezična katedra zove katedrom za hrvatski jezik, a da je katedra za hrvatsku književnost navedena kao jedinstvena, što nije u skladu s ustrojem iz siječnja 1941. Predloženicima su izabrani na trećoj, prosinačkoj sjednici:

XIII. Priedlog prof. dra. Stj. Ivšića i dra. F. Fanceva, da se srednjoškolski profesori dr. Emil Štampar, Milan Ratković i Ljudevit Jonke izaberu za asistente u Slavenskom seminaru prema zaključku Vieća u I. sjednici od 10. X. 1941. toč. 8.

Prof. Fancev iznosi, da spomenuti nieseu mogli biti imenovani zbog formalnih poteškoća jer su činovnici u drugim ministarstvima.

Vieće usvaja priedlog prof. Ivšića i Fanceva i izabire dra Emila Štampara, Milana Ratkovića i Ljudevita Jonkea u asistente u Slavenskom seminaru.

(F 1. 12. 1941)

Prema onomu što znamo iz budućih profilâ trojice asistenata i sekundarnih izvora Štampar je bio izabran za noviju književnost, Ratković za stariju, a Jonke za jezikoslovnu slavistiku. Iz zapisnika se ne da zaključiti da je Jonke izabran »za hrvatski jezik sa staroslavenskim« (Samardžija 1998: 123) ni da je »1942. izabran za asistenta prof. Stjepana Ivšića pri Katedri za slavensku filologiju« (Samardžija 1990: 7, usp. također Katičić 1980:

26). To, naravno, ne znači da Samardžijine i Katičićeve tvrdnje nisu točne. Budi usput rečeno da na sjednici 1. 12. 1941. (F) profesora A. Barca nije bilo, u studenome je još bio (F 3. 11. 1941). Znakove zla doba i nove vlasti Samardžija je konstatirao ovako:

Potkraj 1941. zajedno s većom skupinom književnika i intelektualaca Antun Barac zatočen je u logorima Jasenovac i Stara Gradiška odakle se vratio u svibnju 1942.

(Samardžija 1998: 123)

Naime noći s 10. na 11. 11. 1941. skupina je profesora uhićena zbog slobodnog zidarstva i odvedena u Staru Gradišku (Šidak 1969b: 176), među njima i A. Barac (Pranjić 1994 [2006: 195]). Pušteni su 6. 4. 1942. Rektor Ivšić više je puta intervenirao za njih (Šidak 1969b: 176), dapače K. Pranjić od sina Radovana Ivšića saznaje da je otac Stjepan za kolege intervenirao u 38 navrata, »od toga u 36 (tridesetšest) slučajeva – uspješno« (1994 [2006: 197]). Među prisutnima na sjednici Vijeća Barac je opet zabilježen 1. 6. 1942. (F) i 13. 7. 1942. (F).

Tko je nastavu hrvatskoga jezika držao ak. god. 1942/43. – ne znamo. Podataka o tome u zapisnicima fakultetskoga Vijeća ne nalazimo (D. Boranić?, Lj. Jonke?). Te godine razbolio se i F. Fancev (molba »za dopust bolesti radi«, F 10. 10. 1942), koji umire 31. 3. 1943, pa nema ni nastavnika za stariju hrvatsku književnost. Stoga se dva profesora Visoke pedagoške škole poglavnikovim dekretom prebacuju na Filozofski fakultet:

Odredbom Poglavnika od 17. III. o. g. imenovan je redoviti profesor Visoke pedagoške škole u Zagrebu dr. Blaž Jurišić redovitim profesorom ovog fakulteta na katedri »Hrvatski jezik«.

Uzima se na znanje.

(F 5. 5. 1943)

Odredbom poglavnika od 7. IV. o. g. imenovan je redoviti profesor Visoke pedagoške škole u Zagrebu dr. Mihovil Kombol redovitim profesorom ovoga fakulteta na katedri »Hrvatska starija književnost«.

Uzima se na znanje.

(F 5. 5. 1943)

B. Jurišić (1891–1974), svestran jezikoslovni kroatist, na Fakultet je s Više pedagoške škole premješten protiv svoje volje i nije se na Katedri dugo zadržao, upravo samo jedno ljeto. Da mu je premještaj bio mrzak, znamo iz Jurišićeve predstavke ministru J. Makancu od 21. 3. 1943. (v. Vince 1992: 23), u kojemu ističe da nije spreman preuzeti tako odgovorno mjesto, da bi se posve morao posvetiti znanosti i gramatici, da bi se više želio posvetiti radu na antologiji A. Starčevića i na dnevniku E. Kvaternika.²⁶ Na Mudroslovnome fakultetu bio je »[od] 12. V. do 15. XI. 1943, a onda se na vlastiti zahtjev ponovo vratio na Višu pedagošku školu, ali ne na katedru hrvatskoga jezika, nego na katedru hrvatske književnosti i bio na njoj do 9. V. 1945.« (Šimunović 1993a: 232),

²⁶ Pišu o tome i Jurišićeve kćeri B. Rako i J. Šeravić (1990).

kad je premješten na Višu pedagošku školu u Splitu. Skrasio se poslije u Jadranskom institutu i Institutu za jezik JAZU (1949–1959). U Jurišićevu *Dnevniku* nahodimo samo tri bilješke iz doba Drugoga svjetskoga rata (1994: 326–329).²⁷ U dvjema od njih Jurišić piše o svojim nastojanjima da se vrati na jezičnu katedru Visoke pedagoške škole, što mu je uspjelo tek polovično jer na tu je katedru bio postavljen A. Klaić, pa je njega dopala književna. O radu na Filozofskome fakultetu u *Dnevniku* nema bilježaka.

Sve to skupa značilo je da je jezična katedra imala velikih problema i ak. god. 1943/44, 1944/45. Bolje rečeno, o tadanjoj nastavi hrvatskoga jezika na temelju fakultetskih zapisnika i dostupne sekundarne literature malošto doznajemo. Doznajemo međutim da je 8. 5. 1944. (F) Ljudevit Jonke prijavio doktorat »iz XV. diplomatske grupe«. Kroatističke grupe bile su uglavnom XIV. i XV. Na XIV. grupi studirali su se hrvatski jezik (A), povijest hrvatske književnosti (B) te hrvatska povijest i još neki predmet (C), na XV. hrvatska književnost (A), hrvatski jezik sa staroslavenskim (B) te hrvatska povijest i još neki predmet (C) (Samardžija 1998: 123). Za ocjenu Jonkeove disertacije izabran je ovaj odbor: Stj. Ivšić, M. Kombol i A. Barac (F. 8. 5. 1944). Samardžija piše da je disertacija *Dikcionar Karlovčanina Adama Patačića* »obranjena«, odnosno »primljena« 16. 6. 1944. (1990: 8, 20). Prema zapisniku fakultetske sjednice disertacija je tada upravo ocijenjena i predložen je odbor za rigoroz:

XII. Izvještaj o doktorskim disertacijama: fra. Bujas Gašpara, Ljudevita Jonkea, Josipa Šalamona i Zlatka Tanodija

[...] Prof. Barac čita izvještaje prof. Ivšića, Kombola i svoj o disertaciji g. Ljudevita Jonkea. Predlažu ocjenu »odlično«.

Prima se jednoglasno.

Dekan predlaže, da u izpitni odbor za strogi izpit g. Ljudevita Jonkea udju gg. prof.: Ivšić, Kombol, Barac, Barada i Filipović.

Prima se jednoglasno.

(F 16. 6. 1944)

Ostala tri doktorata taj su dan ocijenjena sa »dobar«, »veoma dobar« i »veoma dobar«.

VI. Prva sjednica fakultetskoga Vijeća u ak. god. 1945/46. održana je već u kolovozu 1945. (obično bi to bilo u listopadu) i započela obraćanjem dekana A. Barca:

Prije prijelaza na dnevni red dekan pozdravlja članove Fakultetskog vijeća koji se nakon 4 teške godine opet nalaze zajedno. Sjeća se umrlih članova Varićaka, Ilešića, Fanceva, Tropscha, kao i asistenata, koji su u toku ove 4 godine ubijeni /Wertheim, Linardić/ kao i mnogobrojnih slušača, koji su poginuli u tamnicama, logorima ili u narodnooslobodilačkoj borbi. Slava im!

(F 6. 8. 1945)

²⁷ B. Rako pretpostavlja da je ostale ratne zapise Jurišić možda uništio ili dobro sakrio (v. Jurišić 1994: 6).

To nije bila i prva poslijeratna sjednica jer je na njoj ovjeren zapisnik one od 18. 7. 1945, ali taj u Arhivu Filozofskoga fakulteta nije sačuvan, zadnji dostupan onaj je od 3. 3. 1945. O tome čak postoji i zapisnička bilješka:

Na poziv anketne komisije za utvrđivanje zločina kulturnom saradnjom s okupatorom predao je dekanat sve sjedničke zapisnike iza 10. IV. 1945. Za eventualne edicije objavljeno je, da ih nije bilo.

Prima se na znanje.

(F 6. 8. 1945)

Premda nismo sigurni da u bilješci nije riječ o feleru (10. 4. 1941?) jer je nova vlast »poništila sve odluke [...] te preispitala sve izbore, imenovanja i promaknuća« od 10. 4. 1941. do 7. 5. 1945. (Samardžija 1998: 123). K tomu odlukom Ministarstva prosvjete od 23. 1. 1946. umirovljen je M. Kombol (F 18. 2. 1946), čime je oslabljena nastava starije hrvatske književnosti, a Stj. Ivšić »zbog sumnje da je surađivao s neprijateljem (tzv. kolaboracija) izveden je pred sud koji ga je osudio na izgon iz Zagreba« (Samardžija 1998: 124).²⁸

U kolovozu je održana i druga sjednica ak. god. 1945/46. Budući da su izbori poništeni, na njoj su četiri asistenta Slavističkoga seminara ponovo izabrana (četvrti je knjižničarka O. Šojat). Predlagači su neuništivi D. Boranić, koji je opet na Fakultetu, i A. Barac:

XV. Prijedlog prof. dra. D. Boranića i prof. dra. A. Barca, da se dr. Ljudevit Jonke, Milan Ratković i dr. Emil Štampar izaberu za asistente Slavenskoga seminara.

Prima se s time, da im plaće teku od 1. VIII. o. g.

(F 21. 8. 1945)

XVI. Prijedlog prof. dra. D. Boranića i prof. dra. A. Barca, da se obnovi izbor Olge Šojat, asistenta Slavenskoga seminara.

Prima se.

(F 21. 8. 1945)

Kako rekosmo, mnogi zapisnici iz ak. god. 1945/46. nisu sačuvani u fakultetskom Arhivu, primjerice zapisnici III, IV. i V. redovne sjednice (rujan, listopad, studeni), premda postoji zapisnik II. izvanredne sjednice (listopad). Tako nemamo točan datum raspisa dvaju natječaja koji se izravno tiču jezične katedre, ali sačuvan je zapisnik siječanske sjednice s izvještajima. Prvi se ticao docenture »iz hrvatsko-srpskog jezika« ili »iz hrvatskosrpskog jezika«:

²⁸ Detaljnije je dostupno u Pranjica (1994 [2006]). Stj. Ivšić smijenjen je s rektorstva siječnja 1943. zbog toga što se odupro uvođenju tzv. etimološkoga pravopisa (usp. Šidak 1969b: 178). U lipnju 1945. osuđen je pak zato što je do 1943. bio rektor i zato što je 31. 10. 1941. doktorandima održao govor »koji je nosio propagandni karakter«. Pranjic osim dijelova presude daje i navode iz spornoga govora (usp. 1994 [2006]: 196–197), u kojem se zapravo govori o busanju u ustaška prsa onih koji su nedavno hodočastili na Oplenac (tj. mauzolej Karadžorđevićevih). Ivšić je osuđen »na gubitak nacionalne časti za vrijeme od 10 godina, te izgon u selo Slavonski Stupnik«. Pomilovan je u svibnju 1946. te se najasen te godine vratio na Fakultet.

IV. Izvještaj odbora /prof. dr. D. Boranić i dr. A. Barac/ o rezultatu natječaja za docenturu iz hrvatsko-srpskog jezika i prijedlog, da se za docenta izabere dr. Mate Hraste.

Dekan čita prijedlog svoj i prof. Boranića.

Skrutatori prof. Pataki i Šidak.

Od 23 prisutna redovita i izvanredna profesora 18 je glasalo sa »da«, a 5 je cedulja bilo praznih. Prema tome je dr. Mate Hraste izabran za docenta iz hrvatskosrpskog jezika.

(F 21. 1. 1946)

Time je nakon mnogo vremena jezična katedra napokon osvježena, bolje rečeno – popunjena. D. Boranić konačno je i trajno umirovljen odlukom Ministarstva prosvjete od 4. 2. 1946. te je »razriješen od dužnosti aktivnog državnog službenika sa danom 15. II. 1946.« (F 18. 2. 1946). U docenta je izabran M. Hraste (1897–1970), koji je teom *Čakavski dijalekat ostrva Hvara* doktorirao još 1937. u Beogradu kod A. Belića (Šimunović 1993b: 248). Objavio je nekoliko važnih dijalektoloških radova (o govorima Hvara, Visa, Brača), a za vrijeme Drugoga svjetskog rata bio profesor na učiteljskoj školi u Petrinji. Ponajprije je bio dijalektolog, ali bavio se i suvremenim jezikom, morao ga je uostalom od 1946. predavati na fakultetu, pa je 1952. s I. Brabcem i S. Živkovićem napisao i *Gramatiku hrvatskoga ili srpskoga jezika* (kolokvijalno BHŽ, be-ha-že), koja je sve do kraja 1960-ih bila osnovni jezični priručnik mnogim školskim naraštajima.²⁹ Što se našega polaznoga pitanja tiče – a to je utemeljenje današnje Katedre za hrvatski standardni jezik – izbor M. Hraste u docenta postavlja pred nas opet praktično i metodološko pitanje. Naime je li onda njegovim izborom zasnovana današnja Katedra za povijest i dijalektologiju hrvatskoga jezika? Zanimljivo, odgovor M. Samardžije (1998: 127) i B. Kuzmića (2016: 111, 118) glasi – ne. Obojica smatraju da je Hraste Katedru za povijest i dijalektologiju osamostalio 1950, što očito vezuju uz izbor Lj. Jonkea u docenta (o čemu v. dalje § VII).

Drugi izvještaj sa siječanjske sjednice 1946. ticao se natječaja »za docenturu iz slavenske komparativne gramatike« (F 21. 1. 1946). Na natječaj su se javili J. Hamm i Lj. Jonke, ali »ni jedan ni drugi kandidat po svojim radovima ne zadovoljava potpuno uvjetima« pa dekan A. Barac i D. Boranić predlažu da se »dru. Ljudevitu Jonkeu povjere predavanja iz slavenske komparativne gramatike« (*idem*). P. Skok smatrao je da bi najpodesniji kandidat bio privatni docent Gj. Škarić, ali dekan je predložio da se Škariću za njegov dosadašnji besplatan rad »dade na drugi način zadovoljština« (*idem*). Tako je Lj. Jonke postao predavač poredbene slavenske gramatike.³⁰ Podsjetimo, Stj. Ivšić u to doba izbiva, tj. tek će sljedeće ak. god. odlukom Ministarstva prosvjete na temelju rješenja

²⁹ I. Brabec (1907–1985) i S. Živković (1895–1975) bili su profesori na Višoj pedagoškoj školi u Zagrebu, današnjoj Pedagoškoj akademiji. Brabec se bavio štokavskim dijalektima, poslije jezičnim savjetima, Živković je pak pisac prvoga hrvatskoga i veoma respektabilnoga *Uvoda u opću lingvistiku* iz 1935, drugo izdanje 1958.

³⁰ J. Hamm radio je paralelno u srednjoj školi i na fakultetu (više od deset godina kao lektor za poljski jezik i književnost i voditelj tečaja staroslavenskoga jezika) te je na prijedlog A. Barca i J. Badalića pridijeljen fakultetu i oslobođen rada u srednjoj školi (F 14. 11. 1946), a potom postavljen za stalnoga lektora (F 21. 12. 1946). Docentom pri Katedri za slavensku filologiju s osobitim obzirom na poljski jezik i književnost postao je rješenjem mjerodavnoga Komiteta od 14. 9. 1949. (F 12. 10. 1949).

Predsjedništva vlade od 20. 9. 1946. biti postavljen »za honorarnog profesora Filozofskog fakulteta« (F 14. 11. 1946), a potom rješenjem Komiteta za naučne ustanove, Sveučilište i visoke škole od 9. 11. 1948. za »redovnog profesora na katedri Slavenske filologije« (F 9. 12. 1948). Jonke docenturu dobio nije, što mu je privatno zacijelo bilo gubitak, ali za četiri će se godine pokazati kao dobitak za Katedru za hrvatski standardni jezik i jezikoslovnu kroatistiku općenito. Hamm je docent pri Katedri za slavensku filologiju postao 1948. (Hercigonja 1993: 265; sjednički zapisnici ak. god. 1947/48. nisu sačuvani), izvanredni profesor 10. 10. 1953. (F), a redovni na Katedri za poredbenu slavensku gramatiku 28. 11. 1958. (F). Dana 21. 10. 1960. (F) fakultetsko je Vijeće prihvatilo njegov otkaz podnesen radi odlaska na redovnu profesuru na bečku Slavistiku.

U međuvremenu Jonke je 21. 3. 1947. (F) na prijedlog A. Barca, J. Badalića i Stj. Ivšića predložen za stalnoga lektora češkoga jezika (umjesto J. Vrane, koji je premješten iz Zagreba), što je Vijeće prema izvještaju A. Barca, Stj. Ivšića i J. Šidaka ubrzo prihvatilo (F 3. 7. 1947).³¹ Potom je ak. god. 1948/49. rješenjem mjerodavnoga Komiteta od 1. 7. 1948. izabran za predavača za češki jezik i književnost (F 12. 10. 1948).

Na srpanjskoj sjednici pri kraju ak. god. 1946/47. A. Barac predložio je »da se dosadanja docentura [tj. Hrastina] za hrvatsko-srpski jezik pretvori u izvanrednu profesuru, i da se raspiše natječaj za popunjenje toga mjesta, sa rokom od 2 mjeseca« (F 3. 7. 1947). Vijeće je prijedlog primilo, u odbor za ocjenu rezultata natječaja izabralo P. Skoka i A. Barca te zaključilo »da se zatraži mišljenje od profesora Boranića i Ivšića« (*idem*). Što se dalje zapravo događalo ak. god. 1947/48, ne znamo, zapisnici sjednica nisu sačuvani, ali nismo ništa propustili jer je odbor svoje mišljenje iznio tek ak. god. 1948/49, na sjednici 27. 1. 1949. (F).

No prije toga je M. Hraste 9. 12. 1948. (F) pred fakultetskim Vijećem iznio dva važna prijedloga. Prvim prijedlogom traži asistenta:

III. Sveučilišni docent dr. Mate Hraste predlaže, da se raspiše natječaj za popunjenje jednog mjesta asistenta pri katedri za Hrvatski ili srpski jezik sa staroslavenskim. Rok natječaja da bude tri tjedna. Prijedlog je obrazložen sa činjenicom, da pri toj katedri usprkos velikog broja slušača nema asistenta.

Potrebno je odmah izabrati odbor i za ocjenu rezultata natječaja.

Prima se. U odbor za ocjenu izabrani su prof. Ivšić i docent Hraste.

(F 9. 12. 1948)

Primijetimo da se jezična katedra zove »katedrom za Hrvatski ili srpski jezik sa staroslavenskim« (u dnevnome redu sjednice navedena je kao »katedra za Hrvatsko srpski jezik« (*sic!*)). Drugim prijedlogom Hraste predlaže kolokvij hrvatskoga jezika za filologe:

X. Sveučilišni docent dr. Mate Hraste predlaže, da se za studente, koji po starom Nastavnom planu pod A. ili pod B., a po novom Nastavnom planu kao prvi ili drugi glavni predmet

³¹ J. Vrana za lektora će češkoga jezika na prijedlog Stj. Ivšića i Lj. Jonkea biti izabran 30. 9. 1950. (F). Kad 1954. bude ponovo biran, pojavit će se na fakultetskome Vijeću pitanje A. Matića je li Vrana 1946. po vlastitoj želji otišao iz Zagreba u Viroviticu. Stj. Ivšić odgovorit će »da nije otišao dobrovoljno, ali je radi potrebe srednjoškolske nastave premješten« (F 13. 11. 1954). Vrana je tada izabran za stalnoga lektora za češki.

imadu bilo koji živi ili klasični jezik, uvode obavezni kolokviji iz hrvatsko-srpskog jezika i pravopisa. Kolokvij se mora položiti do kraja VI. semestra. Od njega se oslobadjaju studenti, koji narodni jezik imadu kao jedan od glavnih predmeta. Prijedlog je obrazložen činjenicom, da se pokazalo, da je pismenost u većini naših studenata dosta slaba.

/Spis broj 3542-1948/

(F 9. 12. 1948)

Tako je pismenost »naših studenata« procijenjena prosinca 1948. Podsjetimo, gotovo isto desetak godina prije bio je u časopisu *Hrvatski jezik* ustvrdio J. Hamm:

Često se čuju prigovori, da današnje srednje škole ne daju ono, što su nekad davale, i da je znanje, što ga abiturijenti donose na sveučilište, sve nepouzdanije i nesolidnije. [...] Ima abiturijenata, koji ni najobičnijega pisma ne mogu napisati bez koje krupnije pogreške, ma da su svoj jezik učili po četiri do pet sati na sedmicu kroz punih osam godina.

(Hamm 1939: 181)

Sedamdeset, odnosno osamdeset godina poslije – ništa nova. Bilješku iz fakultetskoga zapisnika proširit ćemo dijelom Hrastina izvornog obrazloženja koji u nju nije ušao, ali sačuvan je u fakultetskome spisu br. 3542/1948:

Od 1940. do danas bilo je na području Narodne Republike Hrvatske više izmjena u našem književnom jeziku i pravopisu. I danas se opaža u jeziku, a osobito u pravopisu, neka nesigurnost.

Budući da se svaka jezična pojava nekog stranog jezika u srednjoj školi objašnjava na našem jeziku i uspoređuje s istim ili sličnim pojavama u našem jeziku, potrebno je, da svaki budući nastavnik ma kojega stranog jezika dobro poznaje u prvom redu elementarnu gramatiku i pravopis našega jezika.

Usput napominjem, da je takav kolokvij uveden i na Filozofskom fakultetu u Beogradu pred dvije godine, premda na području Narodne Republike Srbije od 1929. do danas nije bilo nikakvih izmjena u književnom jeziku ni u pravopisu.

Smrt fašizmu – Sloboda narodu!

U Zagrebu, dne 1. prosinca 1948.

Dr. Mate Hraste,

sveuč. docent

Vijeće je prijedlog prihvatilo i odredilo da se usmenoga dijela kolokvija oslobadjaju oni koji pismeni polože »za odličan« (F 9. 12. 1948). Inače, novi nastavni plan o kojem je riječ bio je objavljen u *Narodnim novinama*, o čemu je Vijeće obaviješteno 12. 10. 1948. (F). Kako je s tim kolokvijima dalje išlo, prema zapisnicima ne možemo reći, ali Katičić nam je ostavio ovakvu bilješku, doduše ne posve precizno vremenski lociranu (isticanje naše):

Asistent Jonke dobio je, međutim, zadatak i u nastavi, i taj je bio osobito važan za njegov dalji razvoj. U ono se vrijeme na Sveučilištu, u Zagrebu kao i drugdje, nije predavao suvremeni književni jezik jer se pretpostavljalo da su studenti svladali to već u srednjoj školi. To se znanje ipak provjeravalo, i to prema Maretićevoj gramatici, a **održavanje tih kolokvija povjereno je savjesnom i pouzdanom Ljudevitu Jonkeu**. Tako je on uz svoj istraživački

rad na povijesti književnoga jezika postao izvrstan poznavalac njegove standardne gramatike. Ispitujući druge, najviše je naučio sam, i uskoro nije bilo nikoga tko bi se na tom području snalazio bolje od njega.

(Katičić 1980: 27)

Slično i Adamček, koji veli da počeci onoga što će poslije biti Katedra za hrvatski književni jezik »padaju već u g. 1948. kada je nastava toga predmeta povjerena tadašnjem predavaču Lj. Jonkeu« (1969: 88). Samardžija će pak napisati da je »nastava po novome nastavnom programu izvođena od početka akademske godine 1949/50.« (1999 [2004: 222]). Jonke tada formalno još nije na Katedri za hrvatski jezik, no da se jezična katedra tada statutarno zove upravo »Seminar za hrvatski jezik«, znamo prema Statutu Slavenskog instituta koji je fakultetsko Vijeće nakon godinu i pol dana redigiranja, stiliziranja i usklađivanja s Ministarstvom, Rektoratom i Komitetom za naučne ustanove, Sveučilište i visoke škole prihvatilo 9. 12. 1948. (F). Materijali o Statutu čuvaju se u fakultetskome spisu br. 3234/1948. Izdvojit ćemo iz Statuta što nam je važno (isticanje naše):

- 1) Slavenski institut Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu nastavni je i naučni slavistički zavod.
- 2) U sastav Slavenskog instituta ulaze svi slavistički seminari Filozofskoga fakulteta, koji su već osnovani ili će se osnovati, sa svim svojim inventarom i personalom. Od sadašnjih seminara ulaze u nj: Seminar za slavensku poredbenu gramatiku, **Seminar za hrvatski jezik**, Seminar za stariju hrvatsku i srpsku književnost, Seminar za noviju hrvatsku i srpsku književnost, Seminar za rusku književnost, Seminar za slovenski jezik i književnost.
- 3) **Spomenuti seminari, kao i oni, koji će se osnovati u budućnosti, ostaju u svom radu samostalni, a povezuju se samo zajedničkim pitanjima. Svaki seminar ima svoga predstojnika.** Predsjednika Slavenskog instituta i njegova zamjenika postavlja iz redova predstojnika pojedinih seminara rektor Sveučilišta [rukom dopisano: predsjednik Komiteta], a na prijedlog svih predstojnika seminara i uz suglasnost Fakultetskog Vijeća. [...]

(Statut Slavenskog instituta, 1948)

Napomenimo troje. Prvo, tim je Statutom naziv Slavenski seminar preimenovan u Slavenski institut. Drugo, ni po čemu iz fakultetskih zapisnika nismo mogli zaključiti da je termin »seminar« umjesto »katedra« ikada zaživio. Treće, u prvoj inačici Statuta seminari za stariju i za noviju književnost u imenu su imali »jugoslavensku književnost«, ne »hrvatsku i srpsku« kako je u završnoj, no vidjet ćemo poslije da se ni toga fakultetski zapisnici neće pridržavati (usp. dalje § VIII, F 16. 1. 1951), što iznova pokazuje koliko se do imena (nije) držalo.

Rekosmo gore da je na sjednici 27. 1. 1949. (F) odbor sastava A. Barac i P. Skok te savjetujući članovi Stj. Ivšić i D. Boranić trebao iznijeti mišljenje o izboru izvanrednoga profesora na »katedri za hrvatsko-srpski jezik«. Razvila se bila neobična živa rasprava koju je pedantno zabilježio zapisničar J. Šidak (sjednicu je vodio dekan Stj. Patiki). Rasprava obuhvaća pune dvije i pol stranice, što je rijetkost u moru ponavljajućih zapisničkih birokratskih fraza. Pokušat ćemo ukratko prepričati. Na natječaj se prijavio samo M. Hraste. P. Skok i A. Barac dali su pozitivno mišljenje, D. Boranić također (dekan je s njime razgovarao i telefonski!), Stj. Ivšić smatrao je međutim da izbor treba

odgoditi jer da kandidat nema dovoljno dobrih radova. Potom Skok reterira i prepušta odgovornost Ivšiću, no Barac ne dopušta da se prijedlog povuče (usput, katedru kolo-kvijalno zove »katedrom za narodni jezik«) pa govori da su lingvističke radnje općenito »takve vrste, da se svaka može iskasapiti«, pa da je Hraste dugo radio u provinciji bez biblioteke i pravih uvjeta, pa o Hrastinim godinama (52) i da nije red da ga se ne izabere, da bi odugovlačenje rješenja za Hrastu bio »veoma težak moralni udarac« i da možda ne bi poslije htio ostati na fakultetu, da fakultet treba pomlađivati, a da starije ne treba sprečavati u napredovanju. Dekan izjavljuje da mu je spor iznenađenje jer da mu je Ivšić usmeno bio najavio samo neke manje primjedbe, stoga stavlja na glasanje Barčev prijedlog da se točka ostavi na dnevnome redu te Barčev i Skokov prijedlog da se Hraste izabere. I tako Hraste 27. 1. 1949. bude izabran u izvanrednoga profesora s 13 listića »da« i 5 praznih listića.

Nakon takve rasprave posve administrativno i uobičajeno nezanimljivo izgleda odluka prema kojoj je za asistenta u Slavenskome seminaru 26. 5. 1949. (F) izabrana »dr. Šojat Olga, bibliotekar«, koja je u međuvremenu, vidi se, doktorirala (odbor za ocjenu natječaja činili su A. Barac, Stj. Ivšić i J. Badalić). Kod M. Hraste stvari međutim nisu išle tako glatko pa je njegov prijedlog za izbor asistenta I. Brabca (usp. gore natječaj F 9. 12. 1948) početkom ak. god. 1949/50. odbijen:

IX. Referent za ocjenu rezultata natječaja za popunjenje jednog mjesta asistenta pri katedri za hrvatski jezik /dr. Mate Hraste/ podnio je izvještaj u kom ističe, da jedini kandidat Brabec Ivan ispunjava uvjete natječaja. Svršio je filozofski fakultet, grupu XVI, a po završetku studija nastavio je rad u Pragu. Iz područja struke publicirao je nekoliko rasprava i radio je na izdavanju srednjoškolskih udžbenika. Dr. Hraste predlaže, da se Brabec Ivan izabere za asistenta pri katedri za Hrvatski jezik.

Referira doc. dr. Hraste. Nakon opsežnije diskusije u kojoj su sudjelovali gg. prof. dr. Barada, prof. dr. Ivšić, prof. dr. Skok, prof. Gamulin, prof. Hamm, prof. Šimleša – prelazi se na glasanje.

Od 19 prisutnih glasovalo je:

9 da

4 ne

6 praznih

Prema tome, kandidat Brabec Ivan nije izabran.

(F 15. 10. 1949)

Tako I. Brabec nije postao asistent na Katedri za hrvatski jezik.³² Primijetimo usput, kao i dosad, inače u nazivu jezične katedre te činjenicu da je M. Hraste još uvijek docent, komitetsko rješenje njegova izbora u izvanrednoga profesora konstatirano je na

³² Čini se da je slabo znano da je na prijedlog dekana Stj. Patakija o honorarnim nastavnicima »pojedinih metodika na 3 sata tjedno« za ak. god. 1950/51. među ostalih sedam nastavnika I. Brabec izabran »za hrvatski jezik« (F 1. 7. 1950). Brabec je tu nastavu honorarno držao i ak. god. 1951/52. (F 3. 10. 1951), 1952/53. (F 6. 10. 1952), 1953/54. (također T. Čubelić, F 12. 6. 1953). Pretpostavljamo da je riječ o počecima sveučilišne nastave metodike hrvatskoga jezika. Samostalna Katedra za metodiku hrvatskoga jezika i književnosti s D. Rosandićem na čelu bit će osnovana tek 30. 5. 1968. (Samardžija 1998: 128).

sljedećoj, prosinačkoj sjednici. Do kraja sjednice 15. 10. 1949. Stj. Ivšić i M. Hraste zakopaše ipak ratne sjekire i uguraše nekako u dnevni red točku XXIIIa, koja će sve promijeniti (točka XXIII. bila je prijedlog M. Deanovića da I. Frangeš prijeđe u zvanje starijeg asistenta, naime Frangeš je tada još uvijek na talijanistici). Zanimljivo, na njoj će Hraste biti i docent i profesor.³³

VII. Točka XXIIIa. prve redovne sjednice Vijeća Filozofskoga fakulteta ak. god. 1949/50. (F 15. 10. 1949) začecje je današnje Katedre za hrvatski standardni jezik. Drugo je pitanje kad se Katedra doista i izlegla. Točka je zapisnički zabilježena ovako (isticanje naše):

XXIIIa. Prof. dr. S. Ivšić i doc. dr. M. Hraste predlažu, da se raspiše natječaj za popunjene jednog mjesta **docenta pri katedri za Hrvatski jezik, a za područje savremenog hrvatskog jezika**. Pri katedri radi sada samo jedan nastavnik, pa je nemoguće potpuno obuhvatiti svu gradju, nego je potrebno da se katedra pojača sa još jednim nastavnikom. Istovremeno je potrebno izabrati odbor za ocjenu rezultata natječaja.

Br. 3354/1949

Prima se.

Rok natječaja je 3 tjedna.

Referenti: prof. dr. S. Ivšić, prof. dr. A. Barac i prof. dr. Hraste.

(F 15. 10. 1949)

Nažalost spis br. 3354/1949 s potpunim materijalima i izvornim prijedlogom u Arhivu nismo pronašli. Predlagači su, kako vidimo iz zapisnika, Stj. Ivšić i M. Hraste, a među referentima je i A. Barac, čije se ime spominje u katedarskoj predaji i sekundarnim izvorima, pa da prvo vidimo kako s time stvari stoje. O 300. obljetnici Sveučilišta u Zagrebu J. Adamček u pregledu Filozofskoga fakulteta, njegovih odsjeka i katedara napisao je 1969. ovako:

Godine 1950. osnovana je na prijedlog A. Barca i M. Hraste posebna katedra za hrvatski ili srpski književni jezik.

(Adamček 1969: 88)

Adamček je do tog podatka mogao doći usmenom predajom, primjerice od Lj. Jonkea. Potom je u spomenici Lj. Jonkeu R. Katičić 1980. konstatirao slično:

³³ Budi spomenuto još i to da su u točki XXXVI/12 te iste sjednice za ak. god. 1949/50. kao demonstratori u Slavenskom seminaru predloženi ovi studenti: Nikola Ivanišin, Remzo Behram, Božidar Finka, Milan Moguš i Zvonimir Junković (F 15. 10. 1949). Ako Google ne vara, Remzo Behram poslije je bio gimnazijski profesor u Sarajevu, a zajedno s Nikolom Ivanišinom i Bulscúom Lászlom bio je demonstrator i prethodne ak. god. 1948/49. (F 12. 10. 1948). Svi ostali postadoše poznati filolozi. Sljedeće ak. god. 1950/51. za demonstratore su Slavenskog instituta izabrani Milan Moguš, Božidar Finka, Nikola Ivanišin, Remzo Behram i Branka Hanž (F 30. 9. 1950). Ak. god. 1951/52: Stjepan Babić, Remzo Behram, Željko Brdarić, Božidar Finka, Milorad Flegar, Edo (*sic!*) Hercigonja i Milan Moguš (F 3. 10. 1951). Ak. god. 1952/53: Milan Moguš, Željko Brdarić, Milorad Flegar, Nikica Kolumbić, Božidar Bavliša i Josip Vončina (F 6. 10. 1952).

U godinama poslije oslobođenja počeo je i Filozofski fakultet u Zagrebu živjeti novim i bogatijim životom. Među novinama koje su se tada uvodile da ispune praznine što su se sve teže osjećale bila je i zamisao uglednoga profesora, akademika Antuna Barca, da uz tolike slavenske i neslavenske jezike treba na fakultetu početi predavati i suvremeni jezik hrvatski ili srpski.

(Katičić 1980: 27)

M. Samardžija isprva je posumnjao (1990: 62) u Katičićevu tvrdnju, ali poslije ju je prihvatio:

[Katedra za hrvatski književni jezik] Osnovana je na poticaj Antuna Barca i iz potrebe da se posebno predaje i uči hrvatski književni (standardni) jezik.

(Samardžija 1998: 127)

Promjena Samardžijina mišljenja zacijelo ima veze sa svjedočenjem Stj. Babića, koje ćemo dati opsežnije, Babić u njemu »odbija prigovor«, vjerojatno misli na Samardžijin:

Na inicijativu prof. Barca, koji je smatrao da nije u redu što su [*sic!*] u Zagrebu predaje ruski, češki i staroslavenski, poredbena gramatika, povijest jezika i dijalektologija, a hrvatski se književni jezik ne predaje, osnovana je katedra, a vodstvo i predavanja povjerena su profesoru Jonkeu.

Ovdje ću napraviti mali izlet na sporedniji put pa odbiti jedan prigovor koji pobija tvrdnju Radoslava Katičića da je osnivanje Katedre za suvremeni hrvatski jezik zamisao Antuna Barca. Naime, Katičić je tu misao najvjerojatnije preuzeo iz mojega nekrologa prof. Jonkeu, a ja sam je čuo od samoga profesora Jonkea. Što dokumenti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu kazuju da su na sjednici Vijeća to predložili profesori Ivšić i Hraste, to ne proturječi Katičićevoj tvrdnji jer je jedno formalni prijedlog, a drugo je stvarna zamisao i zauzimanje. Ta nije se jednom dogodilo u društvenom životu da netko nešto zamisli i zauzme se da se to ostvari, a formalno to u javnost iznese netko drugi, pogotovu u ovom slučaju, gdje je to profesorima Ivšiću i Hrasti bila formacijska dužnost.

(Babić 1993: 272–273)

Nemamo razloga ne vjerovati Babiću, prvomu Jonkeovu asistentu (v. dalje § IX), također Vinceu (1993: 243–244), pogotovo stoga što smo već vidjeli da je Barac bio veoma aktivan u fakultetskome životu i jasno zagovarao pomladak.³⁴ Sjednički zapisnici za to nam čak daju neizravnu potvrdu iz lipnja 1949. koja je dosad prolazila ispod radara:

II. Red predavanja za zimski semestar škol. god. 1949/50. treba izraditi na vrijeme da se može štampati. Dekan moli da se taj red predavanja izradi vodeći računa o nastavnom planu, koji je prihvaćen na interfakultetskoj konferenciji. U razmatranjima, koja su iznešena u diskusiji oko izrade reda predavanja prof. dr. A. Barac izlaže, da bi bilo potrebno ako se želi omogućiti realizacija novog nastavnog plana, da se postavi još jedan broj novih predavača.

³⁴ V. također napise Barac (2015), Ćavar (2015). K tomu A. Barac bio je idejni začetnik Instituta za jezik i književnost (1948), iz kojega se izdvojio Institut za jezik (1952), kojemu je Barac bio na čelu. Barac je bio i u prvome uredništvu časopisa *Jezik* (1952), u kojemu je i objavljivao (v. Mlikota 2015).

Na prijedlog dekana zaključuje se, da nosioci studijskih grupa podnesu do kraja mjeseca svoje prijedloge o potrebama za novim nastavnicima.

(F 16. 6. 1949)

Osim toga Babić u svojoj knjizi polemika (2001) prenosi tekst M. Šimundića, svojega studijskog kolege, koji Barcu, opet prema predaji, pripisuje zasluge u imenovanju časopisa *Jezik* (u Šimundićevo ortografiju, razumljivo, nismo zadirali):

Kano učenik prof. Jonkea razgovarah s njime o tome na početku 1954., kada sam počeo profesorovati u srednjoj školi. Objasnio mi, kako pridjev *hrvatski* nikako ni je mogao ući u naslov, tj. naziv. Političari nikako na to ni su pristajali. Zahvaljujući podpori ostalih članova novostvorena uredništva, osobito Antuna Barca, dodat je podnaslov *Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*.

(M. Šimundić, prema Babić 2001: 17)

Kako bilo, izvještaj o listopadskome prijedlogu ak. god. 1949/50. dospio je na sljedeću, drugu redovnu sjednicu, 5. 12. 1949. (F), u zapisniku koje V. točka glasi ovako (isticanje naše):

V. Prof. dr. S. Ivšić i prof. dr. M. Hraste predlažu, **da se vođenje nastave, predavanja i vježbi iz suvremenog hrvatskog jezika prema novom nastavnom planu povjere predavaču dr. Ljudevitu Jonke-u**, uz poseban honorar. Jonke dr. Ljudevit održao bi po 2 sata predavanja i vježbi tjedno, a na predavanja i vježbe dolazili bi i slušači ostalih grupa, koje **prema nastavnom planu moraju slušati Narodni jezik**.

Broj 4537/1949.

Prijedlog se prima bez prigovora.

(F 5. 12. 1949)

Kao ni onaj od 15. 10. 1949. tako ni spis br. 4537/1949 u fakultetskom Arhivu nismo pronašli, vjerojatno nije sačuvan, pa se moramo voditi samo zapisničkom bilješkom. Usput mikrohistorijski podatak: »poseban osobni dohodak« koji je Jonkeu dodijeljen »za vođenje nastave iz suvremenog hrvatskog jezika« iznosio je 1200 dinara (F 27. 1. 1950).³⁵ Podsjetimo, Jonke je tada zapravo predavač za češki jezik i književnost (F 12. 10. 1948).

Datum 5. 12. 1949. uzimamo tradicionalno kao rođendan današnje Katedre za hrvatski standardni jezik, taj datum obilježavamo u prosincu svake devete godine u desetljeću. Jedini je problem – zbog toga između ostaloga i čitav ovaj napis – taj što se toga dana u formalnome smislu ništa zapravo dogodilo nije, a nije se dogodilo ni izborom

³⁵ Dva podatka ekonomske usporedbe radi. Pomoćni nastavnik za predvojničku obuku Nurija Čaušević pored redovnih dužnosti zadužen je na prijedlog kapetana Sretena Mutića za brigu o »cjelokupnom naoružanju, udžbenicima i svem ostalom materijalu u vezi s predvojničkom obukom« i za to mu je predviđen poseban osobni dohodak od 1500 dinara mjesečno (F 12. 2. 1952). Demonstratorima Viktoru Žmegaču, Radoslavu Katičiću i Anđelku Krkoviću za listopad i studeni 1953. povećana je nagrada s 1000 na 1500 dinara (F 19. 11. 1953).

Lj. Jonkea u docenta, do kojega je došlo već 27. 1. 1950, na trećoj redovnoj sjednici ak. god. 1949/50. (isticanje naše):

III. Odbor za ocjenu rezultata natječaja za popunjenje jednog mjesta **docenta pri katedri za hrvatski jezik** /Dr Ivšić, Barac i Hraste/ podnio je izvještaj, nakon što je izvršio ocjenu. Za raspisano mjesto javio se samo jedan kandidat, i to Dr Ljudevit Jonke, predavač. Odbor je razmotrio sve dokumente kandidata i utvrdio, da imade sve formalne kvalifikacije za raspisano mjesto. Pored tih formalnih kvalifikacija kandidat je dokazao priloženim radovima, da ispunjava i one uvjete, koji se traže od kandidata za mjesto docenta. Dr Jonke poznaje dobro **naš suvremeni jezik**, što je dokazano napisanim člancima i izvršenim prevodima iz područja češke književnosti. Stručno znanje **našeg jezika** pokazao je u svojim jezičnim studijama.

Na osnovu svega toga odbor preporuča Vijeću, da dr. Jonkea izabere na raspisano docent-sko mjesto, jer vjeruje, da će ga on s uspjehom ispunjavati.

Skrutatorima su imenovani: Dr Gortan Veljko i dr. Škreb Zdenko.

Rezultat glasanja je ovaj: Od ukupnog broja glasača 19 glasalo je s »da« 18 glasača, a jedan je listić bio prazan. **Prema tome je dr. Ljudevit Jonke izabran za docenta za suvremeni hrv. ili srpski jezik.**

(F 27. 1. 1950)

Prazan listić vjerojatno je bio Jonkeov. Primijetimo usput kako se sve jezik i katedra u zapisniku nazivaju: »naš suvremeni«, »naš«, »suvremeni hrv. ili srpski«, »katedra za hrvatski jezik«. U prosincu to je bilo: »suvremeni hrvatski«, »Narodni«. To možda i ne bi bilo tako zanimljivo da zapisničar i na prosinačkoj i na siječanjskoj sjednici nije bio sam M. Hraste.³⁶

Ponovimo, konsenzus je u sekundarnoj literaturi da su tim izborom utemeljene dvije današnje katedre današnjeg Odsjeka za kroatistiku: Katedra za povijest i dijalektologiju hrvatskoga jezika te Katedra za hrvatski standardni jezik. Tako pišu Adamček (1969: 88), Katičić (1980: 27), Babić (1993: 272–273), Samardžija (1990: 62, 1998: 127, 1999 [2004: 222–223], 2002 [2004: 216]), Agičić (1998: 19), Kuzmić (2016: 111, 118). U najmanju ruku kaže se da su se dvije katedre tada »osamostalile« te da su im M. Hraste i Lj. Jonke bili predstojnici. Pritom valja imati na umu da su Stj. Babić (1925–) i R. Katičić (1930–2019) kao studenti slušači, demonstratori i poslije mladi asistenti bili živi svjedoci vremena i protagonistâ.

Formalno međutim, a ne znamo kako drugačije na te stvari gledati, to jednostavno nije tako. Lj. Jonke jest izabran »za docenta za suvremeni hrv. ili srpski jezik«, ali izabran je na Katedri za hrvatski ili srpski jezik, ili kako se ona tada već službeno zvala, a to je ista ona sinkretična Boranićeva jezična katedra nastala 1909. Još nema govora o dvjema odjelitim jezičnim katedrama premda je možda, dapače vrlo vjerojatno unutar-katedarski usmeni džentlmenski dogovor bio takav da su nastava i ovlasti jasno razdijeljeni. Kad Samardžija pišući o postanku današnje Katedre za hrvatski standardni

³⁶ Zbog toga Samardžija (1990: 61) zapisničke podatke o imenu Katedre uzima kao vjerodostojne, pa se na njih poziva i Babić (2001: 289). Mi ćemo s obzirom na sve različite nazive u tome ipak biti suzdržaniji.

jezik kaže da se ona »u ondanim fakultetskim dokumentima različito naziva: Katedra za suvremeni hrvatski jezik, Katedra za hrvatski književni jezik, Katedra za hrvatski ili srpski jezik, Katedra za hrvatski ili srpski književni jezik...« (1999 [2004: 222–223]),³⁷ ne kaže ključno: barem do ak. god. 1954/55. to nije nikakva novonastala katedra, to nije današnja Katedra za hrvatski standardni jezik, nego jednostavno stara dobra Boranićeva katedra, koja se – vidjesmo – u zapisnicima doista svakako nazivala.

Potvrda ministarstva o Jonkeovu izboru u docentu konstatirana je u lipnju 1950:

II. Saopćenja

1/ Rješenjem Ministars. za nauku i kulturu postavljeni su: Jonke dr. Ljudevit u zvanje docenta, a Vojmir Vinja u zvanje asistenta.

(F 17. 6. 1950)

Običaj je inače bio da se konstatira i datum rješenja, ali to nije učinjeno (zapisničar je i dalje M. Hraste), pa ne možemo potvrditi Samardžijino »Komitet za naučne ustanove, Sveučilište i više škole ovjerio ga [tj. prijedlog] potkraj svibnja« (1990: 63), što je vjerojatno točan podatak prenesen iz Jonkeova fakultetskoga dosjea, »kartona«.

Budući da je Jonke sad postao docent i da je odjednom imao mnogo nastavnih obaveza, na istoj je, lipanjskoj sjednici 1950. raspisan natječaj za predavača hrvatskoga ili srpskoga jezika kao općega, tj. pomoćnoga predmeta »van VIII. grupe«, kako je to u dnevnome redu zabilježeno (F 17. 6. 1950), što je značilo izvan studija narodnoga jezika i književnosti:

VII. Izvanredni profesor M. Hraste predlaže, da se raspiše natječaj za popunjenje jednog mjesta predavača za hrvatski ili srpski jezik kao pomoćni predmet.

Prijedlog se prima. Rok natječaja 4 tjedna. U odbor se izabire dr. Mate Hraste i dr. Ljudevit Jonke.

(F 17. 6. 1950)

Natječaj je zaključen u rujnu, izabran je M. Somborac, čime je buduća Katedra za hrvatski književni jezik dobila svojega drugoga člana, i to uvjetno rečeno jer Somborac i nije biran na neku određenu katedru. Zapisničar je i dalje M. Hraste:

V. Odbor za ocjenu rezultata natječaja za popunjenje jednog mjesta predavača za hrvatski ili srpski jezik kao pomoćni predmet u grupama od IX. do XII. /Dr. Hraste i docent Jonke/ podnio je izvještaj o rezultatu tog natječaja na koji je podnio molbu kao jedini kandidat Somborac Marin. U izvještaju odbor je utvrdio da Somborac Marin imade formalnu kvalifikaciju za to mjesto i da se dosadašnjim uspješnim nastavnim radom kvalificirao za zvanje predavača, pa predlaže da se na to mjesto izabere premda još nije publicirao nijedan naučni rad.

Nakon izvještaja odbora prelazi se na glasanje. Od 29 članova učestvovalo je 27 članova vijeća. Od toga broja glasalo je 15 s »da«, 1 s »ne«, a 11 glasovnica je praznih. Prema tome je Marin Somborac izabran za predavača za hrv. ili srp. jezik u grupama IX.–XII.

(F 30. 9. 1950)

³⁷ Gotovo isto u Samardžija (1999 [2000: 98]).

M. Somborac (1899–1973) ostat će na Fakultetu sve do umirovljenja 1969. Znanosti se ni poslije neće previše baviti (usp. Samardžija 2002 [2004]). U zvanje predavača »za hrv.-srp. jezik« bit će reizabran 25. 4. 1957. (F), u zvanje lektora biran 30. 6. 1958. (F), reizabran 27. 3. 1962. (F). Umirovljen je 15. 8. 1969. (Samardžija 2002 [2004: 217]). Na položaju predavača hrvatskoga kao općega predmeta naslijedit će ga Z. Vince, veliki hrvatski filolog, kojega smo prije spomenuli kao demonstratora u Slavenkome seminaru (usp. § V, F 29. 3. 1941).

VIII. U prvoj polovici 1950-ih jezična se katedra počela pomlađivati. Dat ćemo pregled dolazaka i napredovanja, koji će pokazati da se barem do ak. god. 1954/55. još ne može govoriti o dvjema odijeljenim katedrama, a ni poslije stvari neće biti posve jasne.

Slavenski je institut – kako se stari Slavenski seminar tada zove, a to drugim riječima znači da odsjekâ u današnjem smislu na Fakultetu još nema – već u siječnju 1951. u sklopu pomlađivanja čitava Fakulteta iskazao želju za ovim radnim mjestima (isticanje naše):

II.

1/ Slavenski institut:

a/ jedno mjesto pri katedri južnoslavenske književnosti,

b/ jedno mjesto pri katedri za Hrvatsko-srpski jezik,

c/ jedno mjesto pri katedri za slavensku poredbenu gramatiku,

d/ jedno mjesto lektora češkoga jezika,

e/ jedno mjesto lektora poljskoga jezika,

f/ dva radna mjesta pri katedri za rusku književnost.

(F 16. 1. 1951)

Trebalo je mladih ljudi za izvođenje novoga nastavnog plana. Usput, popis daje i kakvu-takvu sliku o postojećim katedrama, slučajno je baš jezična napisana s velikim početnim slovom. Slavenski institut opsluživao je dvije studijske grupe (VIII. i IX.). Studijske grupe prema tadanjem ustroju fakulteta (usp. npr. F 26. 4. 1951, ili prijedlog novoga rasporeda dvopredmetnih kombinacija u F 2. 7. 1954) izgledaju ovako (isticanje naše):

I. Filozofija

II. Pedagogija

III. Psihologija

IV. Povijest

V. Povijest umjetnosti

VI. Arheologija

VII. Etnologija

VIII. Narodni jezik i književnost

IX. Slavistika

X. Romanistika

XI. Germanistika

XII. Klasična filologija

Dvanaest studijskih grupa ustanovljeno je 1948. (Adamček 1969: 67). Koliko je tradicija tih grupa bila jaka i desetljećima poslije, pokazuju studentski indeksi još s kraja

1990-ih, u kojima se na naslovnici udarao žig »Grupa« i crvenom tintom pisala rimska brojka. Ne znamo kad je ta tradicija točno zamrla, ali nakon brojnih studijskih i ustrojnih reformi Filozofskoga fakulteta 1998. još je bila živa, Kroatistika je i dalje bila VIII. grupa.

K tomu je 26. 4. 1951. (F) jedna od točaka dnevnoga reda bila i rasprava o organizaciji katedara, koju je bio potakao dopis s Rektorata. Na osnovi toga dopisa (isticanje naše):

[...] održana je konferencija pročelnika grupa na kojoj je zaključeno, da bi se na Filozofskom fakultetu trebale organizirati sljedeće katedre: Filozofijska, Pedagogijska, Psihologijska, za Grčki jezik i knjiž., za Latinski jezik i knjiž., za Povijest umjetnosti, za Arheologiju, za Etnologiju, **za Hrvatski ili srp. jezik**, za Hrvatsku književnost, za Jugoslavenske knjiž., za Slavonske jezike, za Ruski jezik i knjiž., za Francuski jezik i knjiž., za Talijanski jezik i knjiž., za Engleski jezik i knjiž., za Njemački jezik i knjiž., za Opću povijest, za Narodnu povijest, za Opću lingvistiku i poredbenu gramatiku indoevropskih jezika, za Teoriju knjiž. s uporednom književnošću.

(F 26. 4. 1951)

Što je od toga doista bilo organizirano i ustrojeno, skoro da nije važno,³⁸ važno nam je samo to da 26. 4. 1951. među pročelnicima studijskih grupa još uvijek nema govora o dvjema jezičnim kroatističkim katedrama, i dalje je samo jedna – »za Hrvatski ili srpski jezik«.

Tražnja Slavenskog instituta iz siječnja 1951. počela su se pretvarati u prijedloge natječaja u studenome 1952, kad je Stj. Ivšić predložio natječaj za »asistenta za Poredbenu slavensku gramatiku« te ujedno docentu J. Hammu »honorar za predavanja "Uvod u lingvistiku"« (F 19. 11. 1952).³⁹ Za asistenta je predložen B. László (F 19. 1. 1953), ali izbor je odgođen i čekalo se s njime sve do 28. 6. 1954, kad doznajemo sljedeće:

IX. Prijedlog čita prof. Ivšić. Pismeni prijedlog nadopunjuje usmenim izlaganjem u kom objašnjava radi česa je [*sic!* ispravljeno rukom: čega] prijedlog stavljen na dnevni red tek iza 2 godine po isteku roka natječaja. Kandidat je sada 2 godine srednjoškolski profesor, pa je ispunio uvjet za zvanje asistenta. Osim toga razjasnili su se još neki momenti.

U diskusiji nakon čitanja sudjelovao je prof. dr. Hamm, koji je prvobitno predložio, da se predmet odloži za drugu sjednicu, dok se ne raščiste još neke stvari, ali je nakon daljnje diskusije povukao svoj prijedlog.

U razjašnjavanju su sudjelovali prof. Torbarina, Bogdanov, Ivšić, Šidak, Hamm, te predstavnik asistenata dr. Vinja.

Prešlo se na glasovanje.

Skrutatorima su izabrani dr. P. Šimleša i dr. J. Jernej.

Glasovalo je 29 članova vijeća, od toga sa »da« 26, dok su tri glasovnice ostale prazne.

Prema tome je Laslo Bulču izabran za asistenta pri katedri za Poredbenu slavensku gramatiku.

(F 28. 6. 1954)

³⁸ Tako je primjerice ustrojavanje novih katedara za poredbenu književnost, za teoriju književnosti i za opću lingvistiku i poredbenu indoevropsku lingvistiku predlagano opet za tri godine – 2. 7. 1954. (F).

³⁹ A. Barac uključio se u raspravu smatrajući da Hammu treba honorirati predavanja iz poljskoga, ne iz »Uvoda u lingvistiku«, jer da on spada u njegov redovni nastavni rad, a poljski ne.

B. László (1922–2016) bijaše zacijelo jedna od prepoznatljivijih osobnosti Filozofskoga fakulteta, fantastičan znalac koji se nije lako smještao u katedarske, odsječne i bilo kakve administrativne kalupe. Vidimo da je već kod njegova prvog izbora bilo »još nekih momenata« i »još nekih stvari« koje je trebalo razjasniti i raščistiti. Bit će i ubuduće, primjerice njegov će reizbor 28. 6. 1957. (F) nakon opsežne rasprave biti odgođen »do jeseni«, László naime nije mnogo mario za katedarskoga šefa Hamma, bio je privržen samo profesoru Ivšiću. Reizbor je obavljen 4. 10. 1957. (F), kad je konstatirano da se i Hamm slaže s njime. László je u asistenta pri Katedri za slavensku filologiju ponovo reizabran 25. 11. 1961. (F), taj put jednoglasno i bez rasprave, referirao je Lj. Jonke. No tinta se na natječaju se još nije ni osušila, a László će prijeći na Katedru za opću lingvistiku (usp. F 4. 5. 1962).

Studena 1953. M. Hraste predlaže da se raspiše natječaj »za popunjenje jednog mjesta asistenta pri katedri za hrvatski ili srp. jezik« (F 19. 11. 1953). Izabran je Z. Junković (F 22. 12. 1953), budući dijalektolog. Rješenje Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu konstatirano je 20. 3. 1954. (F), zajedno s rješenjem za Hammov izbor u izvanrednoga profesora.

Svibnja 1954. Stj. Ivšić i supotpisnik A. Barac predlažu da se M. Hraste izabere u redovnoga profesora (tzv. prvo čitanje, u to doba izbori u profesora idu u dva čitanja, a M. Hraste da se raspiše natječaj »za popunjenje jednog mjesta izvanrednog profesora pri katedri za hrvatski ili srpski jezik« (F 31. 5. 1954). M. Hraste izabran je »za redovnoga profesora katedre za hrvatski ili srpski jezik« 28. 6. 1954. (F). Na istoj sjednici Ivšić predlaže izbor lektora ili honorarnoga nastavnika za ukrajinski, češki, poljski i makedonski jezik, što dodatno pokazuje nastojanja na snaženju IX. studijske grupe, tj. studija slavistike. Na istoj sjednici, budi još i to rečeno, odobrena je D. Brozoviću tema doktorata »Mjesto hrvatsko-srpskih pravopisa među slavenskim pravopisima« te je za referenta izabran M. Hraste (F 28. 6. 1954).⁴⁰

Prvo čitanje prijedloga da se »za izvanrednog profesora pri katedri za hrvatski ili srpski jezik« izabere Lj. Jonke bilo je 25. 10. 1954. (F). Jonke je jednoglasno izabran u drugome čitanju 13. 11. 1954. (F). Pritom je Z. Škreb kao tajnik Hrvatskoga filološkoga društva posebno istaknuo da je Stj. Ivšić zbog svoje bolesti bio predložio da časopis *Jezik* uređuje upravo Jonke te da je Jonke »podigao list na visinu« (F 13. 11. 1954). Časopis *Jezik* izlazi od 1952.

Istaknimo još jednom formulaciju kako je zabilježena u zapisniku sjednice (isticanje naše):

Prema tome je dr. Jonke jednoglasno izabran za izvanrednog profesora **pri katedri za hrvatski ili srpski jezik.**

(F 13. 11. 1954)

⁴⁰ Upućeniji znaju da D. Brozović (1927–2009) poslije nije doktorirao na toj temi, nego na *Govoru u dolini rijeke Fojnice* (1957). Promjena teme bila je na dnevnome redu fakultetskoga Vijeća točno godinu dana poslije, 28. 6. 1955. (F), povjerenstvo za ocjenu disertacije izabrano je 9. 10. 1956. (F), ocjena je podnesena i povjerenstvo za obranu izabrano je 19. 1. 1957. (F) (M. Hraste, J. Hamm, Lj. Jonke, P. Guberina, M. Deanović, zamjenik M. Gavazzi).

Na sjednici 7. 3. 1955. (F) samo je konstatirano da je zaključkom Sveučilišnoga savjeta izbor potvrđen, katedra se ne spominje. Što svime time želimo reći? – Izbor budućega dijalektologa Z. Junkovića te napredovanja načelno dijalektologa M. Hraste i načelno standardologa Lj. Jonkea odvili su u prvoj polovici 1950-ih na jednoj te istoj katedri, a ona se do kraja kalendarske godine 1954. zove »katedrom za hrvatski ili srpski jezik«.

IX. Stvari se s ustrojem Katedre za hrvatski ili srpski jezik – koliko se na temelju zapisnikâ fakultetskih Vijeća može zaključiti – neobično usložnjavaju početkom kalendarske 1955.

O stanju u Slavenskom institutu raspravljalo se na fakultetskome Vijeću gotovo redovito od prosinca 1952. Tako je primjerice 20. 12. 1952. (F) podnesen »izvještaj o prilikama u Slavenskom institutu«, raspravljalo se o problemu prostora. Potom su 11. 3. 1953. (F) izneseni »naučni zadaci Slavenskog instituta«, Vijeće je izvještaj primilo. Potom se 1. 7. 1953. (F) raspravljalo o »Statutu za seminare u okviru Slavenskog instituta« te o »izmjenama u nastavnom planu VIII. i IX. grupe« (grupe postaju dvopredmetne). O Statutu je zapisano:

IV. Nacrt Statuta za seminare u okviru Slavenskog instituta čita prof. Barac, a vijeće taj nacrt prihvaća.

(F 1. 7. 1953)

Potom je 23. 1. 1954. (F) odobrena »izmjena u Pravilniku za organizaciju i rad Seminara za slavensku filologiju«:

VI. Slavenski institut predložio je, da se u Pravilniku za organizaciju i rad Seminara za slavensku filologiju odobre neke izmjene, koje čita prof. dr. Barac, a Vijeće predložene izmjene odobrava.

(F 23. 1. 1954)

Pitanje prostorija Slavenskog instituta, Engleskoga i Njemačkoga seminara poteglo se 28. 6. 1954. (F). Najzad se 18. i 22. 12. 1954. (F) među ostalim nacrtima pretresao i »nacrt statuta Slavenskog instituta«. Nažalost o svim tim nacrtima i promjenama pravilnika i statuta imamo samo veoma šture zapisničke bilješke, ništa od popratnih spisa – pa ni cjelovitih tekstova nacrti i statuta – nije sačuvano.⁴¹ K tomu se 2. 7. 1954. (F) na fakultetskoj razini izborom odbora za nacrt pristupilo izradi fakultetskoga Statuta. Prihvaćena su primjerice načela dvopredmetnosti i slobodnoga kombiniranja predmeta. Potom je 18. 12. 1954. (F) izabran »odbor za redigiranje nacrti Statuta Filozofskoga

⁴¹ Prema Uruđbenim zapisnicima ušli smo u trag brojevima spisâ, ali spisâ u fakultetskom Arhivu više nema. Riječ je o ovim spisima s datumom kad su uruđbirani: 2339/1953 (4. 7. 1953), 5266/1953 (24. 12. 1953), 174/1954 (20. 1. 1954), 6206/1954 (27. 12. 1954). Svi oni ticali su se Pravilnika i Statuta Slavenskog instituta. Gđa Jagoda Goljački pretražila je na našu molbu Arhiv Sveučilišta u Zagrebu, ali teksta Statuta nema ni ondje; tek je u *Sveučilišnome vjesniku* konstatirano da je 9. 5. 1955. nacrt Statuta Slavenskog instituta prihvatio Savjet Filozofskoga fakulteta (fakultetski Savjet bilo je drugo tijelo, odijeljeno od fakultetskoga Vijeća).

fakulteta«, a nacrt Statuta pretresao se ponovo 2. 12. 1955. i 3. 1. 1956. (F). Novu organizaciju Fakulteta iz 1954–56. konstatiraju i kroničari poput Adamčeka (1969: 67) i Agičića (1998: 19). Doduše u sjedničkim zapisnicima ne nalazimo bilješku o konačnim glasanjima i prijedlozima statutâ. Sve te reforme nisu bile uvjetovane samo željom da se studij osvježi i uskladi sa suvremenim potrebama nego i novim zakonom o sveučilištima iz 1954. i prijelazom na društveno upravljanje, čime se Fakultet počeo pretvarati u samoupravnu ustanovu (Adamček 1969: 67).

Kako rekosmo, ne znamo što je u novome statutu Slavenskog instituta pisalo, je li on i kako uredio popis katedara i njihove nazive (a možemo pretpostaviti da jest), ali promjene su u zapisnicima fakultetskoga Vijeća od početka kalendarske 1955. više nego vidljive. Doduše ne posve jasne ni dosljedne. Uostalom već je činjenica da do promjena dolazi s kalendarskom, a ne školskom, tj. akademskom godinom u sveučilišnim okvirima neobična.

Tako se 29. 1. 1955. (F) raspisuju dva natječaja na kojima se prvi put (!) – koliko zasad možemo reći – razdvojeno navode dva odjelita jezična područja: za suvremeni jezik i za historiju jezika. S obzirom na nedosljednost i osjetljivost podataka pribilježiti ćemo kako stoji i u dnevnome redu i u tijelu zapisnika. U dnevnome je redu ovako (sva isticanja bit će naša):

12. Prijedlog za raspis natječaja za popunjenje:

a) jednog mjesta asistenta za suvremeni hrv. ili srp. jezik,	
b) "	hist. hrv. ili srp. jezika,
c) "	narodnu književnost,
d) "	slovenski jezik i književnost,
e) "	rusku književnost,
f) "	talijanski jezik.

(F 29. 1. 1955)

U tijelu zapisnika ovako:

XII. Dekan referira o slijedećim prijedlozima za raspisivanje natječaja:

- a) za jedno mjesto asistenta **za suvremeni hrvatski ili srpski jezik**, koji Vijeće prihvaća i izabire za referenta prof. dr. Lj. Jonkea.
- b) asistenta **za historiju hrv. ili srp. jezika**, koji također Vijeće prihvaća, a za referenta izabire prof. dr. Matu Hrastea.
- c) [...]

(F 29. 1. 1955)

Podsjećamo samo usput na činjenicu da su se zapisnici uvijek ovjeravali, dakle pregledavali i da su bili podložni promjenama na temelju pismenih podnesaka i sl. O tome se na Vijeću i raspravljalo (usp. npr. F 15. 10. 1955, rasprava G. Gamulina i J. Torbarine o reviziji zapisnika). Zapisničar je u to doba dugo bio Stj. Stubičan. Na sjednici u ožujku, rekosmo već, potvrđen je izbor Lj. Jonkea u izvanrednoga profesora te konstatirano sljedeće:

Saopćenja:

- 4) Zaključkom Fakultetskog savjeta raspisan je natječaj za popunjenje asistentskih mjesta

pri katedri za suvremeni hrv.-srp. jezik, za historiju hrv.-srp. jezika, za slovenski jezik i književnost, za ruski jezik i književnost i talijanski jezik i književnost.

(F 7. 3. 1955)

Primijetimo da naziv jezika nije pisan sa »ili« kao u dnevnome redu, nego kao koordinirana složenica s crticom. Taj terminološki nesklad bio bi kuriozitet sam po sebi da na svibanjskoj sjednici odluka o izboru nije u dnevnome redu zapisnika sročena ovako:

14. Isto [tj. izvještaj odbora za ocjenu rezultata natječaja] za jedno mjesto asistenta **pri katedri za hrv. ili srpski jezik, a za područje dijalektologije i historije jezika** i prijedlog, da se na to mjesto izabere Moguš Milan;

15. Isto **za područje suvremenog hrv. ili srp. jezika** i prijedlog, da se na to mjesto izabere Stjepan Babić, dipl. filozof;

(F 13. 5. 1955)

Dakle tu imamo »područja« unutar jedne katedre. U tijelu zapisnika ipak je ovako, s punim imenima dviju katedara:

XIV. Izvještaj o rezultatu natječaja čita prof. dr. Mate Hraste kao referent.

Nakon pročitano izvještaja prešlo se na glasovanje, jer se u raspravi nitko nije javio za riječ.

U javnom glasovanju izabran je Moguš Milan za asistenta **pri katedri za Historiju i dijalektologiju hrv. ili srpskog jezika**.

XV. Izvještaj o rezultatu natječaja čita prof. dr. Jonke kao referent.

Nakon pročitano izvještaja prešlo se na glasovanje, jer se u raspravi nitko nije javio za riječ.

U javnom glasovanju izabran je Stjepan Babić za asistenta **pri katedri za suvremeni hrvatski ili srpski jezik**.

(F 13. 5. 1955)

Na stranu veliko i malo početno slovo. Katedre su jasno i glasno imenovane. Na jednu je izabran budući dijalektolog i povjesničar hrvatskoga jezika M. Moguš (1927–2017), na drugu budući standardolog Stj. Babić (1925–), koji će na Katedri za hrvatski standardni jezik ostati do umirovljenja 1991. i postati jedan od najznamenitijih jezikoslovnih kroatista, Jonkeov nasljednik u *Jeziku*, koji će uređivati četiri desetljeća, pisac gramatika (1966, sa Stj. Težakom), pravopisa (1971, s B. Finkom i M. Mogušem), kapitalne *Tvorbe riječi u hrvatskome književnom jeziku* (1986), suautor Akademijine gramatike (1991).

Potvrda Babićeva izbora u asistenta konstatirana je među dekanovim »Saopćenjima« na sjednici 15. 10. 1955. (F), kad su potvrđeni i izbori M. Zorića, B. Lászla, St. Lasića i N. Miličevića. Također je konstatirano da je »red. prof. dr. Stjepanu Ivšiću sa danom 30. IX. 1955. radi napunjenih godina starosti« prestala služba na fakultetu. Na dekanov prijedlog (Z. Bujas) izražava se »zapisnička hvala za dugogodišnji uspješan rad na fakultetu« (F 15. 10. 1955).

Prema tomu mogli bismo reći da se od početka kalendarske 1955. dvije katedre konačno jasno razlikuju te da našoj prvo ime bijaše »Katedra za suvremeni hrvatski ili srpski

jezik«. Međutim već na lipanjskoj sjednici ak. god. 1954/55. ova je točka dnevnog reda:

17/ Isto takav prijedlog prof. dr. Mate Hraste, da se raspiše natječaj za popunjenje jednog mjesta asistenta **pri katedri za hrv. ili srpski jezik za područje dijalektologije i historije hrv. ili srpskog jezika.**

(F 9. 6. 1955)

U tijelu zapisnika ovako, velika i mala slova pišemo kako su zabilježena:

XVII. Na prijedlog prof. dr. Mate Hraste vijeće zaključuje, da se stavi prijedlog za raspis natječaja za popunjenje jednog mjesta asistenta **pri katedri za hrv. ili srpski jezik za područje Dijalektologije i Historije jezika.**

(F 9. 6. 1955)

Katedra je opet imenovana na stari, sinkretičan način, s dodatkom »područja«. Usput, na toj lipanjskoj sjednici izabran je asistent za narodnu književnost T. Čubelić, koji je dotad predavao i metodiku, čime je zaživjela i današnja Katedra za hrvatsku usmenu književnost.⁴²

Lipanski natječaj za asistenta zaključen je na sjednici 2. i 3. 12. 1955. (F), za asistenta je »pri katedri za hrv. ili srp. jezik« ponovo izabran Z. Junković, i to bez dodatka »za područje«. Junković je, vidjeli smo, biran i dvije godine prije, 22. 12. 1953. (F). Junkovićeva karijera na Fakultetu imala je zanimljiv i relativno kratak vijek prije no što je 1963. trajno otišao u Francusku, što se vidi već prema tim dvama izborima. Zato je nejasno zašto Samardžija (1998: 127) i Kuzmić (2016) navode da je na Fakultet došao 1958. Ak. god. 1958/59. i 1959/60. Junković je proveo na specijalizaciji u Parizu pa se na fakultetskome Vijeću 23. 9. 1960. (F) raspravljalo o produžetku njegova boravka ondje. M. Hraste kazao je tada da je on sam »najviše oštećen što bi Junković ostao treću godinu u Parizu, ali nemam ništa protiv produženja«. Dekan i Vijeće imali su pa je Junkoviću produženje dopusta odbijeno. Na sljedećoj je sjednici, 21. 10. 1960. (F), Junković stoga dao otkaz, koji je ponovo izazvao zanimljivu raspravu – neki su se članovi Vijeća zalagali da mu se umjesto otkaza dade dopust za Pariz, neki su bili neumoljivi i »principijelni«, neki su promijenili mišljenje jer nisu bili upoznati sa svim detaljima – te je nakraju otkaz prihvaćen. Najzad je Odsjek za slavistiku »mjesto asistenta pri katedri za dijalektologiju i historiju hrvatsko-srpskog jezika« stavio na raspolaganje »onome tko ga prihvaća« (F 23. 10. 1960), ali sam je doskočio jadu pa je 26. 11. 1960. (F) na Vijeću već bio izvještaj o izboru asistenta J. Vončine (v. dalje § X). Junković je za asistenta pri Katedri ponovo izabran 7. 7. 1961. (F), a 1963. trajno otišao (Kuzmić 2016).

Na sjednici 2. i 3. 12. 1955. predložen je raspis još jednoga natječaja, koji je ostao zabilježen samo u dnevnome redu jer je u nastavku sjednice 3. 12. 1955. konstatirano da će se natječaj usvojiti, ali raspisivati ako bude financijskih sredstava:

⁴² Detalje izbora nećemo prepričavati jer izlaze iz naše teme. Koga budeanimalo, naći će. Čubelića je još 1. 7. 1950. (F) A. Barac predložio za honorarni rad na kolegiju »Narodna pjesma« u ak. god. 1950/51.

15) Prijedlog prof. dr. M. Hraste, da se raspiše natječaj za popunjenje jednog mjesta asistenta **pri katedri za hrv. ili srp. jezik za područje suvremenog književnog jezika.**

(F 2. 12. 1955)

Kratak kakav jest, prijedlog je višestruko zanimljiv. Katedra je opet imenovana jedinstveno »za hrvatski ili srpski jezik«, navedeno je »područje«, a to područje navedeno je na nov način – suvremeni književni jezik. K tomu zanimljivo je da prijedlog podnosi M. Hraste, a ne Lj. Jonke, koji je na dotičnoj sjednici dakako bio. Možda je malo manje neobično ako znamo da je M. Hraste uskoro predlagao i raspise natječaja pri Katedri za noviju hrvatsku književnost (F 21. 4. 1956), Katedri za stariju hrvatsku književnost (F 12. 6. 1956), Katedri za jugoslavensku književnost s osobitim obzirom na srpsku književnost (F 28. 6. 1956).

Izvještaj o natječaju predloženome 2. 12. 1955. (F) došao je na listopadsku sjednicu 1956:

4) Izvještaj referenta za ocjenu rezultata natječaja za popunjenje mjesta asistenta pri **Katedri za suvremeni hrvatsko-srpski jezik** i prijedlog da se na to mjesto izabere Krunoslav Pranjić.

(F 9. 10. 1956)

Ime katedri nema onaj dodatak »književni (jezik)«, a ime jezika pisano je s crticom. Točka je u tijelu zapisnika zabilježena ovako:

Toč. 4. Izvještaj referenta za ocjenu rezultata natječaja za popunjenje mjesta asistenta pri **Katedri za suvremeni hrvatsko-srpski jezik** i prijedlog da se na to mjesto izabere Krunoslav Pranjić.

Referat čita prof. dr. Ljudevit Jonke.

Od 4 natjecatelja referent predlaže, da se izabere Krunoslav Pranjić.

Dekan – otvara raspravu. Nitko se od članova Vijeća nije javio za riječ, pa se prešlo na glasovanje.

Vijeće izabire većinom glasova Pranjić Krunoslava za asistenta.

Od glasovanja se ustegao prof. dr. Milovan Gavazzi.

(F 9. 10. 1956)

Tako je početkom ak. god. 1956/57. Katedra poslije Stj. Babića dobila i svojega drugog asistenta, K. Pranjića (1931–2015), poslije utemeljitelja Katedre za stilistiku (v. dalje § XII).⁴³ K tomu – čini se barem na temelju zapisnikâ – ime se Katedri najzad ustalilo kao »Katedra za suvremeni hrvatsko-srpski jezik«. Međutim kad su ožujka 1957. pojedini članovi trebali biti reizabrani, ocjenjivači su izabrani s ovako šturo formuliranim katedarskim imenom:

Toč. 3. Izbor ocjenjivačkih komisija i ocjenjivača za ocjenu rezultata natječaja u vezi sa reizbornošću.

⁴³ Zanimljiva dopuna Pranjićevoj biografiji: kao asistent je 30. 10. 1958. (F) predložen »za lektora hrvatskoga ili srpskoga jezika u Poljskoj«. Nismo uspjeli doznati je li onamo doista i otišao. Znamo da je već kao docent bio na gostovanju u SAD-u te da je 25. 9. 1969. (F) fakultetskomu Vijeću o tome podnio izvještaj.

Na prijedlog dekana izabrane su komisije i ocjenjivači, i to:

[...]

10) za Marina Somborca, predavača **pri katedri za hrv.-srp. jezik** izabrani su prof. dr. Mate Hraste i prof. dr. Ljudevit Jonke.

[...]

15) za Stjepana Babića, asistenta **pri katedri za hrv.-srp. jezik** izabran je prof. dr. Ljudevit Jonke.

(F 29. 3. 1957)

M. Somborac reizabran je u zvanje predavača »za hrv.-srp. jezik« 25. 4. 1957. (F), a Stj. Babić u zvanje asistenta »pri katedri za hrvatsko-srpski jezik« 28. 6. 1957. (F), na sjednici na kojoj je J. Šidak predložio »da se raspravi pitanje uvođenja hrv.-srp. jezika kao pomoćnoga predmeta za sve grupe, koje ga nemaju u svom nastavnom planu«. Prijedlog je ponovljen 7. 12. 1957. (F). Odlučeno je da će Slavenski institut nastavu organizirati ako predmet uđe u nastavni plan. Prijedlog je bio potaknut sve slabijim poznavanjem jezika, koje su profesori primjećivali, pa su tako u nekoliko navrata Lj. Jonke i J. Šidak predlagali da se provjera znanja hrv.-srp. jezika uvede kao dio stručnog ispita za srednjoškolske profesore.

Ožujka 1958. M. Hraste predložio je raspis natječaja za lektora pri Katedri:

8) Prijedlog prof. dr. M. Hraste, da se predloži raspis natječaja za jedno mjesto lektora **pri Katedri za hrv.-srp. jezik**.

(F 10. 3. 1958)

Kako vidimo, ime Katedri u zapisniku opet je šturo. Lektor je u ono doba bilo zvanje više od predavača, a to je na Katedri bio M. Somborac. Somborac je jednoglasno »izabran za lektora za hrvatsko-srpski« 30. 6. 1958. (F), ali tada nije zabilježeno na kojoj katedri. Nažalost u drugoj polovici 1950-ih očito se ništa važno nije događalo na Katedri za povijest i dijalektologiju hrvatskoga jezika pa ni ime te katedre u zapisnicima ne nalazimo. Da nije tako, mogli bismo usporediti ima li dosljedne razlike u imenovanju dviju paralelnih katedara.

Od naših katedarskih stvari do kraja 1950-ih pribilježiti ćemo samo još jedno gostovanje. Tih godina razvila se naime praksa pozivanja inozemnih stručnjaka da održe predavanja. Tako 10. 1. 1958. sjednički zapisnik bilježi prijedlog Lj. Jonkea da se na gostovanje pozove B. Havránek, poznati pripadnik poslijeratnoga doba praškoga jezikoslovlja. Prijedlog su poduprli M. Hraste i J. Hamm te je on prihvaćen. Lj. Jonke, koji je poslije studija u Zagrebu 1930–1932. u Pragu studirao slavistiku i bohemistiku (v. Samardžija 1990), u kroatistici je znan kao prvi koji je u nas širio spoznaje praške sociolingvistike i teorije standardnoga jezika.

X. Listanjem fakultetskih zapisnika kroz desetljeća lako se dolazi do spoznaje o neprestanim reformama. Fakultet – tako je i nažalost danas – gotovo je stalno u procesu nekakve reforme nastavnih planova, statuta, organizacije, režima studija. Teško je sve te reforme i pratiti, a zebnja hvata pri pomisli na energiju koja se u to desetljećima troši. Na sjednici 10. 7. 1958. (F) komisije za statut, za nastavni plan i program te za sistematizaciju

podnijele su izvještaj, a dekan je ustvrdio da je »posao u glavnom uspješno svršen«. Nove su promjene pred vratima. O fakultetskome Statutu raspravlja se na brojnim izvanrednim sjednicama ak. god. 1958/59, tj. na zajedničkim sjednicama »Fakultetskog savjeta i Fakultetskog vijeća«. Posljedica je bila »nova reorganizacija fakulteta: stvoreni su odsjeci, koji su ujedinjavali srodne katedre« (Agičić 1998: 19). Dekan je 26. 6. 1959. (F) priopćio »da je nacrt Statuta prihvaćen u Sveučilišnom savjetu sa vrlo malim izmjenama« te »da je u Sveučilišnom savjetu odobrena sistematizacija radnih mjesta. Oboje ide na Izvršno vijeće radi konačnog odobrenja.« Početkom ak. god. 1959/60. raspravljalo se o primjeni novoga fakultetskog Statuta te o stanju gradnje nove fakultetske zgrade (F 22. 9. 1959). Ako se ne varamo, odsjeci se u sjedničkim zapisnicima počinju spominjati spočetka kalendarske 1960. Kako ćemo vidjeti, Odsjek za jugoslavistiku tada još nije oformljen, nego je stari zajednički Slavenški institut preimenovan u Zavod za slavensku filologiju, a počinje se spominjati i Odsjek za slavistiku.⁴⁴ Nakon što je J. Hamm početkom ak. god. 1960/61. otišao u Beč (v. gore § VI), dužnosti pročelnika Odsjeka za slavistiku i šefa Katedre za slavistiku preuzeo je Lj. Jonke (F 23. 12. 1960).⁴⁵ Popis katedara (njihovih točnih naziva) koje su Odsjek činile nije nam dostupan, ali već u svibnju 1959. pojavljuju se u sjedničkom zapisniku dva zbudjujuća prijedloga za natječaje:

8) Prijedlog prof. dr. Mate Hraste, da se predloži raspis natječaja za mjesto **redovnog profesora hrvatskog ili srpskog jezika s osobitim obzirom na suvremeni književni jezik.**

(F 8. 5. 1959)

11) Stavljanje prijedloga za raspis natječaja za ponovni izbor asistenata i to:

- a) za 2 mjesta **pri katedri za dijalektologiju i historiju hrvatskog ili srpskog jezika;**
- b) 1 mjesto **pri katedri za suvremeni hrvatski ili srpski jezik;**
- c) [...]

(F 8. 5. 1959)

Vidimo da je u prvome katedra neimenovana, u drugome su katedre razlučene, ali naziv jezika ne piše se s crticom, nego sa »ili«. U tijelu zapisnika bilježenje je isto takvo. Zanimljivo je da je za prvi natječaj imenovano povjerenstvo M. Hraste, Stj. Ivšić i »prof. dr. Mihajlo Heranović iz Beograda«. Sva je prilika da je riječ bila o Mihailu Stevanoviću.

Na rujanskoj sjednici 1959. dekan je predložio raspis natječaja za nekoliko reizbora, između ostalih ovaj:

Toč. 17. [...]

- b) jednog **izvanrednog profesora pri katedri za suvremeni hrvatsko-srpski jezik.**

(F 29. 9. 1959)

⁴⁴ Na siječanjskoj sjednici 1960. na dnevnom je redu bio i nacrt Pravilnika Zavoda za slavensku filologiju, zajedno s pravilnicima Zavoda za pedagogiju, Zavoda za etnologiju i Zavoda za fonetiku (F 16. 1. 1960).

⁴⁵ Termini *pročelnik* odsjeka i *šef* katedre rabe se u zapisnicima Vijeća.

Katedra je imenovana, naziv jezika zabilježen je s crticom, ali nije posve jasno zašto je riječ o reizboru u izvanrednoga profesora. Izvanredni profesor na Katedri tada je Lj. Jonke, a on je sasvim vjerojatno imao uvjete za redovnoga, kako je Hraste u svibnju i bio predložio. Tako i bi, pa je na prosinačkoj sjednici 1959. bila sljedeća točka, opet s drugačijim imenom Katedre:

7) Izvještaj komisije za ocjenu rezultata natječaja za popunjenje mjesta **redovnog profesora na katedri za hrvatsko-srpski suvremeni jezik**, i prijedlog, da se na to mjesto izabere dr. Ljudevit Jonke.

(F 4. 12. 1959)

Jonke je izabran jednoglasno, a veliki germanist Z. Škreb ponovo je kao i kod Jonkeova izbora u izvanrednoga profesora (usp. § VIII, F 13. 11. 1954) osjetio potrebu pohvaliti kandidata: »ističe, da prof. Jonke spada među malobrojne ljude koji su svojom trezvenošću, ozbiljnošću i radom u našem krugu i javnom životu postigli vidne rezultate« (F 4. 12. 1959).⁴⁶ Samardžija piše da je Jonke u redovitoga profesora promaknut 1960. (1990: 8), kad je izbor doista i potvrđen, o čemu je dekan fakultetsko Vijeće izvjestio 15. 4. 1960. (F).

Izvještaj za ona tri asistentska reizbora (usp. F 8. 5. 1959) podnesen je u prosincu:

Izvještaji ocjenjivača rezultata natječaja za ponovan izbor (reizbornost) [...]:

9) Isto za 2 mjesta asistenata **pri katedri za dijalektologiju i historiju hrvatsko-srpskog jezika** i prijedlog da se na ta mjesta izaberu:

a) Moguš Milan i

b) Junković Zvonimir.

[...]

12) Isto za 1 mjesto asistenta **pri katedri za hrvatsko-srpski suvremeni jezik** i prijedlog da se na to mjesto izabere Pranjić Krunoslav.

(F 26. 12. 1959)

Sva trojica jednoglasno su potvrđena, redosljed pridjeva u našoj Katedri opet je »okrenut«.

Budući da se na prijelazu 1950-ih i 1960-ih katedra za suvremeni jezik s jedne i katedra za povijest i dijalektologiju s druge strane dosljedno razlikuju, paralelno proučavanje polako ćemo privesti kraju.⁴⁷ Dalje ćemo pratiti samo prvu, prethodnicu današnje Katedre za hrvatski standardni jezik, koja se od kraja 1950-ih manje-više dosljedno

⁴⁶ Inače Z. Škreb imao je mnogo vizionarskih prijedloga, primjerice već je 27. 10. 1961. (F) predložio da se na Fakultetu organiziraju predavanja za širu publiku te da se – *nota bene* – raspravi pitanje uvođenja televizijskoga programa za slušače Filozofskoga fakulteta. Dakle samo pet godina od početka televizijskog emitiranja Radio-televizije Zagreb (7. 9. 1956). Proći će sedam godina do »uzvratnog« prijedloga Radio-televizije Zagreb da se pri Filozofskome fakultetu osnuje seminar za radio i televiziju (F 25. 9. 1968).

⁴⁷ Sestrinska katedra tada se još zapravo dosljedno naziva Katedrom za dijalektologiju i historiju hrvatsko-srpskog jezika. Negdje u 1960-ima *historija* je postala *povijest* pa tako primjerice 25. 9. 1968. (F) nahodimo prijedloge da se M. Kuzmanović reizabere u asistenta, a J. Vončina izabere u docenta »pri Katedri za povijest i dijalektologiju hrvatskosrpskog jezika«.

naziva »Katedrom za suvremeni hrvatsko-srpski jezik«. ⁴⁸ Priču o današnjoj Katedri za dijalektologiju i povijest hrvatskoga jezika završit ćemo izborom asistenta J. Vončine, koji je – kako smo gore već bili najavili – došao nekako namjesto Z. Junkovića. Vončina je »za asistenta pri katedri za dijalektologiju i historiju hrvatsko-srpskog jezika« jednoglasno izabran 26. 11. 1960. (F). Referirao je Lj. Jonke. Na istoj je sjednici Stj. Babić jednoglasno »ponovo izabran za asistenta pri katedri za suvremeni hrvatsko-srpski jezik«. Referirao je također Lj. Jonke. Najzad na istoj je sjednici »pri katedri za slavensku filologiju« ponovo za asistenta jednoglasno izabran E. Hercigonja (prvi put biran 15. 2. 1957. (F)). I tu je referirao Lj. Jonke.

Što se naše Katedre tiče, sjednica Vijeća 17. 2. 1961. (F) zanimljiva je zbog prijedloga Odsjeka za slavistiku da se članovi »koji su sudjelovali u izradi Pravopisa« predlože za Prvomajsku nagradu NR Hrvatske. To bijahu J. Hamm, M. Hraste i Lj. Jonke (te Sl. Pavešić, koji nije bio na Fakultetu, nego u Institutu za jezik JAZU). Znamo da je Lj. Jonke 27. 4. 1961. doista odlikovan Ordenom rada s crvenom zastavom (v. Samardžija 1990: 9). Budućnost će međutim krenuti u krivom smjeru pa će 1971. Jonke povući potpis sa zaključaka tzv. novosadskoga dogovora (*idem*: 120), na temelju kojega je nagrađeni Pravopis nastao.

Što se Odsjeka za slavistiku tiče, nije nezanimljivo da su 16. 4. 1961. (F) M. Hraste i Lj. Jonke, odnosno M. Hraste i F. Petrè predložili gostovanja profesora M. Stevanovića iz Beograda i R. Olescha iz Kölna. Potom je 7. 7. 1961. (F) Odsjek predložio da Stj. Babić u sljedećoj ak. god. 1961/62. vodi kolegij »Uvod za slavistiku i lingvistiku« (*sic!*). ⁴⁹

Na prvoj sjednici ak. god. 1961/62. ondašnja Katedra za suvremeni hrvatsko-srpski jezik dobila je poslije Stj. Babića i K. Pranjića i svojega trećeg asistenta – J. Silića:

Tač. 8. Izvještaj Komisije za ocjenu rezultata natječaja za popunjenje mjesta asistenta pri katedri za suvremeni hrvatsko-srpski jezik i prijedlog da se na to mjesto izabere Silić Josip; Izvještaj čita dr. Lj. Jonke.

Silić Josip jednoglasno je izabran za asistenta pri katedri za suvremeni hrvatsko-srpski jezik.

(F 27. 9. 1961)

Poput prve dvojice i Silić će (1934–2019) poslije ostvariti blistavu znanstvenu i nastavnu karijeru sintaktičara, fonologa i standardologa, pisca udžbenika, pravopisa i gramatika.

⁴⁸ Prema zapisnicima Vijeća nikako ne možemo potvrditi Samardžijinu tvrdnju da su »kolebanja oko imena uklonjena 1954., poslije novosadskoga sastanka, kad je katedra preimenovana u Katedru za hrvatskosrpski književni jezik« (1999 [2002: 223], također slično Samardžija 1999 [2000: 98]). Takav naziv ni Katedre ni jezika ne pojavljuje se u fakultetskim zapisnicima 1950-ih i početkom 1960-ih nikad (pouzdanano znamo da se takav naziv jezika u zapisnicima pojavljuje krajem 1960-ih). Općenito na imenovanje Katedre kao čin u zapisnicima do sredine 1970-ih nikad nismo naišli, pa ni na to da bi od 1970. Katedra nosila naziv »Katedra za suvremeni hrvatski književni jezik«.

⁴⁹ Samardžija piše da je taj kolegij Babić vodio od 1963, da su ga prije njega držali Hamm i Jonke, a da ga 1966. preuzima Silić i pretvara u »Osnove teorije jezika« (1998: 127).

Usput budi rečeno da je na istoj sjednici na Zavodu za fonetiku na mjesto »asistenta za fonetiku hrvatsko-srpskog jezika« izabrana Ema Jelić-Leskovar, koja će već 1962. s Lj. Jonkeom i K. Pranjićem objaviti *Audio-vizualni tečaj hrvatskosrpskog jezika* s LP-pločama.

U sam početak 1960-ih pada i osnutak Tečaja hrvatskoga jezika za strance, što ga »dne 1. siječnja 1962. prof. dr. Petar Guberina osniva u Zavodu za fonetiku« (Samardžija 1998: 128). Prva ugovorna lektorica bila je M. Cesarec. U travnju 1966. Tečaj će biti »pridijeljen Odsjeku za kroatistiku« (*idem*: 129), a ujesen 1966. pridružit će mu se lektorica B. Kepeski. Tečaj danas djeluje pod imenom »Croaticum – Centar za hrvatski kao drugi i strani jezik« pri Odsjeku za kroatistiku i stručno povezan s Katedrom za hrvatski standardni jezik.

Pregled »dugih« 1950-ih završit ćemo pred kraj ak. god. 1961/62, prve u novoj zgradi na Trnju (mlađim čitateljima treba naglasiti da se sve dosad spomenuto događalo u staroj sveučilišnoj zgradi, današnjoj zgradi Rektorata i Pravnoga fakulteta). Tad se na fakultetskome Vijeću pojavila točka dnevnoga reda koju su kroničari nekako previdjeli (npr. Samardžija 1998), a riječ je ni manje ni više nego o začetku današnjeg Odsjeka za kroatistiku:

Tač. 8. Prijedlog Odsjeka za slavistiku da se organizira poseban Odsjek za slavenske jezike i književnost [*sic!*];

Prijedlog čita dr F. Petrè.

Iza kraće diskusije zaključeno je da se donošenje odluke odgodi do iduće sjednice a prije toga da se taj prijedlog još jednom šire raspravi na Odsjeku za slavistiku.

(F 4. 5. 1962)

Petrè je prijedlog iznio kao tadanji pročelnik Odsjeka. Doista, na lipanjskoj sjednici 1962. odluka je donesena (isticanje naše):

Tač. 6. Prijedlog Odsjeka za slavistiku da se organizira poseban Odsjek za slavenske jezike i književnosti;

Na temelju zaključaka i prijedloga Odsjeka za slavistiku zaključeno je da se taj Odsjek podijeli na 2 Odsjeka i to:

1) Odsjek za jugoslavenske jezike i književnosti i

2) Odsjek za slavenske jezike i književnosti.

3) Zavod za slavistiku ostaje kao zajednički.

(F 7. 6. 1962)

Do sljedeće velike promjene došlo je tek 1990, kad je Odsjek prvo preimenovan u Odsjek za kroatistiku i južnoslavenske filologije, a potom su katedre za slovenistiku, serbistiku i makedonistiku ušle u sastav Odsjeka za slavistiku (danas su dio Odsjeka za jugoslavistiku), čime je Odsjek za kroatistiku posve osamostaljen (Samardžija 1998: 130), negdje 1993/94.⁵⁰

⁵⁰ Ovo izlazi iz okvira našeg užeg interesa, ali spomenimo da je u razdvajanju dvaju odsjeka 1962, čini se, stara Geitler-Maretić-Ivšić-Jonke-Hammova Katedra za poredbenu slavistiku »pripala« Odsjeku za jugo-

XI. Preskočit ćemo sada dobar dio 1960-ih i spustiti se na njihov kraj, kad se vrijeme naše Katedre opet nekako zgušnjava. Ak. god. 1968/69. bila je zadnja lektoru M. Somborcu pa je Odsjek za jugoslavenske jezike i književnosti već u lipnju 1969. počeo tražiti zamjenu:

Tač. 6. Rješavanje o prijedlogu Odsjeka za jugoslavenske jezike i književnosti da se raspiše natječaj za popunjenje mjesta lektora za hrvatskosrpski jezik kao opći predmet;

Dekan – u ime Vijeća zahvaljuje se drugu Somborcu na dosadašnjem radu na Fakultetu, jer odlazi u penziju.

Dr M. Ratković – Odsjek će se na svom sastanku oprostiti sa Marinom Somborcem. Zatim veoma pohvalno govori o dosadašnjem radu druga Somborca, te mu se zahvaljuje na dugogodišnjoj suradnji.

M. Somborac – izjavljuje da su se svi članovi ovoga Fakulteta veoma drugarski odnosili prema njemu i svima se zahvaljuje.

Raspis natječaja za mjesto lektora za hrvatskosrpski jezik odgađa se za jesen.

(F 19. 6. 1969)

Nije Somborac posve nestao s Fakulteta jer je na istoj sjednici odobren prijedlog Odsjeka da se sa Somborcem sklopi ugovor za održavanje ispita u ak. god. 1969/70. Primijetimo usput »nov« naziv jezika u odnosu na onaj početka 1960-ih, »hrvatskosrpski«. Sličan prijedlog Odsjeka ponovljen je 26. 12. 1969. (F) i tada se jezik zove »hrvatski ili srpski«.

Obećano – učinjeno, prijedlog raspisa natječaja ponovljen je na prvoj jesenskoj sjednici (F 25. 9. 1969). Izabrana je komisija za ocjenu rezultata (Lj. Jonke, M. Ratković, Stj. Babić), no za rezultate natječaja i izbor Z. Vincea trebalo je pričekati sve do 6. 3. 1970. (F). Vince još 1956. »postaje asistent na Filozofskom fakultetu u Zadru, na kojem je bio jedan od organizatora slavističkog studija, ali mu unatoč tome nije bilo omogućeno da na tom fakultetu postane docent. Poslije je (1961–1969) radio na Akademijinu Institutu za jezik« (Pranjeković 1998: 130). Fakultetski zapisnici bilježe da mu je kao zadarskom asistentu u Zagrebu izabrano povjerenstvo za doktorat (F 30. 4. 1958), da je povjerenstvo (J. Hamm i Lj. Jonke) doktorat ocijenilo te da je izabrano povjerenstvo za obranu (F 11. 6. 1958), da mu je prihvaćena habilitacijska radnja i odobren daljnji habilitacijski postupak (F 16. 1. 1960). Habilitacijsko predavanje Vince je – kako je to tada bio običaj – održao na početku sjednice 15. 4. 1960. (F). Predavanje pod naslovom »Značenje Adolfa Webera-Tkalčevića i Vatroslava Jagića u razvitku našeg književnog jezika« ocijenjeno je uspješnim te je kandidatu priznat »naslov naslovnog docenta za područje: "Hrvatsko-srpskog književnog jezika"«. Vince je, tada »viši naučni suradnik Instituta za jezik JAZU«, 6. 3. 1970. (F) izabran za »višeg predavača hrvatskosrpskog književnog jezika«. Jezik je dakle opet »hrvatskosrpski«.

slavistiku. Budući da je Stj. Ivšić bio u mirovini (i preminuo 1962), da je J. Hamm bio otišao u Beč (1960), a B. László prešao na Opću lingvistiku (1962), na toj je katedri ostao samo asistent E. Hercigonja, kojemu je formalni šef do docenture 1970. bio Lj. Jonke. Asistent Stj. Damjanović primljen je na nju 1971. To je današnja Katedra za staroslavenski jezik i hrvatsko glagoljaštvo Odsjeka za kroatistiku.

Kolebanja u nazivu Katedre i jezika nisu prestala. Studenoga 1969. nahodimo ovaj prijedlog:

Tač. 37. Prijedlog Katedre za hrvatski ili srpski književni jezik da se odobri gostovanje Aloisa Jedličke, red. prof. Filozofskog fakulteta u Pragu.

Odobrava se.

(F 6. 11. 1969)

Drugim riječima, običaj pozivanja poznatih stranih jezikoslovaca nije prestao, Jonke je nastavio gajiti veze s Pražanima te je 14. 1. 1970. (F) izvijestio o studijskome boravku u ČSSR. Odsjek je pak ponovo ugostio R. Olescha (F 26. 12. 2019).

U siječnju 1970. prijedlog za promaknuće Stj. Babića Katedru zove drugačije:

6. Prijedlog Odsjeka za jugoslavenske jezike i književnosti da se raspiše natječaj za popunjenje mjesta izvanrednog profesora na Katedri za hrvatskosrpski književni jezik.

(F 14. 1. 1970)

Na toj sjednici, inače, Odsjek je predložio i osnutak »slavističkoga seminara zagrebačkoga sveučilišta«, tj. današnje Zagrebačke slavističke škole. Babić je u izvanrednoga profesora »pri Katedri za hrvatskosrpski književni jezik« izabran na sjednici 28. 5. 1970. (F).

Ak. god. 1970/71. zapela nam je za oko tek jedna odobrena studentska molba – 22. 3. 1971. (F) studentu Marku Samardžiji odobrena je molba da diplomira u toku VIII. semestra. Vrijedan student M. Samardžija vjerojatno nije slutio da će se uskoro obresti na Katedri.⁵¹

Taj isti M. Samardžija, rekosmo već, tridesetak godina poslije zapisat će da Katedra od 1970. nosi naziv »Katedra za suvremeni hrvatski književni jezik« (1999 [2002: 223]). Prema zabilježenomu tekstu natječaja za Stj. Babića to nismo mogli potvrditi, ali da je tako moglo biti 1972, vidi se iz prijedloga natječaja za reizbor K. Pranjica u docenta:

7) Isto Odsjeka za jugoslavenske jezike i književnosti da se raspiše natječaj za popunjenje mjesta docenta za suvremeni hrvatski književni jezik (dr. Krunoslav Pranjic)

(F 21. 11. 1972)

Trebalo je izabrati povjerenstvo. Točka je u zapisniku zabilježena šturo (doduše početkom 1970-ih sve su točke zabilježene šturo), ali znakovito:

Ad 7)

Jonke – prof. Moguš ako Jonka [sic!] ne prihvati

Guberina

Babić

⁵¹ Podsjetila nas je ta molba na jednu stariju – 25. 9. 1958. (F) ne tako marljivim studentima Danijelu Dragojeviću i Branki Samaržija odobreno je četvrto polaganje nekog ispita. Kad smo pakosni prema drugima, recimo da je 19. 5. 1961. (F) odbijena žalba studenta Ivana Markovića.

Cvjetičanin – Prof. Jonke je prihvatio ostavku za godinu dana i tretirati ga kao člana Vijeća Dekan – Da li ste pitali prof. Jonkea.

(F 21. 11. 1972)

Jonkea na sjednici nije bilo. Vremena su poslije sloma Hrvatskoga proljeća opora, što se itekako odrazilo na fakultetski položaj Lj. Jonkea, zadnjega predsjednika Matice hrvatske prije njezina ukinuća 1971. »U proljeće 1972. Ljudevitu Jonkeu preporučeno je da zaključno s tekućom akademskom godinom [tj. 1971/72.] prestane održavati sveučilišnu nastavu i uzme tzv. studijsku godinu na kraju koje je ispunio uvjete za mirovinu« (Samardžija 1990: 126). Na fakultetskoj sjednici 21. 11. 1972. (F) u dekanovim obavijestima zabilježeno je samo ovo:

Točka 2.

[...]

i) Čita pismo prof. Jonkea

(F 21. 11. 1972)

O sadržaju pisma znamo posredno, iz dopisa Nastavničkog ogranka OOSK (Osnovna organizacija Saveza komunista) upućenoga Vijeću Filozofskoga fakulteta. Prenosi ga u dijelovima Stj. Babić (2001: 272–274) i datira 21. 12. 1972:

Utvrđuje se politička odgovornost prof. dr. Ljudevita Jonkea, kao bivšeg predsjednika Matice hrvatske. Organizacija prima na znanje njegovu izjavu da se nakon »slobodne godine« povlači u mirovinu. Organizacija smatra da je taj čin prof. Jonkea u skladu s njegovom političkom odgovornošću.

(Dopis Nastavničkog ogranka OOSK, prema Babić 2001: 272)

Petorica su nastavnika u dopisu zbog djelovanja 1971. poimence optužena: Lj. Jonke, I. Frangeš, D. Pejović, M. Brandt i Stj. Babić. Na kraju dopisa predloženo je da se »svi imenovani ne biraju niti održavaju na odgovornim izbornim i rukovodećim funkcijama na fakultetu« (prema Babić 2001: 274). To je jednostavno rečeno značilo da Babić neće moći biti šefom Katedre poslije Jonkea. Ne samo to nego se Babić morao očitovati izjavom, koju je i napisao 12. 1. 1973, prenesena je u knjizi *Hrvatska jezikoslovna prenja* (v. Babić 2001: 275–276).⁵² Partijska organizacija nije prihvatila Babićevo očitovanje (ni Frangešovo ni Pejovićevo) i o tome je opsežno obavijestila fakultetsko Vijeće (v. Babić 2001), koje je o tome trebalo raspravljati 16. 1. 1973. (F), ali rasprava je na prijedlog B. Bošnjaka odgođena za sljedeću sjednicu da bi svi članovi mogli dobiti sve materijale. Prijedlog su podržali P. Šimleša i B. Petz, s njime s složio i Stj. Babić, koji je na dekanov (R. Filipović) poziv također bio prisutan, dok se Lj. Jonke i D. Pejović dekanovu pozivu nisu odazvali.⁵³ Tako se o izjavama I. Frangeša, Stj. Babića i D. Pejovića nadugačko

⁵² Također u *Babićevu zborniku* (Mirković (ur.) 2008), gdje su svi dokumenti iz *Prenja* ponovo otisnuti.

⁵³ Prema zapisniku B. Bošnjak predložio je: »S obzirom da se radi o našim kolegama s kojima radimo već (sic!) dugi niz godina, mislim da bi bilo potrebno, da se dopis Partijske organizacije i izjave navedenih nastavnika dostave svakom članu, te da se točka stavi na iduću sjednicu« (F 16. 1. 1973).

raspravljalo 21. 2. 1973. (F), zapisnički više od sedam stranica. Nakraju je na prijedlog Z. Malića i B. Petza prihvaćen ovakav zaključak:

Vijeće Filozofskoga fakulteta razmotrilo je na sjednici od 21. II 1973. godine izjave trojice svojih nastavnika o njihovoj javnoj djelatnosti u razdoblju prije XXI sjednice Predsjedništva SKJ i nakon diskusije zaključilo sljedeće:

Vijeće osuđuje javnu djelatnost onih svojih članova koja je štetila ili je mogla štetiti ugledu sveučilišnog nastavnika Fakulteta i Sveučilišta u cjelini. Vijeće također smatra svojom obavezom da i ubuduće odlučno reagira na svaku vrstu javne djelatnosti svojih članova koja nanosi štetu društvenom ugledu Fakulteta i Sveučilišta.

(F 21. 2. 1973)

Prijedlog je prihvaćen s 45 glasova »da«, 3 suzdržana i 0 »protiv«. Dekan je Stj. Babiću i D. Pejoviću zahvalio »što su prisustvovali sjednici Vijeća«. U raspravu se prema onomu što je zapisnički zabilježeno uključivali nisu.

Vratimo se Pranjićevu izboru u docenta. Izabran je u travnju 1973, a povjerenstvo je napomenulo da ga treba i unaprijediti:

11) Isto za mjesto docenta za suvremeni hrvatski književni jezik i prijedlog da se izabere dr Krunoslav Pranjić, docent.

(F 22. 4. 1973)

Ad 11) Pranjić

Dekan – Komisija napominje da bi ga trebalo i unaprijediti

Skrutatori:

Cvjetičanin

Palošija

Izabran

47 – da

(F 22. 4. 1973)

Nekako smo dojma da je Pranjića tog dana više kosnula dekanova (R. Filipović) obavijest da se na sastanku s čistačicama doznalo da se za vrijeme predavanja puši, a pušenje je zabranjeno te da pročelnici imaju o tome obavijestiti nastavnike. No vremena nisu bila za šalu, za dva mjeseca na X. redovnoj sjednici ak. god. 1972/73. jedna je točka dnevnoga reda bila ova:

20. Rješavanje molbe dr Ljudevit Jonkea za prestanak radnog odnosa radi odlaska u mirovinu.

(F 26. 6. 1973)

Radi povijesti i budućnosti Katedre sadržaj točke prenijet ćemo u cijelosti kako je zabilježena:

Ad 20) Dr Jonke

Bratanić – Prof. Jonke nas u pismu podsjeća da je on dugogodišnji član Odsj. i da postoji nedostatak kadrova

Molim, izraziti mu zahvalnost za dugogodišnji rad.

Dekan – Da ja uputim pismo prof. Jonkeu

Ambruš – Vrijedniji poklon za prof. Jonkea

Jernej – Mi bismo mogli i ne primiti ostavku, jer Katedra gubi vrlo vrijednog člana, pa me čudi da Odsjek ne reagira.

Dekan – Ja ne znam da li treba diskutirati, al diskusija je otvorena.

Ambruš – Razmisliti o tome, i opširnije raspraviti, jer se radi o nedostatku nastavnika.

Dekan – Članovi Odsjeka ne reagiraju pa smatram da je točka završena.

Ambruš – Da se Odsjek izjasni o tome.

Dekan – Prof. Jonke je meni uputio dopis i on je punovažan a dobio ga je i Odsjek.

Venturin – Zašto Odsjek nije tražio raspis novog mjesta?

(F 26. 6. 1973)

Tako je Lj. Jonke, začetnik današnje Katedre za hrvatski standardni jezik, 1973. radije dao otkaz nego čeka rješenje o mirovini. Upozorio je pritom na nedostatak kadrova. Preminuo je u Zagrebu 15. 3. 1979. dočekavši dovršenje Akademijina rječnika (1880–1976), kojemu je uredio zadnji, 97. svezak s materijalima o Rječniku. Na njegovo upražnjeno mjesto na Katedri ubrzo će biti izabran onaj marljivi student M. Samardžija (1947–2019), koji će mu se pak 1990. odužiti monografijom koju i mi u ovom svojem napisu vrlo često citiramo.

XII. Prijedlog natječaja za popunu Jonkeova mjesta Odsjek je podnio već u rujnu 1973:

16. Isto Odsjeka za jug. jezike i književnost da se raspiše natječaj za popunjenje mjesta asistenta pri Katedri za suvremeni hrvatski književni jezik.

Ad 16)

Dekan:

Na mjesto prof. Jonkea

Komisija:

Pranjić

Babić

Moguš

(F 27. 9. 1973)

U listopadu 1973. raspisan je natječaj na napredovanje K. Pranjića u izvanrednoga profesora i izabrano je povjerenstvo, a Pranjić je izabran za šefa Katedre:

6. Isto Odsjeka za jug. jezike i književnost da se raspiše natječaj za popunjenje mjesta [sic!] izvanrednog profesora za suvremeni hrvatski književni jezik.

15. Prijedlog Odsjeka za jug. jezike i književnost da se za šefa Katedre za suvremeni hrvatski književni jezik izabere dr Krunoslav Pranjić, docent.

Ad 6) Isto za izv. profesora za suvr. hrvatski književni jezik

Pranjić dr Kruno, unapređenje

Komisija:

Guberina dr Petar

Katičić dr Radoslav

Babić dr Ljubo

Ad 15) Da se za šefa Katedre za suvremeni hrvat. knjiž. jezik izabere dr Krunoslav Pranjić
Potvrđuje se izbor dr Pranjića za šefa Katedre

(F 29. 10. 1973)

Stoji dakle Samardžijina rečenica da »iz istih političkih razloga zbog kojih je Jonke prisilno umirovljen Stjepan Babić, iako tada izvanrednim profesorom, nije mogao postati predstojnikom Katedre« (1998: 128), ali ne stoji posve Babićeva da je Katedra »nakon odlaska prof. Jonkea u mirovinu dobila tutora dok 1974. nije iz Zadra u Zagreb došao V. Anić i postao šefom« (2001: 293). Možda je tko doista bio tutor iz sjene, ali šefom je postao Pranjić. Pranjić će u izvanrednoga profesora biti biran početkom 1974, a Samardžija je kao četvrti asistent na Katedri poslije Babića, Pranjića i Silića izabran u prosincu 1973:

13. Isto za mjesto asistenta pri Katedri za suvremeni hrvatski književni jezik i prijedlog da se izabere Marko Samardžija.

Ad 13) M. Samardžija

Skrutatori:

Pomykalo, Mirosavljević

48 glas. – da

3 – prazna

Većinom glasova izabrani [sic!]

(F 18. 12. 1973)

Samardžija je, piše Babić (2001: 150–167), primljen na Babićevu preporuku i zagovor. Jonke time nije bio oduševljen jer je Samardžija u *Telegramu* 16. 6. 1972. dosta neskloro prikazao dvije nove Jonkeove knjige – *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća* (1971a) i *Hrvatski književni jezik danas* (1971b).⁵⁴ Jonke je tada bio u velikoj nemilosti i Samardžijine su mu kritike prema Babićevu svjedočanstvu (2001) veoma teško pale. Kako smo već rekli, poslije se Samardžija iskupio napisavši 1990. o Jonkeu monografiju.

S kalendarskom 1974. tri odjela novouspostavljenog OOUR-a Humanističke i društvene znanosti održavaju zasebne sjednice, tako i Odjel za jezike i književnosti. Na prvoj, rujanskoj sjednici ak. god. 1974/75. Katedra se ojačala V. Anićem, izvanrednim profesorom pridošlim sa zadarskoga Filozofskog fakulteta:

3. Izvještaj komisije o rezultatu natječaja za popunjenje mjesta izvanrednog profesora pri Katedri za suvremeni hrvatski književni jezik i prijedlog da se izabere dr Vladimir Anić, izv. prof.

Glasalo 26 članova, svi sa DA.

(F 25. 9. 1974)

V. Anić (1930–2000) ubrzo će postati šef Katedre te na njoj potpuno razviti svoju znanstvenu karijeru, ovjenčanu ponajprije *Rječnikom hrvatskoga jezika* (1991), prvim dovršenim hrvatskim jednojezičnikom od onoga I. Broza i F. Ivekovića (1902), prvim

⁵⁴ Riječ je o Samardžijinu članku »Recimo koju«, *Telegram*, Zagreb, XII (n. s. II) (16. 6. 1972), 37 (553), str. 23.

dovršenim jednojezičnikom suvremenoga hrvatskoga uopće. Na mjestu šefa Katedre zamijenit će ga ak. god. 1992/93. M. Samardžija. Na istoj rujanskoj sjednici 1973. Katedra je dobila dva lektora:

9. Izvještaj komisije o rezultatu natječaja za popunjenje dva mjesta lektora pri Katedri za suvremeni hrvatski književni jezik i prijedlog da se izaberu:

a) Ivan [sic!] Pranjković za mlađega lektora

Glasalo 26 članova, svi sa DA.

b) Nives Opačić, za lektora

Glasalo 26 članova, svi sa DA.

(F 25. 9. 1974)

Oboje će na Katedri dočekati mirovinu. N. Opačić (1944–) kao viši lektor 2004, a I. Pranjković (1947–) kao redoviti profesor u trajnome zvanju 2017, ubrzo emeritus. Pranjković je naime poslije prešao u zvanje asistenta pa dalje napredovao u znanstveno-nastavnim zvanjima. Slično je bilo sa Z. Vinceom, koji je 1979. biran u zvanje redovnoga profesora.

O duhu vremena sredinom 1970-ih mnogošta će reći sudbina prijedloga za napredovanje Stj. Babića u redovnoga profesora, ni to nije išlo bez zadržke i konzultacija s Partijom:

6b. Prijedlog Odsjeka za jugoslavistiku da se raspiše natječaj za mjesto red. profesora na Katedri za suvremeni hrvatski književni jezik.

Dopis vratiti šefu Katedre – preko Odsjeka – da se sprovedu određene konzultacije sa Partijskom organizacijom.

(F 23. 4. 1975)

»Određene konzultacije sa Partijskom organizacijom« očito su »sprovedene« pa se točka na Vijeće vratila 27. 6. 1975. (F), a Babić ubrzo izabran u redovnoga profesora. Na istoj onoj travanjskoj sjednici 1975. prihvaćena je doktorska tema J. Silića *Nadrečenično jedinstvo u hrvatskom književnom jeziku*, upravo s tim naslovom (F 23. 4. 1975), te je prošla na Vijeću još jedna točka, kojom ćemo ovu stogodišnju genealogiju privesti kraju. Od Katedre za suvremeni hrvatski književni jezik tada se odvojila zasebna Katedra za stilistiku:

30. Prijedlog Odsjeka za jugoslavenske jezike i književnosti da se osnuje Katedra za stilistiku.

Jednoglasno prihvaćeno.

Šef Katedre za suvremeni hrvatski književni jezik – V. Anić, izv. prof.

Šef Katedre za stilistiku – dr K. Pranjić, izv. prof.

(F 23. 4. 1975)

Na temelju zapisnika ne možemo potvrditi Samardžijinu tvrdnju da je to bilo »u svibnju 1975.« i da je puno ime novoj katedri bilo »Katedra za stilistiku novijih književnosti pisanih štokavskim idiomima: bosanskohercegovačkim, crnogorskim, hrvatskim i srpskim« (1998: 128). Prvog asistenta, K. Bagića (1962–), nova će Katedra za stilistiku dobiti 1989.

Detaljan pregled daljnjih 45 godina današnje Katedre za hrvatski standardni jezik ostavit ćemo za drugu prigodu, možda druge istraživače. Osnovno o tome poznato je ponajviše iz pregleda M. Samardžije (1998, 1999 [2004]). Vrijedi nam sad zastati i ponoviti koji su to velikani jezikoslovne kroatistike defilirali Katedrom od njezinih neslužbenih početaka 1949/50. do zaključno 1974/75: Lj. Jonke, Stj. Babić, K. Pranjić, J. Silić, Z. Vince, M. Samardžija, I. Pranjković, N. Opačić, a nećemo zaboraviti ni M. Somborca.

Na Katedru će 1979, odnosno 1980. biti primljene M. Velčić i E. Hercigonja pa onda od 1990. nov val asistenata. O tome, rekosmo, drugom prigodom, možda o sljedećoj obljetnici.

XIII. Pred sam kraj zanima nas još jedno pitanje: kako je izgledao hrvatski jezik koji se 1950-ih počeo odjelito predavati na Fakultetu, što su to Lj. Jonke i M. Somborac predavali? Samardžija izvještava o Somborčevoj skripti *Hrvatskosrpski jezik* iz 1965. (2002 [2004: 219]). Skripta nam nije dostupna, a i kad bi bila, ne pokriva razdoblje koje nas zanima.⁵⁵ Ono što imamo jesu predavanja Lj. Jonkea (1956), koja je marno bilježio student D. Alerić.⁵⁶ Naravno da se koliko-toliko potpuna slika o realnu hrvatskome jeziku 1950-ih može steći tek istraživanjima široka zahvata, nešto o njemu kazat će i tekstovi u ovome zborniku. Mi ćemo ovdje probati vidjeti što je Jonke predavao i u što se pritom ugledao.

Čitava prva polovica 20. stoljeća hrvatska su gramatikografija i poučavanje hrvatskoga temeljito prožeti djelima T. Maretića – gramatikom (1899, 1931) i savjetnikom (1924) – kojih će se utjecaj osjećati još duboko u 1960-ima, pa i kasnije. Manje je utjecaja imala školska Florschützova gramatika iz 1905. I. Brabec, M. Hraste i S. Živković 1952. pišu školsku gramatiku iz koje su poslije učili mnogi naraštaji, koja je tek s gramatikom Stj. Težaka i Stj. Babića iz 1966. dobila pravu, u mnogočemu moderniju konkurenciju.⁵⁷ Dakle Jonke je početkom 1950-ih u pripremi predavanja zacijelo prvo zagledao u Maretića (1899, 1931) i Brabca, Hrastu i Živkovića (dalje BHŽ, mi ćemo se poslužiti četvrtim izdanjem, 1961),⁵⁸ a posve sigurno i svoje bilješke s predavanja Stj. Ivšića i D. Boranića.

⁵⁵ Skriptu prema internetskim katalozima nemaju ni NSK ni Knjižnica Filozofskoga fakulteta premda je, piše Samardžija, odobrena rješenjem Komisije za udžbenike i skripta Sveučilišta u Zagrebu br. 08-1555/1 od 30. 6. 1965. (2002 [2004: 219]). Samardžija je u rukama imao i drugo izdanje skripte iz 1966, koje je također odobreno na Sveučilištu (br. 08-1679 od 8. 11. 1966). Prvi dio obuhvaćao je fonetiku i morfologiju, o drugome dijelu Samardžija ništa nije uspio doznati.

⁵⁶ D. Alerić (1936–2008) diplomirao je 1959. Isprva asistent u Institutu za lingvistiku Filozofskoga fakulteta (1961), poslije u Institutu za hrvatski jezik (1969–2001). Na ustupljenoj skripti zahvala sinu Marku Aleriću, nekadašnjemu članu Katedre za hrvatski standardni jezik (2001–2011), danas na Katedri za metodu nastave hrvatskoga jezika i književnosti na istome Odsjeku za kroatistiku.

⁵⁷ Stj. Težak (1926–2006) isprva je predavao na Pedagoškoj akademiji, poslije metodiku hrvatskoga jezika, književnosti i filma na Odsjeku za kroatistiku Filozofskoga fakulteta. Dijalektolog, gramatičar, metodičar, pisac jezičnih savjeta.

⁵⁸ Kako se dogodilo da gramatiku pišu dva profesora Više pedagoške škole i jedan dijalektolog, ne i sveučilišni docent suvremenoga jezika, v. kod Babića (1993: 275, 2001: 86), koji je još kao student 1952. napisao relativno negativan prikaz, što mu Hraste poslije nije zlopamtio.

Alerićeva skripta *Suvremeni naš književni jezik* (dalje J) sastoji se od »Uvoda« (J: 3–17), s osnovnim podacima o razvoju jezikoslovlja te povijesti i dijalektima hrvatskoga ili srpskoga jezika, i triju nosivih poglavlja podjednaka opsega – »Fonetike« (J: 18–70), »Morfoloģije« (J: 71–143) i »Sintakse« (J: 144–209). Dijela o tvorbi riječi nema, Babić kaže da u vlastitim bilješkama s predavanja o tvorbi riječi ima samo »tri i pol« stranice (1993: 274). Iz Alerićeva »Pristupa« (J: 2) doznajemo da je u optjecaju bilo još nekih skripata te da su najbolje gramatike – Maretićeva iz 1931. i Leskienova iz 1914. – teško dostupne.⁵⁹ Alerićeva je zasluga što su akcenti pomno pobilježeni. Iz skripte je vidljivo da se Jonke u pripremi predavanja služio domaćom i stranom literaturom, doduše ne najnovijom. Imena koja se spominju jesu primjerice B. Miletić, A. Belić, T. Maretić, Stj. Ivšić, A. Leskien, V. St. Karadžić, Đ. Daničić, J. Dobrovski, F. Miklošič, V. Vondrák i dr., Babić ih je sva pomno pobrojio (1993: 273–274).

Već na letimičan pogled jasno je da je znanje o jeziku koje je Lj. Jonke prenosio bilo prožeto povijesnim podacima, kako je u ono doba bila pisana i gramatika BHŽ, tek će Težak i Babić odustati od te zamjetne opterećenosti poviješću. U Jonkea je to izrazito. Babić piše:

U osnovi je to bio suvremeni hrvatski književni jezik, ali je mnogo upletao i povijest jezika, pogotovo u glasovima, a katkada se osvrtao i na dijalektološke podatke. Držao se klasične slavističke i serbokroatističke literature, a tada, u početku, u glavnini Maretićeve gramatike.

(Babić 1993: 273)

Slično i Samardžija u monografiji o Jonkeu:

Tako je Jonke glavninom svojih pogleda na jezik zastupao predstrukturalistička gledišta i bio zakasnijeli mladogramatičar. [...] Dokazuju to i njegova predavanja iz suvremenoga hrvatskog književnog jezika, u prvom redu fonologija i nešto manje morfoloģija, [...] Da je Jonke bar malo upoznao praške fonološke studije, valjda bi se nešto od toga našlo u onome što je govorio i pisao o fonologiji.

(Samardžija 1990: 65–66)

Tako primjerice Jonke 1950-ih najnormalnije u okviru suvremenoga jezika predaje o »razvitku vokala u našem jeziku« (J: 35–38), pa kreće od sustava sa pet plus sedam vokala (tj. њ, њ, у, њ, е, о, љ) eda bi objasnio kako je od *jesmь* postalo *jesam* ili od *въсь* preko *vas* metatezom *sav*. Također su u skladu s tradicijom opaske o stanju u narodnim govorima, poput onih o *dj* → *đ* u *ovđe*, *đeca*, *đevojka* te kako je Karadžić 1836. glas *h* odlučio unijeti u književni jezik (J: 66–67). Povijesnom pozadinom prožeta je i morfoloģija, u mjeri u kojoj ni BHŽ nije. Jonke deklinaciji imenica pristupa pošavši od »starijeg doba« te suvremene deklinacije opisuje krenuvši od razlike *o-* i *jo-* te *a-* i *ja-*osnova. Dakle još 1950-ih smatrao je naravnim da se suvremene deklinacije opisuju s osloncem na prastaro stanje. U sklonidbama dosljedno ima tri broja – singular, dual i plural. Imaju

⁵⁹ Treće izdanje Maretićeve gramatike M. Hraste i P. Rogić priredili su 1963.

ih i BHŽ, ali Jonke ih navodi u paradigmama, čak i u ženskome rodu, primjerice Sg. *kònj*, Du. *kònj-a*, Pl. *kònj-i* (J: 75), Sg. *kräv-a*, Du. *kräv-e*, Pl. *kräv-e* (J: 91). Akcenatske promjene, koje su opširno i pregledno opisane, tumače se – dakako – opet povijesnim razlozima, primjerice dobivanjem još jednoga sloga u Gpl. poput *Rusь* → *Rûs* → *Rûsā*. Akcentuacija je inače klasična, usp. *kāmēn* – *na kamēnu* (J: 84), za Gpl. *grādōvā* umjesto *gradōvā* kaže se da »u književnom jeziku još nije priznat, premda su slični oblici za d. l. i. priznati«, usp. Lpl. *gradōvima* i *grādovima* (J: 85).

Stj. Babić, koji je Jonkeova predavanja pohađao upravo početkom 1950-ih, dao je 1993. uvid iz svojega ugla i na temelju svojih bilježaka. Primjerice govoreći o pažnji koju je Jonke pridavao akcentima spominje profesorov primjer za preskakanje u 2. i 3. licu aorista:

nōsi – nē nosi – ōdnosi – pōizodnosi – nē poizodnosi

(Babić 1993: 273)

pa zaključuje da onaj čuveni imperfekt *prepoizodnosijahu* I. Slamniga iz pjesme »Mi na podu« (*Aleja poslije svečanosti*, 1956) teško da nema veze s Jonkeovim predavanjima:

Mi na podu ležali smo
motreć noge stolovima.
Mi u travi ležali smo
motreć brke skakavcima.
Mi na pijesku ležali smo
gledajući kako žuti
prsti vrba rijeku žmahu

lisičice dok nam grožđe
prepoizodnosijahu.

Za pridjevsku deklinaciju poput *Kranjčevićev* – *Kranjčevićevog* Jonke piše: »Maretić, Broz, Boranić, Ivšić borili su se protiv prodiranja ovakvih određenih oblika«, ali da su u istočnim krajevima toliko prodrli da su »im i gramatičari morali priznati književno pravo« (J: 104). Posve smo sigurni da je Jonkeovim »zapadnim« slušačima odraslima 1940-ih u »zapadnim« gradovima oblik *Kranjčevićevog* bio prirodni od oblika *Kranjčevićeva*.⁶⁰ Studenti su te razrožnosti onoga što se predaje i onoga što se realno rabi bili posve svjesni, jasno to za početak 1950-ih kaže Jonkeov slušač Babić (1993: 274), potvrđuje nam to Jonkeov slušač s kraja 1960-ih Stj. Damjanović (oseb. priop.).

Sintaksa nam je najzanimljivija zbog primjera. Babić svjedoči da srpskih primjera u predavanjima nije bilo (1993: 274), ali da su primjeri suvremenije hrvatske književnosti došli na red tek u sintaksi, pričem »suvremenije« znači 19. i prvu polovicu 20. stoljeća. Prema onomu što nahodimo u Alerićevoj skripti iz današnje perspektive primjeri

⁶⁰ Primjerice onima koji su srednju školu završavali u Zagrebu i govorili slengom koji je još 1940. opisao J. Hamm primijetivši čak tvorbu s metatezom i *nu-...ne* (1939–1940), što je posebna inačica onoga što je poslije opisano kao hrvatski slengovski cirkumfiks (Marković 2016).

su ipak u dobroj mjeri uštogljeni. Puno je tu još uvijek Marka Kraljevića, narodnih mudrosti i NOB-a:

- Marko je Kraljević bio junak. (J: 148)
- Naš je Marko velik junak bio. (J: 149)
- U Momčila sestra Jevrosima, / gotovi mu to gospodsko jelo. (J: 154)
- Nije mene care opravio, da ja pijem po Leđanu vino. (J: 164)
- Maršal Tito je rekao, da je socijalizam najkorisniji oblik vladavine. (J: 168)
- Kaže se, da Marko Kraljević nije umro, nego da spava. (J: 168)
- Napije l' se tko Vuke i najede štuke, ostade u Vukovaru. (J: 181, 198)
- Što god Ture pjano govorilo, to trijezno bješe učinilo. (J: 183)
- Bolje je umrijeti stojeći, nego živjeti na koljenima. (J: 190)
- Lijepo ti je druga Tita kolo. (J: 201)
- Ta od Šarca boljeg konja nema, nit' nada mnom boljega junaka. (J: 208)
- Partizani su se borili protiv okupatora s neiskazanim oduševljenjem. (J: 208)

Stoga ugodno iznenade oni primjeri koje doista možemo smjestiti u neusiljeni i nepolitički govoreni jezik sredine 1950-ih, poput:

- Dubrovnik je prekrasan. (J: 148)
- Ako bude sreće, Dinamo će biti treći. (J: 148)
- Kad budu ljudi svladali sve tehničke zapreke, moći će lako odletjeti i na Mjesec. Tako će se jednog dana sakupiti jedno društvo stručnjaka i zaista poletjeti na Mjesec. (J: 177)
- Mira Stupica odlično glumi. (J: 178)
- Boli me grlo. (J: 203)

Tko bi htio, lako bi u predavanjima našao primjere koji su se u nas desetljećima prenosili iz gramatike u gramatiku, primjerice za predikatni atribut ili proširak, tek se rijeka mijenjala:

- oj Dunave, tija vodo, što ti tako mutna tečeš?
- srdit Marko jezdi niz Kosovo
- pade junak trudan na postelju (Maretić 1899: 455)

- Danas Sava mutna teče.
- Srdit Marko jezdi niz Kosovo.
- Pade junak trudan na postelju. (BHŽ: 196)

- Drina teče mutna i krvava.
- Bolna leži partizanka Mara.
- Pade junak trudan na postelju. (J: 150)

Sava koja teče mutna naći će se poslije i u »Plavoj« gramatici Instituta za jezik E. Barić i dr. (1979: 432) i u gramatici članova Katedre za hrvatski standardni jezik J. Silića i I. Pranjkovića (2005: 240), dobrih stotinu godina poslije Maretićeva Dunava.

Također našao bi tko bi htio u Jonkeovim predavanjima mnoge jezične savjete. Ne radi savjeta samih, nego da uočimo što je Jonke primjećivao kao živu uporabu, od klasičnoga *kojega* za neživo do sintakse padeža. Našlo bi se mnogo građe za buduća istraživanja.

Nama je ovdje bilo stalo samo do toga da pokažemo kako je izgledao jezik koji se 1949/50. na Fakultetu počeo predavati kao suvremeni i kakav je u njegovu posredovanju bio pristup. To je očito bio pomalo »drven« književni jezik, kakav su ondašnji jezikoslovci više zamišljali kao uzoran no što bi on doista odgovarao realnu uporabnomu standardu. Takva su vremena bila, stvari će se početi mijenjati tek s mladim asistentima koji pristižu sredinom 1950-ih.⁶¹

XIV. Kakav je bio odnos Lj. Jonkea prema ustanovljenju današnje Katedre za hrvatski standardni jezik, nismo uspjeli doznati. Ne pridajući im veliko značenje niti upisujući u njih ono čega nema, izvadit ćemo iz bilježaka o piscu Jonkeovih knjiga što je u njima rečeno o Katedri (isticanje naše):

Doktorirao je u prof. S. Ivšića na temelju disertacije »Dikcionar Karlovčanina Adama Patačića«, pa je 1950. postao docent, a 1960. **redovni profesor hrvatskosrpskoga književnog jezika** na Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

(Babić 1964: 283)

Doktor filoloških nauka, redoviti sveučilišni profesor, **šef Katedre za hrvatski jezik** na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, pravi član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

(Jonke 1971a: 387)

Godine 1950. izabran **za docenta za hrvatski književni jezik** na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, a god. 1960. **za redovnog profesora na istoj katedri.**

(Jonke 1971b: 143)

Savršenoga distingviranja u njima nema, ali ponavljamo, nećemo im pridavati preveliko značenje, naveli smo ih tek za informaciju.

Zaključno ćemo reći do čega smo istraživanjem iznesenim u ovome napisu došli. Polazište je znano: Lj. Jonke, tada na Katedri za slavistiku, izabran je 5. 12. 1949. za predavača suvremenoga hrvatskoga ili srpskoga jezika (nastavu i ispite hrvatskoga kao općega predmeta držao je od početka ak. god. 1949/50), potom 27. 1. 1950. za docenta suvremenoga hrvatskog ili srpskog jezika te je izbor u docenta potvrđen svibnja 1950. Slijedi ono što dosad nije bilo dovoljno poznato i razloženo.

Prvo, prema zapisnicima Vijeća Filozofskoga fakulteta ne može se reći da je činom izbora Lj. Jonkea u zvanje docenta ustanovljena zasebna Katedra za suvremeni hrvatski ili srpski jezik. Sve do ak. god. 1954/55. zapisnici govore o jednoj Katedri za hrvatski

⁶¹ Usput budi rečeno, dosta detalja svojega stručnog i privatnog odnosa s Jonkeom i ostalim starijim profesorima, ponajprije Hrastom i Hammom, Babić će dati u knjizi polemika *Hrvatska jezikoslovna prenja* (v. Babić 2001). S Jonkeom će Babić održavati prislan odnos, najzad posvetit će mu svoju knjigu *Hrvanja hrvatskoga* (v. Babić 2004), četrdeset godina nakon što je u Jonkeovoj knjizi *Književni jezik u teoriji i praksi* napisao bilješku o piscu (v. Babić 1964). Prava je šteta što Babić kao neposredan svjedok nikad nije napisao cjelovit tekst o Katedri, naprotiv rečenice o imenu Katedre na njezinim počecima preuzima od Samardžije (v. Babić 2001: 289).

ili srpski jezik ne razlikujući Katedru za povijest i dijalektologiju i Katedru za suvremeni jezik. To neizravno potvrđuju izbor asistenta Z. Junkovića (1953) te napredovanja M. Hraste u redovnoga (1954) i Lj. Jonkea u izvanrednoga profesora (1954), koji se prema zapisnicima fakultetskoga Vijeća odvijaju na jednoj te istoj katedri, Katedri za hrvatski ili srpski jezik, a to je ista ona »Boranićeva« katedra koja je ustanovljena još 1909. Kod izbora M. Somborca za predavača hrvatskoga ili srpskoga jezika kao pomoćnoga predmeta (1950) nije navedeno na kojoj se katedri bira, što znači da Somborac u pravome smislu isprva i nije bio član Katedre.

Drugo, područje »savremenog hrvatskog jezika« spominje se doduše u natječaju 15. 10. 1949. Međutim dva se jezična područja – suvremeni hrvatski ili srpski jezik i historija hrvatskoga ili srpskoga jezika – prema zapisnicima prvi put izričito i usporedno razlikuju u prijedlozima natječaja za asistenta 29. 1. 1955, a Katedra za suvremeni hrvatsko-srpski jezik upravo 7. 3. 1955. Pretpostavljamo da to ima veze s novim Statutom Slavenskog instituta koji je netom prije toga usvojen, ali teksta Statuta nemamo, spisi nisu sačuvani ni u fakultetskom ni u sveučilišnom arhivu, možda se otkriju u čijoj privatnoj ostavštini. Do kraja 1950-ih još će se gdješto u zapisnicima govoriti o području unutar jedne katedre. Stoga bismo institucionalno utemeljenje Katedre za hrvatski standardni jezik prije smjestili u ak. god. 1954/55, a prijedlog za izbor Lj. Jonkea i konačan izbor u docenta ak. god. 1949/50. smatrali neslužbenim, običajnim utemeljenjem.

Treće, Katedra se u zapisnicima od 1955. do 1961. atribuirala sintagmom »za suvremeni hrvatski ili srpski jezik« te sintagmom »za suvremeni hrvatsko-srpski jezik«. Zapisnike 1960-ih nismo pregledavali, ali ak. god. 1969/70. pojavljuje se s manjim inačicama odrednica »za suvremeni hrvatskosrpski književni jezik«. Od ak. god. 1972/73. nalazimo odrednicu »za suvremeni hrvatski književni jezik«, kako je i ak. god. 1974/75, zadnje koju smo pregledali.

Četvrto, sve što je rečeno o točnoj godini statutarnog utemeljenja današnje Katedre za hrvatski standardni jezik istodobno vrijedi i za sestrinsku katedru, današnju Katedru za dijalektologiju i povijest hrvatskoga jezika Odsjeka za kroatistiku.

Peto, preteča današnjeg Odsjeka za kroatistiku zagrebačkoga Filozofskoga fakulteta nastala je 7. 6. 1962. razdvajanjem starog, jedinstvenog Odsjeka za slavistiku na Odsjek za jugoslavenske jezike i književnosti te Odsjek za slavenske jezike i književnosti.

Sve nabrojeno podložno je daljnjem pretresanju jer nastalo je istraživanjem samo jednoga vrela – zapisnika sjednica fakultetskoga Vijeća i nekoliko pojedinačnih spisa kojima smo na temelju zapisnika mogli ući u trag. Sljedeći korak bit će pregled razvoja Katedre poslije odvajanja Katedre za stilistiku 23. 4. 1975, gdje smo u ovome napisu stali. Sažetu i pojednostavljenu genealogiju Katedre za hrvatski standardni jezik dajemo u Prilogu.

Literatura

- Adamček, Josip. 1969. Filozofski fakultet. U: Šidak (ur.) 1969, II: 63–137.
- Agičić, Damir. 1998. Kratka kronologija Filozofskoga fakulteta u Zagrebu. U: Damjanović (ur.) 1998: 13–23.
- Anonim. 1889. Dr. Lavoslav Geitler. [Nekrolog.] *Ljetopis JAZU* 4 (1889): 109–112.
- Babić, Stjepan. 1964. O autoru ove knjige. U: Jonke 1964: 283–284.
- Babić, Stjepan. 1993. Ljudevit Jonke (1907–1979). U: Crnković (ur.) 1993: 271–277.
- Babić, Stjepan. 2001. *Hrvatska jezikoslovna prenja*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Babić, Stjepan. 2004. *Hrvanja hrvatskoga: Hrvatski u koštacu sa srpskim i u klinču s engleskim*. Zagreb: Školska knjiga.
- Barac, Boško. 2015. Pripomene o ostavštini Antuna Barca. U: Maštrović (ur.) 2015: 427–447.
- Barić, Eugenija – Mijo Lončarić – Dragica Malić – Slavko Pavešić – Mirko Peti – Vesna Zečević – Marija Znika. 1979. *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- BHŽ = Ivan Brabec – Mate Hraste – Sreten Živković. 1961. *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*. Četvrto, preređeno izdanje (Usklađeno s novim pravopisom). Zagreb: Školska knjiga.
- Crnković, Gordana (ur.) 1993. *Protreti hrvatskih jezikoslovaca*. Zagreb: Hrvatski radio.
- Ćavar, Martina. 2015. Nacrt za životopis Antuna Barca. U: Maštrović (ur.) 2015: 451–462.
- Damjanović, Stjepan. 1988. *Opširnost bez površnosti: Podsjetnik za život i djelo Vatroslava Jagića*. Zagreb: Međunarodni slavistički centar SR Hrvatske.
- Damjanović, Stjepan. 1993. Ivan Milčetić (1853–1921). U: Crnković (ur.) 1993: 129–135.
- Damjanović, Stjepan. 1995–1996. Od Lavoslava Geitlera do Eduarda Hercigonje. *Croatica* 42–43–44: 29–54.
- Damjanović, Stjepan (ur.) 1998. *Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu: Monografija*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- F = Zapisnici sjednica Proforskoga zbora Mudroslovnoga fakulteta i Vijeća Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. [Čuvaju se u Arhivu Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.]
- Frančić, Anđela. 2021. [Matija Smodek: Zaslužnik za početak visokoškolske nastave hrvatskoga jezika](#). [U ovome zborniku.]
- Gavazzi, Milovan. 1957. Dragutin Boranić (1870–1955). *Ljetopis JAZU* 62 (1955): 228–231.
- Geitler, Lavoslav. 1876. Etimologija imena Hrvat. *Rad JAZU* 34: 111–118.
- Hamm, Josip. 1939. Hrvatski jezik na srednjim školama. *Hrvatski jezik* I/8–10: 181–183.
- Hamm, Josip. 1939–1940. Dvije-tri o govoru zagrebačkih srednjoškolaca. *Nastavni vjesnik* XLVIII/4: 233–247.

- Hercigonja, Eduard. 1993. Josip Hamm (1905–1985). U: Crnković (ur.) 1993: 263–269.
HR HDA 833 = Anonim [Usporedio s gradivom, nadopunio i ispravio Marijan Bosnar].
Analitički inventar. Đuro Šurmin. 1867–1937. 2005. Zagreb: Hrvatski državni arhiv.
Broj fonda HR HDA 833, 91 str.
- J = Jonke 1956.
- Jauk-Pinhak, Milka. 1998. Odsjek za opću lingvistiku i orijentalne studije. U: Damjanović (ur.) 1998: 245–252.
- Jelčić, Dubravko. 1977. Armin Pavić. U: *Vallis aurea: Eseji i portreti.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 157–176.
- Jonke, Ljudevit. 1956. *Suvremeni naš književni jezik.* Prema predavanjima prof. dra Ljudevita Jonkea sastavio student fil. Danijel Alerić. Zagreb. Strojopis, 211 str.
- Jonke, Ljudevit. 1964. *Književni jezik u teoriji i praksi.* Zagreb: Nakladni zavod Znanje.
- Jonke, Ljudevit. 1971a. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća.* Zagreb: Matica hrvatska.
- Jonke, Ljudevit. 1971b. *Hrvatski književni jezik danas.* Zagreb: Školska knjiga.
- Jurišić, Blaž. 1994. *Dnevnik Blaža Jurišića.* Prir. Biserka Rako. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Kant, Immanuel. 1798 [1991]. Spor fakulteta u tri odsjeka. U: Immanuel Kant – Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling – Friedrich Nietzsche. 1991. *Ideja univerziteta.* Prev. Branko Despot. Zagreb: Globus, 19–122. [Izvornik: *Der Streit der Fakultäten in drei Abschnitten, 1798.*]
- Katičić, Radoslav. 1980. Ljudevitu Jonkeu – in memoriam. U: Rudolf Filipović (ur.) 1980. *Ljudevit Jonke 1907–1979.* Spomenica preminulim academicima. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 23–32.
- Körbler, Đuro. 1914. Nekrolog: Armin Pavić. *Ljetopis JAZU* 28 (1913): 87–119.
- Križman, Mate. 1990. Od Lavoslava Geitlera do Radoslava Katičića: Komentirana kronotaksa indoeuropeističke nastave na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. *Suvremena lingvistika* 29–30: 61–73.
- Kruljac Sever, Jadranka. 2017. Neki prilozi k životopisu Gjure/Đure Šurmina. U: Maštrović (ur.) 2017: 315–343.
- Kuzmić, Boris. 2016. Šezdeset i pet godina Katedre za dijalektologiju i povijest hrvatskoga jezika na Sveučilištu u Zagrebu. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 20: 111–127.
- Luetić, Tihana. 2002. Prve studentice Mudroslovnog fakulteta kr. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu. *Povijesni prilozi XXI/22:* 167–208.
- Maretić, Tomo. 1899. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika.* Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch).
- Maretić, Tomo. 1924. *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom: Dopuna Broz-Ivekovićevu »Rječniku hrvatskoga jezika«.* Znanstvena djela za opću naobrazbu. Knj. VI. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

- Maretić, Tomo. 1931. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Drugo, popravljeno izdanje. Zagreb: Obnova.
- Marković, Ivan. 2016. Hrvatski cirkumfiks *jo-...-ń*. *Suvremena lingvistika* 82: 191–217.
- Maštrović, Tihomil (ur.) 2002. *Zbornik o Ivanu Milčetiću*. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa, Varaždin – Malinska, 19–20. travnja 2001, Varaždin, 16. studenoga 2001. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
- Maštrović, Tihomil (ur.) 2015. *Zbornik o Antunu Barcu*. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa, Zagreb – Crikvenica, 24–26. travnja 2014. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
- Maštrović, Tihomil (ur.) 2017. *Zbornik o Đuri Šurminu*. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa, Zagreb – Varaždin – Čazma, 21–22. travnja 2016. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.
- Mesić, Matija. 1874. [Govor prvoga rektora prilikom otvorenja Sveučilišta 19. 10. 1874.] U: Šidak (ur.) 1969, I: 357–374.
- Mirković, Slavko (ur.) 2008. *Babićev zbornik o 80. obljetnici života*. Rasprave i članci s jezikoslovnoga znanstvenoga skupa, Slavonski Brod, 5–6. svibnja 2006. Slavonski Brod: Ogranak Matice hrvatske Slavonski Brod.
- Mlikota, Jadranka. 2015. Barac o jeziku u *Jeziku*. U: Maštrović (ur.) 2015: 397–413.
- Novak, Kristian. 2021. [Katedra za jezik horvatsko-slavonski \(1846–1850\)](#). [U ovome zborniku.]
- Novak, Slobodan Prosperov. 2017. Vodnikov Šurmin. U: Maštrović (ur.) 2017: 65–80.
- Pranjić, Krunoslav. 1994 [2006]. Učenjak s vertebralnim stupom: Profesor Stjepan Ivšić (1884–1962). U: 2006. *Iz-Bo-sne k Europi*. Zagreb – Sarajevo, Synopsis, 193–197. [Govoreno na simpoziju Ivšiću u čast u Orahovici i Našicama 29. travnja i 1. svibnja 1994, objavljeno u *Vjesniku*, 8. 5. 1994, str. 36.]
- Pranjeković, Ivo. 1998. Pogovor. U: Zlatko Vince. 1998. *Ikavica u hrvatskoj jezičnoj povijesti*. Zagreb: Matica hrvatska, 129–138.
- Rako, Biserka – Jasna Šeravić. 1990. Neistine o dru Blažu Jurišići. *Slobodna Dalmacija*, 11. 2. 1990, *prilog Forum*, str. 40.
- RP = [Akademičke oblasti i red predavanja na K. sveučilištu Franje Josipa u Zagrebu. 1874/1875–1879/1880](#). Zagreb: Tiskom Dragutina Albrechta.
- S. M. D. 1895. *Hrvati i jezik srpski*. Novi sad: Srpska štamparija dra Svetozara Miletića.
- Samardžija, Marko. 1990. *Ljudevit Jonke*. Kritički portreti hrvatskih slavista. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Samardžija, Marko. 1990 [2000]. Čakavski hrvatski jezik?! Razgovor Ivce Župana s Ivom Pranjkovićem i Markom Samardžijom. *Slobodna Dalmacija*, 21. 1. 1990, *prilog Forum*, br. 67, str. 35–36. U: Samardžija 2000: 18–27. [Razgovor je u knjizi prenesen bez odgovora I. Pranjkovića i s ispravljenim pogreškama.]
- Samardžija, Marko. 2000. *Jezikoslovni razgovori: Desetljeće ugodnih i uglavnom uzaludnih prigovaranja o hrvatskome jeziku i u vezi s njim*. Vinkovci: Riječ.

- Samardžija, Marko. 1992 [1993]. Ljudevit Jonke. U: 1993. *Filološki portreti*. Zaprešić: Ogranak Matice hrvatske Zaprešić, 83–97. [Referat »Pet prekretnica u životu i radu Ljudevita Jonkea« pročitan na skupu u povodu 365. obljetnice gimnazije na Sušaku 23. i 24. studenoga 1992, objavljeno u knjizi *Zbornik 1627–1992*, Rijeka, 1992, str. 49–58.]
- Samardžija, Marko. 1998. Odsjek za hrvatski jezik i književnost. U: Damjanović (ur.) 1998: 121–135.
- Samardžija, Marko. 1999 [2000]. Kako pomiriti književnost i gramatiku. Razgovor Ive Klarića s Markom Samardžijom. *Školske novine*, god. L, br. 40 (14. 12. 1999), str. 8–9. U: Samardžija 2000: 97–108. [Razgovor povodom 50. obljetnice Katedre za hrvatski standardni jezik.]
- Samardžija, Marko. 1999 [2001, 2004]. 50 godina Katedre za hrvatski standardni jezik. U: Samardžija 2004: 221–225. [Uvodno izlaganje na svečanom obilježavanju katedarskoga jubileja 3. prosinca 1999. na Filozofskome fakultetu, objavljeno u *Dometima*, XI (2001), 1–4, str. 9–13.]
- Samardžija, Marko. 2002 [2004]. Marin Somborac (Lovas, 1899. – Zagreb, 1973.). U: Samardžija 2004: 216–220. [Referat pročitan na drugom Danima Julija Benešića u Iloku 25. listopada 2002.]
- Samardžija, Marko. 2004. *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*. Drugo, prošireno izdanje. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Samardžija, Marko – Ante Selak. 2001. *Leksikon hrvatskoga jezika i književnosti*. Zagreb: Pergamena.
- Silić, Josip. 1993. Dragutin Boranić (1870–1955). U: Crnković (ur.) 1993: 175–182.
- Silić, Josip – Ivo Pranjković. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika: Za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.
- Sirotković, Hodimir. 1969. Sveučilište između dva rata (1918–1941). U: Šidak (ur.) 1969, I: 125–171.
- Sirotković, Hodimir. 1979. Kratka povijest zagrebačkog Sveučilišta. U: *Sveučilište u Zagrebu*. [Monografija.] Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Sveučilišna naklada Liber, 15–111.
- Skok, Petar. 1949–1952. Tomo Maretić (1854.–1938.) [Nekrolog.] *Ljetopis JAZU* 54 (1946–1948): 310–335, 56 (1949–1950): 319–326.
- Steinman, Zora. 1969. Statistički podaci. [Filozofski fakultet u Zagrebu.] U: Šidak (ur.) 1969, II: 430–437.
- Strossmayer, Josip Juraj. 1861. [Govor u Hrvatskome saboru 29. 4. 1861.] U: Šidak (ur.) 1969, I: 336–340.
- Šidak, Jaroslav. 1969a. Sveučilište do kraja Prvoga svjetskog rata. U: Šidak (ur.) 1969, I: 91–123.
- Šidak, Jaroslav. 1969b. Sveučilište za vrijeme rata i okupacije od 1941–1945. U: Šidak (ur.) 1969, I: 173–184.

- Šidak, Jaroslav (ur.) 1969. *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*. Knj. I–II. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Šimunović, Petar. 1993a. Blaž Jurišić (1891–1974). U: Crnković (ur.) 1993: 231–238.
- Šimunović, Petar. 1993b. Mate Hraste (1897–1970). U: Crnković (ur.) 1993: 247–253.
- Težak, Stjepko – Stjepan Babić. 1966. *Pregled gramatike hrvatskosrpskog jezika: Za osnovne i druge škole*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vince, Zlatko. 1992. Životni put Blaža Jurišića. U: *Blaž Jurišić (1891–1974)*. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa Život i djelo Blaža Jurišića, Vrgada, 13. srpnja 1991. [Isto: *Zadarska smotra*, XLI (1992), br. 3.] Zadar: Ogranak Matice hrvatske Zadar, str. 17–24.
- Vince, Zlatko. 1993. Antun Barac (1894–1955). U: Crnković (ur.) 1993: 239–245.
- Z. č. = Zakonski članak Sabora kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od 5. siečnja 1874., ob ustrojstvu Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu. U: Šidak (ur.) 1969, I: 341–356.

70th Anniversary of the Chair of Standard Croatian?

The origin and establishment of the present Chair of the Croatian Standard Language of the Faculty of Philosophy, University of Zagreb are being examined, as is the common opinion that the Chair was founded in 1949/50. by the promotion of Ljudevit Jonke to the rank of Assistant Professor.

The Chair was most probably founded in 1954/55. within the restructuring of the then Slavic Institute. It has been overlooked so far that it was on January 29, 1955 and March 7, 1955 that the Chair was mentioned for the first time by its full name at the sessions of the Faculty Council. Still, the promotion of a lecturer for the contemporary Croatian language can be considered as an unofficial act of founding a Chair.

The genealogy of the Chair has been traced back to the founding of the modern University in 1874/75. until the separation of the Chair of Stylistics in 1974/75. Along the discussion, much has been said about the development of the language section of today's Department of Croatian Language and Literature, as well as the Croatian language in the 1950s.

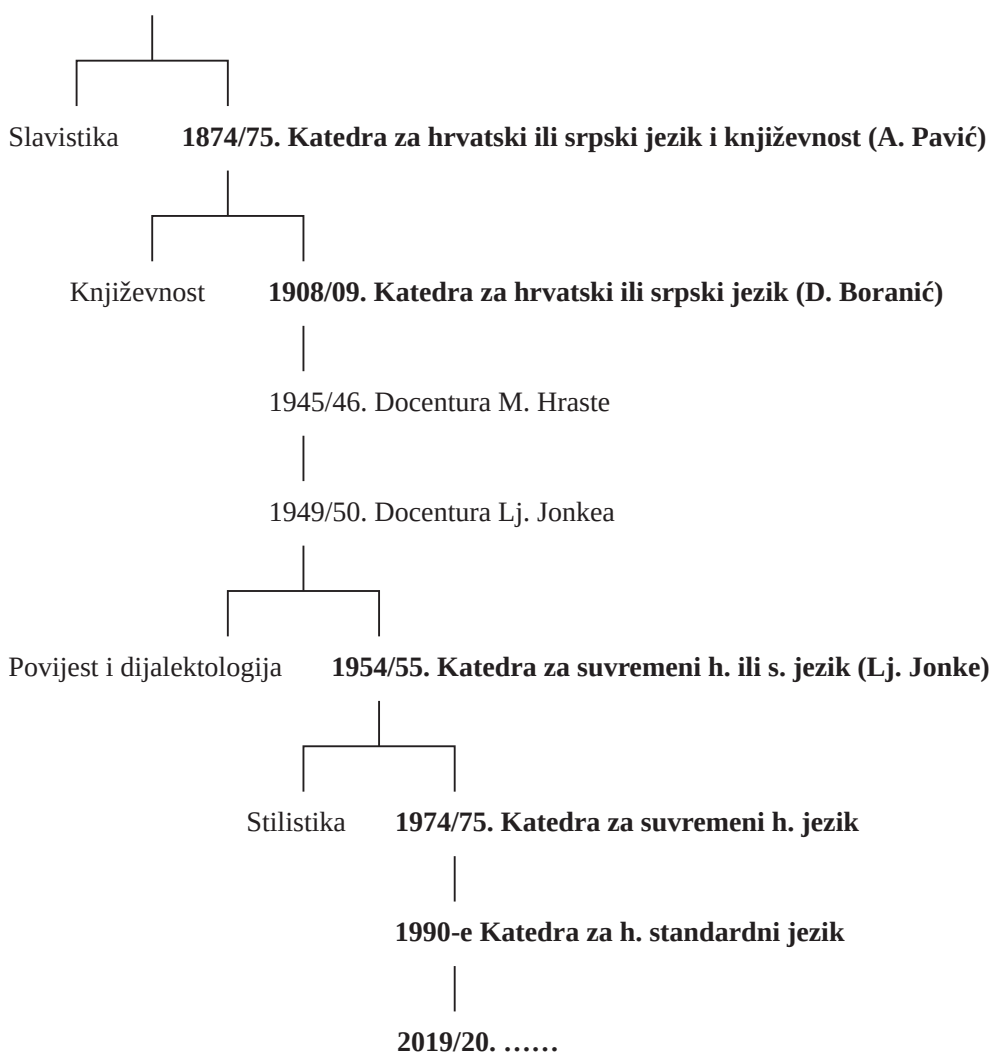
Ključne riječi: hrvatski jezik, 1950-e, Ljudevit Jonke, Katedra za hrvatski standardni jezik, Odsjek za kroatistiku

Key words: Croatian, 1950s, Ljudevit Jonke, Chair of Modern Croatian, Chair of Standard Croatian, Department of Croatian

Prilog

Genealogija Katedre za hrvatski standardni jezik 1874/75–2019/20.⁶²

1874/75. Katedra za slavensku filologiju (L. Geitler)

⁶² *Napomene.* Prvo, ne možemo sa sigurnošću reći je li Katedra za hrvatski ili srpski jezik i književnost 1875. nastala kao posve nova katedra ili je nastala razdvajanjem prvotne Katedre za slavjansku filologiju s osobitim obzirom na povijest jezika i literature hrvatske i srpske. Drugo, još uvijek nam je nedostupna odluka o ustanovljenju zasebnih katedara za povijest i dijalektologiju hrvatskoga jezika te za suvremeni hrvatski jezik iz 1954/55. Treće, na budućim je istraživačima da točno utvrde kada 1990-ih Katedra dobiva sadašnji naziv.

Edita Hercigonja-Mikšik

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
ehercigo@gmail.com

Osvrt
Primljen: 7. XII. 2020.
Prihvaćen: 21. XII. 2020.

Onkraj palube

Sjećanja, dojmovi i pogledi 1980–2020.

Osvrt na 40 godina provedenih na Katedri za hrvatski standardni jezik Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Dok su se kolege prijavljivali za sudjelovanje na znanstvenom skupu povodom 70. obljetnice Katedre za hrvatski standardni jezik ili za rad u zborniku, nisam bila spremna za posljednju »domaću zadaću«, pa sam uredniku rekla da odustajem. U petak 2. listopada 2020. pozvana sam na katedarsku sjednicu, iako već službeno *umirovljena*. Tzv. *odlazak u mirovinu* inače vidim kao institucijsko pasiviziranje negdašnjeg *društvenog subjekta* koji ironičnom podudarnošću gramatičke sa stvarnom tranzicijom dvostruko postaje objekt: prvo, prijelaznošću glagola *umiroviti*, a onda i stvarno – *prevođenjem* u tzv. *zasluženu mirovinu*. Tada konačno i administrativno prestaje biti *društveni subjekt*. Na sjednici me neočekivano dočekala gozba, vrijedni i korisni darovi, na čemu svima zahvaljujem. Što te iznenadi, ne zaboravlja se, a posebno neopterećeno druženje koje je u našem malom krugu potrajalo, a opet u trenu prošlo. Doživjela sam pravi susret, ne rastanak. Ivan je odnekud skinuo plakat *Skupa* i na odlasku mi ga za uspomenu dao. Uz zahvalnost negdje me štrečno mučan osjećaj duga – moga teksta za zbornik neće biti... No uskoro je mejlom stigao ležeran urednikov prijedlog da napišem nešto, ako želim, o životu na Fakultetu i Katedri, iz svog očišta... To obzirno »možeš, a ne moraš« pomoglo mi je osloboditi se i riješiti svog duga, makar ovim posve osobnim osvrtom na vrijeme provedeno na fakultetu i Katedri za hrvatski standardni jezik.

Mlađi su ljudi većinom po prirodi prospektivni, oni stariji, već razmjerno manjku događaja, najčešće su retrospektivni. Ipak, danas su svi pretežno zaokupljeni sadašnjošću, tim više što su prilike teže. U nestabilnim vremenima nema puno mjesta za sjećanje ili maštanje, što su zapravo za opstanak posve nekorisne mentalne radnje svojstvene samo ljudima. Prepustit ću se načas zamišljenoj banalnoj slici: sagradili smo brod, zaplovili prema dalekom cilju, a onda se iznenada skršimo na nekoj nezgodnoj hridi. Okolnosti su takve da se, recimo, Slamnigov stari mornar ne bi stigao nostalgичno sjećati savršene Barbare niti će mladac snatriti o lagodnom krstarenju kruzerom. Između sjećanja

i maštanja taj trenutak nalaže da se valja snaći, pokupiti što usput, spasiti s te olupine kakvu dasku, štogod korisno za ovaj i sljedeći nevoljni dan. Sjećanja i maštanja rjeđa su što su neposredni događaji zahtjevniji. Tako je u ovoj zamišljenoj slici, tako u većini društvenih prilika i u osobnim životima. Tako je i svima na našem Fakultetu danas, uoči neizvjesne započete reforme u prilikama kakve jesu, a tako je bilo i na svim prekretnicama koje su prolazili fakultet, odsjeci i pojedine katedre. Ovaj memorijski fragment, iako po mentalnom ustroju nisam retrospektivna, a i zbog okolnosti u kojima nemam vremena za tzv. *životne bilance*, napisan je u »luksuznim« trenucima sjećanja na 40 godina provedenih na Filozofskom fakultetu na Katedri za hrvatski standardni jezik, sada već »onkraj palube«.

Donedavno i sama dio studentarije Filozofskog fakulteta prvi sam se put s »druge strane« katedre zatekla na prvom susretu našeg Odsjeka s brucošima u listopadu 1980. godine. Onda je za mene ta razlika u stranama bila samo prostorna. Isto početničko uzbuđenje i trema bila je zajednička – njima, koji su prvi put udahnuli ustajali zrak sedmice i sjeli u uske klupe velike dvorane, i meni, novoj članici Katedre za suvremeni hrvatski književni jezik, tako se Katedra tada nazivala. A kako sličan slično prepoznaje, činilo mi se onda, kao i u svim sljedećim generacijskim susretima, da je i ponekom prekaljenom profesoru u tim prilikama ponekad zatitrao glas. Meni to početno uzbuđenje, nažalost, nikada nije splasnulo usprkos rutini koja se svake godine ponavljala kao u razvučenom američkom filmu *Beskrajni dan*. Prelazeći ovlaš pogledom preko novih lica zaokupljenih brucoškim mislima, bilo mi je jasno da će ti prvotni dojmovi, pomiješani s mnoštvom informacija o katedrama, kolegijima, strukturi studija, rasporedu..., još više povećati zbrku i nesnalaženje. Koliko god upute bile jasne, detaljne i ponovljene, brucoši svake nove generacije još su danima lutali, promašujući nastavne termine i profesore, a mi bismo se isto tako uvijek iznova svake godine čudili kako to da oni ništa ne čuju i ne razumiju. Nekima se to snalaženje malo oduljilo, kao jednom studentu koji me jednom, još u predbolonjsko doba, potkraj drugog semestra potražio u kabinetu s upitom »Gdje bih mogao pronaći prof. Editu Hercigonju?« Šale radi rekoh mu da će vrlo brzo stići.

Pred sam kraj posljednje sjednice Odsjeka za kroatistiku na kraju svog pročelnikovanja 2004. godine tadašnja pročelnica Odsjeka Dunja Fališevac onako je usput, pomalo zabrinutim glasom, gotovo šaptom nagovijestila novost – Bolonjsku reformu kao nadolazeću globalnu akademsku prijetnju: »Jeste li svjesni, kolege, što nam se sprema?« O tome se, naravno, razgovaralo na sjednicama Fakultetskog vijeća, mi smo lektori nešto načuli, ali sve se činilo još nekako daleko, tek u maglovitom nagovještaju nečega što se kao ebola, cunamiji ili izumiranje kakve životinjske vrste događa daleko od nas. Spomenula je Dunja organizacijske, administrativne i kadrovske probleme koji slijede, sa satnicama, rasporedima, spominjala je nove izvedbene programe, jednosemestralni ustroj kolegija itd. No bolonja je stigla ubrzo i kao u svakoj nevolji trebalo se brzo snalaziti. Slijedile su duge sjednice Fakultetskog vijeća, Vijeća Odsjeka, katedarske sjednice,

tematske sjednice i konačno sastanak s tadašnjim dekanom Miljenkom Jurkovićem koji je tada posjećivao palube odsjeka i koji nas je strogo postrojio, pa onako vojnički od-rješito, kao što i priliči izvanrednoj situaciji, naložio što se može, a što se ne može, u začetku prekidajući svaku inicijativu i pitanje koje bi, kako je naslutio, moglo odvesti u dugu i kompliciranu raspravu. Brzo je i nervozno završio pa otišao, ugasivši valjda jednu od posljednjih cigareta u fakultetskim prostorijama, jer s bolonjom su s Fakulteta protjerani i balkanski poroci. Naime do tada se na faksu pušilo, čak i u predavaonicama, i to studenti i profesori, pa je pepeljara bila normalni dio opreme u nekim dvoranama, što je danas nezamislivo i kažnjivo. Dobra stvar za tjelesno zdravlje. Slijedila je užurbana izrada izvedbenih programa, konačno pisanje silaba, i novi je poredak, evolucijski prilagođen fakultetskom organizmu, uspostavljen. Jezgre se ustalile, maštoviti, ponegdje egzotični, izborni kolegiji plodili, što je koristilo kakvom-takvom osjećaju preostale akademske slobode. Stvari su se polako dovodile u red, što je pratilo povećano administriranje, popisivanje, razvrstavanje i utabličivanje. Zatrpavanje mejlovima postalo je uobičajeno pa tako i komunikacija s Upravom. Prije se »viša sila« nije toliko osjećala, pa su mnogi »retrospektivci« potajno žalili za predbolonjskim akademskim životom koji su neki na fakultetu znali zlorabiti pretjeranom komocijom, neobveznim pristupom nastavi i studentima, pa se u kuloarima moglo čuti kako neki profesori otkazuju nastavu kada pada kiša, neki je uopće, i bez ikakve obavijesti na olinjalim oglasnim pločama, ne održavaju, a neke je bio pravi zgoditak pronaći u kabinetu u vrijeme primanja. Dobra je strana novog poretka što se to uvelike promijenilo, pa mislim da se to mlađim kolegama danas čini nezamislivim.

Fakultet je dočekaao novo doba obnovljen, proširen novim informatički opremljenim dvoranama, s novim pločama od pleksiglasa ispred svakog kabineta, s higijenski uljuđenim profesorskim i studentskim WC-ima. Nastupilo je vrijeme diktata *izvrsnosti* koje je posve istisnulo dotadašnju ležernost, barem profesorsku. Uhodanim redosljedom na početku svake akademske godine nakon susreta svih članova Odsjeka s brucosi-ma sastajali bismo se, svak sa svojim studentima, radi podjele u grupe i uvodnih riječi o kolegiju. Ti bi susreti obično počinjali stampedom u kojem su se rušile klupe i stolci kako bi se osvojio željeni termin. Trebalo je sad obaviti onaj redarski dio, više posao izbacivača u noćnom klubu nego nekog nastavnika. Iz te opće gungule, kada se sve pomalo smirilo, iz neizdiferencirane su se gomile počela pojavljivati lica, uzbuđena i još zajapurena od borbi za svoje mjesto, nemirnih otvorenih očiju, revno spremna za zapisivanje, čak i najbanalnijih uvodnih riječi: »Dobar dan svima, ja sam Edita Hercigonja i kod mene ćete pohađati Jezične vježbe...« No primijetila sam da je u posljednje dvije-tri godine iznenada izostao taj početni osvajački stampedo i studenti su me dočekivali mirno sjedeći u klupama. Razlog tome ostao mi je nepoznat, osim ako nije odraz generacijske depresije ili nekog prethodnog školskog drila. Nakon provjere »inputa« početnim testom, na tren razveseljena odgovorima poput onih o *zalutalom l, nepostojećem a, žemlji* kao umanjenci od *kruh*, priložima i glagolima obilježenim padežima, imenicama s glagolskim vremenima, nasumičnim razvrstavanjem suglasnika, pa čak i siroto navedenim samoglasnicima (2–3), konačno zaprepaštena potpunim neznanjem pojedinih brucosa bar sam znala s kime i s čime ću imati posla. Opće je iskustvo da se, osobito

nakon ukidanja jezičnog dijela testa na razredbenim ispitima, mnogo češće smijemo, jer je to lakše nego biti zgranut sličnim odgovorima. Iz tjedna u tjedan početni bi se žar pomalo gasio, oduševljenje hlapilo, lica bivala sve zabrinutija, odbjegli pogledi odavali zaokupljenost nekim drugim mislima (»Mili Bože, kud sam zašo...«), u novo vrijeme četanjem, ne kao nekada čitanjem nečeg zanimljivijeg od nastave. Neki su sjedili sami u zadnjim klupama, neki su si udruženo olakšavali dosadu i stisnuti jedni uz druge tražili spas u zajedničkom surfanju. Neki studenti ipak nisu očekivali da će se na studiju kroatistike toliko baviti jezičnim sadržajima, neki su odustajali već u prvom semestru, a neki su, s više ili manje volje, ustrajali u tim »treninzima« koji su trebali pokrpati rupe u njihovom jezičnom znanju i pripremiti ih za to da uopće mogu pratiti nastavu na zahtjevnim jezičnim kolegijima viših godina. Kako se sve ne bi pretvorilo u mučeničku seansu, dobrodošli prekidi kakvim vicem, izravnim pitanjem ili razgovorom prekidali su učmalost, što je studentima pomoglo da se opuste i otvore te smanjilo jaz između ove i one strane katedre. Spasonosno je bilo što se u svakoj generaciji gotovo uvijek pojavilo nekoliko iznimno motiviranih studenata kojima je kroatistika očito bila prvi izbor ili im je to tijekom godine postala. To što ih je uvijek bilo davalo je smisao nastavi koja je sve češće, kako je vrijeme odmicalo, nalikovala na prizore iz kazališta apsurdna.

U uvodniku *Vodiča za studente Filozofskog fakulteta (2007/2008)*, tiskanom za pomoć zabludjelim brucošima, pojavile su se neke ključne riječi koje će se ubuduće ponavljati, a radi se o *viziji boljeg, učinkovitijeg visokoškolskog obrazovanja*, što su inače atributi primjereniji proizvodnji no obrazovanju. Znači odsada, primjereno europskim tržišnim uvjetima kojima nas bolonja mora prilagoditi, *proizvodit* ćemo stručnjake i takvi će studenti, čim se skinu s proizvodne vrpce, opremljeni stečenim *kompetencijama, sposobnostima*, biti *kreativno* uključeni u *preobrazbu društva*, iako je društvo već onda bilo toliko *preobraženo*, pa je bilo očito da ga zapravo i nema, te svaki put kad se spomene *društvo* odjekne to nekako zastarjelo i prazno kao održavanje hladnog pogona u propalnoj tvornici. Sve će se u toj *viziji* odvijati u *duhu stvaranja pretpostavki za izgradnju društva znanja*. Naravno, stalno se spominjalo da je bolonja *proces*. Kad god je kakav društveni pothvat neizvjestan, pokazuje slabosti ili može biti promašen, javlja se spasonosna riječ *proces*. I prije se svaka reforma kvalificirala kao *proces* te kao dio deklariranog reformskog diskursa ima svoj »noetički alibi«, kako reče Karel Čapek, pa izmiče »kontrolni usporedbe s činjenicama«. Otkad znam za sebe, od pedesetih godina 20. stoljeća u bivšoj Jugoslaviji do danas u hrvatskoj državi, *reforme* i *proces* nisu prestajali. Nijedna od tih *reformi* nije završila nekom boljom i smislenijom *formom* u čijim bi okvirima bilo ugodnije postojati. Svaki put, već umorne od prethodne reforme, dočekala bi nas neka nova. To su onda bile tzv. *privredne reforme*, Šušvarove reforme obrazovanja itd. Utješno bi bilo da *proces* mora jednom završiti, makar i vlastitim dokidanjem, pa ćemo odahnuti jer, kako iz iskustva znamo, svaka je *reforma* i svi su *proces* zahtjevni, dugotrajni i na kraju neuspješni. Međutim iznova se uvijek potvrđivalo da su propali projekti plodno

leglo novog kruga procesa i reformi. U vrijeme brojnih *privrednih reformi* u Jugoslaviji redovito smo ozbiljno pozivani na *stezanje remena* s učinkovitim prisjećanjem na nedavne gladne ratne godine. Danas su pak pred nama apstraktniji *brojni izazovi*, što je omiljena menadžerska fraza kojom sadašnji političari žele usmjeravati naše *napore* u vremenima koja traže *duboke, važne i dugoročne reforme*. A *izazov* je samo eufemistička prerušenica od socijalističkog sirovorežimskog *stezanja remena* kojom se licemjerno laska izdržljivosti i hrabrosti iznemoglog »demokratskog« subjekta čineći ga, valjda, avanturistom u društvu na izdisaju.

Vratimo li se vremenu *preobrazbe* u *društvo znanja*, kao terenci svjedočimo da smo se od te 2005/2006. *preobrazili* u društvo začudnog neznanja, što nas je, bar što se naše struke tiče jer za drugo ne znam, dovelo u prije spomenuto shizoidno stanje smijeha i plača nakon uvida u inicijalne testove. Čini se da smo kao sudionici nastave dosad živjeli u društvu neznanja, pa ćemo sad najednom nakon mraka ugledati spasonosno svjetlo, i da će nakon ubrzane preobrazbe naši studenti postati vješti kreativci i sveznalci. Nameće se opet asocijacijska paralela na negdašnje »U tunelu usred mraka...«, što je, u već davnim vremenima, poletno poticalo srca stradnika ondašnjeg revolucionarno *preobraženog* društva. Frazeologija i stilska aura spomenutog *Vodiča* potaknula je povijesni *déjà vu*: kad se ideja institucionalizira, prometne se u ideologiju. Ta se preobrazba poznaje po preuzimanju ideološke stilske matrice, ovaj put popunjene frazama novoakadenskog menadžmenta.

U svim našim sociopolitičkim mijenama uvijek je bilo mjesta za *duh*. Mijenjala se samo genitivna dopuna, već ovisno o vremenu: *u duhu dijalektičkog materijalizma*, *u duhu socijalizma*, *u duhu revolucije*, sve do nedavnog *u duhu bolonje*. Svima je u službeno kićenijim poslanicama i programima, pa čak i u materijalistički ideologiziranom socijalizmu uvijek bila draža frazeološka nosivost riječi *duh* umjesto npr. bezličnog *u skladu s*. Bolje zvuči. Ima smisla. Potpunije opravdava mjesto svojih genitiva. Pa ako se pitamo što je to doista *duh bolonje*, i čemu doista udahnuje život, iskustvo pamti da najmanje duha ima tamo gdje se najviše spominje. Jesmo li otkada se na nas spustio duh bolonje postali življi, jesu li nam predavanja i nastava postali zanimljiviji, a opće akademsko okruženje poticajnije i sretnije? Svatko, naravno, ima svoj odgovor. Mnogi i ne mogu na to odgovoriti jer predbolonjsko vrijeme nisu iskusili. Meni je teško vrednovati. Jedino što mogu reći da je nakon bolonje manje glasnog smijeha u hodnicima ispred kabineta. Češće se čuo usplahireni šapat.

Kako ne treba vjerovati frazama koje kruže u javnosti, semantičko raskrinkavanje otkriva iskustveno potvrđen sociopolitički poučak: iza javne fraze obično stoji njezina suprotnost. Tome pak sigurno možemo vjerovati. Dakle nije vjerodostojno ono što se kaže u javnom medijskom prostoru i nije onako kako se čini da jest. Nedvojbeno jest to da smo usred nečega što se zove *izokrenuto društvo* u kojemu je sve suprotno deklariranom, pa tako i tekstovi o *ciljevima*, *misiji* i *viziji* bolonje, ne samo u tom *Vodiču* nego i u svim sveučilišnim i fakultetskim dokumentima što su pratili reformu. U doba potpune

informacijske dezorijentiranosti potrebni su semantički gerilci kao što su nekad bili Gustave Flaubert, George Orwell, Karel Čapek, a u novije vrijeme bivši tekstopisac australske vlade i korporacijskih govora, danas znameniti autor Don Watson. Nakon što mu se smučilo vlastito praznorječje, skinuo je službeničku omču oko vrata i prebjegavši na drugu stranu, onu koja je takvim diskursima izložena, kao bivši insajder napisao *Death Sentences*, knjigu u kojoj je, sarkastičan prema takvom jeziku i istodobno empatičan prema njegovim žrtvama, razotkrio *mračnu i neprohodnu guštaru* (*dark and impenetrable thicket*) besadržajnih obrazaca političko-menadžerskog govora.

Sjećamo se dugotrajnih sitničavih prijepora oko nekolicine pravopisnih konvencionalnih izbora glede kojih su se godinama ostrašćeno sukobljavali suprotstavljeni normativni tabori. Briga za jezičnu kulturu trebala bi se danas više okrenuti jasnoći i razumljivosti pisanih i govorenih sadržaja, posebno onih podmetnutih u javnoj komunikaciji dobroano inficiranoj praznorječnom neprobojnošću. Najnoviji takav primjer, uoči zdravstvene i upravne krize u KBC-u »Dubrava«, nedavna je izjava premijera o upravljanju percepcijom:

Napravit ćemo jasnu distinkciju od perceptivnih elemenata koji kolaju društvenim mrežama internetskim prostorom od stvarne slike situacije u toj respektivnoj zdravstvenoj ustanovi. (www.net.hr, 3.11.2020)

Sumnjivi *perceptivni elementi* tako su to što ljudi vide i dožive, pa kako ne bi trebalo vjerovati svojim očima, valja se okrenuti nametnutoj *stvarnoj slici* koju, ipak, bez usmjerene percepcije ne možemo vidjeti jer smo slijepi kraj zdravih očiju. Taj aktualni navod potiče pitanje može li obrazovanje u okvirima Bloomove taksonomije ishoda učenja osposobiti studente da *prepoznaju* i *razumiju* kakve su sociopolitičke posljedice takva govora u kojem se i ne skriva magijska namjera oblikovanja poželjnog javnog mnijenja prema viđenju vlastodršca? Je li takvo razumijevanje uopće poželjno i tko bi to doista želio?

Možda nije unosno i atraktivno, ali probijanje kroz gustiš *duoblespeaka* koji iscrpljuje zdravo tkivo živog jezika, otima mu značenjsku vitalnost, a njegovim recipijentima zdrav razum, moglo bi postati jezična avantura od općedruštvene koristi. Mnogo toga što je bitno na margini je društvenog, pa i znanstvenog interesa, kao što je npr. dvorska luda usputna zabava na dvoru ili kao što vic, ta pučka dosjetka, neozbiljno komentira svakodnevicu, premda istinito upućuje na životne činjenice. Reći će Ivan Marković u predgovoru svojem *Uvodu u verbalni humor* da naše jezikoslovce marginalizirana tema humora »nije odveć zanimala«, što i »nije neobično zbog naše tradicije malena naroda vječito zaokupljena "velikim" i "ozbiljnim" temama jezičnog preživljavanja«. Ali vic je veoma ozbiljan i tako ga treba uzeti u društvenom, napose i biološkom preživljavanju jer, kada je i pretjeran i morbidan, izaziva smijeh, opušta, što je dobro za mentalno i tjelesno zdravlje. Nešto je zajedničko vicu i besmislicama kooptiranog novogovora koji vlada javnom komunikacijom. To je ona tanka granica između podsmijeha i smijeha, već ovisno o lucidnosti primatelja. Zajedničko im je, kako Marković reče u spomenutoj knjizi navodeći Bergsona, da na smijeh potiče »sve ono što je mehanički nakalemljeno na živo«. E, pa na živi jezik *navrnute* su, što je izvrsno pogođen jezični

izbor, mrtve rečenice birokratiziranog jezika koje uz smijeh mogu i naljutiti one koji se svakodnevno sudaraju s bilo kojom javnom službom.

Iz godine u godinu moglo se vidjeti kako studenti sve teže prate bilo kakav pisani tekst, kako ih nije briga razumiju li uopće to što čitaju. Uvijek sam se pitala shvaća li većina kakav složeniji književni ili teorijski tekst. Poznavanje leksičkog korpusa bivalo je sve oskudnije, o povezivanju složenijih sintaktičkih odnosa unutar šireg diskursa da ne govorim, ali to nije bio najveći problem. Problem je u tome što su olako prelazili preko vlastitog nerazumijevanja radnih predložaka. Znatiželja je nestajala postupno, a s njome i pitanja.

U drugom semestru na prvoj godini 2005/2006. preambiciozno su uvedene *Jezične vježbe 2*, koje su studente trebale osposobiti za lekturu i korekturu, što je uključivalo više normativne razine i rad na logičko-značenjskim i funkcionalnostilskim osobinama radnih tekstova. Kažem *preambiciozno* jer je većina studenata u zimskom roku popadala na ispitima iz *Jezičnih vježbi 1*, na kojima su ishodno trebali svladati pravopisnu normu i ispuniti praznine u osnovnom gramatičkim (ne)znanju, što se s obzirom na njihova polazišta i na kratko vrijeme semestra pokazalo nedovoljnim. Istrajavanje do 7. ili 8. izlaska na ispit iz tog elementarnog kolegija bilo je redovno. Za složeniji rad na tekstovima većina opet nije bila spremna. Kako god, uz nastavak normativnih treninga u drugom smo semestru radili na predlošcima iz medija, javne komunikacije, posebno onima pretrpanim administrativnostilskim klišejima koji su, takvi kakvi jesu, bili neiscrpno vrelo primjera temeljne nepismenosti, nelogičnosti i praznorječja, pa je bilo i smijeha i podsmijeha ili pak nikakve reakcije. Tu mi se, baš uz pomoć mrtvila, besadržajnosti ili notornih gluposti u predlošcima, otvorila prilika pokazati studentima zašto je uočavanje takvih primjera bitno za preživljavanje bilo čije inteligencije. Podmetnula bih im nekakav aktualan logički i sadržajno disfunkcionalan tekst, u početku samo rečenice, rekla da ne prizivaju nikakvo jezično znanje i neka se samo oslone na vlastiti zdrav razum i jezičnu intuiciju. Polako su slijedile reakcije. Oni koji bi se smijali, smiješili ili podsmjehivali bili su barem budni, pa sam znala da sam na pravom putu. Nemoguće je spavati smijući se. Svatko to može jednostavno provjeriti. Da bi mogli nešto razumjeti, studenti moraju biti budni. Smijeh je bio ulaznica za razumijevanje. Tu, imala sam osjećaj, doista počinje živa nastava. Kako koji dan, ali često smo dobro raspoloženi završili sat.

Nakon prvog bolonjskog pohoda, jer se nakon pohoda očekuje nekakav ishod, pojavila se i dugotrajna procedura usklađivanja novih programa s *ishodima učenja* na čitavoj vertikali obrazovanja. Svi učitelji, nastavnici u srednjim školama i visokoškolskom obrazovanju prisilno su time opsjednuti i to traje već dugo. Neće ni prestati, jer moraju. Cilj tih *ishoda* bio bi proizvesti pametnog *subjekta* koji bi stekao *vještine, znanja i kompetencije*

kako bi se mogao *održati* na jedinstvenom europskom tržištu znanja kojemu smo i mi, eto, ulaskom u Europsku Uniju najednom pripali. No reformsku ažurnost ipak je pratila neka tjeskobna slutnja da se humanističkim znanostima ne piše dobro, ne samo kod nas nego i globalno. Pregledavajući razne priručnike o *ishodima učenja* namijenjene za pomoć nastavnicima, npr. one osječkog i zadarskog sveučilišta, mogu zamisliti sudionike obrazovne reforme, iznervirane i iscrpljene kombinacijama glagola (*preuzima odgovornost, prakticira, nadzire, preispituje, unapređuje, upravlja, upravlja i mijenja, pokazuje*) zadanih Bloomovom taksonomijom, iako to, naravno, nikome ne smiju reći. Otvoriti te priručnike značilo bi kročiti ne samo kroz *mračnu i neprohodnu guštaru* nerazumljivog jezika, kako bi rekao spomenuti Don Watson, već naći se usred prave metajezične prašume pedagoško-psihološkog praznorječja. Vjerujem da to sudionike reformi, dok se bave popunjavanjem raznih tablica, čini pravim mučenicima. Tome nema kraja pa je prošle godine sazvan i sastanak o tzv. *konstruktivnom poravnanju* tih ishoda. Iako, gotovo »izvan igre« i zapitavši neke kolege o čemu se tu radi, nitko nije baš odgovorio, valjda ni sami nisu znali. Jedino se pitam hoće li stjecanjem najviše kompetencije 8. razine u okviru dizajna tzv. *ishoda učenja*, koja *pokazuje esencijalnu mjerodavnost, inovativnost, samostalnost, profesionalni integritet i održivu angažiranost u razvoju novih ideja ili procesa na najnaprednijoj granici rada ili učenja koji uključuje i istraživanje*, kako to stoji u osječkom *Priručniku za sveučilišne nastavnike* iz 2009. godine, taj *proizvod* obrazovnog procesa *steći vještinu* koja bi mu omogućila lako i nedvosmisleno razumijevanje pisma tvoraca obrazovne reforme. Hoće li razumjeti što bi to bilo *održiva angažiranost*? Kako je značenje te fraze teško proniknuti bez težeg mentalnog napora, bolje se možda osloniti na jezičnu intuiciju: čim je nešto *održivo*, sve se čini da je to već isprika za neuspjeh ili jedva kakav uspjeh. Slično kao u globalno pomodnoj sintagmi *održivi razvoj*, iz čega se daje naslutiti svjetska kriza na rubu opstanka, jer »održati se« samo je na korak prednosti od »jedva biti«. No tu treba stati s analizama i primjerima jer toj ispraznoj domišljatosti nema kraja. Možda se samo treba nasmejati komičnom jezičnom stereotipu. Bilo bi to lako kada nas rojevi takvih stereotipa ne bi obvezivali na svakoake besmislene procedure – na svakom koraku u svakodnevici, u svim državnim institucijama, na poslu, u znanosti, kud god se djenuli. Štoviše, apsurdno pitanje kako ispravno tumačiti besmislicu često je za neke egzistencijalno presudno, dok istodobno rast administracije jamči siguran opstanak onima koji u proizvodnji i širenju besmislenih stereotipa sudjeluju. Dokaz da u izokrenutom svijetu mrtvi mehanizam upravlja živim. Tada besmisleni jezični stereotipi prestaju biti samo komični.

U spomenutom zagrebačkom *Vodiču* iz 2007/2008. obećavalo se manje administriranja, što je jedan od ciljeva Bolonjske reforme. Paralelno s uvođenjem informatizacije susreli smo se s novim kraticama u digitalnoj pratnji bolonje, počevši s ISVU-om. Kako iza svake kratice stoji administriranje, što se ne može skratiti, a kako administracija samu sebe umnožava, administrativnom su partenogenezom nastali novi moduli: THETA,

OBELIKS... Zanimljivo je s akronimima to da ih prvo praktično usvojimo, a tek se naknadno upitamo što zapravo znače te slovne zagonetke kao npr. HRČAK, CROSBY, ORCID itd. Sigurno je samo da čim se pojavi neki novi akronim, bit će više popisivanja, razvrstavanja, unošenja u tablice. Novi modul ISVU-a OBELIKS, akronim s dodanom ikonicom trbušastog Gala iz stripa koji leprša kao duh, zaštitni je znak programa. *Duh bolonje* eto živi u djetinjastoj ikoni kojom bi neki informatički *homo ludens* mogao načas raspoložiti korisnike modula utješivši ga sjećanjem na vrijeme kada se još znao smijati avanturama glupašnog Gala. Sada iza tog pleonastičnog akronima (*osnovna baza*) stoji ne baš zabavna administrativna tlaka (Osnovna Baza Evidencije Logistike Studiranja).

Korisno je bilo što smo konačno imali ažurne popise studenata, ali i nalog da ih popisujemo na nastavi. Iako mi je takvo iskazivanje vjernosti novom akademskom formalizmu bilo mrsko, razlog je bio prihvatljiv. Pomalo raspuštena fleksibilnost predbolonjskog sustava zamijenjena oštrijim pristupom dovela je do toga da su se umjesto doista zainteresiranih često po klupama rastezali bezvoljni studenti. Vidjelo se da su tu jer moraju iz njima znanih razloga. Sljedeći administrativni nalog Uprave bio je pokušaj uvođenja evidencije nastave upisivanjem svakog održanog sata u računalno, što sam tupo i mehanički, ali revno činila u tom zimskom semestru, da bi se taj dosadni nalog iznenada i prešutno, ne znam zašto, ukinuo. Nerado obavljen uzaludan posao prati mučni osjećaj apsurdna. Tim više zbog vezanosti uz računalno koje administraciju drži na sigurnom razmaku od izloženika prisilno *navrnutog* na stroj.

Sad smo već u posthumanističkom vremenu. Iako ni u tzv. humanističko doba nije bilo lagodno živjeti, i dalje se održavaju dva općepučka životna stava koja svakodnevno možemo čuti: *Bit će bolje* i *Nekad je bilo bolje*. Iz toga se najbolje vidi da većini komentatora zbilje nije dobro, ma što bio uzrok egzistencijalne nelagode: nesređena država, posao, obitelj ili čovjek sam sebi. »Retrospektivci« koji misle da je nekad bilo bolje zaboravljaju da u prošlosti nije sve bilo tako dobro, a »prospektivci« koji misle da će biti bolje još su nerealniji jer će se, prepušteni nadi u bolje sutra, vrlo izvjesno naći u prilikama kada će zazivati bolju prošlost. U »humanističko« je doba tinjala nada da car može biti gol, u čemu se povremeno nalazila zadovoljština pravedničkim skidanjem glava. Danas sve češći proplamsaji predcivilizacijskog tribalizma (kod nas *na naš način*) donose kratak odušak, kao nakon nekog tuluma, a nikakvu društvenu korist ili bar pomak.

Jasno jest da iza svih programa, nacрта i reformi za *opće dobro* stoje osobni ili skupni probici te njihov ležerni opstanak uz bezobzirnu borbu za nadmoć. Sve to možemo slijediti i u najnovijim događajima na našem fakultetu koji su na odsjecima i katedrama zabrinuli te neposredno ugrozili brojne zaposlenike. Sad kada je vrijeme humanističkih znanosti zastarjelo i, naročito kod nas, tržišno nezanimljivo, kao kloparanje pokvarenog stroja zvuči ponavljanje fraza o *razvoju*, *napretku s misijama* i *vizijama* budućnosti. Nije uvijek samo car gol nego i žitelji carstava, predcivilizacijskih, humanističkih ili posthumanističkih. Ta se golotinja u svim vremenima osobno nosi.

Svojoj Katedri koja je prošla put od godina *srpa i čekića* »humanističkih« pedesetih prošlog stoljeća do danas, kad joj između čekića i nakovnja nemilih zbivanja na Fakultetu predstoji reformirana reforma, želim ako ne vječni, bar što duži opstanak, ustrajnost u nevoljama i nadasve dobronamjernu povezanost njezine posade, ma što se događalo. Uz veliku zahvalnost što sam bila članicom!

Offboard

Memories, impressions, and perspectives 1980–2020.

A personal note on 40 years spent at the Chair of Standard Croatian, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb.

Ključne riječi: Katedra za hrvatski standardni jezik, hrvatski jezik, praznorječje

Key words: Chair of Standard Croatian, Croatian, doublespeak

Krešimir Mićanović

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
kresimir.micanovic@gmail.com

Izvorni znanstveni rad
Primljen: 27. V. 2020.
Prihvaćen: 17. VII. 2020.

»Kamo ide naš književni jezik«

Novosadski zaključci i polemika Ljudevita Jonkea i Mihaila Stevanovića

Novosadski sastanak održan u prosincu 1954. prijelomni je događaj u oblikovanju zajedničke, centralističke jezične politike za područje četiriju jugoslavenskih narodnih republika. U prvom se dijelu rada detaljno raščlanjuje tekst novosadskih zaključaka, a u drugom dijelu polemika Ljudevita Jonkea i Mihaila Stevanovića iz koje je razvidno da su dvojica sudionika skupa u Novom Sadu različito tumačila zaključke u sastavljanju i prihvaćanju kojih su i sami sudjelovali.

0. Uvodno

Novosadski sastanak održan u prosincu 1954. godine prijelomni je događaj u oblikovanju zajedničke, centralističke jezične politike za područje četiriju središnjih jugoslavenskih narodnih republika – Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije. Trodnevni novosadski skup završni je čin »Ankete o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa« koju je u proljeće 1953. pripremila redakcija *Letopisa Matice srpske*. U svibnju je upućeno anketno pismo nizu »najistaknutijih srpskih i hrvatskih književnika, naučnika, političkih i javnih radnika« s ciljem da se čuje njihovo mišljenje »o problemima jezika, pravopisa i rečnika« (LMS 1953: 125). Prvi anketni prilog i pismo objavljeni su u rujanskom svesku *Letopisa* (1953), a posljednji prilog u prosinačkom (1954). Na sastanku u Novom Sadu održanom od 8. do 10. prosinca 1954. okupili su se jezikoslovci, književnici i kulturni radnici, a skup je okončan donošenjem i potpisivanjem teksta zaključaka.

Redakcija je na skup pozvala 23 jezikoslovca i književnika iz Beograda, Zagreba i Sarajeva: iz Beograda 9, odazvalo se 8 (Ivo Andrić, Aleksandar Belić, Marijan Jurković, Miloš Đurić, Radovan Lalić, Miloš M. Moskovljević, Đuza Radović, Mihailo Stevanović; nije se odazvao Milan Bogdanović); iz Zagreba 12, odazvalo se 7 (Marin Franičević, Mirko Božić, Josip Hamm, Mate Hraste, Ljudevit Jonke, Zdenko Škreb, Jure Kaštelan; pismeno su izvijestili Antun Barac i Miroslav Krleža »da ne mogu prisustvovati«, a za Stjepana Ivšića, Gustava Krkleca i Petra Šegedina »saznali smo od prisutnih drugova iz Zagreba da nisu mogli doći zbog bolesti«); iz Sarajeva 2 (Jovan Vuković i Marko Marković). Matica srpska, organizator skupa, odredila je da će sudjelovati njezinih 8 članova – Veljko Petrović, Svetislav Marić, Miloš Hadžić, Krešimir

Georgijević, Živojin Boškov, Živan Milisavac, Mladen Leskovac, Boško Petrović – tako da se na konferenciji okupilo 25 sudionika.¹ Nakon održavanja skupa redakcija *Letopisa Matice srpske* obratila se nizu pojedinaca s molbom »da svoju saglasnost izraze potpisivanjem teksta« te su tako prikupljena još 63 potpisa. Naknadni su potpisnici, odreda sa zagrebačkom (32) i beogradskom (31) adresom, najvećim dijelom književnici, (sveučilišni) profesori i jezikoslovci.²

1. Novosadski zaključci

1.0. Tematski okvir rasprave na novosadskom skupu određen je manje-više u prvoj točki dnevnog reda uvodnim referatom Živana Milisavca u kojem je odgovorni urednik *Letopisa Matice srpske* ustvrdio da je »naša anketa postavila na diskusiju sledeće probleme«: jedinstvo jezika, naziv jezika, uklanjanje »veštačkih prepreka«, pismo, »narečje«, terminologiju, rječnik, jezik, pravopis (10).³ Na osnovi anketnih odgovora Milisavac je, onako kako ih je prikupio i interpretirao, izveo zaključak s osam problemskih točaka. Nakon toga uslijedila je rasprava, a prvi se u okviru te druge točke dnevnog reda za riječ javio Aleksandar Belić. Istaknuti srpski jezikoslovac na samu je početku svojeg izlaganja taksativno, donekle mijenjajući redosljed spomenutih osam problemskih tema, »stavio ovim redom pitanja«: »Jedinstvo jezika«, »Ime jeziku«, »Pismo«, »Narečje«, »Rečnik«, »Pravopis«, »Terminologija«, »Ukidanje svih prepreka u njegovu razvitku« (18). Na taj je način uvelike trasiran smjer rasprave, utvrđena hijerarhija tema i važnost pitanja na koja se u raspravi tražio odgovor. U okviru treće točke dnevnog reda oblikovani su zaključci za izradu kojih je bila zadužena posebna komisija.⁴ U konačnici su u tekst zaključaka uvršteni odgovori na onih osam problemskih pitanja što su ih u svojim izlaganjima na početku novosadskog sastanka postavili Milisavac i Belić. Na kraju trodnevne konferencije, nakon što se »razvila diskusija oko izvesnih formulacija« u predloženom tekstu zaključaka s deset točaka, sudionici skupa složili su se

¹ Dvojica sudionika, kako se navodi, bila su predstavnici institucija: Miloša Đurića »poslalo je« Udruženje prevodilaca Srbije, a Društvo prevodilaca Hrvatske »poslalo je« Zdenka Škreba (LMS 1955: 7). Ako je suditi po transkriptu rasprave objavljenom u *Letopisu Matice srpske*, Đurić se jednom uključio u raspravu, a Škreb nije rekao ni riječi.

² Među potpisnicima su i dva redatelja, jedan publicist, direktor beogradske »Politike«, tajnik i predsjednik JAZU-a, potpredsjednik SAN-a, član Izvršnog vijeća Sabora NR Hrvatske. Stjepan Ivšić, hrvatski jezikoslovac i sveučilišni profesor, potpisao je tekst zaključaka uz napomenu: »Ovaj potpis dajem s napomenom, da izjava u 4. t. *Zaključaka* ne smije služiti za propagandu ekavskog izgovora na dosadašnjem književnom ijekavskom području«, v. LMS (1955: 124).

³ Brojevi u zagradama označavaju broj stranice u siječanjskom broju *Letopisa Matice srpske* u kojemu se donose transkript rasprave s novosadskog skupa i izvornik teksta novosadskih zaključaka, v. LMS (1955).

⁴ Zaključke je formulirala posebna komisija – izabrana na početku rada skupa – u sastavu Mirko Božić, Mate Hraste (predsjednik), Ljudevit Jonke, Radovan Lalić, Mihailo Stevanović, Miloš M. Moskovljević, Jovan Vuković i Živan Milisavac, v. LMS (1955: 17, 121).

»i u formulisanju pojedinih tačkaka Zaključaka« (121), tj. predloženi je tekst s ponešto izmijenjenim formulacijama na koncu i usvojen.

1.1. U prvoj točki novosadskih zaključaka utvrđeno je jedinstvo (»jedan«) *narodnog jezika* i jedinstvenost *književnog jezika*.⁵

1) Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik. Stoga je i književni jezik koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim.

Nitko na skupu nije dovodio u pitanje to da je riječ o jednom jeziku: npr. »Koliko znam, svi su se učesnici u anketi složili da se radi o jednom jeziku«, sva su mišljenja u anketi, »do jednoga, da je naš jezik jedan« (Marin Franičević, 26); jedinstvo jezika postoji i s tim u vezi nemamo »šta da rešavamo« (Aleksandar Belić, 32); ne može biti »nikakve sumnje u jedinstvo našeg jezika« (Jure Kaštelan, 34). Ipak je, za svaki slučaj, Belić provjeravao »ostaje li skup i dalje pri jedinstvu jezika?« jer se ipak »čuje da poneki smatraju da imamo dva književna jezika, a bilo je i pokušaja da se načine dva jezika« te isticao »mislim da se svi slažemo da je iznad svega jedinstvo našeg jezika« (Belić 30, 41). Tvrdnja o jedinstvu, o jednom narodnom jeziku, za veliku većinu bila je nespojiva s tvrdnjom da bi se na jednom narodnom jeziku mogla izgraditi dva *književna* jezika. Đuza Radović tvrdio je da ne može biti »ozbiljnog govora o dva književna jezika«, a nije dijelio ni mišljenje Josipa Hamma kada je »dopuštao mogućnost da u književnom jeziku postoje razlike«. »Ako u pojedinim konkretnim književnim ostvarenjima postoje jezičke razlike, to je više stvar slučaja i tehnike, tako da kažem, nego nekakvog imperativa koji proizlazi iz opšteg našeg društvenog i nacionalnog zbivanja« (Radović, 46).

Zagrebački sveučilišni nastavnici Jonke i Hamm zauzimali su se za to da se u prvoj točki unese odrednica *književni uz izgovor* (= govor). U vezi s prvom točkom Jonke je predlagao (bez uspjeha) njezinu nadopunu, da se navede kako je to jedan jezik »sa dva književna izgovora: i ekavskim i ijekavskim«. U svojoj elaboraciji ističe »da je to jedan jedinstveni jezik sa dva različita književna izgovora«, da treba precizirati »ravnopravnost dvaju izgovora, jedan je više u upotrebi na istoku, drugi na zapadu« (40). U formulaciju je htio ugurati dva *književna* izgovora smatrajući da upravo atribut *književni* jamči ravnopravnost ijekavskoga i ekavskoga govora. Hammova formulacija prve točke udovoljava Jonkeovu prijedlogu: »Jezik, kojim se služe Srbi i Hrvati, jest jedan, sa dva književna izgovora, ekavskim i ijekavskim« (93). No u konačnici je sva razlika u književnom jeziku, »koji se razvio« oko Beograda i Zagreba, simplificirana i svedena na »dva izgovora«. U prvoj točki novosadskih zaključaka nema uporišta za tvrdnju da u književnom jeziku postoje dvije *varijante*, ili dva *književna* tipa, ili dva *književna* govora (v. Mićanović 2019: 153).

1.2. U vezi s nazivom jezika u službenoj uporabi donosi se u drugoj točki imperativna preporuka, ali ne i naziv jezika (lingvonim).

2) U nazivu jezika nužno je uvek u službenoj upotrebi istaći oba njegova sastavna dela.

⁵ Svi citati teksta novosadskih zaključaka prema LMS (1955: 121–122).

Živan Milisavac u uvodnom je referatu ustvrdio da pitanje naziva jezika »ostaje zasad nerešeno, ali ga je moguće rešiti«, da je to »stvar dogovora«, s druge strane Marin Franičević na početku je konferencije, čini se, dobro predvidio: »to pitanje ne možemo rešiti i ne znam koliko bi mogli o njemu diskutirati« (26). Po svemu sudeći, sastavljači zaključaka nisu mogli postići dogovor o tome kako službeno nazvati taj *jedan i jedinstven* jezik u 2. točki, premda cjelina zaključaka sugerira poželjnost lingvonima *srpskohrvatski* (5. točka) i *hrvatskosrpski* (8. točka), a i većina sudionika energičnije je zagovarala *srpskohrvatski (hrvatskosrpski)*.

Aleksandar Belić u uvodnom izlaganju dao je prednost nazivima *srpskohrvatski* i *hrvatskosrpski*, navodi i *hrvatski ili srpski* koji je »kod Hrvata« u upotrebi, smatrao je »da to ne igra veliku ulogu i da jedan naziv ne bi trebao isključivati drugi«, a i da neće »smetati upotreba skraćenih naziva« *srpski* »kod onih koji žele upotrebljavati taj naziv« i *hrvatski* »kod drugih« (19). Nakon toga u polemičkom je tonu uzvratio Jonkeu da se »kod nas u Srbiji« mnogo češće čuje *srpskohrvatski* nego što se »srpskohrvatski ili hrvatskosrpski ili srpski ili hrvatski čuje u Zagrebu«, zauzeo se za to da se »jednakost našeg jezika« što češće i što više spominje »bilo kao naziv srpskohrvatski ili hrvatskosrpski ili kao naziv srpski ili hrvatski« (40–41). Svetislav Marić držao je prirodnim da će Srbi svoj jezik zvati *srpskim*, a Hrvati *hrvatskim*, opredijelio se »za "srpski i hrvatski jezik" kao naučni termin, a u običnom govoru za srpski i hrvatski« (25). Na koncu rasprave o nazivu jezika ponovio je da jedan jezik treba imati jedno ime, »pogotovo u naučnim raspravama ili službenim spisima«, ali »u običnom životu neka ga zove kako ko hoće, naturati se ne može« (52). Jovan Vuković bio je za »srpskohrvatski ili hrvatskosrpski«, ali da ako se ostave nazivi »hrvatski ili srpski i obrnuto«, onda je za to da se prvenstvo dâ »nazivu srpskohrvatski« (42).⁶ Radovan Lalić slagao se s Jonkeovim prijedlogom da se u školama i drugim institucijama jezik naziva »jednim imenom, i to imenom "srpskohrvatski" ili "hrvatskosrpski", svejedno« (43), smatrao je da je jedan naziv važan i da ga treba uvijek upotrebljavati, »sem možda u običnom govoru, kad ljudi mogu da kažu kraće, srpski, odnosno hrvatski« (44). Mihailo Stevanović zagovarao je naziv »*srpskohrvatski* (odn. *hrvatskosrpski*)«, a nije smatrao prikladnim naziv *srpski ili hrvatski* (odnosno *hrvatski ili srpski*). Samokritički se složio da su »drugovi iz Zagreba« s pravom isticali da je *hrvatski ili srpski* ispravniji od naziva *srpski jezik*, koji se često upotrebljava u Srbiji i Crnoj Gori, ali je smatrao da je »nezgodno i što na zagrebačkom jezičkom časopisu piše da je namenjen negovanju kulture *hrvatskog jezika*« (49, 50). Stevanović se polemički osvrnuo na Marićevu tvrdnju da »to nije jezik srpskohrvatski nego jezik Srba i Hrvata« tvrdeći da je baš zato, što njime treba označiti zajednički jezik Srba i Hrvata, »u potpunosti ispravan naziv *srpskohrvatski*« (50). Oponirajući Hammu, koji je predlagao kompromisno pisanje složenog naziva s crticom, Stevanović je smatrao da je »naziv srpskohrvatski jezik«, pisan upravo tako,

⁶ Jovan Vuković, kad se već zauzeo za to da se prvenstvo da nazivu *srpskohrvatski*, dodao je ni manje ni više sljedeće: »recimo da se i Hrvatsko filološko društvo zove Srpskohrvatsko filološko društvo«. Na to je Radovan Lalić objasnio: »Tu je jedan nesporazum. Društvo se ne naziva po jeziku, već po tome što su uglavnom Hrvati tamo. Prema tome Društvo može zadržati svoj naziv«, v. LMS (1955: 42, 43).

bez crtice, »lingvistički najispravniji, pa čak i jedino ispravan« (59). Miloš Hadžić u vezi s raspravom o nazivu jezika spomenuo je da Matica srpska i Matica hrvatska nisu imale nikakvih teškoća »oko naziva rečnika«. Naime da je i jednoj i drugoj bilo jasno to da je u novosadskom izdanju »rečnik savremenog književnog *srpskohrvatskog* jezika, a u zagrebačkom *hrvatskosrpskog*« (96). Marijan Jurković smatrao je da »samo ime srpskohrvatski, u dvije varijante: srpskohrvatski i hrvatskosrpski, može da potpuno i dokraja označi da je to jedan jezik« te da ga stoga treba usvojiti (77). Marko Marković isticao je da je pri formuliranju zaključaka veoma važno »istaći želju ovog dogovora da se naš jezik i zvanično, naročito u dokumentima, naziva srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski« (72).

Urednici časopisa *Jezik* Ljudevit Jonke, Mate Hraste i Josip Hamm u Novom Sadu nisu mogli zagovarati naziv *hrvatski književni jezik*, koji stoji u podnaslovu njihova časopisa, kad ondje ni srpski jezikoslovci nisu zagovarali *srpski (književni) jezik*. Realna mogućnost koja im je preostala bilo je zagovaranje naziva *hrvatski ili srpski*, u prilog kojega su se mogli pozivati na filološku tradiciju, no na novosadskom skupu nisu (energično) na njemu inzistirali kao na jedino prihvatljivom lingvonimu. Jonke se složio s Belićem da se »naš jezik zove srpskohrvatski ili hrvatskosrpski ili u pojedinačnoj upotrebi na terenu srpski ili hrvatski«, a pritom je naglasio da se u *službenoj upotrebi* naziva »imenom, koje bi sadržavalo obadva narodna imena, dakle srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski«. Smatrao je da se ne može tražiti »od ljudi da u običnom govoru svoj jezik zovu "srpski ili hrvatski"«, ali da oba imena treba upotrebljavati »u naučnim i službenim spisima« zbog »razvijanja snošljivosti« (40, 41). Pri koncu rasprave, osvrćući se na jednog govornika koji je rekao da pisanje *srpsko-hrvatski* znači da su »to dva jezika«, objašnjavao je da se pisanjem s crticom, *hrvatsko-srpski* i *srpsko-hrvatski*, zapravo izražava težnja »da se vidi da je to jezik dvaju naroda, da se pokaže da tu nema nikakve supremacije« (108). Hraste je, govoreći o pitanju naziva jezika, prigovorio Milošu M. Moskovljeviću, koji da je u anketnom prilogu ustvrdio da je »službeni naziv za naš jezik srpsko-hrvatski« te preporučio »da taj naziv treba da bude i u Hrvatskoj«. Hrvatski je jezikoslovac ustvrdio da »mi u Hrvatskoj« službeno jezik nazivamo »srpski ili hrvatski« (trebao je reći *hrvatski ili srpski*), a da u Srbiji u diplomama i svjedodžbama »postoji samo "srpski"«. Na koncu je svoj polemički komentar Hraste, iritiran i Moskovljevićevim prilogom i istupom na skupu, završio time da je njemu »svejedno hoće li se jezik zvati srpskohrvatski, hrvatskosrpski, srpski ili hrvatski, hrvatski ili srpski« jer je to za njega jedan jezik, jezik kojim govore Srbi i Hrvati (38).⁷ Hamm je objašnjavao »zašto Hrvati radije ostaju kod naziva "hrvatski ili srpski" i zašto se ne mogu

⁷ Moskovljević je u svojem prvom istupu govorio o *tendencijama* »da se hrvatski jezik izdvoji kao poseban jezik«, spominjao list *Hrvatska straža*, »vreme NDH« te rekao »i dobro bi bilo da naši drugovi Hrvati o tome nešto kažu« (35). Mirko Božić uzvratilo je »da mi nismo došli ovamo da se ograđujemo od ustaških i frankovačkih elemenata«, a potom je Hraste nadovezao »na riječi druga Moskovljevića nekoliko svojih misli«, tj. oduži polemički komentar (37). Marijan Jurković odao je priznanje Božiću i Hrasti »što su tako mirno i dostojanstveno likvidirali ovaj incident« (77). Moskovljević je odgovorio Hrasti i Jurkoviću (81–82), Hamm je branio Julija Benešića od Moskovljevićevih riječi da je »učestvovao u spremanju materijala za izdavanje rečnika hrvatskog književnog jezika koji je spremala Pavelićeva vlada« (92), a vrlo oštro o

odlučiti da prihvate termin “srpskohrvatski” ili “hrvatskosrpski”«. Tumačio je naime da je *srpskohrvatski* složeni pridjev »u kojem oba dijela« nisu jednaka, kao u riječi *tamnosciv* (siv, samo nešto tamnije nijanse), te da odatle potječe »neka averzija« prema takvu pisanju. Sugerirao je tada »kompromisni put«, pisanje s crticom, »hrvatsko-srpski« ili »srpsko-hrvatski« (57–58). Pri kraju rasprave predložio je da se odluka o tome kako će se pisati pridjevi koji se upotrebljavaju »za oznaku jezika, koji je zajednički i Srbima i Hrvatima«, prepusti komisiji kojoj će biti povjeren rad na izradi zajedničkog pravopisa (93–94). Ta je komisija, u radu koje je sudjelovao i Hamm, poslije propisala pisanje »*hrvatskosrpski* (odnosno *srpskohrvatski*) jezik« (Pravopis 1960: §89b).

1.3. U posebnim je točkama ustvrđena ravnopravnost latinice i ćirilice, ekavskog i ijekavskog.

3) Oba pisma, latinica i ćirilica, ravnopravna su; zato treba nastojati da i Srbi i Hrvati podjednako nauče oba pisma, što će se postići u prvom redu školskom nastavom.

4) Oba izgovora, ekavski i ijekavski, takođe su u svemu ravnopravna.

Zaključci o ravnopravnosti dvaju pisama i dvaju izgovora u skladu su sa stavom da novosadski skup ne može donositi »odluke da se ide na jedno pismo i izgovor« (Marin Franičević 27), odnosno svojevrsna su potvrda, »videlo se da se svi u tome slažu«, toga da se ne može »napraviti da svi pišemo jednom azbukom, niti da govorimo jednim narečjem« (Svetislav Marić 53). Jonkeu nije promaklo da u Milisavčevu referatu stoji »oba pisma primiti kao svoja, potpuno ravnopravna u upotrebi« (16), a da se u točki u kojoj se govori o ijekavštini i ekavštini naglašava »da ekavština ima više izgleda u budućnosti« (16). Stoga je tražio da se formulacije tih dviju točaka ujednače, što je očito i učinjeno.

Treća i četvrta točka rasterećene su skerlićevske ideje o jednom pismu i jednom izgovoru, no na skupu su se jasno čuli glasovi zagovornika takva ujednačavanja. Radovan Lalić ponovio je ono što je napisao u anketnom prilogu, »za ekavštinu i latinicu«, dodatno je objašnjavao zašto »s tim ne treba žuriti«, jer »mi faktički nismo dovoljno pripremljeni za to« (44). Đuza Radović isticao je i u Novom Sadu »kao želju i dalji cilj usvajanje ekavskog narečja«, prognozirao da će za 100–150 godina ekavština »kao kraća i praktičnija« zamijeniti ijekavštinu, sugerirao »da bi bilo dobro da i tu stvar uzmemo u obzir u zaključcima«. Kad je o pismu riječ, on bi »možda lično bio više za latinicu«, ali je za to da i latinica i ćirilica »imaju jednake mogućnosti za učenje i kod Srba i kod Hrvata«, napomenuo je »da se na zapadnoj teritoriji naše zemlje ćirilica znatno manje primenjuje nego latinica u istočnim krajevima«. Treba prvo dovesti oba pisma u »ravnopravan položaj«, a potom bi »jednoga dana bez teškoća moglo da se pređe na jedno od tih pisama, bilo ćirilica, bilo latinica« (46). Svetislav Marić sugerirao je da treba pustiti djecu da pišu kako hoće, ekavštinom ili ijekavštinom, zapravo da mogu miješati u svojem jeziku i ekavske i ijekavske oblike. Kad »već ne možemo da imamo jedno narečje, zašto terati ljude da baš sto od sto moraju biti ekavci ili ijekavci«, zašto »kapricirati da

Moskovljeviću govorio je Mladen Leskovac, zaključno: »Žalim što g. Moskovljević nama ovde iznosi – uverili smo se – čitav niz netačnih informacija« (100).

sve reči moraju biti u jednom izgovoru«. Ako su oba izgovora pravilna, Marić drži da je nelogično da npr. ekavac upotrebljava »skroz ekavske reči«, uostalom da to »ne vodi onome što smo postavili kao cilj, naime, da jednoga dana dođemo do toga da imamo jedno narečje« (55, 56).

I Belić i Stevanović, dvojica najistaknutijih srpskih jezikoslovaca, imali su na umu ideal *jedno pismo i jedan izgovor*, taj poželjni cilj koji bi trebalo jednom ostvariti. Belić izričito veli da je »iznad svega jedinstvo našeg jezika«, a da bi »jedinstvo azbuke i jedinstvo izgovora« bila »ideja kojoj bismo težili«. No »dok se ne dođe do toga«, preporučuje »kao želju da se svi stanovnici naše zemlje upoznaju sa obema azbukama i oba izgovora«. Belić vjeruje da kada se »prettavnici našega naroda«, upravo tako – jednog naroda, a ne predstavnici naših naroda –podjednako »upoznaju sa obema azbukama i podjednako ih zavole«, tada će se lakše moći »rešiti pitanje o jeziku, a dotle smatramo da je samo ideal jedno pismo i jedan izgovor« (41). Stevanović u vezi s izgovorom i pismom ustvrđuje da se iz anketnih priloga i »pogotovu iz dosadašnje naše diskusije« vidi da je »većina učesnika za stanje onakvo kakvo jest«. Ipak: »Možda treba nastojati da i ovde dođe do izjednačenja, da dođe, najzad, do jedne azbuke i do jednog izgovora«. I on misli »da su perspektive bolje za latinicu«, i nije zbog toga »ožalošćen« premda je »rođen u zemlji ćirilskoj«, ali su to »zasad ipak samo perspektive«. Što se tiče izgovora, slaže se da je ekavština »mnogo prostija«, ali ne zna može li se reći »da će ona u dogledno vreme potisnuti ijekavštinu«. Zaključuje ipak da dva pisma i dva izgovora mogu ostati u jednom književnom jeziku »kao i dosad bez ikakve štete za naše jezičko jedinstvo« (51, 52).

Među hrvatskim predstavnicima samo je Josip Hamm koketirao s idejom jednog pisma i jednog izgovora. Izričito je rekao da prihvaća Belićev ideal »jedinstva azbuke i jedinstva izgovora«, ali samo »što se tiče pisma« (44). Objasnjavao je da se jest u svojem anketnom prilogu izjasnio za to da imamo jedno pismo, ali da nije rekao da to treba biti latinica (24). U vezi s pismom sjetio se i da je »drug Moskovljević« preporučivao da se »ne favorizira latinica«, a kad je tomu tako, »mogli bismo preporučivati da se ne favorizira ekavština« (40).

1.4. U petoj točki utvrđena je potreba izrade rječnika suvremenog književnog jezika, a u šestoj izrada zajedničke terminologije.

5) Radi iskorišćivanja celokupnog rečničkog blaga našeg jezika i njegovog pravilnog i punog razvitka neophodno je potrebna izrada priručnog rečnika savremenog srpskohrvatskog književnog jezika. Stoga treba pozdraviti inicijativu Matice srpske koja je u zajednici sa Maticom hrvatskom pristupila njegovoj izradi.

6) Pitanje izrade zajedničke terminologije takođe je problem koji zahteva neodložno rešenje. Potrebno je izraditi terminologiju za sve oblasti ekonomskog, naučnog i uopšte kulturnog života.

Petim zaključkom osnažen je ranije postignut dogovor dviju kulturnih institucija. Naime na inicijativu Matice srpske u svibnju 1954. dogovoreno je, o čemu je na novosadskom sastanku govorio Miloš Hadžić, da će se rječnik »izdati u dva izdanja, jedno u Zagrebu u latinici po abecedi, a drugo u Novom Sadu u ćirilici po azbuci«. Sekretar

Matice srpske objašnjavao je da su s Maticom hrvatskom razgovarali u nekoliko navrata »i na vrlo jednostavan i lak način došli« do zajedničkih gledišta i odredili »fizionomiju tog rečnika«, a da su »drugovi Hraste i Jonke«, koje je Matičin odbor imenovao u »Odbor za rečnik«, pokazali »razumevanje i shvatanja koja se nisu ni za jotu od naših razlikovala« (96). Predstavnici Matice srpske u sklopu priprema za postizanje dogovora oko izdavanja rječnika suvremenog književnog jezika provjeravali su u Zagrebu je li njihov plan u koliziji »sa planom koga drugoga izdavača«. U Leksikografskom zavodu odgovoreno im je da nemaju trenutno namjeru izdavanja rječnika i da taj zadatak rado ustupaju dvjema maticama, a u JAZU-u su im rekli da »kolizije nema« između plana Akademije da izda rječnik u redakciji Julija Benešića i namjera Matice srpske (Hadžić 95).

Na novosadskom skupu govorilo se o rječniku i mimo konkretnog dogovora dviju matica, tako je npr. Ivo Andrić isticao da »književnici kao parče hleba trebaju rečnik, i to ne samo jedan, nego i stvarni, i terminološki, i svaki drugi rečnik« (58), Belić je objašnjavao što znači informativni, što normativni rječnik (31, 62, 87), a Lalić zašto se toliko zalagao za normativni rječnik (112). Općenit zaključak o tome da je potrebno izraditi »terminologije za sve oblasti ekonomskog, naučnog i uopšte kulturnog života« izveden je iz Milisavčeva referata (17), Belićeva uvodnog izlaganja (22) i diskusijskih priloga (npr. Jurković 78, Belić 89) u kojima je isticana, kao uostalom i u anketnim priložima, potreba izrade zajedničke terminologije. Nepostojanje je takve terminologije, precizirao je Stevanović, »velika smetnja našem kulturnom, pa i ekonomskom razviku«, stoga »u svakom je slučaju potrebno što pre pristupiti i izradi zajedničke terminologije za sve grane nauke i tehnike« (51).

U Novom Sadu Hraste je procijenio da rječnik dviju matica – vjerojatno se tada nije ni znalo koliki će mu biti opseg – može biti gotov »za pet-šest godina« (68), a Belić je rekao da bi trebao »da bude što pre gotov, bar u roku od 5 godina« (88). No prva dva od ukupno šest svezaka rječnika predana su u tisak početkom 1965. godine, a koncem 1967. objavljena su u Zagrebu pod naslovom *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika*, odnosno *Речник српскохрватскога књижевног језика* u Novom Sadu. Matica hrvatska i službeno je, nakon dugotrajne polemike hrvatskih i srpskih jezikoslovaca, odnosno sporenja s Maticom srpskom, 1970. odustala od daljnjeg rada na izdavanju rječnika, a Matica srpska 1976. objavila je zadnji, šesti svezak *Речника*.

Premda je izrada zajedničke terminologije u tekstu zaključaka kvalificirana kao »neodložno rešenje«, prošlo je deset godina dok se nije 1964. počelo »sa široko zasnovanim pripremanjima« (Milisavac 1969: 113). No prije negoli je ostvaren ikakav konkretan učinak na području terminoloških rječnika, došlo je potkraj 1960-ih do prekida suradnje u izradi zajedničke terminologije.

1.5. »Jedan književni jezik treba da ima jedan pravopis«, izveo je zaključak Milisavac na početku novosadskog skupa, a na njegovu kraju sastavljači zaključaka u sedmoj su točki ustvrdili da *zajednički jezik treba da ima zajednički pravopis*.

7) Zajednički jezik treba da ima i zajednički pravopis. Izrada toga pravopisa danas je najhitnija kulturna i društvena potreba. Nacrt pravopisa izradiće sporazumno komisija srpskih i hrvatskih stručnjaka. Pre konačnog prihvatanja nacrt će biti podnet na diskusiju udruženojima književnika, novinara, prosvetnih i drugih javnih radnika.

I u anketnim priložima i u Novom Sadu istican je pravopis kao jedno od glavnih, najvažnijih pitanja, a dominantan je stav i autora anketnih priloga i sudionika skupa da pravopis treba ujednačiti.⁸ Drugim riječima, nije bilo dvojbe kakav će biti odgovor na pitanje, koje je Belić postavio na skupu imajući na umu anketni prilog Antuna Barca, »hoćemo li mi jedinstvo pravopisa ili, kao što je g. Barac rekao, neka svako, i Hrvati i Srbi, imaju svoj pravopis« (30).⁹

Belić je podsjećao sudionike novosadske konferencije na to da je i prije govorio i pisao o tome da pravopis »ne sme razdvajati naše narode, da pravopis ne sme biti s jedne strane srpski, sa druge hrvatski, i da se sa malo dobre volje može doći do jednog sporazuma« (63). Objasnjavao je da je pitanje »najobičnijeg reda da imamo jedan pravopis kad imamo jedan književni jezik« (64). Takvu je Belićevu argumentaciju prihvatio i Mate Hraste, uostalom o tome je pisao i u anketnom prilogu, »imamo jedan književni jezik, pa je potreban i jedinstven pravopis«, ali je odmah upozorio da se »držimo jednog pametnog sporazuma, da ne bude nekog natezanja, čime bi bila pogođena osjetljivost jednih ili drugih«. Mora se voditi računa o tome »da pitanje zajedničkog pravopisa nije strogo naučno pitanje; ono je svakako i naučno pitanje, ali je u prvom redu političko« (69). Radovan Lalić problematizirao je Hrastinu elaboraciju o političkoj naravi pravopisnog pitanja i *osjetljivosti jednih ili drugih*. U njegovoj interpretaciji *naučnost* pravopisnog pitanja jest u tome što se pravopis i kod Srba i kod Hrvata zasniva na jednom principu. Kad je tomu već tako, onda ne postoji »specifični srpski ili hrvatski pravopis«, pa se tako pri uklanjanju pravopisnih razlika ne mora ni voditi računa o »nekim [srpskim i hrvatskim] osjetljivostima« jer da o njima ne može ni biti riječi (80). Belić je, vraćajući se na pravopisnu temu nakon Hrastina i Lalićeva istupa, ustvrdio da je pitanje pravopisa »naučno i kulturno pitanje, a svakako i političko pitanje« (89). Međutim u njegovoj interpretaciji kultura »ne sme da demantuje socijalno uređenje jedne zemlje«, odnosno ako »smo mi jedna država, a naročito ako je naš jezik zajednički, onda ne smemo razlikama u pravopisu da to demantujemo« (89). Drugim riječima, političnost pravopisa jest u tome da služi kao potvrda državnog jedinstva.

Svetislav Marić imao je posve drugačije gledište od Lalića kada je riječ o »osjetljivosti kod pravopisa«. Ustvrdio je da »nije tačno« da »ne postoji srpski i ne postoji hrvatski pravopis«, »potpuno je normalna stvar kada neki ljudi smatraju da postoji zaseban

⁸ Važnost pravopisa (i njegova ujednačavanja) isticali su uz ostale i Mladen Leskovac (u »kardinalna pitanja« ubraja se i »pitanje pravopisa«, 28; mi »ćemo svakako mnogošta u pravopisu morati žrtvovati, pa će se i Srbi i Hrvati morati odreći izvesnih svojih navika«, 56), Krešimir Georgijević (»o pitanju jezika, pravopisa i rečnika, jer su to glavna pitanja«, 29), Mihailo Stevanović (»najveći se deo učesnika, i u anketi i na ovome dogovoru, slaže u tome da pravopis treba izjednačiti«, 50; pravopis je »i stvar dogovora, i mi smo evo počeli da se o njemu dogovaramo«, 51), Jovan Vuković (»stojimo pred tih nekoliko tačaka u pitanju pravopisa u kojima se Srbi i Hrvati razlikuju«, 66), Đuza Radović (pravopisne razlike »treba sporazumno, ali brzo ukloniti«, 69), Marijan Jurković (»stvaranje jednog jedinstvenog pravopisa koji bi bio obavezan u sve četiri republike gdje se govori srpskohrvatski«, 76).

⁹ Barac se u anketnom prilogu izjasnio protiv uklanjanja pravopisnih razlika, »Kakva god bila odluka, s protivne će se strane primijetiti, da se pod firmom izjednačenja zapravo želi nametnuti pravopis druge strane« (1954: 108).

srpski i zaseban hrvatski pravopis, i to je faktički tako«. Kad je tomu već tako, onda treba imati razumijevanja za tuđu osjetljivost, »bez velike potrebe ne treba vredati tuđu osjetljivost« (91). Ljudevit Jonke polemički je ustvrdio da mi moramo, »iako je drug Lalić rekao drugačije«, voditi računa o nekim osjetljivostima. Istaknuo je »da mi moramo sasvim obračunati sa shvaćanjem koje je ovdje istaknuto, da se ovdje radi o jeziku i pravopisu jednoga naroda. Kada bi se ovdje radilo o pravopisu i jeziku jednoga naroda, mi se ne bismo ovdje ni sastali« (106). Jonke jest za to da se postigne pravopisna sloga, ali »prilikom stvaranja novog pravopisa treba da budemo sporazumni u širokim linijama, u bitnim elementima, a ne da opet izgleda da smo preuzeli jedan pravopis koji je bio na snazi, a da smo napustili svoj« (106).¹⁰ Za hrvatske jezikoslovce Jonkea i Hrastu pravopis je političko pitanje utoliko što je i nacionalno, riječ je o pravopisu *dvaju* naroda, *hrvatskog* i *srpskog*.

Jonke je pri koncu diskusije, kada je bilo riječi i o terminologiji i o pravopisu, iznova isticao da je »vrlo važna osjetljivost prema bratstvu i jedinstvu, ali i osjetljivost prema osobinama jednog i drugog naroda«, da moramo voditi računa o raznim osjetljivostima. Pozvao se na to da je »[n]aša revolucionarna stvarnost« priznala »na svim područjima prava pojedinih naroda«, što znači i na jezikoslovnom, tako da »kad god koji od ovih poslova radimo, moramo ga raditi tako da se sporazumijemo u bitnim problemima« (108).

Samoviktimizacijski diskurs – Belićev komentar Jonkeova istupa, potom Jonkeov odgovor – dobro pokazuje u čemu su se obojica složila, ali i o čemu svatko od njih posebno vodi računa. Belić priznaje, svaka reforma u pravopisu »strašno je osjetljiva, za Srbe isto tako kao i za Hrvate«, ali ako hoćete nešto napraviti, »morate i žrtve podnositi« (108). Ako hoćemo stvoriti zajedničku terminologiju, »moramo podnositi žrtve i na jednoj i na drugoj strani« (109). Dok Belić sugerira da bi bilo dovoljno da skup preporuči »da se treba svim silama postarati da se stvori jedan zajednički pravopis« (109), Jonke prihvaća stvaranje toga pravopisa, ali je zabrinut omjerom žrtava, jedna će strana (hrvatska) više stradati. Predlaže stoga da skup dade »komisijama [pravopisnoj i terminološkoj] neku direktivu« da »bude žrtava – možda je nezgodan izraz – i sa jedne i sa druge strane. Jednom riječi da se izradi nešto treće«. Belićeva upadica – »Direktiva je da se dođe do jedinstvenog pravopisa« – može se razumjeti kao svojevrсно upozorenje, sluškinja filologija ispunjava »direktivu« što dolazi s instance vlasti. Ili, postupimo po direktivi, a žrtve ćemo prebrojavati poslije. Jonke nakon upadice ustrajava na tome da se odmah uračunaju podjednaki gubici na objema stranama, zaključuje: »Slažem se, ali uz žrtve s jedne i s druge strane« (109).

1.6. Milisavac je u uvodnom referatu ustvrdio, što se očito uzelo u obzir pri oblikovanju osme točke zaključaka, da »veliku smetnju prirodnom i normalnom razvitku

¹⁰ Ljudevit Jonke cilja na međuratno razdoblje u kojem je Dragutin Boranić u skladu s *Pravopisnim uputstvom* (1929) mijenjao svoj pravopisni priručnik tako da je preuzeo niz ortografskih i terminoloških rješenja iz Belićeva *Pravopisa srpskohrvatskog književnog jezika* (o pravopisu u međuratnom razdoblju i radu Komisije za izjednačenje pravopisa i terminologije v. Samardžija 2012).

jezika čine veštačke prepreke«, odnosno da treba spriječiti »nekulturnu i štetnu pojavu “prevođenja” tekstova« (16).

8) Treba odlučno stati na put postavljanju veštačkih prepreka prirodnom i normalnom razvitku hrvatskosrpskog književnog jezika. Treba sprečiti štetnu pojavu samovoljnog »prevođenja« tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca.

Belić je u uvodnom izlaganju isticao da »ne treba stvarati veštačkih prepreka«, što znači da sve »u našem jeziku treba da je tako udešeno da se svaka knjiga« objavljena na ćirilici »može bez ikakvih prepravaka štampati latinicom i obrnuto« (23). Leksičke razlike »na kojima bi neki hteli da načine mnogo veće razlike«, obrazlagao je Hadžić, te »šovinističke, veštačke intervencije« osuđene su na propast jer se u jeziku »može intervenirati samo u onoj meri u kojoj jezička priroda to dozvoljava« (36). Moskovljević je tražio da se »pitanje tzv. “prevođenja”« unese kao posebna točka u »naše konkretne odluke« (85). Stevanović je govorio o »odbacivanju nekih štetnih navika«, a takva jest i »nezdrava navika “prevođenja” dela sa “srpskog” na “hrvatski” i obrnuto«, i nisu »u pitanju samo pojedina dela nego i povremene publikacije, dnevna štampa čak« (97). Smetalo mu je i »što se uporno traži da se “prevode” tekstovi s ekavštine, recimo, na ijekavštinu«, a takav zahtjev, koliko je njemu poznato, »dolazi uglavnom iz Sarajeva i sa Cetinja« (98). Smatrao je da je »krajnje vreme da se sa ovom praksom “prevođenja” prekine«, da se čitalačka publika treba navikavati na »različite stilove, na stilske osobine oba glavna kulturna centra naša, a ne sprovoditi neko nepotrebno srbiziranje, odnosno hrvatiziranje tekstova, kako se dosad činilo, sa pojedinim listovima i u celini« (97–98). Stevanović pritom nije spomenuo dnevni list *Borbu*, koji je od ožujka 1948. izlazio u beogradskom i zagrebačkom izdanju, no moguće da je to glasilo Komunističke partije Jugoslavije, poslije SSRN Jugoslavije, imao na umu kao egzemplarni primjer prakse s kojom bi trebalo okončati.

Jonke je u vezi »s vještačkim ili umjetnim preprekama« govorio, sâm je to istaknuo, drugačije od drugih sudionika. Njemu je prihvatljivo da se tiskaju izvorni tekstovi srpskih i hrvatskih književnika – usputno je bocnuo »da smo u našoj Republici izdali poslije Oslobođenja znatno veći broj srpskih pisaca, a nama se čini da se u Republici Srbiji štampa srazmjerno mali broj hrvatskih pisaca« – ali da drugačije stoje stvari kada je riječ o prevodiocima, »drugo su originalna stvaranja, a drugo je prevodilački rad« (104). »Prevodilac treba da se ravna prema publici. Kolektivno je pravo iznad individualnog« (105). Drugim riječima, takvi se tekstovi moraju prilagoditi (objavljivati) na jezičnom standardu koji je prihvatljiv publici, što je osnažio i primjerima iz vlastite prevoditeljske prakse kada je vlastite prijevode prilagođavao zahtjevima izdavača. U polemici sa Stevanovićem, koja će započeti u proljeće 1955. godine, Jonke će dodatno objašnjavati što za njega znači poštovanje izvornih tekstova pisaca, odnosno tumačiti osmu točku novosadskih zaključaka.

1.7. Posljednje su dvije točke, deveta i deseta, tehničke naravi.

9) Komisije za izradu pravopisa i terminologije odrediće naša tri univerziteta (u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu), dve akademije (u Zagrebu i Beogradu) i Matica srpska u Novom Sadu i Matica hrvatska u Zagrebu. Za izradu terminologije potrebno je stupiti u saradnju sa saveznim ustanovama za zakonodavstvo i standardizaciju, kao i sa stručnim ustanovama i društvima.

10) Ove zaključke Matica srpska će dostaviti Saveznom izvršnom veću i izvršnim većima: NR Srbije, NR Hrvatske, NR Bosne i Hercegovine i NR Crne Gore, univerzitetima u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu, akademiji u Zagrebu i Beogradu i Matici hrvatskoj u Zagrebu, te će ih objaviti u dnevnim listovima i časopisima.

U skladu sa zaključkom u travnju 1955. konstituirala se i održala prvi sastanak jedanaesteročlana Pravopisna komisija u sastav koje su ušli jezikoslovci – osmorica njih ujedno i angažirani sudionici novosadskog skupa – kao predstavnici Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Srpske akademije nauka, Matice hrvatske, Matice srpske, Zagrebačkog sveučilišta, Beogradskog univerziteta i Sarajevskog univerziteta.¹¹ Gotovo istodobno s početkom rada na pravopisu započela je polemika između Ljudevita Jonkea i Mihaila Stevanovića, prva takva u poslijeratnom razdoblju između istaknutog hrvatskog i srpskog jezikoslovca, no ona nije ni u kojem slučaju ugrozila novosadski pravopisni projekt. Nakon četiri godine u travnju 1959. održan je posljednji sastanak Pravopisne komisije, a ujesen 1960. iz tiska je izišao pravopis u Zagrebu pod naslovom *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom*, a u Novom Sadu kao *Правопис српскохрватскога књижевног језика са правописним речником*.¹²

2. Polemika Ljudevita Jonkea i Mihaila Stevanovića

2.0. Po povratku iz Novog Sada Mate Hraste ubrzo se u *Narodnom listu* odredio spram ondje utanačenih zaključaka, a nakon njega učinio je to i Ljudevit Jonke. U članku objavljen u novogodišnjem broju *Narodnog lista* pod naslovom »Kamo ide naš književni jezik« (1955a) implicite se distancirao od prvog zaključka u kojem je utvrđena *jedinstvenost* književnog jezika. U njemu naime raspravlja o pitanjima koja, kako navodi, mnogi postavljaju sudionicima novosadskih razgovora:

[...] kamo ide književni jezik hrvatske i srpske književnosti, hoće li se možda napustiti dosadašnji književni tip jezika i ne polazi li se možda u neku mješavinu hrvatskog i srpskog književnog jezika, kako se on oblikovao u djelima hrvatskih i srpskih pisaca.

¹¹ U Pravopisnu komisiju delegirani su: Stjepan Musulin (zamjenik Pavle Rogić), Milovan Gavazzi (zamjenik Slavko Pavešić) (JAZU je bio odredio i Dragutina Boranića, ali on se zahvalio zbog bolesti); Aleksandar Belić, Radomir Aleksić (SAN); Mate Hraste, Josip Hamm (ZS); Mihailo Stevanović, Radovan Lalić (BU); Jovan Vuković (SU); Ljudevit Jonke (MH); Miloš Hadžić (MS). U rad Pravopisne komisije ubrzo su se uključili Rogić i Pavešić namjesto Musulina i Gavazzija. Od jedanaestorice pravopisaca dvojica nisu potpisala novosadske zaključke (Aleksić i Rogić), a jedan je naknadni potpisnik (Pavešić). Podrobno o radu Pravopisne komisije na »zajedničkom i jedinstvenom pravopisu« v. Mićanović (2014).

¹² *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom*, Zagreb – Novi Sad: Matica hrvatska – Matica srpska, 1960. i *Правопис српскохрватскога књижевног језика са правописним речником*, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1960. Izradila Pravopisna komisija: Radomir Aleksić, Aleksandar Belić, Miloš Hadžić, Josip Hamm, Mate Hraste, Ljudevit Jonke, Radovan Lalić, Slavko Pavešić, Pavle Rogić, Mihailo Stevanović, Jovan Vuković. »Stilizaciju teksta dali« Ljudevit Jonke i Mihailo Stevanović.

Odgovor koji Jonke na ta pitanja daje vrlo je jasan – »Ponajprije treba istaći, da novosadski razgovori nisu ni u čemu dirnuli u prirodni i organski razvoj hrvatskoga književnog jezika« – a s njim je usklađena i njegova interpretacija cjeline zaključaka:

Može se zaista reći, da među najznačajnije zaključke novosadskih razgovora pripada upravo isticanje ravnopravnosti i priznanje nužnog poštovanja tim dv[a]ma tipovima književnog jezika Hrvata i Srba.

Jonke se kao glavni urednik časopisa *Jezik* pobrinuo da svoje čitatelje obavijesti o novosadskom skupu. U prvom broju časopisa za kulturu hrvatskoga književnog jezika tiskanom u 1955. godini donosi se tekst zaključaka, ali ne u izvorniku, očito je to iz samog naslova »Zaključci Novosadskog sastanka o hrvatskom ili srpskom jeziku i pravopisu«, uz popratni Jonkeov članak »Novosadski sastanak i anketa *Letopisa Matice srpske*«. U istome broju objavljen je kratak članak o godišnjoj skupštini Hrvatskog filološkog društva održanoj koncem siječnja 1955. u kojem se Jonke, spominjući obvezu nastavnika da se u nastavi služe pravilnim književnim jezikom ijekavskoga govora, pozvao na pravilno shvaćanje novosadskih zaključaka o jeziku i pravopisu.

O tim dvama člancima kritički je pisao Mihailo Stevanović u *Borbi*, »organu Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije«, tada drugim po redu dnevnim novinama s najvećom prosječnom nakladom u Jugoslaviji, a ubrzo je na istom mjestu uslijedio i Jonkeov odgovor.¹³ Potom se polemika premjestila u stručne časopise, u zagrebački *Jezik* i beogradski *Naš jezik*, u vrijeme kada već obojica sudjeluju u radu Pravopisne komisije, što znači da su vlastite stavove mogli brusiti i u posve neposrednoj komunikaciji. Polemički članci otkrili su da dvojica istaknutih jezikoslovaca i sveučilišnih nastavnika, ujedno sudionici skupa u Novom Sadu, različito interpretiraju zaključke u sastavljanju i prihvaćanju kojih su i sami sudjelovali. Razlike načelne naravi u vezi s problematikom književnog jezika nisu prestale postojati činom potpisivanja novosadskih zaključaka.¹⁴ Argumentacijsko uporište svojih tvrdnji filološki su pedantno tražili u tekstu (zaključcima, anketnim priložima, transkriptu s trodnevnog skupa), ali i u (nedokučivu) »duhu Novosadskog sastanka«.¹⁵

¹³ Beogradska *Politika* bila je 1955. godine (i svih godina u razdoblju 1945–1969) na prvom mjestu jutarnjih dnevnika po prosječnoj nakladi (217 000), beogradska i zagrebačka *Borba* na drugom (207 000), a zagrebački *Vjesnik* na trećem (78 000), v. Naša štampa (1970: 13).

¹⁴ Stevanović se u *Borbi* kritički osvrće na Jonkeove članke objavljene u *Jeziku*, slijedi Jonkeov odgovor (Jonke 1954–1955a, Jonke 1954–1955b, Stevanović 1955a, Jonke 1955b). U *Našem jeziku* Stevanović iznova o Jonkeovim člancima iz *Jezika*, odgovara mu Jonke u *Jeziku*, slijedi Stevanovićev odgovor u *Našem jeziku*, Jonkeova »završna riječ o čitavoj stvari« u *Jeziku* (Stevanović 1955b, Jonke 1955–1956, Stevanović 1956, Jonke 1956–1957). Polemički spor između Jonkea i Stevanovića u vezi s novosadskim zaključcima uvelike se preklapa s njihovom polemikom – u koju su se uključili Jovan Vuković i Josip Hamm (sva četvorica članovi Pravopisne komisije) – o tome je li futur I. složenica ili složeno glagolsko vrijeme, tj. treba li pisati futuristi oblik npr. *čitaću* ili *čitat ću*, v. Samardžija (1990: 96), Mićanović (2014: 93).

¹⁵ Polemičari su pisali da se »duh Novosadskog sastanka« ne može »u potpunosti shvatiti samo iz onih deset točaka Zaključaka, nego i iz diskusija, koje su trajale potpuna tri dana i koje su samo većim dijelom, a ne potpuno, obuhvaćene u zapisnicima objavljenim u januarskom broju "Letopisa Matice srpske"« (Jonke 1955b), odnosno da bi svatko čitajući »te stenogram« iz njih mogao »lako upoznati i svako pojedinačno

Konkretne točke prijepora između Jonkea i Stevanovića jesu naziv jezika (druga novosadska točka), »samovoljno “prevođenje” tekstova« (osma točka) te s tim u vezi i pitanje – u koje se uplela i četvrta točka o ravnopravnosti ekavskoga i ijekavskoga – o tome trebaju li se nastavnici jezično »prilagođavati sredini« u kojoj rade. No temeljna je razlika između dvojice jezikoslovaca, što pokazuju i njihovi tekstovi koji ne pripadaju polemičkom nizu, no tijesno su povezani s novosadskim skupom, u njihovu interpretiranju književnog jezika. Dok hrvatski jezikoslovac ipak razlikuje *dva tipa književnog jezika* (Jonke 1954: 358), od kojih jedan jest hrvatski književni jezik, a drugi srpski (Jonke 1955a), srpski jezikoslovac »karakter razlika u književnom jeziku Srba i Hrvata« (Stevanović 1953a) identificira kao stilske, ne dovodi u pitanje činjenicu da postoji »izvesnih jezičkih odlika (ja bih rekao stilskih osobina) prema kojima se jezik hrvatskih pisaca može razlikovati od jezika srpskih pisaca« (Stevanović 1954: 21), no za njega je neprijeporna činjenica da postoji samo jedinstveni srpskohrvatski književni jezik (Stevanović 1955a). Dvojica jezikoslovaca imaju i različit stav o tome što činiti s tim razlikama u književnom jeziku: s jedne strane Jonke (1955c) načelno nije protiv toga da se »ponešto dvostruko« ukloni (»neka se u slobodnoj utakmici bori i natječe, pa neka pob[i]jedi ono što je bolje, ljepše i pravilnije«), ali naglašava da se moraju »uzimati u obzir i specifičnosti izraza pojedinih narodnih i kulturnih krugova«, s druge strane Stevanović (1954: 22) ističe da je »svaki doprinos ostvarenju potpunog jedinstva književnog jezika od vrlo velikog značaja«, smisao »Novosadskog dogovora i jeste u tome da se uklanjaju razlike« (Stevanović 1955b: 143).

2.1. Sastavljači teksta novosadskih zaključaka – i to ne samo Jonke i Stevanović – različito su tumačili točku o nazivu jezika, što je uočljivo već iz prvih komentara nakon završenog trodnevnoga skupa. Lalić u opširnu članku »Povodom novosadskog dogovora o književnom jeziku« usputno spominje i »zaključak sastanka o jedinstvenom nazivu jezika (srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski jezik« (1955: 67), no problematično je što takve formulacije nema u drugoj točki novosadskih zaključaka. Hraste u svojem komentaru »Nakon sastanka u Novom Sadu« (1954) u vezi s nazivom jezika ustvrđuje da je onaj tko je »pomno pročitao zaključke« mogao »saznati ovo«:

2. Dosada se u službenim spisima nije uvijek pazilo na pravilan naziv našega jezika, pa je utvrđeno, da ga u takvim spisima treba nazivati: srpskohrvatski, hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski, srpski ili hrvatski. Svaki od tih naziva je dobar i svatko može upotrebiti onaj, koji želi. Razumije se, da će ga i odsada u razgovornom jeziku i u privatnoj upotrebi Hrvati nazivati hrvatski jezik, a Srbi i Crnogorci srpski. U tome se za nas nije ništa izmijenilo, jer su ga Hrvati i dosada u službenim spisima nazivali *hrvatski ili srpski jezik*.

I Hraste (poput Lalića) ne donosi formulaciju zaključka o nazivu jezika, nego se nakon *pomnog* čitanja upušta u njegovu interpretaciju. Dok Lalić samo navodi *srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski*, Hraste dodaje i *hrvatski ili srpski, srpski ili hrvatski*, pritom naglašava da se za nas nije ništa promijenilo, podrazumijevajući (predviđajući) da će Hrvati i nadalje u službenim spisima rabiti naziv *hrvatski ili srpski*.

mišljenje o rešenju tih pitanja i osetiti duh koji je na Dogovoru vladao i doveo do jednodušnih zaključaka« (Stevanović 1955b: 139).

U prvoj polovici 1955. godine Hraste je u časopisu *Jezik* u dvama člancima u vezi s nazivom jezika zauzeo sljedeći stav: odbijao je *srpskohrvatski* (*hrvatskosrpski*) kao jedino dobar naziv, a davao je prednost lingvonimu *hrvatski ili srpski*, no nije ga izričito zagovarao kao jedino prihvatljivo rješenje. Prvi je put to učinio komentirajući Stevanovićev članak »Opet o nazivu našeg jezika« objavljen u zagrebačkom *Jeziku* u kojem njegov autor zagovara *srpskohrvatski* (*hrvatskosrpski*) kao »bolji i tačniji od svih ostalih termina koji se pored njega upotrebljavaju« (Stevanović 1954–1955: 107). Hraste je naime, iskoristivši svoju uredničku poziciju, u istom broju uzvratio »[p]rofesoru beogradskog Filozofskog fakulteta dru. Mihajlu Stevanoviću«. U svojoj je elaboraciji uz ostalo ustvrdio da je naziv *hrvatski ili srpski* (*srpski ili hrvatski*) nama »najbliži, jer se u našim krajevima upotrebljava zadnjih 80 godina«, da »mi ne možemo dati prednost pred ostalima« nazivu *hrvatskosrpski* (*srpskohrvatski*), koji »najviše se upotrebljavao zadnjih petnaestak godina pred Drugi svjetski rat, i to više u istočnim krajevima nego u zapadnim«. Članak završava svojevrsnim upozorenjem »da ne bi bilo dobro ni pametno nametati nikome« koji će se naziv – *hrvatskosrpski*, *srpskohrvatski*, *hrvatsko-srpski*, *srpsko-hrvatski*, *hrvatski ili srpski*, *srpski ili hrvatski* – upotrebljavati. »Samo će vrijeme odabrati i zadržati jedan (možda isti) naziv kao najobičniji. To će ovisiti o širokogrudnosti i razumijevanju kulturnih i naučnih radnika naših naroda« (Hraste 1954–1955a: 109, 110). U lipanjskom broju *Jezika* Hraste je u negativnom prikazu knjižice Vitomira i Tugomila Ujčića prigovorio uz ostalo braći stoga što su, kako navodi, »uvjereni, da će "preovladati" u upotrebi zbog praktičnosti i kratkoće nazivi hrvatskosrpski i srpskohrvatski«. ¹⁶ Hrastin je komentar da premda su »ti nazivi pravilni i dobri, ne vidimo razloga, zašto bi se naš književni jezik morao samo tako nazivati kada su u upotrebi i drugi jednako dobri nazivi«, *hrvatsko-srpski*, *srpsko-hrvatski*, *hrvatski ili srpski*, *srpski ili hrvatski* (1954–1955b: 156).

U ranim 1950-im Stevanović je glavni pokretač rasprave o nazivu jezika. U nekoliko je svojih članaka, i prije novosadskog skupa i nakon njega, dosljedno zagovarao *srpskohrvatski* (*hrvatskosrpski*) kao lingvistički najispravniji naziv jednoga, zajedničkog jezika Srba i Hrvata. U anketnom prilogu objašnjavao je da je »termin *srpskohrvatski* (odnosno *hrvatskosrpski*) jezik lingvistički potpuno ispravan«, *srpsko-hrvatski* (*hrvatsko-srpski*) »kao odrednica pojma našeg jezika nije ispravan«, a *hrvatski ili srpski* (*srpski ili hrvatski*) da »lingvistički nije opravdan« i pored »duge tradicije njegove upotrebe« (1953a: 140, 141). Podrobno je u članku »Oko naziva našeg jezika« raspravljao o različitim nazivima, a na koncu je izveo zaključak »da je po našem mišljenju termin *srpskohrvatski* (odnosno *hrvatskosrpski*) u službi odrednice našeg jezika lingvistički najispravniji« (1953b: 322). U tekstu objavljen u *Jeziku*, koji je isprovocirao Hrastin brz

¹⁶ U knjižici stoji: »U zaključcima Novosadskog dogovora kaže se doslovno: "U nazivu jezika nužno je uvijek u službenoj upotrebi istači oba njegova sastavna dijela." U samom tekstu zaključaka upotrebljena su dva naziva, koja će, po svemu izgleda, preovladati u upotrebi zbog praktičnosti i kratkoće. To su: *hrvatsko-srpski* i *srpskohrvatski*« (Ujčić – Ujčić 1955: 8). Ostavljamo ovdje po strani da su braća Ujčić točnije nego Hraste predvidjela da će nakon Novog Sada prevladati *srpskohrvatski* (*hrvatskosrpski*), no to, naravno, nije bilo zbog »praktičnosti i kratkoće«.

odgovor, objašnjavao je čitateljima časopisa za kulturu hrvatskoga književnog jezika zašto daje prednost nazivu *srpskohrvatski* (*hrvatskosrpski*) pred nazivima *hrvatski ili srpski* (*srpski ili hrvatski*), *srpsko-hrvatski* (*hrvatsko-srpski*), a u vezi s lingvonimima *srpski*, *hrvatski* ustvrdio je da se »oni ne bi mogli upotrebljavati« kao »službeni i naučni termini, u školskim dokumentima, u udžbenicima, u naučnoj literaturi uopšte, u društvenoj i državnoj administraciji« (1954–1955: 102).

Jonke je sredinom 1950-ih u vezi s nazivom jezika imao manje-više isti stav kao Hraste. U anketnom je prilogu odbacio prigovor upućivan nazivu *hrvatski ili srpski*, »kakav je u Hrvatskoj uobičajen već gotovo stotinu godina« (Jonke 1954: 361), a u Novom Sadu nije se (izričito) odrekao naziva *hrvatski ili srpski*, ali se složio s Belićevim mišljenjem da u službenoj upotrebi bude naziv *srpskohrvatski* odnosno *hrvatskosrpski*. Govorio je, doduše, da i dalje mogu biti »u pojedinačnoj upotrebi na terenu srpski ili hrvatski« (v. ovdje odjeljak 1.2).

U članku »Novosadski dogovor i anketa *Letopisa Matice srpske*«, koji je polazište polemičkog sukoba sa Stevanovićem, Jonke u vezi s točkom o nazivu jezika piše, ne držeći se pritom slova toga zaključka, da se »za službenu upotrebu« predlaže »naziv hrvatskosrpski, srpskohrvatski, hrvatski ili srpski, srpski ili hrvatski, dakle tako, da budu istaknuta oba sastavna dijela«, ali da u »neslužbenoj upotrebi svatko može dakako nazvati svoj jezik i samo jednim imenom« (1954–1955a: 68).

Stevanović u svojim polemičkim člancima nije tvrdio da je u Novom Sadu donesena konačna odluka o nazivu jezika, nego da je odluka o službenom nazivu jezika prepuštena komisiji koja će raditi na pravopisu. Smatrao je pogrešnim tumačenje da su svi nazivi koji »sadrže oba dela«, i hrvatsko i srpsko ime, »podjednako dobri i da se kao ravnopravni mogu i dalje naporedo upotrebljavati«. Precizirao je da se pretežita većina sudionika izričito zalagala »za termin srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski kao najadekvatniji i jedino adekvatan naziv našeg jezika« (Stevanović 1955a). Tvrdio je da su »neki ocjenjivači Novosadskog dogovora« pomiješali »pojedinačna mišljenja i gledište većine« te da se zbog toga dogodilo da se druga točka zaključaka »tumači kao ostavljanje potpune slobode da se po izboru upotrebljavaju termini« *srpskohrvatski* (*hrvatskosrpski*), *srpsko-hrvatski* (*hrvatsko-srpski*), *hrvatski ili srpski* (*srpski ili hrvatski*), v. Stevanović (1955b: 146).

Jonke se u svojim odgovorima s jedne strane čvrsto držao slova novosadskog drugog zaključka u kojem se ne navodi ni jedan naziv, pa tako ni naziv *srpskohrvatski* (*hrvatskosrpski*). Prigovarao je Stevanoviću zbog *potenciranja* »smisla Novosadskih zaključaka« i njegova tumačenja da su samo nazivi *srpsko-hrvatski* (*hrvatsko-srpski*)¹⁷ »u duhu Novosadskih zaključaka« jer da su se »učesnici složili u prihvaćanju samo jednog naziva, oni bi to unijeli u Zaključke« (Jonke 1955–1956a: 106). S druge strane »u duhu Novosadskih zaključaka« tumačio je da u službenoj upotrebi treba biti naziv

¹⁷ U Jonkeovu tekstu namjesto *srpskohrvatski* (*hrvatskosrpski*) pogrešno stoji *srpsko-hrvatski* (*hrvatsko-srpski*). Ta sitna ortografska pogreška ujedno je velika jer se Stevanović u svojim člancima izričito protivio nazivu *srpsko-hrvatski* (*hrvatsko-srpski*). U svojem odgovoru Stevanović (1956: 25) za taj propust kaže da je štamparska greška.

koji sadrži oba narodna imena, a da »već nije tako važno« hoće li to biti *srpskohrvatski*, *hrvatskosrpski*, *srpsko-hrvatski*, *hrvatsko-srpski*, *hrvatski ili srpski*, *srpski ili hrvatski*. Isticanjem obaju imena željelo se »i nazivom jezika ojačati bratstvo i jedinstvo naših naroda«, a od navedenih »šest varijanata pobijedit će u slobodnoj utakmici onaj naziv, koji je najživotniji i najpraktičniji«, vrlo je vjerojatno, predviđao je Jonke (1955–1956a: 106), »da će to biti baš nazivi *srpsko-hrvatski* i *hrvatsko-srpski*«. ¹⁸

Stevanović se u odgovoru upućenu zagrebačkom, a ipak objavljenju u beogradskom časopisu branio od prigovora da je »potencirao smisao Novosadskih zaključaka«. ¹⁹ Priznao je da na skupu nije donesen zaključak o *srpskohrvatskom* (*hrvatskosrpskom*) kao službenom nazivu (»onde nije određeno koji to naziv bi trebalo da bude«), ali i objasnio da je zaključak o tome da je u Novom Sadu dana prednost terminu *srpskohrvatski* (*hrvatskosrpski*) donio na osnovi dviju činjenica: prva, izrazita se većina sudionika zauzimala za taj termin; druga, u tekstu zaključaka pojavljuje se upravo *srpskohrvatski* u 5. točki, odnosno *hrvatskosrpski* u 8. točki (Stevanović 1956: 24, 25). ²⁰

Jonke se u članku kojim je okončana polemika pozvao na to da je »mnogo važniji tekst Zaključaka nego nabrojanje pojedinih mišljenja u diskusiji«. S obzirom na to da u njemu nije izričito rečeno da to »može biti samo naziv *srpskohrvatski* ili *hrvatsko-srpski*«, ustvrdio je da su »pored ta dva naziva« posve dobri i »*hrvatski ili srpski jezik*, *hrvatsko-srpski* ili *srpsko-hrvatski jezik*«, važno je da su u njima »istaknuta oba sastavna dijela«. Usputno je sugerirao Stevanoviću, premda ga nije izričito naveo kao adresata, da bi namjesto rasprave bilo »korisnije i posve u duhu Zaključaka« da se »poradi na tome, kako bi se Institut za srpski jezik, koji izdaje "Naš jezik", prozvao Institutom za srpskohrvatski jezik« (Jonke 1956–1957: 120). Ne treba precjenjivati učinak Jonkeova polemičkog žalca, no Institut za srpski jezik 1958. godine promijenio je svoje ime »u skladu sa zaključcima Novosadskog dogovora«, i to »na predlog Mihaila Stevanovića«, u Institut za srpskohrvatski jezik. ²¹

¹⁸ Po svemu sudeći, i u toj rečenici trebalo je stajati *srpskohrvatski* i *hrvatskosrpski*, v. bilj. 17.

¹⁹ Stevanović je objašnjavao da je svoj tekst (»Uz članak prof. Jonkea "Nekoliko riječi o odcjecima Novosadskog sastanka"«) poslao zagrebačkom *Jeziku* u svibnju, no da mu je rečeno da je zadnji broj godišta već zaključen te da će biti objavljen u »oktobarskoj svesci«, a poslije nekoliko mjeseci Jonke ga je obavijestio da je uredništvo odlučilo da se članak ne objavi »zato što je mišljenja da su ta pitanja dosta raspravljena, ali da oni nemaju ništa protiv toga« da se objavi u *Našem jeziku* (Stevanović 1956: 23).

U članku kojim je polemika okončana Jonke navodi da Stevanovićev tekst nisu objavili (»to je ujedno bio i jedan od razloga«) jer je u njemu ispuštena riječ *samovoljno* u »rečenici *Treba spriječiti štetnu pojavu "prevođenja" tekstova*« (Jonke 1956–1957: 120). Međutim ta rečenica u kojoj je ispuštena riječ *samovoljno* – »treba spriječiti štetnu pojavu "prevođenja" tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca« – jest iz Stevanovića članka »Novosadski dogovor prema odzivima na nj« (1955b: 143).

²⁰ Stevanović je pobrojio (ustvrdio) sljedeće: od 17 sudionika »koji su se na ovaj ili onaj način izjasnili« o nazivu jezika – 9 je obrazlagalo opravdanost naziva *srpskohrvatski* (*hrvatskosrpski*), »još 5 njih su ga u govoru upotrebljavali«, »jedan jedini je bio za sve nazive s oba dela, jedan za naziv *hrvatski ili srpski* (odnosno *srpski ili hrvatski*), a jedan za bilo koji dosadašnji naziv«, 6 sudionika »od 23 koji su u diskusiji uzeli učešća, naziv našeg jezika uopšte nisu spominjali«, Stevanović (1956: 25).

²¹ Institut za srpski jezik Srpske akademije nauka, koji je osnovan 1947. godine, »u skladu sa zaključcima Novosadskog dogovora iz 1954. godine, na predlog Mihaila Stevanovića, tada dopisnog člana SANU« prei-

2.2. Jonke i Stevanović različito su interpretirali formulaciju da treba spriječiti »štetnu pojavu samovoljnog “prevođenja” tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca« sadržanu u osmoj točki novosadskih zaključaka. Jonke je tumačio da se sprečavanje *samovoljnog »prevođenja«* odnosi samo na beletristička djela, a da se, za razliku od književnika (»umjetnika stvaralaca«), drugi pisci trebaju prilagoditi sredini u kojoj djeluju. Razlikovao je individualno i kolektivno pravo, o čemu je govorio i na skupu u Novom Sadu (v. ovdje odjeljak 1.6). Prema njegovoj interpretaciji osme točke djela »umjetnika stvaralaca« ne smije se »preuđavati “prevođenjem”«, no osim individualnog prava književnika postoji i »kolektivno pravo naroda da dobiva knjigu i štampu uopće na najpristupačniji način«. Drugim riječima, »pisac, koji nije umjetnik stvaralac, treba da [se] prilagodi sredini, u kojoj djeluje« (Jonke 1954–1955a: 69).

Stevanović nikako nije mogao prihvatiti Jonkeovu tvrdnju da bi zahtjev za prilagođavanjem pojedinaca bio u skladu s novosadskim zaključcima. Naprotiv, takav je zahtjev »za “prilagođavanjem” pojedinaca sredini u kojoj deluju, što prema nekim interpretatorima nalaže pravilno shvatanje Novosadskih zaključaka, u apsolutnoj suprotnosti s duhom i s tekstom njihovim«. Sudionici novosadskog skupa nisu imali na umu nikakvo razgraničenje »interesnih sfera«, nikakvu podjelu »našeg jezika na književna područja«, a »jezičko prilagođavanje tekstova sredini«, ističe Stevanović (1955a) u *Borbi*, dosad je bilo, »i još uvek je, jedna od najvećih smetnja prirodnom razvitku srpskohrvatskog književnog jezika i njegovoj svestranoj jedinstvenosti«. U *Našem jeziku* ponavlja da sudionici »Novosadskog dogovora nisu imali na umu nikakvu podjelu interesnih sfera«, »niti podjelu našeg jezika na nekakva područja«, nego su imali na umu »pravo svakog građanina koji se služi srpskohrvatskim jezikom da piše onim književnim narječjem [ekavskim ili ijekavskim] i onom od dveh naših azbuka [ćirilicom ili latinicom] koju sam odabere« (Stevanović 1955b: 141).

Jonke je u članku objavljenom u *Borbi* predbacio Stevanoviću da na problem jezika i pravopisa gleda suviše jednostavno i jednostrano, »kao da se tu radi o jeziku i pravopisu jednoga naroda, pa što većina zaključi, to treba manjina da prihvati«. Odbacio je Stevanovićevu argumentaciju koja se temeljila na prebrojavanju pojedinačnih mišljenja i utvrđivanju većinskog gledišta (»broj je pojedinaca dakle irelevantan, važna su konstruktivna mišljenja jedne i druge strane«). Na sastanku u Novom Sadu, može se zaključiti iz članka »Uoči sprovođenja Novosadskih zaključaka«, sudjelovale su dvije strane – hrvatska i srpska, a ne skupina pojedinaca. Ističe se da do zajedničkog rješenja te dvije strane mogu jedino doći »sporazumno, paritetno, po prirodnom pravu, bez nametanja«, »bez ikakva majoriziranja ili nametanja«. Ključna je Jonkeova tvrdnja da

svaki narod ima u socijalističkoj Jugoslaviji pravo, da sam odlučuje o svojem pravopisu i jeziku. Iz činjenice, što je narodni jezik Srba i Hrvata jedan i jedinstven, ne mora još slijediti zaključak da srpski i hrvatski pravopis i književni jezik moraju biti jednaki i identični, pogotovo kada znamo, da se jedan razvio pretežno na bazi narodnog ekavskog govora, a drugi isključivo na bazi ijekavskog govora. (1955b)

menovan je 1958. u Institut za srpskohrvatski jezik. Institut je 1961. osamostaljen, od 1992. ponovno je u sastavu Akademije s novim (starim) imenom – Institut za srpski jezik SANU, v. Ćupić – Tanasić (2007: 11–12).

Odgovarajući na Stevanovićev članak »Novosadski dogovor prema odzivima na nj«, Jonke (1955–1956: 108) objašnjava da mu nije ni drago ni ugodno da o tome piše, no da mu je dužnost »kao učesniku Novosadskog sastanka« da upozori »ne samo na točan tekst, nego i na duh Novosadskih zaključaka, kad se već pojavljuju pogrešna tumačenja«. Rezultat novosadske diskusije u vezi s prilagođavanjem tekstova sažima ovako: zaključeno je da »neke tekstove ne treba “prevoditi”« (umjetničke i znanstvene), a neke treba (»svakidašnji tekstovi«, »novinski, oglasni, uredovni, radio-vijesti, i sl.«). U interpretaciji osme novosadske točke Jonke veliku važnost pridaje riječi *samovoljno*. Hrvatski jezikoslovac uvjeren je da je do različitog i pogrešnog tumačenja došlo zbog toga što je Stevanović u svojem članku propustio pri citiranju osmog novosadskog zaključka navesti riječ *samovoljno*: namjesto »[...] štetnu pojavu samovoljnog “prevođenja” tekstova [...]« napisao je »[...] štetnu pojavu “prevođenja” tekstova [...]«. »Bez riječi “samovoljno” zaista se osuđuje svako prevođenje, a s riječju “samovoljno” samo neko. Tu je dakle Stevanović pogrešno protumačio tekst zato, što je pogrešno citirao Zaključke« (Jonke 1955–1956: 105).

Iz Stevanovićeve perspektive u riječi *samovoljno* nije sva težina spora. Beogradski profesor jest »drugu Jonkeu jako zahvalan« na ukazanu propustu, ali ponavlja da je »protiv “prevođenja” srpskih tekstova na hrvatski i hrvatskih na srpski, jer kad je reč o jednom jeziku onda nema mesta prevođenju, pa ni “prevođenju”«. Prihvaća da je ispuštanjem riječi *samovoljno* smisao »dotičnog zaključka unekoliko izmenjen«, ali je uvjeren da je »suština njegova, i pored toga« ostala ista: treba poštovati originalne tekstove pisaca (Stevanović 1956: 23, 24).

Jonke je i u vezi s tom prijepornom točkom u konačnom odgovoru izrekao nekoliko riječi »da se ne bi činilo« da su Stevanovićevi »argumenti završna riječ o čitavoj stvari«. Ponavlja dakle da tekstove hrvatskih i srpskih književnika »uvijek treba štampati onako, kako su napisani«, ali da su drugo »svakidašnji tekstovi, koje čitamo u novinama, časopisima i slušamo ih na radio-stanicama« – takvi tekstovi »po prirodnom pravu književnog jezika nekoga naroda treba da budu odštampani njegovim tipom književnog jezika«. Ako je tomu tako, onda je pravo i »hrvatskoga čitaoca, da mu njegove novine, časopisi i radio-stanice objavljuju vijesti u njegovu književnom jeziku« (Jonke 1956–1957: 119).

2.3. Jonke i Stevanović sporili su se i u vezi s opravdanošću zahtjeva da se nastavnik prilagođava sredini u kojoj radi. Takav je zahtjev Jonke, po svemu sudeći, prvi put artikulirao u svojem anketnom prilogu riječima da se »nastavnici hrvatskosrpskog jezika, bez obzira na to odakle potječu« trebaju uvijek jezično prilagoditi sredini u kojoj djeluju (1954: 360). O prilagodbi nastavnika pisao je potom u dvama člancima objavljenim u istom broju *Jezika* (veljača 1955), koji su polazište polemičkog spora, odnosno o kojima će Stevanović kritički pisati u *Borbi*, a zatim u *Našem jeziku*. Jonke je u članku kojim je popratio tekst novosadskih zaključaka interpretirajući osmu točku, u kojoj se govori »da treba prekinuti s praksom samovoljnog prevođenja književnih djela«, ustvrdio »da se pisac, koji nije umjetnik stvaralac« treba prilagoditi sredini u kojoj djeluje, a i da je ista misao istaknuta »kao vrlo korisna i za nastavu jezika u školama«. I nastavnici dakle »treba da se prilagode sredini, u kojoj djeluju, i treba da budu nosioci jezične

snošljivosti« (1954–1955a: 69). U kratkom izvještaju o godišnjoj skupštini Hrvatskog filološkog društva održanoj koncem siječnja 1955. Jonke navodi da je u diskusiji naglašeno da je dužnost svih nastavnika da pomognu nastavnicima »hrvatskoga ili srpskoga jezika na srednjim školama« tako što će se služiti u nastavi »pravilnim književnim jezikom ijekavskoga govora bez obzira, iz kojega kraja potječu«.

To zahtijeva ne samo propis školskih vlasti, nego i pravilno shvaćanje novosadskih zaključaka o jeziku i pravopisu po kojem se pojedinac treba da prilagodi sredini, u kojoj djeluje. (1954–1955b)

Ljudevit Jonke, glavni urednik *Jezika*, izdavač kojega je Hrvatsko filološko društvo, bio je obaviješten o pritužbama koje su stizale sa školskog jezičnog terena, što ga je, po svemu sudeći, i potaknulo da u svojim tekstovima ističe zahtjev za jezičnom prilagodbom nastavnika. Ovdje treba napomenuti da je Hrvatsko filološko društvo nekoliko mjeseci nakon svoje skupštine, nakon što je »upozoreno s više strana«, uputilo 11. svibnja 1955. predstavku Savjetu za prosvjetu, nauku i kulturu NR Hrvatske. U predstavi mjerodavnom ministarstvu stoji »da neki učitelji, nastavnici i profesori u osnovnim i srednjim školama NR Hrvatske predaju u razredima predmete ekavskim i beogradskom terminologijom« te Društvo moli Savjet da se »posebnim raspisom na sve osnovne i srednje škole« upozori nastavnike na to da su se »u nastavi dužni držati Boranićeva Pravopisa, ijekavskog govora i naše uobičajene (zagrebačke) terminologije«. Na godišnjoj skupštini Hrvatskoga filološkog društva održanoj koncem siječnja 1956. iznova se problematizira nastava na *ekavskom* u hrvatskim školama. Tada je predstavnik gospićke podružnice HFD-a izvijestio da na tamošnjoj gimnaziji devet profesora iz Beograda predaje »ekavskim govorom«. U diskusiji potaknutoj tim istupom rečeno je da je Upravni odbor HFD-a »već poduzimao korake u tom pogledu; da su, prema novosadskom sporazumu, doduše, ekavski i ijekavski govor ravnopravni, no, "razumije se, tako dugo, dok nisu na štetu jedan drugome"«. Neki su delegati predlagali da se u vezi s tim pitanjem »zauzme načelan stav«, a jedan je profesor

tražio da se ponovo uputi predstavka prosvjetnim vlastima, »u kojoj bi trebalo zatražiti, da nastavnici predaju svoje predmete onim govorom, koji je propisan za pojedinu republiku, t.j. govorom, kojim većina govori u pojedinom kraju«. (Munko 1956)

Gospićki »jezični konflikt« (tako navedeno s navodnicima u *Vjesniku*) jedan je od prvih primjera politizacije jezika u poslijeratnom razdoblju. Novinaru *Vjesnika*, glavnih dnevnih novina u izdanju Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske, zasmetalo je »potezanje tog pitanja« na skupštini, »općenito "pravni" ton diskusije« te je gospićkoj podružnici predbacio – doduše rado vjerujući da u njezinoj intervenciji nije bilo ni »trunke šoviniističkih motiva« – da nije imala »dovoljno širine i takta, i onog elementarnog, jednostavnog političkog instinkta« (Munko 1956). Komentator *Školskih novina*, tjednika za učitelje, nastavnike i profesore NR Hrvatske, sumnja u »ideološku-političku izgrađenost« nastavnika koji postavljaju pitanja poput onih o ekavskom i ijekavskom na skupštini HFD-a. Razumljivo mu je da će nastavnici postupno »primiti književni govor sredine u kojoj žive«, ali protivi se tomu da ih se na to obvezuje administrativnim

putem jer da pitanje ekavskog i ijekavskog može postati »i povod za izazivanje sukoba i trvenja« (Mišić 1956).

Jonke je najopširnije o jezičnoj prilagodbi nastavnika pisao u travanjskom broju *Jezička* objavljenom 1956. odgovarajući na Stevanovićev članak »Novosadski dogovor prema odzivima na nj«. Tada je pobrojio da se o tome, kao važnom elementu za širenje jezične snošljivosti, raspravljalo 1955. i 1956. na godišnjim skupštinama HFD-a, a i da se na Slavističkom sastanku u Ohridu u svibnju 1955. u neslužbenim razgovorima delegata iz četiriju republika u kojima se govori »hrvatskim ili srpskim jezikom« takav zahtjev isticao kao »normalan zahtjev za nastavnike«. ²² Posebno je naglasio da je na godišnjoj skupštini HFD-a u siječnju 1956. i delegat Udruženja za srpskohrvatski jezik i književnost NR Srbije među ostalim rekao da pedagoški nazori zahtijevaju da se nastavnik služi onim govorom kojim govore njegovi učenici, ali »da na nastavnike treba u tom smislu djelovati prijateljskim razgovorom i dogovorom, a ne na osnovi službenih intervencija« (1955–1956: 107). U elaboraciji opravdanosti zahtjeva za jezičnom prilagodbom Jonke se služi formulacijom o prilagođavanju nastavnika »književnom govoru kraja« (106). Premda rabi imenicu *kraj*, konotacije koje su prirodoslovne, te terminološki nepreciznu sintagmu *književni govor*, cilja na to da se nastavnik u školi mora služiti jezičnim standardom federalne jedinice u kojoj radi. Na drugom je mjestu i jasniji – »Stoga je i prirodno i pedagoški važno, da se nastavnik postepeno prilagodi onom govoru i onoj terminologiji, koja je u nekoj republici u općoj upotrebi« (107) – i konkretniji – »Historijska je činjenica, da je u hrvatskim školama ijekavski govor štokavskoga narječja nastavni jezik, što dakako ne isključuje ni mogućnost ni potrebu da se potanko upozna i ekavski govor štokavskog narječja i čitaju ekavski tekstovi« (107).

Stevanović je u svojim polemičkim člancima osporavao utemeljenost zahtjeva za jezičnom prilagodbom nastavnika tumačeći da ona nema nikakva uporišta u novosadskim zaključcima. U članku objavljenom u *Borbi* Stevanović se čudi, ciljajući na Jonkeov izvještaj s godišnje skupštine Hrvatskog filološkog društva, da »negde čak školski propisi danas obavezuju i ekavce na upotrebu samo jekavskog izgovora« (Stevanović 1955a). Srpskom jezikoslovcu nisu prihvatljive tvrdnje koje su se čule »posle sastanka u Novom Sadu« da će »ćirilica "biti žrtvovana"«, ali ni napomena Stjepana Ivšića, jednoga od naknadnih potpisnika novosadskih zaključaka, u kojoj stoji da četvrta točka o ravnopravnosti obaju izgovora »ne smije služiti za propagandu ekavskog izgovora na dosadašnjem ijekavskom području« (Stevanović 1955b: 140). ²³

²² Stevanović u vezi s tim tvrdi da ni tom sastanku »takođe nije pravilno pripisivati isticanje ovog zahteva "kao normalnog"« (1956: 26).

²³ Stevanović u svojim polemičkim člancima cilja na (nikakva »nametanja i nikakva "propaganda"«, 1955a) i citira (»može "služiti za propagandu ekavskog izgovora na dosadašnjem ijekavskom području"«, 1955b: 140) Ivšićevu napomenu, pritom ne pokazujući za nju i za Ivšića ni najmanje razumijevanje, ali ne spominje njegovo ime. Jonke u polemičkim člancima nije spominjao Ivšićevu napomenu, eventualno je na nju ciljao u rečenici: »Drugi opet prigovaraju, da se otišlo predaleko i da je izjavom o jednakosti ijekavskog i ekavskog govora osiguran prodor ekavštine na ijekavsko područje« (1954–1955a: 69). U razgovoru za *Borbu* rekao je da su u prvi mah i neki dobronamjerni ljudi, »nedovoljno informirani, krivo shvatili, kao da je težnja novosadskih razgovora likvidiranje ijekavskog govora kao književnog« (1955c).

Dok je Jonke osmu novosadsku točku toliko rastegnuo eda bi u nju mogao ugurati i zahtjev za jezičnom prilagodbom nastavnika, Stevanović problematiku prilagodbe sužava na odabir književnog izgovora (i pisma), odnosno uporište za odbacivanje takva zahtjeva pronalazi u četvrtoj (i trećoj) točki teksta novosadskih zaključaka. Pravo je svakoga pojedinca da se služi onim pismom i onim izgovorom koje sâm u svakoj prilici odabere (Stevanović 1955a), ravnopravnost ekavskoga i ijekavskog izgovora podrazumijeva »pravo svakog pojedinca da govori i piše onim književnim narečjem koje mu je bliže, odnosno koje u datoj prilici sam želi da uzme« (Stevanović 1955b: 141).

Pozivajući se na transkript rasprave, Stevanović je ustvrdio da nitko na novosadskom skupu nije govorio o zahtjevu za prilagođavanjem nastavnika, pa čak ni sâm Jonke »ako možemo verovati stenografskim beleškama«, pritom je ponovio svoju tvrdnju »da je sasvim pogrešno Novosadskom sastanku pripisivati takav zahtev« (Stevanović 1956: 26).²⁴ U istom članku beogradski profesor navodi da je o zahtjevu za prilagodbom nastavnika »prvi put saznao« iz Jonkeova članka objavljena u *Jeziku* (veljača 1955). Činjenica jest da zagrebački profesor o prilagodbi nastavnika nije govorio u Novom Sadu, ako se pouzdajemo u objavljeni transkript rasprave, no o tome je pisao ranije u *Letopisu Matice srpske* (svibanj 1954). Bilo kako bilo, Stevanović je uvjeren da bi zahtjev za prilagodbom nastavnika – i da je bilo o njemu na trodnevnom skupu riječi – bio ocijenjen negativno s obzirom na to da je na njemu osuđivano ijekaviziranje ekavskih tekstova u ijekavskim sredinama (1956: 26).

Završna je Stevanovićeva riječ u vezi sa zahtjevom »za prilagođavanjem književnog izgovora nastavnika sredini u kojoj deluje«:

I ravnopravnost oba književna izgovora koju su učesnici Novosadskog sastanka preporučili (u 4. tački svojih Zaključaka) ja tumačim tako, da svako i u pismu i u govoru može upotrebljavati ijekavski ili ekavski književni izgovor, već prema tome na koji od njih je navikao, odnosno koji od njih bolje poznaje ili jednostavno – koji mu se više dopada. (1956: 27)

Jonke u članku kojim je okončan polemički niz ponavlja da nastavnik jezičnom prilagodbom sredini u kojoj radi primjenjuje »princip jezične snošljivosti«, da svojim primjerom pokazuje da nije »nepopustljiv u jezičnim pitanjima« te da tako i odgojno djeluje na učenike »razvijajući u njima jezičnu snošljivost i ljubav prema svemu u hrvatskom ili srpskom jeziku«. Osvrćući se na Stevanovićev iskaz da su mnogi ijekavci »dugim službovanjem u ekavskoj sredini, prirodno je, prešli na njen izgovor«, među njima i on sâm, Jonke (1956–1957: 120) zaključuje da će (Stevanović) dopustiti »i prijelaz na ijekavštinu ekavcu, kada se on nađe u ijekavskoj sredini«, jer da bi drugačiji zaključak

²⁴ Jonke je ustvrdio, za što nema potvrde u transkriptu rasprave objavljene u *Letopisu Matice srpske*, da je o potrebi prilagođavanja nastavnika »govorio na Novosadskom sastanku kao o važnom elementu širenja jezične snošljivosti« (1955–1956: 106–107). Govorio je ondje o potrebi prilagođavanja »prevodilaca i pisaca prosječnih, nebeletrističkih«, v. LMS (1955: 105), v. ovdje odjeljak 1.6. Ne spominjući izravno Jonkea, Stevanović (1955b: 147) piše o tome da su sudionici skupa mogli »čak i ono što je iznošeno u privatnom razgovoru za trajanja odmora između radnih sastanaka, u vreme obeda za stolom, ili u šetnji na ulici, pomješati sa izlaganjem u diskusiji«.

bio »ili nelogičan ili nepravedan«, a sve to proizlazi iz »činjenice, da je pravo naroda uvijek iznad prava pojedinca«.

3. Zaključno

Jonke je u polemičkom sučeljavanju branio jezični teren hrvatske federalne jedinice, na području koje bi se i nakon Novog Sada trebao rabiti u osnovi onakav književni jezik kakav je bio i prije donesenih novosadskih zaključaka, a Stevanović se zauzimao za jedinstveni srpskohrvatski (hrvatskosrpski) književni jezik i protivio se podjeli toga »našeg jezika na nekakva područja« (1955b: 141). Da bi obranio zahtjev za jezičnom prilagodbom nastavnika, Jonke je tvrdio, budući da o tome nema ni slova u tekstu zaključaka, da je prilagođavanje »zaista u duhu Novosadskih zaključaka« (1955–1956: 108). Tada je samo taj *duh* mogao priskrbiti legitimitet zahtjevu za prilagođavanjem nastavnika, odnosno prikazati ga kao »pravilno shvaćanje novosadskih zaključaka o jeziku i pravopisu« (1954–1955b). U vezi s nazivom jezika Jonke je bio bliži slovu drugog zaključka negoli njegov oponent, no u poslijenovosadskom razdoblju *srpskohrvatski* (*hrvatskosrpski*), što je zagovarao Stevanović, gotovo će u potpunosti iz javne uporabe potisnuti konkurentne lingvonime. U hrvatskim školama *hrvatskosrpski* u imenu predmeta istisnut će *hrvatski ili srpski*, a s početkom 1960-ih *Jezik*, časopis za kulturu *hrvatskoga* književnog jezika, postaje »u skladu s novosadskim zaključcima o hrvatskosrpskom jeziku i pravopisu« (Jonke 1961–1962) časopis za kulturu *hrvatskosrpskoga* književnog jezika.²⁵

Novosadski dogovor postao je, kao što pokazuje polemički spor između Jonkea i Stevanovića, izvorište nesporazuma i različitih interpretacija, no u njemu je traženo čvrsto uporište za rješavanje *jezičnih slučajeva*. U proljeće 1957. Jonke i uredništvo časopisa *Jezik* protestiraju protiv administrativne zabrane »pravilnih narodnih riječi« na »Radio-stanici Zagreb« jer da to »nije u skladu s Novosadskim zaključcima«. Jonke je naime intervenirao kod direktora govornog programa nakon što je bio obaviješten da je na Radio Zagrebu »izdana naredba lektorima« da »brišu riječi *tisuća, skladba, skladatelj, siječanj, veljača, ožujak* i t. d. i zamjenjuju ih riječima *hiljada, kompozicija, kompozitor, januar, februar, mart* i t. d.«. Direktor je naime objasnio da »administrativno zabranjivanje upotrebe pravilnih narodnih riječi nije u skladu s Novosadskim zaključcima o jeziku«, tj. da nije u skladu s njihovom osmom točkom, a potom je »ta zabrana dignuta« (Uredništvo 1956–1957, Jonke 1971 [1957]).²⁶ Godinu dana nakon toga trojica urednika

²⁵ Podnaslov časopisa, tj. naziv jezika promijenjen je, ili kako to Jonke (1961–1962) formulira – »proširen je naziv hrvatskoga jezika u hrvatskosrpski jezik« – prema zaključku Hrvatskoga filološkog društva, »a u skladu s novosadskim zaključcima o hrvatskosrpskom jeziku i pravopisu«. U obrazloženju te promjene navedeno je da se sada »i na hrvatskoj i na srpskoj strani služe dvostrukim nazivom jezika«, pa se tako »od najnovijeg vremena i Institut za srpski jezik Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu prozvao Institutom za srpskohrvatski jezik«.

²⁶ Jonke je u redakcijskom članku u *Jeziku* i u pismu poslanome *Borbi* uzeo u zaštitu uredništvo *Krugova*, koje je u *Borbi* i u *Književnim novinama* bilo optuženo za šovinizam zbog članka »Radio stanica – čuvar

časopisa *Jezik* Hamm, Hraste i Jonke na poticaj svojih čitatelja propituju je li »zaista u duhu novosadskih zaključaka« to što Radio Zagreb i Radio Beograd najslušanije vijesti uvijek daju »u ekavskom književnom izgovoru«. Zagrebački profesori, sudionici sastanka u Novom Sadu, koji su, kako sami pišu, »najzainteresiraniji za pravilno provođenje novosadskih zaključaka«, uvjereni su da je takva radijska praksa protivna njihovom duhu, odnosno da ona daje za pravo onima koji tvrde da je novosadskim razgovorima bio jedini cilj da se »i na Hrvatsku protegne ekavski govor« (Hamm – Hraste – Jonke 1957–1958: 103, 105).

U poslijenovosadskom razdoblju sve do sredine 1960-ih u hrvatskoj je filologiji dominantan stav, koji se ponajbolje može iščitati iz tekstova Ljudevita Jonkea, da je dogovorom u Novom Sadu stvoren ipak prihvatljiv, bolje rečeno, rastezljiv jezičnopolitički okvir. Prvi hrvatski jezikoslovac na području suvremenoga književnog jezika u tom se razdoblju služio tekstom novosadskih zaključaka, a po potrebi je i zazivao njegov duh, da bi obavljao defenzivne zadaće obrane *ijekavice* i *zagrebačke terminologije*, *hrvatske varijante* na području hrvatske federalne jedinice, odnosno upućivao ofenzivne prigovore zbog *nametanja u jezičnim pitanjima*. U drugoj polovici 1960-ih postupno je i temeljito uzdrmana novosadska jezičnopolitička platforma u čemu je aktivno sudjelovao i Ljudevit Jonke.

Literatura

- Barac, Antun. 1954. »Jedan narod treba jednu književnost da ima«. *Letopis Matice srpske* 373, 2: 105–109.
- Ćupić, Drago – Sreto Tanasić. 2007. Šezdeset godina Instituta za srpski jezik SANU. U: *Šezdeset godina Instituta za srpski jezik SANU: Zbornik radova*: 11–18. Glavni ur. Sreto Tanasić. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Hamm, Josip – Mate Hraste – Ljudevit Jonke. 1957–1958. Zajedničke emisije naših radio-stanica. *Jezik* VI, 4: 103–105.
- Hraste, Mate. 1954. Nakon sastanka u Novom Sadu. *Narodni list* 2948 (19. 12. 1954): [4].
- Hraste, Mate. 1954–1955a. O nazivu našega jezika. *Jezik* III, 4: 107–110.
- Hraste, Mate. 1954–1955b. Vitomir Ujčić–Tugomil Ujčić: Hrvatskosrpski književni jezik i pravopis. Prilog savremenoj diskusiji o jeziku. Naklada Istarske knjižare »Matko Laginja«. Pula, 1955., 44 strane. *Jezik* III, 5: 155–157.
- Jonke, Ljudevit. 1954. Razumijevanje i snošljivost i u jezičnim pitanjima. *Letopis Matice srpske* 373, 5: 357–362.

našeg jezika«. U knjizi *Hrvatski jezik u 19. i 20. stoljeću* pretisnuto je pismo upućeno *Borbi* 17. travnja 1957, ali »neobjavljeno bez obrazloženja«, v. Jonke (1971: 293).

- Jonke, Ljudevit. 1954–1955a. Novosadski sastanak i anketa *Letopisa Matice srpske*. *Jezik* III, 3: 67–69.
- Jonke, Ljudevit. 1954–1955b. Godišnja skupština Hrvatskog filološkog društva. *Jezik* III, 3: 96.
- Jonke, Ljudevit. 1955–1956. Nekoliko riječi o odjecima Novosadskog sastanka. *Jezik* IV, 4, 104–108.
- Jonke, Ljudevit. 1955a. Kamo ide naš književni jezik. *Narodni list* 2959/60 (1. i 2. 1. 1955): 3.
- Jonke, Ljudevit. 1955b. Uoči provođenja Novosadskih zaključaka. *Borba* (Zagreb), 101 (30. 4. 1955): 4.
- Jonke, Ljudevit. 1955c. Prišlo se pripremnim radovima na rečniku srpskohrvatskog jezika. Razgovarao N. F. *Borba* (Beograd), 51 (2. 3. 1955): 6.
- Jonke, Ljudevit. 1956–1957. Još o odjecima i o pisanju futura I. *Jezik* V, 4: 118–122.
- Jonke, Ljudevit. 1961–1962. Promjena u nazivu časopisa. *Jezik* IX, 1: 32.
- Jonke, Ljudevit. 1971. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Lalić, Radovan. 1955. Povodom novosadskog dogovora o književnom jeziku. *Savremeni* 1: 63–68.
- LMS 1953 = *Letopis Matice srpske*, 1953, god. 129, knj. 372, sv. 3.
- LMS 1955 = *Letopis Matice srpske*, 1955, god. 131, knj. 375, sv. 1.
- Mičanović, Krešimir. 2014. Pravopisne politike. Iz povijesti hrvatskoga pravopisa (1945–1960). U: *Otpor. Subverzivne prakse u hrvatskome jeziku, književnosti i kulturi. Zbornik radova 42. seminara Zagrebačke slavističke škole*: 81–111. Ur. Tvrtko Vuković – Tatjana Pišković. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Zagrebačka slavistička škola.
- Mičanović, Krešimir. 2019. »Jedan narodni jezik i jedan jedinstven književni jezik«. Anketa *Letopisa Matice srpske* i sastanak u Novom Sadu. U: *Zagreb 1924. – 1930. i 1945. – 1967. Društvo, kultura, svakodnevnica. Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem Desničini susreti 2018*: 140–163 Ur. Drago Roksandić. Zagreb: FF press.
- Milisavac, Živan. 1969. Pokušaji izrade zajedničke jugoslovenske terminologije u XIX v. – odraz težnji ka političkom i nacionalnom jedinstvu. *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XII: 101–114.
- Mišić, Josip. 1956. Stručna društva i njihov prilog unapređenju nastave. *Školske novine* 7 (17. 2. 1956): 1.
- Munko, Zlatko. 1956. Nesretni »jat« izaziva smutnje. *Vjesnik* 3411 (19. 2. 1956): 7.
- Naša štampa 1970 = Dvadeset pet godina razvitka jugoslovenske štampe. *Naša štampa* 178 (avg.–sept. 1970): 12–15.

- Pravopis 1960 = *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom*. Izradila Pravopisna komisija. Stilizaciju teksta dali Ljudevit Jonke i Mihailo Stevanović. Zagreb – Novi Sad: Matica hrvatska – Matica srpska, 1960.
- Samardžija, Marko. 1990. *Ljudevit Jonke*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti.
- Samardžija, Marko. 2012. *Hrvatski jezik i pravopis od ujedinjenja do Banovine Hrvatske (1918. – 1941.)*. Zagreb: Školska knjiga.
- Stevanović, Mihailo. 1953a. Karakter razlika u književnom jeziku Srba i Hrvata. *Letopis Matice srpske* 372, 3: 127–141.
- Stevanović, Mihailo. 1953b. Oko naziva našeg jezika. *Naš jezik* IV, 9–10: 316–322.
- Stevanović, Mihailo. 1954. O daljem razvoju književnog jezika kod Srba i Hrvata. *Naša stvarnost* VIII, 9: 20–38.
- Stevanović, Mihailo. 1954–1955. Opet o nazivu našeg jezika. *Jezik* III, 4: 101–107.
- Stevanović, Mihailo. 1955a. Pred pristupanje ostvarenju novosadskih zaključaka. *Borba* (Beograd), 92 (19. 4. 1955): 5.
- Stevanović, Mihailo. 1955b. Novosadski dogovor prema odzivima na nj. *Naš jezik* VI, 5–6: 138–147.
- Stevanović, Mihailo. 1956. Uz članak prof. Lj. Jonkea »Nekoliko riječi o odjecima Novosadskog sastanka«. *Naš jezik* VIII, 1–2: 23–27.
- Ujčić, Vitomir – Tugomil Ujčić. 1955. *Hrvatskosrpski književni jezik i pravopis. Prilog savremenoj diskusiji o jeziku*. Pula: Naklada Istarske knjižare »Matko Laginja«.
- Uredništvo. 1956–1957. Radi objašnjenja. *Jezik* V, 5: 156–157.

»What's the Future of Our Standard Language?«

The Novi Sad Conclusions and the Polemic Between Ljudevit Jonke and Mihailo Stevanović

Novi Sad talks were held in December 1954 and are considered a break point in the shaping of the common, centralist language policy for the four Yugoslav people's republics. The first part of the paper thoroughly examines the text of the Novi Sad conclusions and the second part analyses the polemic between Ljudevit Jonke and Mihailo Stevanović which shows that the two participants of the Novi Sad talks interpreted very differently the conclusions which they helped articulate and endorsed.

Ključne riječi: Ljudevit Jonke, Mihailo Stevanović, Novosadski dogovor

Keywords: Ljudevit Jonke, Mihailo Stevanović, Novi Sad Agreement

Krešimir Bagić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
ff.dubrava@gmail.com

Pregledni rad
Primljen: 23. XII. 2019.
Prihvaćen: 3. II. 2020.

Polemika Ljudevita Jonkea i Ranka Marinkovića (1954–1955)

Potkraj 1954. Ljudevit Jonke objavio je u časopisu *Jezik* članak u kojemu je upozorio na velik broj pravopisnih i gramatičkih propusta u prvom izdanju zbirke pripovijedaka *Ruke* (1953) Ranka Marinkovića. Uslijedila je, na početku 1955, polemika između pisca i jezikoslovca na stranicama *Vjesnika u srijedu*. Jonke je inzistirao na važnosti »čistoće jezičnog izraza« u književnosti, a Marinković je na prigovore odgovarao koserijama koje su artistički osporavale Jonkeovu književnu kompetenciju. Ta je polemika iznova pokrenula pitanja o statusu jezika književnosti, oblicima polemičke argumentacije i prirodi polemike.

Jezik je česta tema hrvatskih književnih polemika. Pisci, jezikoslovci, novinari i zainteresirani namjernici obično se spore o nedotjeranu jeziku književnoga djela, neizrađenu stilu kojega pisca, o odnosima standarda i beletrističkih idioma, karakteru literarne kreativnosti, ulozi književnosti u oblikovanju i unapređivanju jezične kulture i sl.¹ O važnosti te teme zorno svjedoči podatak da se spisima o grafiji otvaraju oba postojeća pregleda hrvatske polemike. U antologiji *Protivnici, rugači i zabavljači (polemike i pamfleti)* K. Mujičića kao prvi spis pisan hrvatskim jezikom uvršten je članak S. Vraza »Naš pravopis i Zora dalmatinska« (1847),² a nedovršena desetosveščana hrestomatija *Polemike u hrvatskoj književnosti* I. Krtalića počinje *Kratkom osnovom horvatsko-slavenskoga pravopisa* (1830) Lj. Gaja. Već samo spominjanje ta dva spisa upućuje na ambivalentnost pojma polemika i nužnost njegova preciznijeg određenja. Dok je Vrazov članak izrazito borben i angažiran, eksplicitno polemičan, Gajevoj je knjizi namjera bila reformirati hrvatsku latiničnu grafiju – polemičnost joj je pripisana izvana, ona je implicitna, ne tiče se autorove namjere, nego konteksta i karaktera dijela recepcije tog djela.³

¹ O jeziku književnog djela osobito se često govori u kritici. Kada kritičar naiđe na nedotjeran, »rdav« jezik, estetička se ocjena učas preobrazila u polemički napad. Na kritičkim opaskama o jeziku kojeg djela ili pisca inzistirali su među ostalim A. G. Matoš, A. B. Šimić, S. Šimić, T. Ladan i dr.

² Mujičićeva se antologija inače otvara dvama prijevodima s latinskog: »Posvetnom poslanicom« (1562) Matije Vlačića Ilirika i »Razlozima odluke o putovanju« (1616) Marka Antuna de Dominisa.

³ Iako je ovdje u središtu zanimanja jezik književnosti kao predmet polemičkih okršaja, treba reći da su jezična pitanja – kako je i očekivano – ponajprije predmet sporenja među jezikoslovcima. Hrvatski su jezični stručnjaci u zadnjih stoljeće i pol najviše polemizirali o standardizaciji, slovomisu i pravopisu, jezičnom purizmu, odnosima standarda i dijalekata, razlikama između hrvatskoga i srpskoga, nazivu jezika, jezičnoj politici i sl. Kao izrazitiji polemičari profilirali su se A. Veber Tkalčević, F. Kurelac, S. Ivšić, J. Dujmušić,

Polemika je sukob mišljenja o kakvu svjetonazornom, umjetničkom, znanstvenom, političkom ili etičkom pitanju. Njezina su glavna obilježja antitetička retorika, diskvalifikacijska argumentacija i performativnost. Polemička se misao može artikulirati u različitim vrstama tekstova, osobito novinskih, među ostalim u kritici, eseju, komentaru, feljtonu, humoresci, koseriji. Iako se formalno ostvaruje kao dijalog, polemika ga izigrava – ona je dijalog sugovornika koji se zapravo međusobno ne slušaju niti se žele čuti (Felman 1979: 191), »dijalog gluhih« (Kerbrat-Orecchioni 1980: 27), dijalog dviju monoloških svijesti (Bagić 1999: 20). Važno je istaknuti da svaka polemička poruka ima dva primatelja – protivnika i javnost. Protivnik se nastoji pobiti, pobijediti, nerijetko i poniziti, a javnost pridobiti na svoju stranu. Stoga se konativna funkcija jezika, tj. usmjerenost na primatelja poruke, račva na dvije oprečne diskurzivne operacije: osporavanje protivnika s jedne i zavođenje čitatelja (kojemu se implicitno pripisuje uloga suca) s druge strane. Polemičko sučeljavanje mišljenja, pozicija i karaktera temelji se na figurama poput antiteze, paradoksa ili oksimorona. Kada im se još pridodaju reski humor, ironija i sarkazam, ludičke parafraze i ratničke metafore, polemika se pretvara u spektakularni diskurz koji čitatelju obećava užitek predočiv i kao stanovit »oblik perverzije« (Roux 2013). Ono što polemiku razlikuje od ostalih vrsta iskaza njezina je performativnost – ona je »čin, a ne jednostavno *diskurz*; njezino *reći* ponajprije znači *činiti*« (Felman 1979: 182).

1. Jezik *Ruku*, Marinković i korektor

Polemika koja je predmet ovoga rada sučelila je potkraj 1954. i na početku 1955. jezikoslovca Ljudevita Jonkea (1907–1979) i književnika Ranka Marinkovića (1913–2001). Čini ju pet priloga – dva Jonkeova i tri Marinkovićeva. Jonkeovi bi se tekstovi vrsno mogli odrediti kao prikazi ili kritike, dok bi se dva Marinkovićeva teksta mogla okarakterizirati kao koserije, a jedan kao polemička bilješka.

Povod polemici bila je Marinkovićeva zbirka pripovijedaka *Ruke* (1953), koju Jonke prikazuje u prosinačkom broju časopisa *Jezik* za 1954. u članku »Za ravnotežu umjetničkih i gramatičko-pravopisnih elemenata«. Članak je strukturiran kao svojevrsni diskurzivni križanac panegirika i kritički intonirana prikaza jezika teksta. Budući da je u središtu zanimanja polemičnost, uputno je krenuti od drugog dijela članka. Jonke izdvaja i opimjeruje petnaestak vrsta gramatičkih, pravopisnih i tiskarskih pogrešaka. Gramatičke su: upotreba konstrukcije prijedlog *za* s infinitivom (*tu još ima za jesti*), upotreba dviju negacija (*građanin ni ne zna*), upotreba nestandardnih oblika tipa *zaplitati*, *proticanje*, *spliću se* umjesto standardnih *zapletati*, *protjecanje*, *spleću se*, upotreba nepravilnog genitiva množine imenice *zub* (*iza svojih zubi* umjesto pravilnog *iza svojih zuba*), upotreba nepravilnih likova pojedinih riječi (*zahrđale*, *dahće*, *istresti ćeš* umje-

sto pravilnih *za'rdale, dašće, istrest ćeš*), upotreba »neknjiževnih« rekacija pojedinih glagola (*smrdjeti po čemu, mirisati po čemu, pljunuti koga* umjesto pravilnih *smrdjeti nečim ili na što, mirisati nečim ili na što, pljunuti na koga*), upotreba akuzativa umjesto nominativa u pasivnoj konstrukciji (*ne smije se više ljubiti ruku* umjesto pravilnoga *ne smije se više ljubiti ruka*). Pravopisni je nered jednako velik što – prema Jonkeu – »djeluje mučno«. Jezikoslovac među ostalim upozorava na pogreške u pisanju suglasnika č i ć (*šapče, čorava, pašće*), pogreške u pisanju refleksa jata (*bezgriješne, ponedjeljak, vrtili se*), pravopisno nebilježenje glasovnih promjena (*podpreglednika, poredka*), pogreške u pisanju velikog i malog slova (*kod Benediktinaca i u samostanu trapista*), oklijevanje oko pisanja intervokalnog *j* (*podijum*, ali *triumf i triumfalno*), sastavljeno pisanje brojeva (*hiljadudevetstodevet*), različito pisanje istih riječi (*magistar, magister*). Posebno ga je zasmatala neodijeljenost govora likova od autorskoga govora u dijaloškim dijelovima Marinkovićeva teksta zbog koje je »čitalac često u nedoumici, gdje prestaje govor, a gdje nastavlja pisac« (Jonke 1954: 42). Marinković u tim slučajevima iza replike lika ili ne rabi nikakvu pravopisnu oznaku ili stavlja zarez, a Jonke inzistira na povlaci kao propisanom i logičnom signalu stanke u tekstu. Popis propusta zaokružen je navođenjem još nekoliko tipova nedosljednosti (*Hollywoodi, nedaleko onog mjesta, kajiš, metci, mastodonske*) i tiskarskih pogrešaka (*da ge se bar malo bojiš, uznemiro se, poznavao sa*).

Jezična ekspertiza Marinkovićeve knjige, potkrijepljena obiljem primjera,⁴ djeluje prijekorno i upozoravajuće. Znakovito je međutim da je Jonke, oblikujući članak, sve učinio da izbjegne ili do krajnjih granica ublaži njegovu polemičku intonaciju. Eufemizacija polemičnosti primjetna je barem na tri razine – u strukturi članka, u izboru formulacije kojom se najavljuje prigovor te u njegovu adresiranju.

Članak se otvara pohvalom Marinkovićevu pripovjedačkom umijeću i njegovoj iznimnoj jezičnoj kreativnosti. Taj se uvod do te mjere oteo kontroli i nabujao da je opsegom nadmašio dio s prigovorima. Nakon izrečene pohvale jezikoslovac piše:

Ipak ne bi bilo pravedno, da prešutim i jednu slabu stranu ove knjige s našeg jezičnog gledišta. Ili jasnije da kažem: s gramatičkog i pravopisnog. [...] ipak u njoj ima toliko pravopisnih i gramatičkih pogrešaka, da to znatno prevršuje mjeru onoga, što bi se moglo nazvati normalnim postotkom štamparskih pogrešaka. (Jonke 1954: 41)

Prigovor koji počinje česticom *ipak*, dvaput ponovljenom, k tomu poslije panegirika, nije polemički prigovor. Prije je u pitanju melankolična konstatacija (gotovo isprika) razočaranog ljubitelja. Umjesto da proziva, prokazuje i stigmatizira, Jonkeova uvodna formulacija modalizira i ublažava prigovor. Vrijedi primijetiti da pritom pravopisne i gramatičke pogreške ubraja u štamparske pogreške, iako zabune oko toga što su štamparske pogreške nije moglo biti. Ta atribucija ponajprije upućuje na Jonkeovu nelagodu.

Naposlijetku jezikoslovac i nije adresirao prigovor piscu. Shvatimo li doslovce njegov prikaz, najlošije je prošao Marijan Lovrić. Taj je gospodin potpisan kao korektor knjige, on je naime bio zadužen za ispravljanje tiskarskih pogrešaka. Jonke ga više puta proziva:

⁴ Gore je naveden tek dio primjera kojima Jonke podupire prigovore o gramatičkim i pravopisnim pogreškama u zbirci *Ruke*.

Zar u takvoj knjizi korektor smije propustiti pogreške u pisanju č i ć? (1954: 41)

Nažalost, korektor se na to nije osvrtao [...] (1954: 42)

U svim je takvim slučajevima, kad god umjetnički izraz ne traži kakvo odstupanje, korektor bio dužan da intervenira. (1954: 42)

Korektor je propustio i slagarske pogreške najtrivijalnijeg tipa. (1954: 42)

Svakako, najveća je odgovornost na korektoru, jer je njemu povjerena briga o gramatičko-pravopisnoj pravilnosti [...] Korektor se nikako ne smije zadovoljiti time, da ispravlja samo slagarske pogreške [...] (1954: 43)

Jonkeu je naravno kristalno jasna podjela posla: pisac piše, a korektor ispravlja tiskarske pogreške, tipfelere ili zatipke.⁵ Pravopisne i gramatičke pogreške već su u djelokrugu lektora, s tim što je načelno pitanje može li se jezik umjetnika riječi popravljati budući da jezična kreativnost nije stvar struke nego imaginacije. Spočitavajući korektoru da nije obavio posao koji nije u njegovoj ovlasti, Jonke pribjegava rijetko viđenom paradoksu: štiti onoga kojega zapravo napada pripisujući njegove propuste drugomu. Pritom izvjesno nije riječ o polemičkom lukavstvu, koje bi napad učinilo atraktivnijim, nego o minimiziranju prigovora i već spomenutoj nelagodi. Da se Jonke htio poslužiti klasičnom polemičkom figurom, postupio bi kao A. G. Matoš, koji je na silna uvjeravanja da su jezični propusti u romanu *Za materinsku riječ* K. Š. Gjalskoga tiskarske pogreške sarkastično uzvratio: »Ako su svi atentati na jezik i sintaksu u romanu štamparski laspusi, *Za materinsku riječ* je ogromna štamparska greška, najveća poslije Gutenbergga« (Matoš 1973: 47).

2. Jonkeova priručna estetika

Budući da će literarna kompetencija filologa postati jedna od implicitnih tema polemike, vratit ću se prvom dijelu Jonkeova članka. U iskrenu divljenju Marinkovićevoj umjetnosti moguće je rekonstruirati jezikoslovčeve estetičke nazore, tj. pojedine kategorije na kojima se zasniva njegovo shvaćanje književnosti i govor o njoj. Jezik je za njega »građa umjetničkog djela«, o njemu valja »govoriti analitički, jer tek poslije izvršene analize sintetički sudovi [...] prestaju biti impresija i postaju saznanje« (Jonke 1954: 38), riječi su u književnosti »umjetnički raspoređene« (1954: 39) i tamo žive »neobično intenzivnim životom« (1954: 40). Karakter kritičke analize koju Jonke poduzima dobro oprimjeruje sljedeći ulomak:

Pročitali smo djelo pisca, koji ima i umije što da kaže. A jezikom se zaista služi majstorski. Šta li je sve ostvario na dvadesetak strana pripovijetke »Anđeo«! Pogledajmo njegovu rečenicu na 90. strani: »O, ljudi lopovi, ljudi miševi, ljudi prolaznici, pijetli, jutarnji tramvajli!« Kako li je to zgusnuto, sadržajno, aktualizirano umjesto ubičajenog, automatiziranog

⁵ Za slučaj da su riječi *korektura* i *korektor* u pedesetima imale nešto drukčije značenje provjerio sam njihova određenja u prvom izdanju *Rječnika stranih riječi, izraza i kratica* B. Klaića iz 1951. No određenja su jednaka kao i u kasnijim izdanjima: *korektura* je »ispravljanje pogrešaka, primijećenih na otisku tiskarskog sloga«, a *korektor* »ispravljač; osoba, koja se bavi korekturom« (Klaić 1951: 385).

načina pripovijedanja, koji bi mogao biti ovakav: »O, dođite već jednom, ljudi lopovi, pojavite se već jednom, ljudi prolaznici, zapjevajte već, rani pijetli, zadržajte, jutarnji tramvaji, čeznem za vašim likom i glasom, ne mogu bez vas!« [...] ta spomenuta, aktualizirana rečenica: »O, ljudi lopovi...« ne samo što nam govori više [...], nego nas i potresa, povlači za sobom, unosi u središte zbivanja, djeluje poetski. (Jonke 1954: 38)

Nastojeći upozoriti na jedinstvenost pripovjedačeva rada u jeziku, Jonke poseže za binarnom oprekom pa suprotstavlja aktualizirano pripovijedanje automatiziranim porabama jezika. Da bi što zornije pokazao razliku između ta dva govorna modusa, on pribjegava stilističkoj tehnici preoblike teksta koja suočava »literarnu« rečenicu i njezinu potencijalnu parafrazu, oblikovanu tako da nalikuje konvencionalnoj, »automatiziranoj« rečenici. Takvim se interpretacijskim postupkom naglašava piščeva kreativnost; štoviše pokazuje se da jezik nije samo »građa umjetničkog djela« nego i prostor kreacije, gdje kad i samodostatna umjetnička tema. Ipak ne treba precjenjivati hermeneutičke dosege tehnike preoblike teksta. Riječ je o kružnom postupku kojim se ono manje poznato pojašnjava onim više poznatim. Preoblika teksta više će koristiti lingvistu u osvještavanju iskaznih mogućnosti jezika nego književnom interpretu u semantizaciji i razumijevanju književnoga svijeta. Opravdano se je naime zapitati: što pokriva i što otkriva, o čemu nas izvješćuje i kako u analizi teksta pomaže parafraza? Jer: beletristički idiomi nisu svedivi na izvanknjiževne kao što ni literarni svijet nije svediv na zbiljski. Književnost je jezik koji sam sebe ističe. Jezične jedinice bivaju dovedene u kompleksne odnose koje tekst pretvaraju u jezični događaj. Ti odnosi nisu samo gramatički, oni su ničim zamjenjivi elementi konceptualizacije književnoga svijeta.

Ljudevit Jonke pristupa književnosti ponajprije kao jezikoslovac, promatra ju kao nesvakidašnju govornu kreaciju, kao prostor uzornih poraba jezika, kao diskurz u kojemu će čitatelji nalaziti rješenja kojima će moći oplemeniti vlastite govorne prakse.⁶

⁶ Jonke je u više navrata pisao o jeziku književnosti kao o uzornoj praksi koju trebaju slijediti svi korisnici jezika. U tom je smislu najpoznatiji članak »Piši onako kako dobri pisci pišu!«, tiskan 3. 11. 1961. u *Telegramu*. Iako na prvi pogled krilatica iz tog naslova djeluje pragmatično i gotovo samorazumljivo, ona otvara brojna pitanja koja se tiču karaktera beletrističkog stila i funkcionalne raslojenosti jezika. O njezinoj aporičnosti v. Bagić (2004). Istu je ideju opširnije eksplicirao u članku »Problem norme u hrvatskosrpskom književnom jeziku« u *Telegramu* 19. 11. 1965:

Po mojem mišljenju i danas je, a i ubuduće će još dugo biti najtipičniji reprezentant sadašnjeg razvojnog trenutka naše izražajne kulture upravo jezik naše lijepe književnosti, književni jezik u užem smislu riječi. Naši pripovjedači, dramski pisci i pjesnici, isključujući ekstremne eksperimentalne književnike tipa Momčila Nastasijevića i sl., i danas su nam najbolje ogledalo suvremenog stanja našega književnog jezika jer ulažu posebnu i izražajnu brigu za svoj jezični izraz, a jezik naše štampe, radija, televizije i filma tako je klišeiziran, štur i bez pravog stvaralačkog elementa da ne samo što ne može da posluži kao baza, nego ne može da posluži ni kao ferment buduće stvaralačke linije našega književnog jezika. Ivo Andrić, Dobrica Ćosić, Mihailo Lalić na jednoj strani, Miroslav Krleža, Dobriša Cesarić, Dragutin Tadijanović, Slavko Kolar, Marijan Matković, Ranko Marinković, Mirko Božić na drugoj strani, a i mnogi ovdje nespomenuti, kao književnici već po svojem pozivu intenzivno žive s jezikom kao građom svojeg djela, u neposrednoj su vezi i sa gradskim i sa seoskim izvorom i biraju iz njih s razvijenim jezičnim osjećajem i sa stvaralačkom sposobnošću tako da nam u svojim najboljim predstavnicima i trenucima zaista služe kao najpogodnija osnova i kao pravi uzor u koji treba da se ugledaju i drugi specijalni ogranci književnog jezika, kojima ipak nećemo odreći pravo na njihove specifičnosti i specijalnosti.

Njegova priručna estetika nije predviđena za istančanije interpretacijske prodore. U pohvali Marinkovićevim *Rukama* vidljivo je da se ne osjeća udobno u ulozi tumača književnoga djela. Jonke naime kao interpretacijske uvide nudi općenite i poetične tvrdnje i citate. On primjerice tvrdi da pridjev *bijeli* »oživljuje i sadržajno i intenzivno u neobičnoj punini« (1954: 39), da riječ u Marinkovićevim pripovijetkama »živi neobično intenzivnim životom« i »postiče intenzivno djelovanje na čitaoca«, da je »sve [...] pred čitaocem konkretno, jasno i na dlanu, premda nije ni jednostavno ni beznačajno« (1954: 40) i sl. K tomu vrednovanje djela obavlja brojnim formulama divljenja i strahopoštovanja, retoričkim pitanjima i uskličnim rečenicama, npr.:

To nije samo pripovijedanje, to je poezija... (1954: 39)

Milina je čitati Marinkovićeve rečenice. Svaka donosi nešto novo, živo, lijepo rečeno, bez nepotrebnog ponavljanja. (1954: 40)

A kako on umije unijeti zanos u svoje pripovijedanje... (1954: 40)

Pogledajte: sunce bije iz vode! Može li se to reći jače? (1954: 41)

U zadnjemu primjeru spojeni su retoričko pitanje i usklik, s tim da i retoričko pitanje ima značenje usklika. Čini se da Jonke računa na čitatelja koji je jednako zatravljen tekstem koliko i on, dapače na čitatelja kojemu će – kao i njemu – biti sve jasno pa će mu umjesto analize dovoljno biti ponoviti birane dijelove teksta.

3. Kozerija o filologu i piscu

Ipak, unatoč nepolemičnoj intonaciji, opisanim oblicima ublažavanja prigovora i višestruko iskazanom poštovanju prema autoru knjige pripovijedaka *Ruke*, Jonkeov je članak posjedovao polemičku iskru koja se morala razgorjeti. Ranko Marinković oglasio se 9. veljače 1955. Na članak u *Jeziku*, filološkom časopisu koji se tiska u nekoliko stotina primjeraka, Marinković reagira u *Vjesniku u srijedu*, tjedniku koji tada doseže naklade do vrtoglavih 300000 primjeraka. U tekstu »Kako se postaje volom« on ne odgovara na prigovore niti se izravno referira na Jonkeov članak. Taj tekst je ludičan, literariziran i dijaloški organiziran. U njemu se na humoran način problematizira odnos između filologa i književnika s ciljem da se pokaže da filolog temeljito ne razumije književnost, pa čak ni funkcioniranje njezina jezika.

Kompozicija teksta je trodijelna. U prvom dijelu slučajno se na ulici susreću Ranko Marinković i Ljudevit Jonke. Pisac je predstavljen kao lice koje se sudara sa svojom sjenom koja za njim klipše u istom retku, a filolog kao prometni policajac koji prethodnu

Preko naših književnika i njihovih umjetničkih ostvarenja govori nam i naše selo i naš grad i najviši uspon i stadij našega književnog jezika, koji je danas pretežno urbaniziran; naši književnici, i hrvatski i srpski, preuzimaju tradiciju i oblikuju našu današnjicu u svojem jezičnom izražaju i pripremaju zdravu i skladnu osnovu za našu sutrašnjicu: oni su garancija za organičan razvoj našega književnog jezika, jer su oni umjetnici riječi, a ne preuzimači i često imitatori kao naši ljudi od štampe, radija i televizije, kojima je i zadatak drugi i drugačiji, ali im u našoj stvarnosti u velikoj mjeri nedostaje osjećaj i razumijevanje za pravilnost i čistoću jezičnog izraza. (prema Jonke 2005: 413)

dvojicu gromkim glasom opominje slijedeći principe *Zvuka i pokreta u jeziku* Petra Guberine. Tako konstruirana scena očita je aluzija na Jonkeov prigovor da neodijeljenost govora lika i autorskog govora otežava čitanje. Inscenirajući razgovor pisca i filologa, Marinković hotimice ponavlja neka od rješenja na kojima mu je Jonke prigovorio. Primjerice već na početku stavlja zarez na mjesto koje slijedi govornu logiku, a ne pravopisnu normu (*Samo, ne vidi se kuda, želite proći*). Primjedbu da intervokalno *j* katkad piše a katkad ne Marinković relativizira upotrebom riječi *podium*, u obliku različitim od oblika korištenog u *Rukama*. Poruka je jasna: ako je dopuštena upotreba različitih oblika, onda se ta različitost može pojaviti i u istom tekstu. Govor likova, uopće razgovorni jezik očito je Marinkoviću pružao najviše mogućnosti da replicira Jonkeu i da mu ospori legitimitet arbitra u književnim stvarima.

U drugom dijelu teksta tematizira se pisanje brojeva, i to kao mogući primjer pripovjedne stilizacije govornog (živog) jezika. Navodim ga u cijelosti:

- Hiljadudevetstodevet.
- Kako molim?
- Hiljadudevetstodevet.
- Zašto?
- Ha, tako... hiljadudevetstodevet.
- Nije istina. To se mora pisati ovako, rastavljeno: hiljadu devet stotina i devet.
- Ali ja ne pišem, ja govorim!
- Kako ne pišete, kad ja to čitam u knjizi?
- Može biti. Samo to što piše nisam napisao ja, nego autor.
- Onda recite autoru neka drugi put napiše rastavljeno.
- Hoću, profesore. Ali on će to i sam učiniti, kad bude opisivao vas, a ne mene.
- A tko ste vi, da imate pravo prezirati pravopis?
- Ja? Ja sam luđak. Zato i govorim neprestano hiljadudevetstodevet bez ikakva pametna razloga. Da sam normalan kao vi, govorio bih kao novčana uputnica: jedna tisuća devet stotina i devet, i to samo u slučaju prijekne potrebe. (Marinković 1955a: 145)

Marinkovićeva je namjera jasna – posve suprotstaviti filologa i pisca. Filolog je prikazan kao čovjek koji, slijedeći pravila struke, zahtijeva da se govori onako kako to nitko ne čini, pripisuje mu se da ne uspostavlja vezu između jezičnog podatka i cjeline, da ne uvažava govorni kontekst i slijepo inzistira na standardu, a implicira da književnost ne razumije počevši od razlike između lika i autora i njima pripadajućih idioma. Nasuprot filologu pisac je prikazan kao simpatični ekstrovert i nepredvidivi »luđak«.

U trećem dijelu Marinkovićeve kozerije, koji bi se mogao prigodno nasloviti »Hvatanje zarez«, razgovaraju prsti filologa i zarez. Artificijelna se dijaloška invektiva ponajviše referira na pisanje crte iza dijaloške replike, a ne zarez, kako to često u *Rukama* čini Marinković. Pisac iznova ironizira prigovor ponavljajući prigovoreno rješenje, štoviše pravopisna organizacija iskaza ovisi o tome tko mu je naslovljenik – iza replike filologovih prstiju koji gnječe zarez stoji crta, a iza replike pripisane zrezu koji brani svoju poziciju stoji zarez.

Kao epilog tekstu Ranko Marinković citira ulomak iz Nietzscheova *Sumraka idola* u kojemu taj mislilac piše da je zadaća svakog višeg školstva »napraviti od čovjeka

stroj« tako što će se čovjek dosađivati i izgraditi osjećaj dužnosti, a u svemu tome uzor će mu biti »filolog, koji uči kako se postaje volom«. Riječ je dakako o klasičnom polemičkom citatu koji manje argumentira, a više služi kao oružje. Polemičarevo pozivanje na autoritete u pravilu sugerira da on o stvarima misli navlas isto kao iznimni mislioci.

Reakcija Ranka Marinkovića na Jonkeov prikaz reakcija je spretnog i domišljatog pisca, istinskog polemičara koji u svakoj prilici uspijeva naći mogućnost da bude u ofenzivnom položaju. On se ne brani, nego ismijava protivnika. On ne odgovara na većinu primjedbi (naprotiv prešućuje ih), nego se artistički ruga prigovorima o pravopisnom označavanju mjesta na kojemu se dodiruju govor lika i autorski govor, o sastavljenom i rastavljenom pisanju brojeva te o dopustivim mjestima zareza u proznome tekstu. Štoviše te prigovore prokazuje tako što konstruira diskurzne situacije u kojima oni prestaju biti relevantni.

Tekst Ranka Marinkovića polemička je kozerija koja karikira protivnikove stavove nastojeći pridobiti naklonost čitatelja neusiljenim i zabavnim pripovijedanjem. Samo da podsjetim: kozerija je rođena u francuskim književnim salonima 17. i 18. stoljeća kao oblik rasprave koji nije zahtijevao posebna pravila, disciplinu i raspravljajući ton (Gorp et al. 2005), da bi se od 19. stoljeća etablirala kao novinarsko-književna vrsta koja »na zanimljiv, zabavan i (katkad) šaljiv način priča o aktualnim događajima, pojavama i ličnostima« (Silić 2006: 80). Kozeriju karakteriziraju osobni pristup autora, duhovitost, ekspresivan rječnik, hiperbolično prikazivanje, humorna, ironična ili parodična intonacija i različiti oblici poigravanja jezikom. U slučaju Marinkovićeve teksta polemički je impuls pretočen u kozeriju koja osobnu povrijeđenost Jonkeovim prigovorima predočava kao arhetipski sukob književnika i filologa.

4. Retoričko pitanje vs. prozopopeja

Polemički su suparnici već u prva dva teksta jasno zauzeli pozicije. One će se u nastavku polemike uglavnom učvršćivati. Tjedan dana nakon što je objavljen Marinkovićeve tekst, u *Vjesnika u srijedu* oglašavaju se i Jonke i Marinković. Jezikoslovac se javlja člankom »Mogu li se ocjenjivati djela živućih književnika?«, a pisac ispod njega piše kratku napomenu »Filolog i ja«.⁷

Ljudevit Jonke čitateljima VUS-a pojašnjava o čemu je zapravo riječ. Napominje među ostalim da je u *Jeziku* prikazao Marinkovićevu proznu knjigu *Ruke* ističući njezine vrline »gotovo u superlativnom tonu«, ali donoseći i »popis glavnih pogrešaka«, da je taj njegov prikaz »tipičan primjer dobronamjerne, konstruktivne kritike u interesu javnog dobra i naše kulture« te da »nema pravog umjetničkog djela bez jezične pravilnosti« (Jonke 1955: 146). Naravno žali se što mu je pisac uzvratio »tako uvredljivim tonom i načinom da to prevršuje svaku mjeru«:

⁷ Može se spekulirati o tome da je redakcija VUS-a Marinkoviću dala na uvid Jonkeov tekst kako bi u istom broju imali reakcije oba sudionika polemike. No budući da se Marinkovićev članak izravno ne referira na Jonkeov, moguće je da bi ga pisac napisao i da nije bilo Jonkeove reakcije.

On nije pristupio samo ordinarnom vrijeđanju mene, nego i čitava staleža, kojemu pripadam, pa čak i učenika [...] Pritom dakako nije ulazio u bit stvari, nego se zadržao na potpuno nebitnim dijelovima moje ocjene, koji su zbog cjelovitosti ipak nužno morali biti u ocjeni navedeni. Prikazao je stvar, kao da se ja brinem samo oko toga, gdje će se staviti zarezi, pa je to izvrgao ruglu [...] (Jonke 1955: 146)

Valja primijetiti da je Jonke na pojašnjavanje konteksta spora, razloge javljanja i karakter Marinkovićeva teksta potrošio gotovo polovicu članka da bi u drugoj polovici ponovio dio prigovora iz *Jezika* i podebljao pitanje iz naslova. Riječ je o prigovorima povrijeđena čovjeka koji se ne osjeća udobno u ulozi polemičara.⁸ Nevjerica je emocija koja, uz povrijeđenost, probija iz Jonkeova napisa. Ona je najprezentnija u nizu retoričkih pitanja pomoću kojih sažima svoje razumijevanje predmeta spora:

Zar treba da tražimo pravilno pisanje samo od učenika, samo od pisaca natpisa, samo od novinara, a zar umjetničko djelo smije izlaziti s takvim obiljem pogrešaka? Tko će na to upozoriti, ako ne časopis za kulturu književnog jezika? A zar se samo s malo napora ne bi i to moglo popraviti? Zar lektori i korektori ne bi mogli ukloniti takve nagrde iz vrijednog umjetničkog teksta?

[...] Koji i kakvi umjetnički razlozi traže, da se piše *šapče, čorav, smiješniji, istresti ćeš?*

[...] Ako se takve metode upotrebljavaju, kakve je upotrebio Marinković, postavlja se pitanje tko će uopće htjeti da prikazuje tekstove živih pisaca. Ako se na kritičara zbog tipične dobronamjerne i konstruktivne kritike saspu tolike uvrede, tko će imati volju da se izvrgava takvim uvredama? (Jonke 1955: 146)

Retoričko je pitanje figura kojom Jonke modalizira svoj odnos prema temi i suparniku. Ono mu omogućuje ritualno iščuđavanje, isticanje vlastitih stavova i dojmova (Bagić 2012: s. v.), na koncu osvještavanje izlišnosti takve polemike i odustajanje od nje.

Ispod Jonkeova članka tiskana je bilješka »Filolog i ja« Ranka Marinkovića. Pisac sarkastično ekvilibrira oko prije citirane Nietzscheove parabole napominjući da vol u njoj nije »nikako Jonke (ili koji drugi filolog)«, štoviše spreman je – veli – da zarad »mira i prijateljstva« »ljubitelji beefsteaka i ostali filolozi samo pišu kredom po zidovima RANKO JE VOL« (Marinković 1955b: 146). U završnim se recima tog kratkog članka još jednom ironično osvrnuo na dotadašnji tijek polemike i upućene mu prigovore:

⁸ Jonke je sudjelovao u više polemičkih okršaja, posebice s jezikoslovcima. Iako se u njima prema suparnicima postavljao oštrije i određenije negoli je to slučaj s Marinkovićem, s vremenom je osvijestio da antagonistička retorika nerijetko zasjenjuje predmet spora. U *Telegramu*, gdje je imao svoju rubriku od 1961. do 1965., u više se navrata odredio spram pojedinih aspekata polemike, npr.:

Neki misle da se u polemici na račun trećih mogu govoriti i šale i nevjerojatne stvari. (Jonke 2005: 57)

U posljednje vrijeme pojavljuju se sve češće na stupcima »Telegrama« članci i polemike o jezičnim pitanjima. To je svakako dobro, jer se i na taj način privikavamo razmišljanju o jeziku, o pojedinim izrazima, konstrukcijama, stilskim varijantama. (Jonke 2005: 155–156)

Najlakše je polemizirati s nekim kad je on odsutan, ali ipak i tada je potrebno operirati s činjenicama u ruci. Inače se ne dolazi ni do kakva pozitivnog rezultata. (Jonke 2005: 381)

Dosadile i dojadile su mi već ove polemike o književnom jeziku koje sam po dužnosti morao voditi nakon Novosadskog sastanka g. 1954. u različnim publikacijama kad god sam vidio da se oštećuju prava hrvatskog književnog jezika. (Jonke 2005: 419)

Jonke mi je konačno objasnio zašto se jedna knjiga, koja je rasprodana za nekoliko mjeseci kao bestseller književnog tržišta – ponovo ne štampa. To je – sada jasno! – zbog toga što u njoj ima, između ostalih pogrešaka i nekoliko »za« s infinitivom. Za krepati! (Marinković 1955b: 146)

Marinković je po običaju ironičan i – efektan. Nakon prijetvornog antifrastričkog uvoda poentira prigovorenim gramatičkom konstrukcijom prijedloga za s infinitivom djelatno pokazujući da se govorni frazem za *krepati* ne može »standardizirati« a da ostane autentičan i zadrži sve nijanse značenja.

Tri tjedna se nitko nije oglašavao. Kada se već činilo da bi zadnja rečenica polemike mogla glasiti »Za krepati!«, u *Vjesniku u srijedu* od 9. ožujka 1955. osvanuo je tekst »Slovnica i Računica« Ranka Marinkovića. Opet je riječ o kozeriji. Ona ovaj put uprizoruje razgovor dviju gospođa – Slovnice i Računice. Taj je razgovor artifičijelan, temelji se na prozopopeji, retoričkom postupku kojim do glasa dopijevaju odsutne i iščezle osobe, nadnaravna bića, životinje, predmeti, pojave i koncepti (Bagić 2012: s. v.). U Marinkovićevoj kozeriji progovaraju dakako koncepti. Prva je gospođa zapravo antropomorfizirana gramatika, a druga antropomorfizirana matematika i nedvojbeno ljubiteljica književnosti. One razgovaraju (a o čemu bi drugom!) o polemici između Jonkea i Marinkovića. Slovnica je pritom dakako Jonkeova, a Računica Marinkovićeva zaštitnica. Dotične su gospođe po mnogo čemu nalik na svoje štice – Slovnica je ozbiljna, odmjerena, pazi na jezik, a Računica je razbarušena, kolokvijalna, sklona humorizaciji situacije. Pisac još jednom koristi prigodu sladostrasno ponoviti prigovore koje drži neodrživima, sažima polemiku, poigrava se sa suparnikom te – kako je ostao sam na poprištu – zapravo slavi pobjedu pred očima općinstva koje zanima kultura, književnost i jezik. Gospa Računica na početku veli svojoj kolegici:

Jeste li vidjeli kako ga je moj dečko udesio? Lijevim crochetom brojkama po zubima – i gotovo! Brojkama, brojkama, gospa! Brojke vola ubijaju! Tak se šajba, no! A ne kao onaj vaš doktor, što pipa riječi! Pa što mu je napisao? »Ćorav, šapće: pašće (pseto) bdijenje – odriješenje! Ima tu što za jesti! Ima tu što za gledati! Istresti ćeš podpreglednika stoosamdeset ni ne sluteći«... Što je to: istresti ćeš stoosamdeset podpreglednika? Bedastoća, gospa, oprostite! (Marinković 1955c: 149)

Marinković je u toj replici na malom prostoru rezimirao Jonkeove prigovore, i to tako da ih je samom intonacijom obezvrijedio, a usput je – tobože nehajno citirajući – ispravio neke od pogrešaka (*ćorav, šapće*).

Njegova zaštitnica Računica oslikava literaturu kao neprilagođenu, nepredvidivu i nekonvencionalnu osobu implicirajući da ju oni koji uredno žive i kojima je na prvom mjestu red u jeziku i svuda oko njega ne mogu ni razumjeti.

Zar je ne vidite? Madame Literatura! Hohštaplerka, drolja, pijandura, nimfomanka, luda budala, cirkusantkinja – jednom riječi: međunarodna propalica! Gledajte je. Ofucala se kao madame Bovary. Hja, kad se bestijalno izživljava s onim svojim fakinima. (Marinković 1955c: 149)

U kozeriji »Slovnica i Računica« Marinković beletrističkim sredstvima podebljava tezu da se filolog muči s književnošću te da prava tema za raspravu nije nekoliko pravopisnih i gramatičkih propusta na koje ga je upozorio Jonke, nego Jonkeova nedostatna

književna kompetencija. Stoga ni u jednom od svoja tri teksta Jonkeu nije čak ni formalno dodijelio ulogu sugovornika, nego ga je »ušutkao« tretirajući ga egzemplarnim zastupnikom mišljenja s kojim nema razloga raspravljati. Marinkovićeva strategija potvrđuje tezu Sh. Felman da je polemika paradoksalna u svojoj biti: svjedoči o slobodi, a ostvaruje se represivnim nasiljem; izum je demokracije, ali umjesto slobode govora ostvaruje se kao ekskluzivni čin ušutkivanja protivnika (1979: 190–191).

5. Polemika i licentia poetica

Što zaključno reći o sukobu između Ljudevita Jonkea i Ranka Marinkovića? Kakvi su bili njegovi učinci? Komu pripisati polemičku pobjedu? Opaža li se gdje trag te polemike u hrvatskoj kulturi?

Konkretan učinak polemike vidljiv je već u drugom izdanju *Ruku*, tiskanom 1956. u Beogradu. Marinković je popravio ili dopustio da mu poprave tekst sljedeći neke od Jonkeovih primjedbi. Usporedbom dvaju izdanja moguće je među ostalim uočiti sljedeće preinake:

šapče staretinar → šapće staretinar
 Čorava ti sreća, moj bato. → Čorava ti sreća, moj bato.
 Ostavili su ga na ulici kao pašće... → Ostavili su ga na ulici kao pašče...
 odriješenje → odrešenje
 bdijenje → bdjenje
 obe ruke → obje ruke
 uvukla use → uvukla u se
 – Kakva sreća, šest-pet! javi se žandar... → – Kakva sreća, šest-pet! – javi se žandar...
 Radoznali građanin ni ne zna... → Radoznali građanin i ne zna...
 da se kod njih ništa ni ne mijenja → da se kod njih ništa i ne mijenja
 da vide ima li tu što za gledati → da vide ima li tu što gledati

Budući da je Jonke toliko puta spomenuo korektora prvog izdanja, spomenimo i korektora, zapravo korektorice drugog izdanja, premda nije odviše izvjesno da je baš ona zaslužna za pravopisnu i gramatičku transformaciju teksta. Gospođa se zove Jovanka Marković. Ipak, nisu ispravljani svi propusti na koje je u *Jeziku* upozorio Ljudevit Jonke. Marinković je bar donekle ostao tvrdoglav ili vjeran sebi i zadržao oblike *košcat*, *bezgriješne* te izraze *hiljadudevestodevet*, *ima za jesti*, *ni ne sluteći* i sl. Bolje bi bilo reći: te je oblike i izraze zadržao još neko vrijeme. I oni su naime ispravljani, ali u izdanju *Ruku* iz 1969. u nakladi zagrebačke Mladosti.⁹ Umjesno se zapitati: zašto je pisac na kraju

⁹ Knjiga je tiskana u tada popularnoj biblioteci »Jelen«. Da budem posve korektan, korektorice tog izdanja bile su Marija Molnar i Vera Barić. Vrijedi napomenuti i sljedeće: tiskano je tridesetak izdanja knjige *Ruke*. U prva dva, zagrebačkom iz 1953. i beogradskom iz 1956, objavljeno je deset pripovijedaka. Od trećeg izdanja, u nakladi beogradske Kulture iz 1962, *Ruke* se »standardiziraju« kao zbirka od osam pripovijedaka. U odnosu na prethodna izdanja ne pojavljuju se priče »Mrtve duše«, »Karneval« i »U znaku vage«, a priča »Samotni život tvoj« prvi put ulazi u sastav knjige. Sva izdanja poslije tog iz 1962. čine sljedeći tekstovi:

odustao od rješenja na kojima je gradio svoje polemičke reakcije, konkretno od kontekstualno motiviranog sastavljenog pisanja brojeva, od zareza koji bi umjesto normativne logike bio u funkciji karakterizacije lika ili pak od povremene upotrebe prijedloga *za* s infinitivom? Ta su rješenja u dvjema kozerijama veoma uvjerljivo obrazložena i pisac bi upravo njihovim zadržavanjem posvjedočio *licentiu poeticu* svoga pripovjedačkog stila.

Polemika Ljudevita Jonkea i Ranka Marinkovića nedvojbeno je bila sraz dviju iznimnih figura hrvatske kulture pedesetih godina 20. stoljeća, ali i dvaju posve različitih karaktera. Oba su se takmaca čvrsto držala onoga u čemu im druga strana nije mogla parirati – Jonke jezičnoga standarda, a Marinković umijeća fabuliranja. Jonkeu nije bilo do disputa, nego do javnog razgovora koji bi pridonio jezičnoj kulturi zajednice, a Marinkoviću nije bilo do dijaloga, nego do literariziranog ironičnog osporavanja suparnikove kompetencije koje ga je štitilo od potencijalno neugodnog razgovora. Većina je Jonkeovih primjedbi bila na mjestu, većina pravopisnih i gramatičkih propusta u knjizi *Ruke* na koje je upozorio nije se mogla braniti umjetničkim razlozima. No Jonke se zatekao usred arene u kojoj je njegova argumentacija osporena polemičkim artizmom koji istovremeno diskvalificira protivnika, odbija raspravu i šarmira publiku. A upravo je taj artizam bio glavni Marinkovićev argument i oružje.¹⁰ Ta je polemika, iz gotovo oprečnih perspektiva, otvorila pitanja o jeziku književnog teksta, zaoštrila pozicije suparnika i ostavila nam u nasljeđe da o tim temama razmišljamo i izvan polemičke arene.

O pobjedniku polemike odlučuje svaki od njezinih pratitelja, i to na temelju ponuđenih stavova obiju strana, simpatija i osobnih preferencija. Poklonici ozbiljnih rasprava u kojima mnogo toga počinje i završava s argumentacijom vjerojatno su se priklonili Jonkeu, dok su poklonici književne imaginacije, briljantnog stila, prigodne ironije i grubog gega vjerojatno odabrali Marinkovića. Svaki izbor ima svoje uvide i svoje slijepe pjege. Polemika izravnije od drugih diskurzivnih praksi upućuje na to da postoje različite vrste »objektivnosti« te da se – kako tvrdi P. Sloterdijk (1992: 351) – »spoznaje ne pojavljuju toliko kao duhovni instrumenti u službi rada i sporazumijevanja nego prije kao oružja« jer »u svojoj sumi ne tvore intelektualnu riznicu, enciklopediju, nego arsenal, skladište municije (inteligentnih projektila)«.

»Samotni život tvoj«, »Suknja«, »Prah«, »Anđeo«, »Koštane zvijezde«, »Benito Floda von Reltih«, »Ruke« i »Zagrljaj«.

¹⁰ Argument je u polemici često posve privatna stvar, tj. argument može postati sve što polemičaru pomaže da bude u nadmoćnom položaju – citat, aforizam, stilska figura, humor, čak šutnja ili falsifikat. Budući da polemički diskurz pripada kontekstu strasti i nasilja, polemizirati – i logički i doslovno – znači falsificirati govor drugoga (v. Kerbrat-Orecchioni 1980). Raspravljajući o polemičkoj argumentaciji Oléron ustvrđuje da su argumenti za one koji ih proizvode, primaju ili reagiraju na njih konglomerati racionalnih veza, činjeničnih i slučajnih referenci, dogmi i dogmatizama, strasti, interesa, računa (1995: 15).

Izvori

- Jonke, Ljudevit. 1954. Za ravnotežu umjetničkih i gramatičko-pravopisnih elemenata. *Jezik III*, 2: 38–43.
- Jonke, Ljudevit. 1955. Mogu li se ocjenjivati djela živih književnika? *Vjesnik u srijedu IV*, 146 (16. 2. 1955): 6.
- Marinković, Ranko. 1953. *Ruke*. Zagreb: Kultura.
- Marinković, Ranko. 1955a. Kako se postaje volom. *Vjesnik u srijedu IV*, 145 (9. 2. 1955): 6.
- Marinković, Ranko. 1955b. Filolog i ja. *Vjesnik u srijedu IV*, 146 (16. 2. 1955): 6.
- Marinković, Ranko. 1955c. Slovnica i računica. *Vjesnik u srijedu IV*, 149 (9. 3. 1955): 6.
- Marinković, Ranko. 1956. *Ruke*. Beograd: Prosveta.
- Marinković, Ranko. 1969. *Ruke*. Zagreb: Mladost.

Literatura

- Albert, Luce – Loïc Nicolas. 2010. Le pacte polémique. U: L. Albert – L. Nicolas (ur.) 2010. *Polémique et rhétorique de l'Antiquité à nos jours*. Bruxelles: De Boeck/Duculot, 17–48.
- Badurina, Lada – Nikolina Palašić. 2018. Polemike o hrvatskome jeziku i jezikoslovnim temama u 20. stoljeću. U: *Povijest hrvatskoga jezika. 5. knjiga. 20. stoljeće. Prvi dio*. Zagreb: Croatica, 479–523.
- Bagić, Krešimir. 1999. *Umijeće osporavanja: Polemički stilovi A. G. Matoša i M. Krležje*. Zagreb: Naklada MD.
- Bagić, Krešimir. 2004. *Treba li pisati kako dobri pisci pišu*. Zagreb: Disput.
- Bagić, Krešimir. 2012. *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga.
- Clamageran, Sylvie – Henriette Gezundhajt. Les fonctionnements argumentatifs: la polémique. [Résumer, synthétiser, argumenter](#). [Pregled: 4. 12. 2019.]
- Felman, Shoshana. 1979. Le discours polémique. *Cahiers de l'Association internationale des études françaises* 31: 179–192.
- Gorp, Hendrik van – Dirk Delabastita – Lieven D'hulst – Rita Ghesquiere – Rainier Grutman – Georges Legros. 2005. *Dictionnaire des termes littéraires*. Paris: Honoré Champion.
- Jonke, Ljudevit. 1971. *Hrvatski književni jezik danas*. Zagreb: Školska knjiga.
- Jonke, Ljudevit. 2005. *O hrvatskome jeziku: U Telegramu od 1960. do 1968*. Prir. Ivan Marković. Zagreb: Disput.
- Kerbrat-Orecchioni, Catherine. 1980. La polémique et ses définitions. U: C. Kerbrat-Orecchioni – N. Gelas (ur.) 1980. *Le discours polémique*. Lyon: PUL, 3–40.

- Klaić, Bratoljub. 1951. *Rječnik stranih riječi, izraza i kratica*. Zagreb: Zora.
- Krtalić, Ivan. 1982. *Pet slova rogatih*. Edicija Polemike u hrvatskoj književnosti, sv. I. Zagreb: Mladost.
- Matoš, Antun Gustav. 1973. *Dragi naši savremenici*. Sabrana djela, sv. XII. Zagreb: JAZU – Liber – Mladost.
- Mihaljević, Nikica. [Polemike u hrvatskoj književnosti](#). [Pregled: 4. 12. 2019.]
- Mujičić, Kemal. 1975. *Protivnici, rugači i zabavljači (polemike i pamfleti)*. Šesti svezak Antologije hrvatskog humora. Zagreb: Društvo hrvatskih humorista.
- Oléron, Pierre. 1995. Sur l'argumentation polémique. *Hermès* 16: 15–27.
- Rolland-Lozachmeur, Ghislaine. 2016. Les mots, ressorts de la polémique. *Les mots en guerre: Les discours polémiques: aspects sémantiques, stylistiques, énonciatifs et argumentatifs*. Rennes: PUR, 11–24.
- Roux, Pascale. 2013. Lire le texte polémique: violence du discours et plaisir de la lecture. *Recherches & Travaux* 83: 25–39.
- Silić, Josip. 2006. *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.
- Sloterdijk, Peter. 1992. *Kritika ciničkoga uma*. Prev. Boris Hudoletnjak. Zagreb: Globus.
- Živković, Dragiša (ur.) 1986. *Rečnik književnih termina*. Beograd: Nolit.

A Debate between Ljudevit Jonke and Ranko Marinković (1954-1955)

At the end of 1954, Ljudevit Jonke published an article in the journal *Jezik* in which he listed a series of spelling and grammar mistakes made by Ranko Marinković in the first edition of his short story collection *Ruke* (1953). What ensued at the beginning of 1955 was a fierce debate between the writer and the linguist, published on the pages of the newsweekly *Vijesnik u srijedu*. Jonke insisted on the importance of the “purity of linguistic expression” in literature and Marinković responded by publishing satirical pieces in which artistically disputed Jonke’s competence in literary matters. The debate rekindled some old controversies about the status of literary language, the forms of polemic argumentation and the very nature of polemicizing.

Ključne riječi: jezik, kozerija, polemika, Ljudevit Jonke, Ranko Marinković

Key words: language, causerie, polemics, Ljudevit Jonke, Ranko Marinković

Igor Marko Gligorić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
imgligoric@gmail.com

Pregledni rad
Primljen: 14. III. 2020.
Prihvaćen: 20. IV. 2020.

Polemika Ivana Slamniga, Stjepana Babića i Dalibora Brozovića (1954–1955)

U radu se analiziraju četiri polemički intonirana teksta Ivana Slamniga, Stjepana Babića i Dalibora Brozovića. Riječ je o tekstovima koji su objavljeni u Globusu i Narodnome listu krajem 1954. i početkom 1955. U njima se prepoznaju obilježja polemičkoga diskursa, analiziraju se pozicije koje supolemičari zauzimaju, raščlanjuju se argumentacije supolemičara s obzirom na standardizaciju i jezični purizam kao središnja pitanja polemika te se tekstovi omjeravaju o konvencije polemike kao žanra ili posebnoga diskursnoga tipa. Usto se načelno propituje i broj dionika polemičkoga dijaloga. U radu se analizom dosad manje poznatih i dostupnih tekstova trojice autora upućuje i na veću ili manju aktualnost nekih kroatističkih pitanja.

1. O polemici

Polazeći u razumijevanju pojma polemika, nije nerazložno posegnuti za rječničkim određenjima koja bi u većoj mjeri trebala zrcaliti sadržaj koji izvorni govornik pridružuje tome izrazu, tj. značenja koja u konkretnoj uporabi taj leksem može imati. Tako u Velikome rječniku hrvatskoga standardnoga jezika stoji da je polemika ‘javno pismeno ili usmeno suprotstavljanje mišljenja o kojemu pitanju’ (VRH: s. v.). Zanimljivo je da se uz tu definiciju, primjere uporabe te informaciju o etimologiji navode i uputnice na sinonimne lekseme, tj. one koji su sinonimni u jednome od svojih značenja: dvoboj i prepirka. B. Klaić navodi da je polemika ‘oštar spor, dugotrajna prepirka u štampi, na skupštini i sl. o nekome pitanju; iznošenje dokaza i protudokaza u energičnome obliku i često u žučljivome tonu’ (1989: s. v.). Što se etimologije tiče, P. Skok polemiku, ‘oštru prepirku, spor’, određuje kao internacionalni grecizam koji povezuje s poimeničnim grčkim pridjevom ženskoga roda na -ικος, grč. πολεμική, od πόλεμος ‘rat’ (1972: s. v.).

Prethodna određenja iz triju rječnika koji na različit način pristupaju hrvatskomu leksiku apostrofiraju sljedeće elemente: suprotstavljanje mišljenja u polemici, javnost polemike te nerijetko energičan ton (su)polemičara. Dakle riječ je o takvoj komunikacijskoj situaciji koja pretpostavlja najmanje dvoje sudionika (ili troje jer polemika podrazumijeva i javnost), argumentiranje i protuargumentiranje te prisutnost emocija u elaboriranju vlastite pozicije, eksplicitnu ili implicitnu (usp. Palašić i Ivanetić 2016). Tri istaknuta elementa ujedno su i najčešće teme tekstova koji se bave polemikom, njezinim određenjima i obilježjima. Tako se nerijetko postavljaju pitanja je li polemika

dijaloški oblik ili monološki, kakvi su stilski postupci i tekstualni obrasci karakteristični za polemiku, je li polemika poseban žanr ili diskursni tip, kojim se temama bave polemičari i sl.

Jedno je od temeljnih obilježja polemike njezina tematska neograničenost. Polemizirati se može o najrazličitijim temama: o kulturi, književnosti, obrazovanju, religiji, moralu, televizijskome programu, znanstvenim pitanjima i dr. (Badurina 2008, Badurina i Palašić 2018). Što se realiziranja polemike tiče, valja upozoriti na to da ju se iz stilističke perspektive može smatrati posebnim žanrom književnopublicističkoga podstila (Katnić-Bakaršić 2007). Propitujući žanrovski status polemike, K. Bagić (1999: 39–40) opravdava određenje polemike kao posebnoga žanra shvati li se žanr primarno kao pragmatički entitet, tj. kao osobit način razumijevanja, organizacije i osmišljavanja svijeta. Perspektiva u kojoj se polemici odriče žanrovski status polazi od razumijevanja kategorije žanra kao primarno retoričkoga entiteta, tj. pretpostavljanja postojanja karakterističnoga i prepoznatljivoga pojavnoga lika teksta (ibidem). S druge strane na polemiku gleda i kao na poseban diskursni tip, kao na osobitu komunikacijsku praksu obilježenu primarno odnosima među sugovornicima, u manjoj mjeri predmetom polemiziranja, pri čemu se kao *differentia specifica* toga diskursnoga tipa apostrofiraju nepomirljiva suprotstavljenost zastupanih stajališta (Badurina 2010: 69–71, Badurina i Palašić 2016: 267). Takva je pozicija na tragu jednoga od temeljnih žanrovskih obilježja polemike koje među ostalim obilježjima navodi K. Bagić (1999: 46–53): protiv (pri čemu se misli na činjenicu da je polemičar uvijek protiv). Usto se u polemikama mogu prepoznati polemički subjekt i polemički citat kao također važna obilježja (ibidem). U kontekstu polemičkoga citata može se govoriti i o metatekstualnosti koja je karakteristična za polemike (Katnić-Bakaršić 2007). Među tekstualnim obrascima koji se pojavljuju u polemičkim tekstovima prisutni su npr. humoreska, satira, polemička pjesma, aforizam, dramski tekst i dr. (Bagić 1999: 153–165, Bagić 2014: 28–35). Stilski su postupci koji se nerijetko mogu prepoznati primjerice portretiranje u opoziciji, polemičko imenovanje, jezična igra, polemička poanta i sl. (Bagić 1999: 166–178, Bagić 2004: 33–38, Bagić 2014: 23–28).

Sa spomenutom javnošću polemike povezano je i pitanje dijaloškoga statusa takvih tekstova. Uzme li se u obzir činjenica da polemički tekst karakterizira gotovo apriorna nepomirljivost stajališta koje dionici polemike zastupaju, upitno je u kojoj je mjeri riječ o dijalogu. Tako Sh. Felman (1979) tvrdi da se (su)polemičari ne čuju, tj. da se i ne žele čuti. Komunikacijsku situaciju u kojoj egzistira polemički tekst dodatno usložnjuje prisutnost javnosti kao (barem) drugoga recipijenta polemičke poruke. U tome smislu K. Bagić (2021) primjećuje da se konativna funkcija jezika račva na osporavanje protivnika s jedne i zavođenje čitatelja s druge strane. Takva je pozicija na tragu određenja samoga pojma polemičkoga dijaloga kao osobita tipa dijaloga koji se može smatrati (zapravo) negacijom dijaloga jer se on i ne odvija između sugovornika koji su ga zapodjenuli (Badurina i Palašić 2016: 269). Tako određen polemički dijalog usporediv je s pozicijom prema kojoj polemika implicira dijalog (Katnić-Bakaršić 2007), tj. s onom perspektivom u kojoj ga izigrava jer je polemika dijalog dviju monoloških svijesti (Bagić 1999), što primjećuju i L. Badurina i N. Palašić (2018: 480). Nakraju je važno

spomenuti da je jedini mogući kraj polemike odustajanje jedne strane ili svih sudionika, pri čemu nijedna strana ne pristaje na poraz, nego odustajanje smatra jedinom ispravnom odlukom u toj konkretnoj fazi rasprave (usp. Badurina i Palašić 2016, 2018).

U sljedećim poglavljima analizirat će se četiri polemička teksta tada dvadesetogodišnjaka I. Slamniga (24), S. Babića (29) i D. Brozovića (27) koja su 1954. i 1955. objavljena u *Globusu* i *Narodnome listu* s obzirom na obilježja polemike kao posebnoga diskursnoga tipa, ali prije svega s obzirom na sadržaj tih tekstova i lingvističke pozicije koje autori u njima zauzimaju.¹ Iako hrvatskoj polemičkoj sceni ne nedostaje tekstova toga tipa,² polemike koje će se ovdje analizirati, koliko nam je poznato, dosad su manje poznate i nisu sustavnije predstavljane, ponajprije zbog ograničene arhivske dostupnosti. Iako su jezik i jezična pitanja česta tema hrvatskih polemika, pa i hrvatskih književnih polemika (usp. Bačić 2021), čini se da se pitanja standardizacije, standardnoga idioma i organskih idioma, slovopisa, pravopisa, jezičnoga purizma i dr. ne iscrpljuju. Problem statusa posuđenica, bile one tuđice, prilagođenice ili usvojenice, dakle neovisno o stupnju uklopljenosti u konkretan jezični sustav, pokazuje se aktualnim i 1954/1955. i danas. Polazišna točka u istraživanju, kasnije i u analizi, bilješka je S. Babića u *Hrvatskim jezikoslovnim prenjima* u kojoj spominje polemičke tekstove koji u knjigu nisu uvršteni. Tako S. Babić uz kratke komentare spominje tekst I. Slamniga koji je objavljen u *Globusu* 16. rujna 1954, svoj tekst u *Globusu* od 27. studenoga iste godine, Slamnigov odgovor u *Globusu* 4. prosinca 1954. te Brozovićev tekst od 16. siječnja 1957. koji je objavljen u *Narodnome listu* (Babić 2001: 302).

2. I. Slamnig: *Govorimo li kako se piše?*

Slamnigov tekst onaj je koji inicira polemički dijalog. Riječ je o novinskome prilogu u kojemu se tematiziraju odnos govora i pisma, status tuđica, izvanjski utjecaj na jezik te pitanje potencijalne dvostrukosti jezika. Osnovne teze istaknute su na samome početku (Slamnig 1954a):

Desetljeća i desetljeća gledaju nas iz izloga rajčice, cvjetača i smirkov papir s nijemim pozivom u pogledu. Možda će tkogod od nas, podlegavši ovom utjecaju, i napisati rajčica ili smirkov papir, ali kad kupujemo, mi ćemo tražiti paradajz, karfiol i šmirgl. Slušajući radio, imamo prilike doznati razne egzotične recepte s popečcima i valjušcima. Međutim mi ćemo još uvijek jesti šnicle, nokle i knedle.

Svoju poziciju I. Slamnig dodatno potvrđuje (tj. utvrđuje) problematiziranjem odnosa govora i pisma. U tome smislu zaključuje da se govor i pismo u Hrvatskoj bitno razlikuju. Iako tu razliku ne uspoređuje dokraja s onom koja je prisutna u primjerice

¹ Ovdje dodatno treba upozoriti i na to da su sva trojica autora polemičkih tekstova završila filološki studij, (isti) studij na Sveučilištu u Zagrebu, da su bili kolege, na što će se upućivati i u samim tekstovima.

² Više o polemikama u 20. stoljeću o hrvatskome jeziku i jezikoslovnim temama v. Badurina i Palašić (2018).

jezicima s dosljednim korijenskim pravopisnim načelom, I. Slamnig zaključuje da »se u izlozima prodaju kovčezi, a kupuju se koferi, (...) u mesnicama se prodaju butina i ljetna salama, a kupuju se šunka i somerica« (ibidem). Ironizirajući ondašnju jezičnu situaciju te naglašavajući diskrepanciju između govorenoga i pisanoga jezika, I. Slamnig jasno zaključuje da se ta dva ostvaraja jezika, govor i pismo, uvelike razlikuju.

Svoju antipurističku poziciju dodatno argumentira navođenjem etimologije riječi tipa kapak, taban, krevet, ormar i dr., pri čemu sugerira da su zabašurene tuđice (kako ih on terminološki određuje) dio jezika te da je dosljedan progon posuđenica neopravdan, čak besmislen. Ipak, I. Slamnig svjestan je nužnosti postojanja idioma, a onda i leksema, koji bi bio nadregionalan (misleći pritom nadregionalnost u onome smislu kako to čini Silić 2006). Pitanje uspješnosti prenošenja poruke ilustrira primjerima riječi zoc, tevlja, fundaç i talog. U tome smislu riječ talog identificira kao onu koja je nadregionalna, ali i onu koja supostoji u organskim idiomima s riječima koje u većoj mjeri karakterizira regionalnost. Takvoj situaciji suprotstavlja odnos između pomidora, paradajza i rajčice: rajčica ne može funkcionirati kao nadregionalan izraz jer ne postoji u organskim idiomima. Iz tih je dvaju primjera razvidno da se I. Slamnig zalaže za davanje prednosti jezičnoj uporabi, govoru.

Prednost postojećemu stanju u jeziku te iskorištavanje jezičnih elemenata koji već postoje u različitim govorima I. Slamnig kontrastira s mogućim utjecajima na jezik odozgo. U vezi s tim I. Slamnig spominje »moćne i opasne jezične šefove koji utječu na našu stvarnu koine« (ibidem). Apsurdnost takvih utjecaja ilustrira jezičnom politikom za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske. S druge je strane zanimljivo da u jednome trenutku I. Slamnig spominje »ružne njemačke posuđenice«, misleći pritom na primjerice šrafčiger i rajsnegl, te se zalaže za zamjenu tih izraza postojećim (kako kaže, ljepšim) (a) također stranim nazivima: kao adekvatnu zamjenu za rajsnegl navodi izraz puntina koji se koristi u Dalmaciji. Tako postaje još jasnija Slamnigova pozicija prema kojoj je bolje širiti postojeći izraz nego izmišljati novi (npr. rajsnegl → pribodnica).

Kako bi podcrtao osnovnu misao, I. Slamnig nakraju upozorava na posljedice inzistiranja na jezičnome čistunstvu. Tako se jasno navodi da će takva (puristička) nastojanja rezultirati (tj. već rezultiraju) dvama jezicima: jednim pučkim, svakidašnjim, i drugim jezikom koji će biti pročišćeni nedjeljni jezik (ibidem). I. Slamnig eksplicitno se zalaže za izostanak ikakvih izvanjskih utjecaja na jezik.

Prethodan kratak pregled osnovnih smjernica artikuliranih u Slamnigovu tekstu mogao bi se sažeti u nekoliko točaka:

1. ne govorimo kako pišemo,
2. jezični je purizam besmislen,
3. prednost treba dati jezičnoj uporabi i postojećemu stanju,
4. izvanjske utjecaje na jezik treba ograničiti,
5. nužno je izbjeći supostojanje dvaju jezičnih sustava.

Pritom je važno naglasiti da svaku istaknutu tezu prate pozivanje na činjenice (primjerice ovjerenost u uporabi, etimologiju), pozivanje na pragmatičnost; dijelom je riječ i o anticipiranju protuargumenata (talog vs. rajčica). Usto se lako detektiraju ironiziranje, ludizam i *reductio ad absurdum*.

3. S. Babić: *Bez pretjerivanja*

Babićev tekst dolazi kao reakcija na Slamnigov s podnaslovom *Zašto izvlačiti mač protiv izmišljenog neprijatelja*. Govoreći o S. Babiću kao polemičaru, D. Brozović (2001: 311–312), što je ovdje posebno zanimljivo jer se upravo D. Brozović kasnije uključuje kao sudionik polemike o kojoj je ovdje riječ, navodi da je S. Babić polemične naravi, ali da je u polemike ulazio samo onda kada je mislio da je to potrebno i korisno. Osnovni poticaj Babićevim polemikama D. Brozović vidi u njegovoj nemogućnosti mirenja s pisanjem koje se ne slaže s jezičnom teorijom i praksom ako mu se čini da pisac ide neprihvatljivim smjerom (ibidem). Brozovićeva napomena donosi i kvalificiranje S. Babića kao polemičara koji uvijek iznosi nešto novo, onoga koji piše teoretski utemeljeno. U ovome je kontekstu važno da D. Brozović ističe da je S. Babić započinjao polemike samo onda kada je vidio da je tko daleko zastranio, pričem su u fokusu Babićeva polemiziranja poučavanje i otkrivanje istine, ne prepiranje i pobjeda.³

Kao što se Slamnigova pozicija mogla sažeti prethodno navedenim početnim citatom, može se i Babićeva (1954):

Čitam Nemčićeve Putositnice i nalazim riječi koje je skovao sam pisac, kao gvozdoteg (magnet), gvozdenica (željeznica), svejednica (flegmatik), lubanjoslovci (frenolozi), pomnjozov (diligence), a ipak se ne smijem. Baš zato mi je i drag što je nastojao da se izrazi svojim glasom. Zar da mu se smijemo ako je ponekad i zamučao?

Navedeni odlomak bez dvojbe smješta S. Babića na dijametralno suprotnu stranu od one na kojoj je I. Slamnig. U uvodnome dijelu eksplicitno se navodi i da »nitko nikada nigdje nije napisao „istrijebimo riječi posuđene iz stranih jezika“, što je Slamnig nekome pripisao u 31. broju Globusa«.

Babićevo jasno artikuliranje stajališta već na početku slijedi imenovanje adresata njegova teksta. Na taj se način (polemičkim citatom) jasno uspostavlja polemički dijalog. U početnome argumentiranju svoje pozicije S. Babić poziva se na autoritet te navodi kako je T. Maretić postavio vrlo jednostavno pravilo: »ne upotrebljavaj nepotrebnih tuđih riječi, tj. onakih za koje ima u jeziku dobrih svojih zamjena« (usp. Maretić 1899: 681, 1924: XIII). Sljedećom rečenicom S. Babić pokušava diskreditirati sugovornika ustvrdivši da »su se toga pravila svi uglavnom držali te da je Slamnig izmislio neprijatelja« (1954).

Babićev tekst slijedi početni Slamnigov te ga opravdano osporava teorijski i uporabno. U svojoj argumentaciji S. Babić uspostavlja jasnu razliku između posuđenica i tuđica (čija bi definicija odgovarala onomu što danas razumijevamo pod usvojenicama, riječima koje su dokraja postale dio hrvatskoga jezika). Uvodeći terminološko razlikovanje prema stupnju usvojenosti, S. Babić zauzima stajalište prema kojemu uvijek treba

³ Ta je težnja (ili to obilježje) dijelom u skladu s razumijevanjem polemike kao diskursnoga tipa u kojemu pobjeda nije važna, tj. Drugoga se (prema definiciji polemičkoga diskursa) i ne može uvjeriti u suprotno. S druge strane, shvaćamo li polemiku kao poseban diskursni tip, cilj joj upravo jesu (uvjetno rečeno) prepiranje (a onda) i pobjeda.

dati prednost riječi koja postoji u uporabi, ali neologiju smatra imperativom kada takve (domaće) riječi nema: u protivnome bi jezik mogao postati »neprirodna mješavina svih mogućih jezika« (ibidem). Usto uspostavlja razliku u situacijama kada pojam nastaje u Hrvatskoj i kada nastaje izvan Hrvatske (tj. hrvatske govorne zajednice). Neopravdanost straha od stvaranja riječi potkrjepljuje primjerima vratara i nogometa, riječi koje su široko prihvaćene i koje su posljedica imenovanja pojmova, ne izmišljanja riječi.⁴

Sljedeći postupak u argumentaciji može se odrediti kao izokretanje teza. U daljnjoj se elaboraciji S. Babić slaže sa Slamnigovom tezom o nužnosti izbjegavanja supostojanja dvaju jezičnih sustava, ali iz sljedeće perspektive: Babićeva teza polazi od toga da ne treba književni jezik približavati razgovornomu nego da treba govoriti književnim jezikom – dakle »govori kako pišeš« (1954).

S. Babić progovara i o utjecajima na jezik odozgo, čime se ponovno izravno referira na Slamnigov tekst. Govoreći o apostrofiranim jezičnim šefovima, S. Babić ustvrđuje pozivajući se (i) na Slamnigovo filološko obrazovanje (ibidem):

Nisu oni tako moćni kao što se na prvi pogled čini. Da je to tako, dokaz je i sam Slamnig. Četiri godine odgajali su ga naši najbolji jezični stručnjaci, a nakon svega njihova rada on uživa u šniclima, noklama i knedlama.

Dakle još se jednom potvrđuje da ni Babićevu polemičkomu tekstu ne nedostaje oštrine, izravnosti i ludizma. U nastavku on pokazuje na primjerima izraza upaljač i kresivac te mlaznjak i mlažnjak da je relativno malo riječi koje stvaraju filolozi te da je riječ o procesu nad kojim nitko nema monopol.

Na kraju svojega teksta S. Babić, kako sam piše, donosi jedan interview.⁵ Riječ je o kraćemu zapisu koji funkcionira i kao anegdota u kojoj autor teksta opisuje razgovor sa svojim znancem stolarom koji je bez dvojbe puristički osviješten. Tako se redom navode hrvatske zamjene za šrafcvengu (stezaljku) i šrafčiger (odvijač ili izvijač). Anegdotu S. Babić vrlo vješto iskorištava kako bi poentirao, što se svakako može dovesti u vezu s onim što K. Bagić (1999) naziva polemičkom poentom koju polemički subjekt donosi na kraju teksta te njome izražava svoju superiornost. Tako S. Babić (1954) preuzima iskaz stolara i poentira:

Veća je nevolja s borvintom. Netko ju je nazvao motalo. Ispočetka nam je ta riječ bila smiješna, a pomalo smo se na nju navikli. A ipak bi trebalo naći nešto bolje.

Slazem se: trebalo bi nešto učiniti da nam u jeziku ne bude više motala.

Iz kraće analize Babićeve replike mogu se iščitati neka obilježja autorova stajališta prema pitanju o kojemu je riječ:

1. raspravu treba temeljiti na teorijski utemeljenim konceptima,
2. nužno je razlikovati imenovanje pojmova od izmišljanja riječi,
3. neologija je nužnost kada ne postoji adekvatna hrvatska riječ,
4. potrebno je govoriti onako kako se piše (ne obrnuto),

⁴ O hrvatskoj riječi nogomet kao zamjeni za englesku riječ football v. Marković (2012).

⁵ U ovome je kontekstu zanimljivo upozoriti na izbor riječi i na način njezina zapisivanja.

5. na jezik se izvana može tek ograničeno djelovati.

Izdvojeni elementi Babićeve pozicije usporedivi su s opisanim Slamnigovim stajalištem, pri čemu treba upozoriti na Babićevo nerijetko početno slaganje s I. Slamnigom. Tako S. Babić preuzima protivnikove argumente, njegove teze, te ih (re/pre)artikulira kao vlastite iz potpuno različita očišta.

4. I. Slamnig: *Bez ignoriranja*

Polemički dijalog Slamnig – Babić nastavljen je Slamnigovim tekstom (1954b) koji se objavljuje kao reakcija na Babićev. Podnaslovljen Poštujemo pravo stanje jezika Slamnigov tekst ne donosi nove zaključke o temi o kojoj se suprotstavljaju mišljenja – on u najvećem dijelu potvrđuje i dodatno argumentira već iznesene zaključke. Usto se mogu uočiti i isti postupci u oblikovanju teksta. Tako i I. Slamnig svoj tekst započinje retoričkim pitanjem kojime se otvara prostor daljnjoj argumentaciji te već u drugoj rečenici identificira adresata – S. Babića.

Retoričko pitanje i apostrofiranje protivnika slijedi (polemički) citat, svojevrsan metatekst kako se to razumijeva u teorijskim pristupima polemici. Riječ je o Babićevoj tezi o mogućnosti da jezik postane »neprirodna mješavina svih mogućih jezika« (1954), što je i prethodno istaknuto. I. Slamnig polazi od toga citata, koji je nedvojbeno izdvojen iz konteksta, te ga koristi kao polazište u opovrgavanju sugovornikovih teza. Tako navodi (1954b):

Besmisleno je ovako nešto reći ili napisati jer naš jezik može biti mješavina raznih jezika, a pri tome je još uvijek naš jezik. Moj me dilber više ne begeniše ili u špajzi mi se fajhta plafon ili koliko košta komad kuhanog krumpira podjednako je naše.

I. Slamnig vrlo vješto koristi Babićev argument kako bi dokazao upravo suprotno, što se primjećuje i u Babićevu načinu (protu)argumentiranja. Slamnigovu argumentaciju uspješnijom čini i tvrdnja u nastavku koja se tiče činjenice da je u posljednjemu navedenom primjeru samo riječ koliko slavenskoga podrijetla. U tome smislu I. Slamnig zaključuje da je kriterij prema kojemu se što smatra standardnim razumljivost, tj. nadregionalnost (usp. Silić 2006), a ne činjenica da koja riječ nije stranoga podrijetla (Slamnig 1954b).

Odgovarajući na Babićevu protuargumentaciju, I. Slamnig eksplicitno smatra suvišnim razlikovati posuđenice i tuđice u onome smislu kako ih razumijeva S. Babić. Tu perspektivu potkrjepljuje i primjerima u kojima ni, kako kaže, jezični administratori ne razlikuju te dvije kategorije: tako riječi plahta (čija etimologija nije sigurna) te golman (nedvojbeno tuđica) I. Slamnig određuje kao dobro usvojene riječi.

U Slamnigovu odgovoru na Babićev tekst može se primijetiti još jedan postupak koji je prisutan i u Babićevoj argumentaciji. Riječ je o načelnome pristajanju na protivnikovu tezu, pri čemu se ona u daljnjoj elaboraciji koristi za dokazivanje vlastite, suprotne pozicije. Tako I. Slamnig jasno navodi da nije protiv novih riječi, referirajući se

na nogomet i mlaznjak, ali uspješnost njihova prihvaćanja u govornoj zajednici vidi u njihovu pravovremenu nastanku: riječi su nastale otprilike kada i pojmovi. S obzirom na to gradi se Slamnigova daljnja argumentacija te autor artikulira stajalište prema kojemu je protiv progona riječi koje postoje u svakidašnjoj uporabi (primjerice kofer, luster, plahta) te upozorava na nedosljednost u primjeni načela: u pisanome se jeziku koristi luster, ali ne i kofer.

Prije samoga zaključka donosi se jasna osuda jezičnoga čistunstva kao »bezuspješnoga i lingvistički ispraznoga«. Taj zaključak autor učvršćuje neuspješnim usvajanjem npr. riječi gvozdoteg, a istu sudbinu predviđa i za riječ pribodnica.⁶ Nakraju se ponavlja teza o besmislenosti postojanja dvaju jezika te se iskazuje potreba za izjednačavanjem pisanoga i govorenoga jezika, pri čemu kodificirati treba prema govoru.

Prethodne napomene sugeriraju da I. Slamnig potvrđuje poziciju artikuliranu u prvome tekstu:

1. suvišno je razlikovati posuđenice i tuđice – sve je to dio jezika,
2. neologija nije negativna pojava ako je pravovremena,
3. leksemi koji pripadaju aktivnomu sloju ne smiju se nasilno isključivati iz uporabe,
4. besmisleno je supostojanje dvaju jezičnih sustava.

Oba Slamnigova teksta i jedan Babićev svjedoče o igrivosti koja je načelno karakteristična za polemičke tekstove, izravnosti, polemičkim citatima, konstituiranju polemičkoga subjekta te o polemičkoj poenti kao svojevrsnome uzusu. Pritom treba napomenuti da Slamnigov tekst, iako u najvećoj mjeri (ili gotovo uopće) nije tako intoniran, završava rečenicom koja se može odrediti kao izraz defenzivnosti (barem u određenoj mjeri), manje polemičke superiornosti: »Ove su tvrdnje zapravo sve što sam htio reći.«

Polemički diskurs nakon Slamnigova teksta prekida S. Babić jer je, kako navodi, usmeno objasnio I. Slamnigu da daljnja polemika nema smisla jer njih dvojica polaze s različitih polazišta (Babić 2001: 302). Iako javnosti, a javnost je važan (čak nezaobilazan) čimbenik polemičke komunikacijske situacije, i ona je primatelj (možda i jedini primatelj) uzmemo li u obzir vjerojatno tek fingirani dijalog među sudionicima polemike), razlozi Babićeva neodgovaranja do objavljivanja Hrvatskih jezikoslovnih prenja nisu mogli biti poznati, činjenica da on o prekidu te polemike progovara 2001. može se smatrati (prilično) odgođenim krajem polemike u kojemu se uviđa besmislenost daljega suprotstavljanja mišljenja.

⁶ Ovdje je možda korisno upozoriti na činjenicu da je *pribadača* više ili manje prihvaćen izraz za 'iglu s glavicom na jednome kraju koja služi za pribadanje' (VRH: s. v.); regionalno se javljaju *bumbača*, *bumbačica*, *špenadla*, *čioda* i dr.

5. D. Brozović: *Između dviju krajnosti*

Prethodna bi se teza o (ne)završetku polemike Slamnig – Babić mogla (ili se i može) tumačiti kako se predlaže da polemičku situaciju nije dodatno usložnilo objavljivanje teksta D. Brozovića u siječnju 1955. (ne 1957. kako stoji u Prenjima, usp. Babić 2001: 302). Riječ je o tekstu u kojemu se analiziraju pozicije obaju sugovornika te se autor, što sugerira i samim naslovom, pozicionira između dviju krajnosti: slamnigovske i babićevske.

Već zauzimanje pozicije postavljanja između najavljuje autorovo obraćanje iz barem dijelom superiornoga položaja. Čak će i S. Babić, komentirajući Brozovićev tekst, primijetiti da je I. Slamnigu i njemu D. Brozović »kao mladcima davao i pouke« (Babić 2001).⁷ Brozovićev tekst u cijelosti zrcali njegovu perspektivu kao superiornu. Na početku autor komentira, točnije je reći da prosuđuje, dosadašnje pisanje o jeziku u novinama kao manjkavo. U tome smislu Slamnigove i Babićeve priloge određuje kao hvalevrijedne. Usto priznaje određen autoritet obojici sugovornika i na osobnoj razini navodeći da se I. Slamnig već istaknuo kao pisac, a S. Babić kao filolog (Brozović 1955). Nadalje prepoznaje Slamnigovu poziciju kao (čisto) lingvističku, a Babićevu kao (čisto) filološku te ističe da je u pronalaženju odgovora nužno odmaknuti se od obiju jer nijedna nije presudna kada je riječ o standardnome jeziku. D. Brozović kao polazište prepoznaje potrebe društva, civilizacije i književnosti (ibidem).

Iz prethodnoga skiciranja uvodnoga dijela Brozovićeva teksta razvidno je njegovo (samo)pozicioniranje kao arbitra u polemičkome dvoboju Slamnig – Babić. Ta pozicija postaje jasnija kada nakon početnoga odavanja priznanja dvojici sugovornika D. Brozović jasno izriče da nijedan od dvojice polemičara nije donio ništa novo (ibidem). Autor ukratko sažima suprotstavljena stajališta (Slamnigovo piši kako govoriš vs. Babićevo govori kako pišeš) te potvrđuje da nema jedinstvenoga rješenja, tj. odgovora na postavljena pitanja. Kako bi potkrijepio svoju tezu, navodi sljedeće: prvo, postoje primjeri supostojanja dviju riječi koje nisu zamjenjive u svim kontekstima (primjerice obrt i zanat; on je majstor svog zanata vs. *on je majstor svog obrta); drugo, katkada se primaju tuđice bez pokušaja pronalaska domaćega ekvivalenta (npr. luster); treće; neki su se neologizmi prihvaćali, drugi nisu (primjerice zemljopis vs. mudroslovlje); nakraju se problematizira i odnos između kolodvora, stanice i postaje s obzirom na govore koji pripadaju pojedinim narječjima.

Oprimjerujući i teoretski razlažući svoje teze, D. Brozović ponavlja da se ne mogu zauzimati načelne pozicije jer je riječ o pitanju »književnoga«, »standardnoga«, »civiliziranoga« jezika. Ta perspektiva uvodi u Brozovićevo razumijevanje standardizacijskih procesa u kontekstu hrvatskoga jezika, pri čemu među razlozima njegove nedovoljne standardiziranosti D. Brozović vidi nepostojanje gradske civilizacije, smještaj Hrvatske na tromeđu orijentalne, srednjoeuropske i mediteranske kulture, izostanak ispravnoga odnosa prema dubrovačkoj tradiciji te načelno nedovoljno njegovanje jezika (ibidem). Brozovićevu poziciju i njegovo stajalište prema sugovornicima u polemici može ilustrirati sljedeće:

⁷ Ovdje treba podsjetiti da je D. Brozović (1927) mlađi od S. Babića (1925).

Valja stvari pogledati kakve jesu. Točno je da imamo dva jezika. Tu imaju pravo i Slamnig i Babić. Ako oni daju pogrešan odgovor na pitanje koji od ta dva jezika treba izabrati (Slamnig hoće razgovorni, Babić pisani), nisu oni krivi. Krivo je loše pitanje.

Iz prethodnoga se iščitava da krivnju za pogrešne perspektive D. Brozović ne vidi u I. Slamnigu i S. Babiću – oni su (tek) (su)odgovorni utoliko što su nasljeđovali »stare principijelne čistunske filologe i nove principijelne brzoplete lingviste« (ibidem). U svojoj argumentaciji D. Brozović u središnje mjesto smješta funkcije jezika u zajednici, pričem ne vidi problem u supostojanju više jezičnih sustava. U tome smislu prihvatljivo je postojanje više inačica za izricanje istoga sadržaja, ali je pitanje za koju se inačicu govornik odlučuje u konkretnoj komunikacijskoj situaciji. Takva pozicija može se odrediti kao vrlo suvremena standardološka i sociolingvistička perspektiva (usp. Mićanović 2006).

Pokušavajući zadržati (visoku) razinu uvjerljivosti, D. Brozović svoju argumentaciju dodatno osnažuje primjerima u kojima različite riječi koje su nerijetko ili najčešće u istoznačnome odnosu u konkretnim uporabama omogućuju izricanje (pa i) suprotnih značenja. Autor navodi riječi odvjetnik, advokat i fiškal koje označuju (ili mogu označivati) 'osobu koja ovlašteno pruža pravnu pomoć fizičkim i pravnim osobama u ostvarivanju i zaštiti njihovih prava i pravnih interesa te ih zastupa na sudu' (VRH: s. v. odvjetnik). Pritom se odvjetnik može koristiti samo kao konstatacija, advokat se može odnositi i na čovjeka izvan odvjetničkoga staleža, a fiškal ima pejorativno značenje (Brozović 1955). Na navedenim primjerima D. Brozović dokazuje da nije opravdano pokušati ukloniti ijednu od tih riječi iz uporabe, posebice s obzirom na značenijske nijanse koje postoje u semantičkoj strukturi svake od njih.

Superiornu poziciju naznačenu na početku D. Brozović zadržava do kraja te ju potvrđuje zaključkom koji se u određenu smislu dijelom referira i na filološko obrazovanje njegovih sugovornika te bavljenje jezikom za koje su se opredijelili (ibidem):

Babić se sprema u nauku, Slamnig u književnost. Dobro započese. Ali neka ne očekuju da se donese neka odluka koja bi ozakonila riječi što se njima sviđaju i izbacila one što im se ne sviđaju. To nije pravi put. Riječi se rađaju u radnim, stvaralačkim trudovima. Preneseno govoreći, neka oba u djelima pokušaju opravdati svoju puntinu i svoju pribodnicu pa kojemu uspije. Ako uspije obojici i ako osmisle obje riječi, daju im vrijednost i opravdanost, svakoj svoju – to bolje.

Brozovićevo polemičko poentiranje zasigurno učvršćuje njegovu poziciju kao onoga koji je iznad dvojice drugih sugovornika. S jedne strane on priznaje one kojima replicira, s druge strane njihovu perspektivu ocjenjuje kao suženu te ju svodi na »sviđanje«, »ozakonjivanje čega«, tj. »izbacivanje čega drugoga«. Naravno, ironičnosti karakteristične za poentiranje u polemičkome diskursu ne nedostaje ni u Brozovića.

Brozovićev tekst dolazi kao reakcija na Slamnigove tekstove i na Babićev tekst. U njemu autor procjenjuje stanje misli o jeziku u hrvatskome društvu, a one kojima replicira tekstno određuje kao sebi podređene u polemičkome diskursu. Njegova se pozicija može sažeti u nekoliko odrednica:

1. ni lingvistika ni filologija (same) ne mogu odgovoriti na pitanje standardnoga jezika,

2. polazište u standardizaciji trebaju biti potrebe zajednice,
3. zema jedinstvenoga rješenja u standardološkim pitanjima,
4. pri standardizaciji na umu treba imati različite funkcije jezika,
5. značenje riječi u konkretnoj uporabi treba biti kriterij pri procjeni njezina statusa.

Na Brozovićeve teorijski čvrsto postavljene i uporabom oprimjerene teze⁸ S. Babić napisao je odgovor, ali tadašnji urednik kulturne rubrike Narodnoga lista, što navodi sam S. Babić, nije htio objaviti njegov članak (Babić 2001: 302).

6. Zaključno

Analizom se četiriju polemičkih tekstova I. Slamniga, S. Babića i D. Brozovića nastalih 1954–1955. željelo doprinijeti razumijevanju polemike kao posebnoga diskursnoga tipa te su se oprimjerali konkretni postupci karakteristični za polemički diskurs. Usto su se razložile argumentacije suprotstavljenih strana s obzirom na pitanje standardnoga jezika, jezičnoga purizma, pričem su se prepoznali različiti polemički diskursni obrasci (identifikacija protivnika, retoričko pitanje, prihvaćanje protuteza s izvrgavanjem, polemički citat i poenta te dr.).

U analizi se Slamnigova pozicija može svesti na koncept piši kako govoriš, u kojemu se prednost daje govorenomu jeziku prema kojemu se treba oblikovati pisani izričaj. Babićeva je koncepcija dijametralno suprotna: on polazi od kodifikacije pisanoga jezika koju treba prenijeti u govoreni. Brozovićeve teze srednji su put koji kao središnji kriterij ima funkcije jezika u nekoj zajednici. S obzirom na tri artikulirana stajališta zanimljivo je u ovome slučaju upozoriti na u uvodnome dijelu spomenutu dijalošku ili monološku narav polemike. Najčešće polemika predstavlja sukob dviju oprečnih strana. U takvoj situaciji uočeno je da je primatelj dvostruk: sugovornik protivnik i javnost. Važnim se čini upozoriti da je u polemikama ovoga tipa nužno govoriti o povećanju broja sudionika komunikacije (neovisno o tome shvaćamo li polemiku kao dijalog ili kao monolog, pričem se ovdje zauzima pozicija da polemiku treba promatrati kao specifičan tip dijaloga). Uključivanje treće/četvrte osobe u polemiku otvara i pitanje pozvanosti pojedinaca na participiranje u polemičkome dijalogu. Pritom se misli i na to koliko je uopće dionika polemičke komunikacije. Kako može sugerirati analizirani primjer, u polemičkome dijalogu broj je sudionika neodređen: najmanje tri (dvoje polemičara i javnost), najviše n.

Analizirane polemike pokazale su i interes javnosti za kroatistička/standardološka pitanja u pedesetim godinama 20. stoljeća. Perspektive koje su zastupali polemičari u mnogim se svojim elementima mogu odrediti kao prilično suvremene.

⁸ Važno je spomenuti i to da se ovdje naznačena promišljanja o standardnome jeziku mogu prepoznati i u kasnijemu Brozovićevu bavljenju standardološkim pitanjima koje je značajno u europskome kontekstu, tj. na europskome nivou (npr. Standardni jezik: Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja iz 1970).

Izvori

- Babić, Stjepan. 1954. Za kulturu književnog i razgovornog jezika: Bez pretjerivanja. *Globus I*, 37 (27. 11. 1954).
- Brozović, Dalibor. 1955. Između dviju krajnosti. *Narodni list X*, 16. 1. 1955, str. 5.
- Slamnig, Ivan. 1954a. Govorimo li kako se piše? *Globus I*, 31 (16. 9. 1954).
- Slamnig, Ivan. 1954b. Bez ignoriranja: Poštujmo pravo stanje jezika. *Globus I*, 38 (4. 12. 1954).

Literatura

- Babić, Stjepan. 2001. Hrvatska jezikoslovna prenja. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Badurina, Lada. 2008. [Zašiljeno pero ili: O polemici s razlogom \(Ivo Pranjković, Sučeljavanja: Polemički dueli oko hrvatskoga jezika i pravopisa](#), *Disput*, Zagreb, 2008). *Philological studies* 2008/2. [Pregled: 14. 3. 2020.]
- Badurina, Lada. 2010. Polemičnost i polemike Ive Pranjkovića. U: Lada Badurina – Vine Mihaljević (ur.) 2010. *Jezična skladnja. Zbornik o šezdesetogodišnjici prof. dr. Ive Pranjkovića*. Zagreb: Udruga đaka Franjevačke klasične gimnazije Visoko – Zagreb, 69–83.
- Badurina, Lada – Nikolina Palašić. 2016. Tekst protiv teksta: O argumentaciji u polemičkom diskursu. U: Lada Badurina (ur.) 2016. *Riječki filološki dani 10*. Rijeka: Filozofski fakultet, 267–279.
- Badurina, Lada – Nikolina Palašić. 2018. Polemike o hrvatskome jeziku i jezikoslovnim temama u 20. stoljeću. U: *Povijest hrvatskoga jezika. 5. knjiga. 20. stoljeće. Prvi dio*. Zagreb: Croatica, 479–523.
- Bagić, Krešimir. 1999. Umijeće osporavanja: Polemički stilovi A. G. Matoša i M. Krlež. Zagreb: Naklada MD.
- Bagić, Krešimir. 2004. Stilska uporišta Matoševa polemičkog govora. U: Stipan Matoš (ur.) 2004. *3. kijeovski književni susreti: Zbornik radova i pjesama*. Kijevo: Općina Kijevo – Pučko otvoreno učilište »Invictus«, 31–38.
- Bagić, Krešimir. 2014. Polemički stil A. G. Matoša. *Pozńskie studia slawistyczne* 7 (2014): 21–36.
- Bagić, Krešimir. 2021. [Polemika Ljudevita Jonkea i Ranka Marinkovića \(1954–1955\)](#). [U ovome zborniku.]
- Brozović, Dalibor. 2001. Pogovor: O Stjepanu Babiću kao polemičaru. U: Stjepan Babić. 2001. *Hrvatska jezikoslovna prenja*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 311–312.
- Felman, Shoshana. 1979. Le discours polémique. *Cahiers de l'Association internationale des études françaises* 31: 179–192.

- Katnić-Bakaršić, Marina. 2007. *Stilistika*. Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga.
- Klaić, Bratoljub. 1989. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Maretić, Tomo. 1899. *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch).
- Maretić, Tomo. 1924. *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom: Dopuna Broz-Ivekovićevu »Rječniku hrvatskoga jezika«*. Znanstvena djela za opću naobrazbu. Knj. VI. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Marković, Ivan. 2012. O počecima hrvatskoga nogometa. *Nova Croatica* 6: 305–328.
- Mićanović, Krešimir. 2006. *Hrvatski s naglaskom: Standard i jezični varijeteti*. Zagreb: Disput.
- Palašić, Nikolina – Nada Ivanetić. 2016. Osjećam se prozvanim – indikatori emocija u znanstvenoj polemici. U: Ismail Palić (ur.) 2016. *Sarajevski filološki susreti III*. Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 181–197.
- Silić, Josip. 2006. *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.
- Skok, Petar. 1972. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga II. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- VRH = Ljiljana Jojić (ur.) 2015. *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

A Debate between Ivan Slamnig, Stjepan Babić and Dalibor Brozović (1954-1955)

The paper discusses four polemically intoned texts by Ivan Slamnig, Stjepan Babić and Dalibor Brozović. These are texts published in the *Globus* and the *Narodni List* in late 1954 and early 1955. In those texts features of polemical discourse are identified, the positions that polemicists take are analysed, as well as the arguments of polemicists with regard to standardization and linguistic purism as the central issue of controversy. The conventions of polemics as a genre or a particular discourse type are also tested. The number of participants in the polemical dialogue is also questioned. The analysis of so far less known and less available texts by the three authors emphasizes more or less relevant and up-to-date topics in Croatian linguistics.

Ključne riječi: polemika, jezični purizam, Ivan Slamnig, Stjepan Babić, Dalibor Brozović

Key words: polemics, linguistic purism, Ivan Slamnig, Stjepan Babić, Dalibor Brozović

Helena Delaš

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
helena.delas@vk.t-com.hr

Pregledni rad
Primljen: 2. I. 2020.
Prihvaćen: 24. II. 2020.

Naglasna norma 1950-ih u teoriji i praksi

U radu se razmatra jedna od važnijih dionica hrvatskoga normativnoakcentološkog razvoja kojom su stvoreni preduvjeti za veće normativne pomake i kodifikaciju znatna broja hrvatskih uzusnih (uobičajenih) zapadnonovoštokavskih prozodijskih vrijednosti u zadnja dva-tri desetljeća prošloga stoljeća. 1950-ih se godina pitanje normirana standardnog izgovora prvi put prebacuje iz teorijskoga u sasvim praktično područje pa su mnogi problemi i kolebanja naglasne norme iz toga vremena aktualni.

1. Pedesetih godina dvadesetoga stoljeća svjedočimo kritičkom promišljanju o nametnutoj Karadžić-Daničićevoj naglasnoj normi te njezinu postupnom, ali upornom revidiranju, što će do kraja dvadesetoga stoljeća omogućiti kodificiranje naglasaka koji su reprezentativni za hrvatsku standardnojezičnu praksu. Polovinom prošloga stoljeća osnivaju se stalna narodna kazališta, a ubrzano se razvijaju radio i televizija. Kada su profesionalni govornici u auditivnim medijima (spikeri, voditelji, urednici, novinari, izvijestitelji i sl.) trebali upotrebljavati hrvatski standardni jezik ili kada su u kazalištu glumci dvojili o tome kako izgovarati tekstove iz raznih književnih razdoblja, služili su se jezičnim savjetima trojice profesora: Bratoljuba Klaića, Stjepana Ivšića i Ljudevita Jonkea. Upravo njihov praktičan rad (kao praktičar posebno se isticao Klaić koji je bio lektorom na ondašnjoj Kazališnoj akademiji i osposobljavao glumce za nastupanje u raznim književnim žanrovima i ovladavanje njima)¹ te teorijski napisi o naglasnome sustavu hrvatskoga standardnog jezika spona su između hrvatskih vukovaca (I. Broza, F. Ivekovića, T. Maretića) i recentnih hrvatskih jezikoslovaca (D. Brozovića, S. Babića, S. Vukušića, I. Škarića) koji su objavili važna djela o suvremenome hrvatskom naglasnom sustavu. Premda se s današnjega stajališta određena razmišljanja trojice uglednih profesora o tadašnjoj kodificiranoj naglasnoj normi i standardnojezičnoj naglasnoj praksi, onima koji ne znaju dovoljno o povijesti hrvatskoga standardnog jezika, mogu činiti zastarjelima, oni svojim filološkim djelovanjem podupiru suvremeno hrvatsko standardnojezično naglašavanje koje se danas nedvosmisleno određuje zapadnonovoštokavskim. Njihovo istraživanje idioma koji su utjecali na hrvatsku standardnojezičnu normu, navođenje obilja naglasnih primjera iz hrvatske starije i novije književnosti, iz povijesti jezika i dijalektologije te iz razgovornoga jezika potvrđuje unutarnji razvoj i

¹ 1975. u *Vjesniku* 9. i 10. veljače (str. 9) Zoran Zec (*alias* Fadil Hadžić) o Klaiću je napisao: »Ispod vašeg redaktorskog pera prošla su mnogobrojna kazališna djela i svi domaći Hamleti, Pometi i Glembajevi, poslušno su govorili po vašim uputama« (nav. prema Samardžija 2014: 150–151).

koherenciju hrvatskoga jezika i pokazuje otpornost prozodije na vanjske utjecaje. Naime činjenica da se naglasci uče uglavnom slušanjem živa govora, a manje iz knjiga, u hrvatskoj je jezičnoj zajednici uvelike otežavala usvajanje nametnute Karadžić-Daničićeve akcentuacije.

2. Kako je rečeno, zbog razvoja auditivnih medija s naglašenom službenom uporabom jezika pitanje normirana izgovora postaje vrlo važnim za korektno obraćanje javnosti, a naglasna problematika proklamiranoga jedinstvenog hrvatskosrpskog književnog izgovora očitovala se u sljedećem:

– Pojavljivanje u »književnoj« izgovornoj praksi naglasnih dvostrukosti i trostrukosti uvjetovanih pojedinim govorima i geografskim smještajem, što iziskuje i normativnu intervenciju jer autori dvojezičnih rječnika nisu mogli zanemariti naglasna obilježja krajeva kojima su rječnici bili namijenjeni. Tako *Hrvatsko-poljski rječnik* Julija Benešića (Zagreb, 1949) i Dayre-Deanović-Maixnerov *Hrvatskosrpsko-francuski rječnik* (Zagreb, 1956) donose neke izrazito hrvatske naglaske, npr. *činòvnik*, *stanòvnik*, jer je činjenica da su se mnoge izvedenice sufiksima na *-tk* u hrvatskoj jezičnoj zajednici oduvijek tako govorile, a ne kao što je to u Daničićevoj naglasnoj kodifikaciji (²1913) te u Ristić-Kangrginu *Rečniku srpskohrvatskog i nemačkog jezika* (Beograd, 1928): *čìnòvnik*, *stànòvnik*.²

– U hrvatskoj »književnoj« izgovornoj praksi razvijaju se analogijski naglasci koji pomjeraju sustav Karadžić-Daničićeve akcentuacije i kao takvi nisu u priručnicima mogli/smjeli biti zabilježeni. Dakle na različitim područjima novoštokavskoga naglašavanja ne postoje samo pojedinačne naglasne inačice nego i razlike u sustavnim naglasnim odnosima. Na zapadu novoštokavskoga područja uzmiče finalni naglasak u lokativu jednine tipa *u dogadāju*, *na kamènu*, *u mladòsti* te u genitivu, dativu, lokativu, instrumentalu množine tipa *gradòvā*, *sinòvā*, *mladòstī*, *gradòvima*, *sinòvima*, *mladòstima*. Takve međuslogovne alternacije postaju sve više stilski obilježene ili obične samo u ustaljenim izričajima dok u neutralnom izgovoru prevladavaju analogijski naglasci *u dđogadāju*, *na kāmenu*, *u mlādosti*, *grādōvā*, *grādovima*, *mlādostī*, *mlādostima*... Na zapadu su također kod glagolskih oblika prevladali mlađi naglasci sa silaznim tonom kao *trēsti*, *trēsła*, *tēcī*, *těkła*, odnosno *pòtrēsti*, *pòtrēsła*, *pòtēcī*, *pòtekła* te naglasci tipa *žèlīmo* i *džžēcī* prema starijim naglascima koje propisuje Daničić (²1896): *trēsti*, *trēsła*, *tēcī*, *těkła*, *potrēsti*, *potrēsła*, *potēcī*, *potèkła*, *želīmo*, *držēcī*.

– Određene razlike između propisane istočnonovoštokavske naglasne norme i zapadnonovoštokavske »književne« izgovorne prakse proizlaze iz različitoga jezičnog ustrojstva, čemu uporišta nalazimo u Ivšićevoj naglasnoj teoriji i dijalektnoj građi. Na

² Prema Ivšiću (1979, prir. B. Finka) likovi *gòvòrnìk* i *govòrnìk* imaju različito postanje i značenje: 1. *gòvòrnìk* – onaj koji govori, 2. *govòrnìk* – onaj koji drži govor, orator. O tome B. Finka kaže: »Prema zapažanju S. Ivšića, izgovor *govòrnìk* oslanja se na riječ *gòvòr* – *gòvora* (lok. sg. *govòru*), kao što je i *zagovòrnìk* prema *zàgovòr* – *zàgovora*. Naglasni lik *gòvòrnìk* oslanjao bi se na naglasak glagola *govòriti* – *gòvorīm* (s položajnom duljinom središnjeg samoglasnika *o* ispred sonanta u zatvorenom slogu)« (Finka 1980: 16–18). Prema Babiću (²1991) izvedenica *govornik* je odglagolna, naglasak je kao u osnove: *gòvornìk* (bez položajne duljine samoglasnika *o*), a rijetko kratkouzlazni na penultimi: *govòrnìk* kao *zagovòrnìk*.

štokavskome zapadu sustavno se povlači naglasak u drugom i trećem licu jednine aorista pa se aoristi glagola druge vrste naglašavaju *òkrènu, pòvìknu, pòtègnu*, a u književnom Karadžić-Daničićevu je *okrènu, povìknu, potègnu*; aoristi glagola pete vrste na zapadu glase *pòkàza, nàpìsa, pòvèza...* nasuprot *pokáza, napísa, povéza*; aoristi glagola treće vrste (po tradicionalnoj podjeli) glase *pòleti, ušùti...* nasuprot *polètje, ušútje*. Prema Ivšićevu tumačenju (1913) povučeni naglasci aorista razvili su se iz prevage naglasnih odnosa četvrte vrste (usp. *zàpītām, zàpīta : pòvrātīm, pòvrāti*), odnosno kao rezultat prijelaza infiksa *-nu-* u *-ni-* (usp. *pòvìkni : pòvrāti*) i ikavizma (usp. *polètiti : prelòmiti; pòleti : prelòmi*). Rezultat su ikavizma na štokavskome zapadu i naglasci prezenta kao *prèletīm, izgorīm, dòživīm, òtřpīm* jer se prema *lòmiti* na zapadu govori *lètiti* umjesto *lètjeti*, a onda je i prefigurano *prèletīm* (umjesto Daničićeva *prelètīm*) prema *prelòmīm*.

Iako su držali da hrvatsku naglasnu normu treba temeljiti na pretežnim zapadnim novoštokavskim naglasnim obilježjima,³ hrvatski jezikoslovci onoga vremena pokazuju određene, razumljive slabosti za propisani klasični naglasak. Razlog je tomu to što hrvatsku standardologiju do sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća obilježuje duboko ukorijenjeno shvaćanje o povezanosti jezika književnosti i idioma koji se upotrebljavao u školi i u službenim prilikama i koji se nazivao književni jezik. Reforma Daničićeve naglasne kodifikacije, kojom bi se određeni naglasci proglasili zastarjelima ili mrtvima, a normirali jednostavniji, pristupačniji i prošireniji naglasci, nije bila prihvatljiva kazališnim umjetnicima, o čemu govori Klaić u svojem članku »Nama je u Kazališnoj akademiji potreban “starinski” akcent u lokativu jednine« (1957a):

U Akademiju dolaze učenici s najrazličitijim govornim navikama, od onih, koji izmalena nisu nikada drukčije ni govorili nego lokativ *govòru, slučájju, mladòsti, paméti* i t. d., do onih, koji za takve akcente nikad nisu ni čuli. Da ujednačimo te razrožne govorne elemente, mi u Kazališnoj akademiji moramo najstrože paziti na akcentuaciju, a za vježbanje dobre akcentuacije nema boljeg sredstva od stiha, i to osobito klasičnog heksametra i pentametra. Zato se već od prvih predavanja pa sve do posljednjeg ispita slušač Akademije za Kazališnu

³ O apsolutnoj prihvatljivosti Karadžićeva naglasna Ivšić dvoji već u *Današnjem posavskom govoru* (1913): »Ovdje će biti ponajviše takih imenica, kojih se akcenat ne može složiti s Vukovim. Za takve bismo imenice mogli reći da imaju dijalektički akcenat, no kadšto se takav dijalektički akcenat može čuti na velikom području izvan posavskoga govora, te se Vukov akcenat i ne može uzimati za općeni« (nav. prema Ivšić 1971: 326–327).

Klaić u svojem osvrtnu na akcentuaciju u četvrtom izdanju *Pravopisa srpskohrvatskog književnog jezika* Aleksandra Belića (1950) kaže: »Izvan svake je sumnje, da će novo Belićevo djelo izvršiti velik utjecaj na jezik kazališta, radija i filma, i baš se zato, a u vezi sa svim sprijeda rečenim, opravdano postavlja pitanje, da li ta knjiga u svemu zadovoljava. Teško je to reći, pogotovu o djelu Aleksandra Belića, ali na ovo pitanje – htjeli mi ili ne htjeli – moramo odlučno, barem s gledišta kazališnog čovjeka, kazati: ne, Belićeva knjiga akcentološki ne zadovoljava, barem ne potpuno« (Klaić 1953: 136).

Jonke u svojem djelu *Književni jezik u teoriji i praksi* zauzimajući se za hrvatski naglašene riječi i oblike na prvom mjestu dublete u zagrebačkom, latiničkom, jekavskom izdanju *Pravopisa* iz 1960. među ostalim kaže: »Prema tome glumci zagrebačkog kazališta govore *kòd mene, kòd tebe, kòd sebe*, a glumci novosadskog pozorišta *kod mène, kod tèbe, kod sèbe*, izuzimajući dakako slučajeve u kojima se ide za specijalnim koloritom kraja u kojem se zbiva radnja. Tako je, nadalje, u Zagrebu uobičajeniji akcent *rjèčnik – rjèčnika* i *rjèčnik – rječnika*, a u Beogradu *rèčnik – rèčnika*. U Zagrebu je također običajnije *knjižèvnòst*, a u Beogradu *knjižèvnòst*« (Jonke 1965: 226).

umjetnost ne rastaje od Maretićeva prijevoda Ilijade i Odiseje, ta su djela (pored Eneide i prijevoda iz Ovidija) – kao nekada u sunčanoj Heladi – stalan pratilac i pouzdana dokumentacija jezičnih pouka za sve naše buduće interprete govorene riječi. (Klaić 1957a: 5)

Da se u tradicionalnoj standardologiji insistiralo na jeziku umjetničke književnosti kao uzoru, posebno na jeziku štokavske usmene književnosti kao »prototipu« književnoga jezika kako su ga shvaćali Maretić i istomišljenici, vidi se u Ivšić-Kravarevu radu iz 1955. godine *Srpsko-hrvatski jezik: Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama*. Cilj toga tečaja bio je u obliku vježbā dati primjer književnoga izgovora i to ne samo »našim« učenicima koji trebaju usvojiti pravilan izgovor materinskoga jezika nego i strancima koji žele naučiti pravilan srpsko-hrvatski izgovor. Iako se za tip izgovora koji se tečajem daje kaže da je »kao cjelina ipak više ili manje sintetična karaktera, – onakav, kakav se njeguje u obrazovanim krugovima naših gradova, a glavna su mu žarišta već odavna škola i kazalište, u novije vrijeme i radio« (Ivšić i Kravar 1955: 17), autori se odlučuju za one naglasne inačice koje su običnije na centralnom štokavskom području kao »nepatvorenom, autohtonom rodnom kraju književnoga jezika«, što također potvrđuje koliko je karadžićevsko-maretićevski kult narodnoga govora jak tada u Hrvatskoj. Nalazimo sljedeće primjere: *Dóci ćeš k nàma? Nárāvno da ću dóci.* (str. 55, Trideseta vježba); *Skòči prèko zīda ù vrt. Pòšto šljīve? – Pò desēt dinárā.* (str. 54, Dvadeset osma vježba); *Òvāj dovīknu trubljāču i òdmāh se glās trúbljē srēd općē tišīnē razlijēgnu nadalēko, a kòplja i čēlēnke alkāra mǎlo zadr̄htē.* (str. 57, Primjer iz književnoga teksta, Dinko Šimunović, Prva trka, *Alkar*).

U tečaju se jednosložni izgovor refleksa dugoga jata označuje pogrešnim; treba dakle izgovarati [l̄jek], a ne [ljêk], [sn̄jeg], a ne [snjêg]; kako se često čuje u hrvatskim kazalištima i na radiostanicama. U tome, prema Jonkeovoj recenziji (1955), pouzdanom, modernom i praktičnom pomagalu ne samo za izgovor i intonaciju nego i za recitaciju brojni su primjeri proklize, a u onovremenim akcentološkim člancima (v. Hraste 1964) govori se kako je najveći problem između istočne i zapadne akcentuacije u tome što književnici i školovani ljudi u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj hoće prenošenje akcenta na proklitiku po pravilima hercegovačke akcentuacije, a srpski se lingvisti tomu opiru jer je u srpskim novoštokavskim govorima ta pojava vrlo rijetka. Iako se prenošenje naglaske na proklitiku nije razvilo u svim zapadnim novoštokavskim govorima (što je poslije potvrđeno dijalektološkim istraživanjima),⁴ nego je bitno obilježje ponajprije

4 – »Rečeno je da akcenti`i` mogu stajati samo na početku riječi; prema tome, ti akcenti u novoštokavskim govorima prelaze na proklitiku... Ovdje ću dodati samo to da se prijelaz akcenta nije razvio u svim štokavskim govorima, nego se u starijim govorima pored *ù polje* govori *u blāto*, a prema jednakom akcentu *pòlje* i *blāto* govori se i *u pòlje*« (Ivšić 1970: 171).

– »Ovo prenošenje i danas je sasvim obično u ijekavskim govorima hercegovačkog tipa, ali nije i u ekavskim govorima sa novoštokavskom strukturom gde sve više preovladava akcentogene reči, a ne akcenatske sintagme, naročito kod višesložnih reči. Stanje koje nalazimo u progresivnijim govorima ekavskog izgovora može se dvojako tumačiti: a) takvo stanje je doneseno iz starog zavičaja (u pitanju su krajevi gde je hercegovački migracioni elemenat odigrao značajnu ulogu), nije, znači, proces prenošenja bio završen; b) staro stanje, doneseno iz prvobitnog zavičaja, narušeno je pod uticajem onih govora koje nije bio ni zahvatio ovaj proces. Moguće je da je ovaj drugi momenat ovde bio presudniji« (Peco 1988: 52).

centralnih novoštokavskih govora, hrvatskim je lingvistima zahtjev »novatora« za ukidanje proklize neprihvatljiv zbog dvaju razloga: 1) metričke potrebe u Kazališnoj akademiji, što Klaić iscrpno potkrepljuje primjerima iz Maretićeva prijevoda *Ilijade* i *Odiseje* u svojim »Varijacijama na temu prenošenja akcenta na proklitiku«:

U ovom bih članku htio prikazati, kako bi u slučaju pobjede novatora naši pjesnici i prevodioci ostali lišeni upravo nenadmašivo prikladnog sredstva za gradnju stihova, osobito heksametara i pentametara, i kako bismo našoj omladini, navlastito onoj, koja u Kazališnoj akademiji uči scenski govor, morali sve pojave proklize tumačiti kao arhaizme, provincijalizme ili zastranjivanja naših sve dosad nedostignutih prevodilaca, da ne govorimo o tom, kako bismo se potpunim ukidanjem ili zanemarivanjem proklize odalečili od živog narodnog jezika. (Klaić 1957b: 53)

2) odstupanje od pravila o proklizi imalo bi domino-efekt, tj. izazvalo druga odstupanja i podijelilo književnu akcentuaciju:

Budemo li zanemarivali to pravilo našega književnoga jezika, ono se u nekim krajevima neće uopće provoditi, a to će lišiti naš književni jezik jedne od njegovih odlika koja ga uzdiže iznad ostalih slavenskih jezika i iznad naših dijalekata koji nisu nikada poprimili novoštokavsku akcentuaciju. Odstupanje od ove norme izazvat će i druga odstupanja koja se već javljaju, a to može dovesti do dviju ili čak triju književnih akcentuacija: istočne, zapadne i južne. (Hraste 1964: 143)

Kako su se sklopovi akcentogenih riječi s proklitikama prvi izuzeli od pravila da je naglasna riječ sa silaznim naglascima na nepoččetnim slogovima nemoguća, najveće se odstupanje tiče silaznoga naglasaka na nepoččetnom slogu. Tomu je odstupanju pridonijela općenito veća otvorenost zapadnoga novoštokavskog naglašavanja prema silaznosti u nepoččetnom slogu na objema razinama, organskoj i standardnojezičnoj. Na organskoj razini potvrđuje to npr. naglasak genitiva množine tipa *Slàvōnācā*, *Dalmātīnācā* koji se nije razvio u svim zapadnim novoštokavskim govorima, jer se radi o staroštokavskoj poziciji koja posljednja dolazi na red po susljednosti novoštokavskoga prenošenja naglasaka (v. Ivšić 1913: 148, 149), a na standardnojezičnoj razini unutarnjoj silaznosti pridonosi to što je priroda novoštokavskih prozodema takva da su mjesto i trajanje naglasaka stabilniji od njegova tona. Tako se prema D. Brozoviću u ortoepiji priznaje samo centralnoštokavski izgovor kratkouzlaznoga naglasaka:

Akustički je dojam (bar za moje uho, možda je i navika) čist, uravnotežen, bez obojenosti, bez prizvuka. Mislim, da je objektivno, ako kažem, da je centralni spori i ljepši i pogodniji i da samo on može postati ortoepijski standard. Samo nažalost on je i najteži za uvježbavanje. (...) I sjeveroistočni i jugoistočni mnogo je impresivniji, mnogo se lakše oponaša, brzo se prilijepi i spikeru i glumcu. (Brozović 1954: 123)

– »Konačno, neobično je i praktično ne postoji u HUN (hrvatskoj uporabnoj normi, dodala H. D.) ni u najvećem broju govora ZD (zapadnoga dijalekta, H. D.) prenošenje naglasaka s kosih padeža množine, pa se govori: *kod Rūsā*, *u Sfbā*, *pred Tūrke*, *od mēdvjēdā*, *do kōnācā* itd. Ipak se čuje, na primjer u Podgaju kod Duvna: *prēd Tūrke*, ali *od mēdvjēdā*« (Vukušić 1984: 125).

Veliko neraspoloženje među laicima izazivaju u službenim prilikama preneseni naglasci, osobito u posuđenicama kao *asistent*, *dirigent*, *okupator*, *ambasador* i sl. (v. Jonke 1956. o jeziku zagrebačke radiostanice), ali i pojedini jezični stručnjaci upozoravaju da nepomirljivo ostajanje na ukupnosti Karadžić-Daničićeve naglasne kodifikacije ne omogućuje naglasno usustavljanje sve većega broja posuđenih riječi koje ne pripadaju svakidašnjem, »običnom« rječniku. Naime Daničić i Maretić svoje akcentološke radove temelje isključivo na Karadžićevu leksičkome materijalu pa Daničić u *Maloj srpskoj gramatici*, u kojoj je prvi put u Srba opisan novoštokavski četveronaglasni sustav,⁵ kaže: »Ova je knjiga napisana samo za one riječi koje su naštampane u Vukovu rječniku, gdje je samo znatnija pomenuta koje ondje nema« (Daničić 1850: Predgovor). Istu tvrdnju Daničić ponavlja u svojim akcenatskim studijama: »Za sad evo kao početak tome što sam opazio kod ženskih riječi na *a*, i to samo kod onih koje su naštampane u Vukovu rječniku (1818)« (Daničić 1913: 1). Hrvatski su se leksikografi pedesetih godina 20. stoljeća morali prilagoditi priljevu sve većega broja posuđenih riječi i za takve riječi ponuditi odgovarajuće naglasno-tvorbene modele. U terminološkom je pogledu fond dvaju dvojezičnih rječnika iz 1956. godine s hrvatskim kao polaznim jezikom – već spomenutog Dayre-Deanović-Maixnerova *Hrvatskosrpsko-francuskoga* (1956) te Deanović-Jernejeva *Hrvatskosrpsko-talijanskoga* (1956) – znatno proširen u odnosu na druge velike poratne rječnike (Benešićev 1949, Barićev 1950, Jurančićev 1955). U oba je rječnika iz 1956. godine »hrvatski ili srpski dio« gotovo identičan, a akcentuirali su ih Klaić i Deanović i to »na osnovi Vukova i Daničićeva sistema s neznatnim odstupanjima prema najnovijoj fazi našega načina naglašavanja« (Deanović i Jernej 1956: Predgovor). U posuđenim pridjevima kao *arògant* potpuno je revidiran dotadašnji naglasak pa su prilagodbom na izvornome mjestu naglasaka (metatonijom) usustavljeni: *arògant*, *elegànt*, *latènt* itd., ali je ostavljeno *pèdant* prema imenici *pèdant*. Kako je u svojem osvrtu na dva nova akcentuirana rječnika napisao Brozović, »to nisu štokavski akcenti, to je kompromis između neštokavskih navika i štokavske intonacije, koji iznevjerava zapravo i jedno i drugo, a praktički je neprovediv« (1956: 117) te zaključuje da se »putem takvih naglih i skokovitih kategorijskih promjena ne može ići« (1956: 118). Iako je metatonija ili promjena dinamičkoga naglasaka posuđenice u uzlazni naglasak na istom slogu legitiman naglasnoprilagodbeni postupak koji potječe iz najranijih faza hrvatskoga jezičnog razvoja, što je poslije mehanizmima »vanjske« akcentuacije posuđenica u svojim radovima pokazao M. Kravar (1984, 1987), i na normativnoj razini služi kao neka vrsta korekcije upadno raspojasana za jedan slog pomaknuta novoštokavskog naglasaka, jasno je da izvorno naglašavanje posuđenica u standardnoj izgovornoj praksi, čak i u novoštokavskih govornika, »uskače« svugdje gdje izbor između drugih dvaju načina prozodijskoga prihvata ne zadovoljava.

⁵ Prvi je u Hrvata novoštokavski četveronaglasni sustav opisao Šime Starčević 1812. u *Novoj ričoslovici iliričkoj*, prvoj gramatici hrvatskoga jezika pisanoj hrvatskim jezikom. Djelo je napisano kako bi bilo gramatika »književnoga« jezika, a ne gramatika jednoga dijalekta, odnosno ličkoga novoštokavskog ikavskog govora koji je osnova *Ričoslovice*.

Tako su o naglašavanju posuđenica na *-or* 1954. polemizirali K. Moskatelo i D. Brozović. Za Moskatela je prenošenje naglasaka za jedan slog naprijed u takvim posuđenicama preuranjeno, redovito se govori *kompozitor* jer takve riječi nisu dugo u »našoj« sredini i još nisu ponarodne; njihova je upotreba ograničena na obrazovanje društvene slojeve koji ih naglašavaju prema romanskoj podlozi, a rjeđe se čuje i neobičan, metatonični naglasak *kompozitor*. »Koji će akcent kod spomenutih tuđica prevladati, pokazat će budućnost«, zaključuje Moskatelo (1954: 55). Brozović nije čuo postojanje problema i prema njemu uopće nema sumnje da u čistih, centralnih novoštokavaca (gdje postoje samo naglasici tipa *Bòsānācā* i *nà grōblje*) nitko ne govori *okupator*, nego *okūpator* i to je sasvim narodna riječ, »a ako pak ne govore *kompozitor*, razlog je samo u tome, što te riječi uopće i ne govore« (Brozović 1954: 121). Dakle unutarnji silazni naglasici nisu principijelna stvar nego pitanje stupnja adaptacije posuđenih riječi: čim ih pravi štokavac usvoji, prilagođuje ih svojem sustavu. Pokazuje se da se u pitanjima normiranja standardnih naglasaka, ni uz najbolju volju, ne mogu zaobići dijalektološki argumenti, a kako novoštokavskih govora ima puno i svaki se u nečemu naglasno razlikuje od drugih, uvijek je pitanje koja je i kolika teritorijalna baza za anketu. Tzv. periferni štokavci, kao ni zagrebački »školski« štokavci ne izgovaraju novoštokavske naglaske na pravi način: »Naglasak se prenosi zato, što je gotovo nemoguće izgovoriti silazni i brzi akcent u sredini izgovorne cjeline, ako ih izgovaramo s punim štokavskim muzičkim intervalom i s punom napetošću« (Brozović 1954: 121).

U okolnostima višenacionalne upotrebe proklamiranoga jedinstvenog jezičnog tipa na području s brojnim različitim (jedno-, dvo-, tro- i četveronaglasnim) arealno raširenim sustavima novoštokavska je četveronaglasna norma vrlo nestabilna (v. Kravarove osvrte 1982/83. i 1989. na Magner i Matejka 1971). Naglasna situacija velikih gradova (Zagreba, Beograda, Sarajeva, Titograda) takva je da, iako je u govoru njihovih stanovnika bilo zajedničkih tendencija (to su: eliminiranje nenaglašanih dužina, ublažavanje tonskih opreka, neprenošenje naglasaka u proklizi, unutarnja odnosno krajnja silaznost, analoško uopćavanje u fleksiji i prijelazi riječi iz naglasnih jedinica s manjim brojem riječi u one brojnije), realizacije su različite jer je govor svakoga središta rezultat križanja onoga što se u većoj ili manjoj mjeri u školama poučava ili medijima posreduje kao klasični standard i lokalnoga govora pa nije bilo uvjeta za proglašavanje govora jednog od republičkih centara normom. Izbor je zapravo bio sužen na Beograd i Zagreb, no jasno je da bi posljedica rješavanja naglasne problematike na tzv. urbanističkoj liniji bila opreka dviju norma koje bi na terenu bile nacionalno obilježene. Zato se uporno tražilo srednje rješenje koje bi i od Beograda i od Zagreba zahtijevalo podjednake napore. Nijedan od tih dvaju centara nije pružao solidan temelj za zamjenu postojećega sustava kakvim drugim ne samo na »srpskohrvatskom« jezičnom području u cjelini nego ni u granicama pojedinih republika jer za tijek i ishod akcenatskih pomicanja nisu toliko odlučna inherentna obilježja domaćih naglasnih sustava velikih centara koliko demografska previranja na njihovim područjima.

Srpski lingvist i normativist Aleksandar Belić (1951) drži da je neprebacivanje naglasaka u domaćem zagrebačkom govoru rezultat utjecaja stranih jezika, a ne dijalektne podloge te da i ti govornici popuštaju pod utjecajem štokavskoga akcenatskog sustava

te je potpuna prilagodba posuđenih riječi, kakva je sasvim obična u beogradskom govoru, samo pitanje vremena. Slavko Pavešić u članku »Zašto Zagrepčani ne prebacuju akcentat« (1952) normativna pitanja kontekstualizira upravo dijalektnom situacijom na zagrebačkom području (govorno se radi o gradsko-kajkavskome jednonaglasnom sustavu s kvantitativno i tonski neutralnim udarom) te društveno-ekonomskim i urbanizacijskim procesima u Hrvatskoj pa se može smatrati pretečom suvremenih akcentoloških postavki Ive Škarića. Obojica drže da je Zagreb odveć kulturno važan i ekonomski moćan te se u normativnim pitanjima ne može zanemariti, a idiome hijerarhiziraju s obzirom na veći ili manji stupanj naobrazbe njihovih nositelja. Pavešić kaže da novoštokavci žive po selima i u manjim gradovima, da je »stanovništvo s novoštokavskom akcentuacijom kulturno zaostalije nego stanovništvo s neprebačenom akcentuacijom«, tj. »stanovništvo s neprebačenom akcentuacijom ima veći utjecaj u kulturnom životu«, samim time i »u upotrebi i razvitku književnog jezika zagrebačkog centra« (Pavešić 1952: 239). Škarić, Škavić i Varošaneć govoreći o naglašavanju posuđenica kažu da novoštokavsko pomicanje u posuđenicama u sociolingvističkom smislu »označava niži kulturološki stupanj jer se zanemaruje svijet o podrijetlu riječi, a ističe spontanu, primitivnu govornu autentičnost« (1995: 133).

Prema demografskom istraživanju S. Pavešića 1952. (izvor podataka je popis stanovništva iz 1948) govornici koji se služe jezikom hrvatskoga centra uglavnom su s toga područja (Zagreb je tada imao oko 300 000 stanovnika), a činjenica je da su još dva velika grada – Split i Rijeka – također na povijesno neštokavskom području. Međutim rast zagrebačke regije i obalnih gradova ponajprije imigracijom, a manje prirodnim prirastom stanovništva, imao je dugoročne sociolingvističke učinke. Tradicionalni splitski čakavski govor (kao i govor većine obalnih mjesta u Dalmaciji) vrlo je poštovavljen. Štokavskim četveronaglasnim sustavima južnih regija više ili manje analogni su četveronaglasni sustavi u Slavoniji, a upravo u glavnom, danas milijunskom gradu, ako se gleda šire metropolsko područje, jezična je situacija najzamršenija jer je puno stanovništva doseljeno (pogotovo od 1990-ih) pa je nedvojbeno da je današnji zagrebački govor svojevrsni kajkavsko-štokavski amalgam. Može se tvrditi da je 50-ih godina dvadesetoga stoljeća, zbog za tronarječnu hrvatsku jezičnu zajednicu apstraktnoga i teško dohvatljivoga naglasnog sustava standardnog jezika, započeo proces regionalizacije hrvatske standardne izgovorne prakse (v. Žanić 2015), koji traje i danas, dodatno potaknut pojavom privatnih komercijalnih radija i televizija (pri čemu ortoepski najviše »stradava« informativni program). Razvijaju se gradski varijeteti, prestižni i modelski za svoje regije pa se sve više problematizira pitanje realnoga statusa standardnoga jezika (v. Kapović 2004), no djelovanje velikih hrvatskih gradova u smislu »urbanizacije« preskriptivnoga naglasnog standarda parcijalno je, nedovoljno, a napose neusklađeno.

3. Nesklad između naglasne teorije i prakse 50-ih godina prošloga stoljeća formalno je uklonjen zaključcima hrvatsko-srpske Pravopisne komisije početkom 1955. godine kojima su obrađivačima i redaktorima pravopisa i rječnika dviju Matica dane osnovne naglasne smjernice. Za Komisiju je bilo nužno poštovati temeljna pravila novoštokavske akcentuacije o mjestu i kvaliteti četiriju naglasaka, o pozicijama nenaglašenih dužina,

a istovremeno, koliko je moguće, uzeti u obzir i tendencije novijega razvoja. Tako se ne smatraju književnima naglasci *asistènt, dirigènt, okupâtor, Jugoslâvija...*, nego *asistent, dirigent, okupâtor, Jugòslâvija...*, ali se silazni naglasak na nepočetnom slogu u složenicama kao *primoprèdaja, poljoprìvreda, kupoprèdaja, samoùprava* dopušta zbog narodnih složenica vukovskoga tipa (*ranorânilac, kojekâko, zlomìšljenik, prvobrâtučed...*). Književnima se smatraju metatonirani naglasci *fijâsko, esperànto, sečènto, intermèco*. Priznate su istočno-zapadne kategorijske dublete za koje se tvrdi da ni u kojem slučaju nisu srpsko-hrvatske, tj. da nisu nacionalno obilježene, nego da čine isključivo teritorijalnu opreku, npr. *mène, za njèga* (istok) prema *mène, zà njega* (zapad). Sporna pitanja morfološko-akcenatskih alternacija, koja se tiču kategorija u kojima je klasični naglasak u cjelini nastao zakonitim razvojem i u cjelini se polako zamjenjivao analogijskim novim naglascima, npr. stari lokativni naglasak *kamènu* zamjenjuje se novijim naglaskom *kàmenu*, također su riješena ozakonjenjem dubleta za cijele kategorije. Uzete su u obzir i leksičke akcenatske tipske varijante, dakle različiti naglasak pojedinih riječi, npr. *knjižèvnòst* i *knjižèvnòst, glâgol* i *glâgol*. Zahtjev »novatora« za ozakonjenje negacije proklize Komisija je odbila zaključkom da s jednosložnih i dvosložnih toničkih riječi obvezno treba prenositi naglasak na prednaglasnicu (iznimno se može postupiti samo zbog emocionalnih razloga), a s trosložnih i višesložnih dopušteno je neprenošenje naglasaka, ali se prenošenje izričito ne zabranjuje. Taj zaključak odgovara stavu Stjepana Ivšića, što ga je iznio u svojem pogovoru uz posljednje izdanje *Ilijade* (1948), gdje kaže: »Štokavsko prenošenje akcenata brzog i silaznog na prijedlog izvršeno je svagdje ispred jednosložne i dvosložne riječi, pa se u prijevodu čita samo na pr. *kòd njih, kòd lãđa, ù svađi* i dr., ali na pr. *uz òbalu* pored *ùz obalu*« (Ivšić 1948, navedeno prema Klaić 1957b: 154).

*Naglasno normiranje hrvatskoga standardnog jezika na temelju novoštokavskoga modela tradicija je više od dvije stotine godina, ako se zna da je Karadžićevu i Daničićevu akcentološkom radu prethodio onaj Šime Starčevića (1812), a pojava *Slovnice Hèrvatske* Antuna Mažuranića 1859, koja je prvi veći opis naglasnoga sustava hrvatskoga standardnog jezika, također je važna karika kontinuiteta hrvatskoga normativnoakcentološkog djelovanja. Akcentuacija sustava kako su ga istražili i sredili Karadžić i Daničić, a ne izmislili jer štokavski je sustav i prije 19. stoljeća uspješno funkcionirao u hrvatskome književnom izrazu, na prijelomu je stoljeća (19/20) postala propisanom naglasnom normom za hrvatsku jezičnu zajednicu, ali je naporom brojnih hrvatskih jezikoslovaca u prošleme stoljeću oblikovana hrvatska naglasna norma na temelju posebnosti jezičnoga supstrata hrvatskoga standardnog jezika. Time je uspostavljen model zapadnonovoštokavske standardne akcentuacije koji bi trebao funkcionirati kao općejezični, neutralni i službeni, a s obzirom na koji bi se trebale moći odrediti funkcionalnostilske naglasne vrijednosti riječi. Problem je u tome što je model standardne akcentuacije, koji je dijakronijski uvjetovan, nedovoljno sinkronijski reguliran. Hrvatska standardologija još uvijek nije jasno odredila sadržaj pojma »službeni, priopćajni, pedagoški, kontekstualno neopterećen standardni izgovor« koji, ne dovodeći time u pitanje višefunkcionalnost standardnog jezika, moraju naučiti ljudi kojima je govor profesija, a koji moraju moći naučiti svi drugi koji to žele. Puno toga ovisi dakle i o politici naglasnoga normiranja.

Literatura

- Babić, Stjepan. ²1991. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku: Nacrt za gramatiku*. Zagreb: HAZU – Globus.
- Benešić, Julije. 1949. *Hrvatsko-poljski rječnik*. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske.
- Belić, Aleksandar. 1951. Iz novije akcentuacije. *Naš jezik* II, 7–10: 227–237.
- Brozović, Dalibor. 1954. Akcentuacija tuđica na -or u hrvatskom jeziku. *Jezik* III, 3: 118–123.
- Brozović, Dalibor. 1956. Uz dva nova akcentuirana hrvatska rječnika. *Jezik* V, 4: 112–118.
- Daničić, Đuro. 1850. *Mala srpska gramatika*. Beč: Štamparija jermenskog manastira.
- Daničić, Đuro. ²1896. *Akcenti u glagola*. Zagreb: JAZU.
- Daničić, Đuro. ²1913. *Akcenti u imenica i pridjeva*. Zagreb: JAZU.
- Dayre, Jean, Mirko Deanović i Rudolf Maixner. 1956. *Hrvatsko-francuski rječnik*. Zagreb: Novinarsko izdavačko poduzeće.
- Deanović, Mirko i Josip Jernej. 1956. *Hrvatskosrpsko-talijanski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Finka, Božidar. 1980. Odnos naglaska i značenja u riječi govornik i govornica. *Jezik* XXVIII, 1: 16–18.
- Hraste, Mate. 1964. O potrebi prenošenja akcenta na prijedlog. *Jezik* XI: 141–143.
- Ivšić, Stjepan. 1913. Današnji posavski govor. *Rad JAZU* 196, 197.
- Ivšić, Stjepan. 1970. *Slavenska poredbena gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ivšić, Stjepan. 1971. *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*. München: W. Fink.
- Ivšić, Stjepan. 1979. Prilog za kvantitetu u hrvatskom jeziku. *Rad JAZU* 376: 5–39.
- Ivšić, Stjepan i Miroslav Kravar. 1955. *Srpsko-hrvatski jezik: Izgovor i intonacija s recitacijama na pločama*. Ur. Petar Guberina. Tekst čitao Pavao Cindrić, lektor Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu. Zagreb: Epoha.
- Jonke, Ljudevit. 1955. S. Ivšić – M. Kravar, Srpsko-hrvatski jezik na pločama. *Jezik* IV, 4: 125–126.
- Jonke, Ljudevit. 1956. Akcentuacija na našoj Radio-stanici. *Jezik* IV, 5: 129–133.
- Jonke, Ljudevit. ²1965. *Književni jezik u teoriji i praksi*. Zagreb: Znanje.
- Kapović, Mate. 2004. Jezični utjecaj velikih gradova. *Rasprave IHJJ* 30: 97–105.
- Klaić, Bratoljub. 1953. Akcentuacija u novom pravopisu Aleksandra Belića. *Jezik* I, 5: 135–139; II, 1: 10–13.
- Klaić, Bratoljub. 1957a. Nama je u kazališnoj akademiji potreban »starinski« akcent u lokativu jednine. *Jezik* VI, 1: 3–8.
- Klaić, Bratoljub. 1957b. Varijacije na temu prenošenja akcenta na proklitiku. *Jezik* VI, 2: 53–56; 3: 85–88; 4: 124–125; 5: 154–155.

- Kravar, Miroslav. 1982/83. Uz recidiv sumnje u naš četveroakcenatski sistem. *Jezik* XXX, 1: 19–47.
- Kravar, Miroslav. 1984. Teorija i praksa naglašavanja stranih riječi. *Zadarska revija* 33, 3–4: 177–186.
- Kravar, Miroslav. 1987. Akcenat stranoga leksika u svjetlu jezičnih kontakata. *Radovi Filozofskoga fakulteta u Zadru* 26, 16: 35–43.
- Kravar, Miroslav. 1989. Jezično-politički aspekti naše akcenatske problematike. *Radovi. Razdio filoloških znanosti* 28, 18: 35–49.
- Magner, Thomas F. i Ladislav Matejka. 1971. *Word Accent in Modern Serbo-Croatian*. The Pennsylvania State University – University Park and London: The Pennsylvania State University Press.
- Moskatelo, Kuzma. 1954. Akcentuacija tuđica na -or u hrvatskom jeziku. *Jezik* III, 3: 51–56.
- Pavešić, Slavko. 1952. Zašto Zagrepčani ne prebacuju akcenat. *Hrvatsko kolo* V, 4: 237–240.
- Peco, Asim. 1988. *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*. Beograd: Naučna knjiga.
- Ristić, Svetimir i Jovan Kangrga. 1928. *Rečnik srpskohrvatskog i nemačkog jezika: Drugi deo: Srpskohrvatsko-nemački*. Beograd: Rajković i Ćurković.
- Samardžija, Marko. 2014. Pokušaj periodizacije djelatnosti Adolfa Bratoljuba Klaića. *Rasprave IHJJ* 40/2: 241–251.
- Starčević, Šime. 1812. *Nòvâ ricsôslovica ilirická vojnicsoj mladosti krajicsnoj poklonjena trúdom i nástojànjem Shíme Starcsevicha xupnika od Novoga u Líci, Slovima Gaspara Weis, Trst*. Pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002.
- Škarić, Ivo, Đurđa Škavić i Gordana Varošaneć-Škarić. 1995. Kako se naglašavaju posuđenice. *Jezik* XLIII, 4: 129–138.
- Vukušić, Stjepan. 1984. *Nacrt hrvatske naglasne norme na osnovi zapadnog dijalekta*. Pula: Istarska naklada.
- Žanić, Ivo. 2015. Standardni hrvatski i njegovi neposlušni gradovi (ili o jednoj anticipaciji hrvatske sociolingvistike). *Croatica* 59: 107–119.

Croatian Accentual Norm of the 1950s in Theory and Practice

The author shows one of the most important sections of Croatian normative accentological development which created preconditions for codification of the western neostokavian prosodic features of the Croatian standard language in the two or three decades of the nineteenth century. In the 1950s, the question of standard pronunciation became a practical problem for the first time and many accentual dilemmas from that time still exist in the general pronunciation practice of modern Standard Croatian.

Ključne riječi: hrvatska akcentuacija, kodifikacija, uzus, standardni izgovor

Key words: Croatian accentuation, codification, language use, standard pronunciation

Zrinka Jelaska

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
zjelaska@ffzg.hr

Pregledni rad
Primljen: 19. IV. 2020.
Prihvaćen: 5. VI. 2020.

O jeziku u časopisu *Jezik* iliti *Jezikova* pojavnost od osnutka do kraja pedesetih godina

U radu se predstavljaju neka od svojstava časopisa *Jezik* pedesetih godina kako bi se pokazalo što se iz njih može odčitati, iako nije rečeno, s obzirom na burna jezikoslovna i društvena previranja toga razdoblja. Građa su četrdeset brojeva od I. do kraja VIII. godišta s 1440 stranica. Raščlanjuju se neki izravni i neizravni stavovi uredništva koji se mogu odčitati u uvodniku, u objašnjenju o promjeni imena časopisa u prvomu broju devetoga godišta te u nekim savjetodavnim člancima. Promatra se pojavnost časopisa, ono što se može zaključiti izvanjskim proučavanjem njegova tekstualnoga lika: uredništvo, autori, struktura, rubrike, oglasi, naslovi, jezici pisanja, a posebno ime jezika kojemu je časopis posvećen. Pojedina od navedenih obilježja časopisa pokazuju iskazana i neiskazanja nastojanja njegovih urednika koja je potrebno iščitavati među redovima te utjecaje tadašnje društvene i jezikoslovne situacije.

1. Uvod

Pedesete su godine dvadesetoga stoljeća bilo vrlo burno razdoblje u povijesti hrvatskoga jezika. S jedne su strane bile vrijeme znatne neslobode u kroatističkomu djelovanju, a s druge ipak slobodnije nego što je to bilo šezdesetih godina pa se ta jezikoslovna i društvena previranja unekoliko mogu iščitati iz same pojavnosti časopisa koji se predstavlja u ovomu radu. *Jezik, časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, pojavio se u jesen 1952. godine u Zagrebu, u izdanju Hrvatskoga filološkoga društva. Časopis prati ritam akademske godine pa svako godišće ima po pet brojeva koji izlaze svaka dva mjeseca od rujna ili listopada jedne kalendarske godine do svibnja ili lipnja iduće kalendarske godine. Tako je bilo na početku, tako je i danas, šezdeset i osam godina od njegova osnutka.

Jezik se pojavio u vremenu kada je hrvatski službeno bio jezik. Tada su i državne vlasti priznavale da su hrvatski i srpski dva jezika jer su se službeni tekstovi izdavali i prevodili na srpski, hrvatski, slovenski i makedonski jezik, a na ta je četiri jezika proglašen i novi ustav (v. npr. Moguš 2009, Katičić 2013). Pojava časopisa *Jezik*, posebno njegova podnaslova, bila je jedan od poticaja da se krene u poznati Novosadski dogovor koji je kao prvu točku imao da *je narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan jezik*, a kao sedmu da zajednički jezik *treba da ima i zajednički pravopis*. Tako da je građa koja se raščlanjuje u ovomu radu nastala netom prije oduzimanja samosvojnoga imena hrvatskomu jeziku, izvedenice *hrvatski*, tijekom toga oduzimanja (1954. uredništvo *Letopisa*

Matice srpske raspisalo je »Anketu o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa«¹ koja je završavala u rujnu, a od 8. do 10. prosinca »posle svestrane diskusije« došlo je do tzv. Novosadskoga tzv. dogovora) i u prvim vremenima oduzetoga hrvatskoga imena i svođenja na složenicu hrvatskosrpski ili srpskohrvatski. Završna je točka vrijeme kada je dovršen još neotisnut čudan zajednički (!) pravopis, a zapravo su to bile usprkos glavnini jednakoga sadržaja dvije različite knjige, na različitom pismu i s različitim abecednim redom natuknica u popisnomu dijelu: latinički *Pravopis hrvatskosrpskoga književnoga jezika* i ćirilčni *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika*, izišle u dva grada dviju republika 1960.²

U ovomu će se radu raščlaniti neki izravni i neizravni stavovi uredništva koji se mogu odčitati pomoću osnovnih podataka o liku prvih osam godišta časopisa *Jezik*, od akademske godine 1952/53. Pokušat će se odgovoriti na istraživačka pitanja o okolnostima u kojima je časopis izlazio: kako se nazivao hrvatski jezik u različitim vidovima časopisa, tko su bili najčešći autori znanstvenoga dijela časopisa te kakvi su bili savjetodavni članci u popularno-znanstvenoj rubrici »Pitanja i odgovori«. Drugim riječima, promatrat će se dio nečega što bi se moglo nazvati *pojavnosću časopisa*, u ovom slučaju *Jezikovom* pojavnosću u njegovu djetinjstvu i dječastvu jer će se proučavati ono što se može zaključiti izvanjskim proučavanjem njegova tekstualnoga lika: uredništvo, autori, struktura, rubrike, oglasi, naslovi, jezici pisanja, a posebno ime jezika kojemu je časopis posvećen. Ne će se baviti cjelokupnim likom i djelom časopisa jer će se grafički lik tek spomenuti, a djelo, tj. sadržaj tekstova tek donekle, u raščlambi uvodnika na početku i objašnjenja promjene naslova na kraju. Kao što se primjerice danas zna istraživati jezični krajolik (eng. *language landscape* ili *linguistic landscape*), poznat u hrvatskome i kao jezični okoliš ili jezični krajobraz, kako bi se među ostalim očitale (ne)izravni stavovi prema jeziku u društveno-zemljopisnomu prostoru, tako i ovaj rad pokušava prema časopisnoj pojavnosti očitati odnos prema usmjerenosti časopisa i neke od stavova onih koji su uređivali časopis. Nakon raščlanjivanja uvodnika u prvomu broju u radu će se opisati tek neka od svojstava časopisa *Jezik* pedesetih godina. Više o Jezikovoj povijesti u ovomu razdoblju može se pročitati u Spomenici Hrvatskoga filološkoga društva, u radovima Stjepana Babića (1980, 2004, 2005) i Sande Ham (2007), posebno u odnosu na uredničku djelatnost Ljudevita Jonkea.

Građa – Promatrano razdoblje obuhvaća osam godišta *Jezika*, ukupno četrdeset brojeva, a trideset i devet sveščića zbog jednoga dvobroja u VIII. godištu. Svako je godište imalo po 160 stranica pa je ukupna građa 1280 stranica časopisa. Uz 160 stranica

¹ Sam je naziv ankete sugestivan jer pretpostavlja srpskohrvatski jezik pa bi prema današnjemu načelu teško prošao sito etičnosti istraživanja.

² Cijela je situacija donekle slična jezičnim i pravopisnim zbivanjima četrdesetak godina prije toga. Jovan Skerlić objavio je 23. prosinca 1913. »Anketu o južnom ili istočnom narečju u srpsko-hrvatskoj književnosti«, a kao posljedica pravopis koji je dotada izišao u šest izdanja i zvao se *Hrvatski pravopis* (I. Broz 1892, 1893, u redakciji D. Boranića 1904, 1906, 1911, 1915) postaje *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (Boranić 1921), »doživjelo je deset izdanja« (Hraste 1952: 31), zadnje 1951, godinu dana prije pokretanja časopisa *Jezik*.

korica (2 prednje i 2 stražnje), koje su uglavnom imale tekst na sebi, to iznosi 1440 stranica. Iako bi pedesete godine zapravo završile s 2. brojem VIII. godišta koji je izišao u prosincu 1959, u građu su uključena još tri broja: dvobroj 3/4. (prvi dvobroj od osnutka) izdan u travnju 1960. i završni broj toga godišta izdan u lipnju 1960. Naime, godišta se promatraju kao cjelina, a tako su im označene i stranice. K tomu su u dvobroju članci isključivo referati s II. Jugoslavenskog kongresa slavista u Zagrebu od 23. do 27. rujna 1959, njih osam.

2. Uvodnik

U nastavku će se kratko raščlaniti namjera samoga časopisa, ali donekle pokazati i kakav je jezik kojim je ona iskazana na temelju »Uvodne riječi« prvoga broja u rujnu 1952., koju potpisuje Uredništvo. Tekst je dostupan na mrežnim stranicama hrčak.srce.hr u presnimljenu obliku. Ovdje je cijeli tekst prepisan i naveden u (1). U njemu su dijelovi koje bi danas autori vjerojatno drugačije napisali, uključujući i razlike u pisanju zareza po današnjemu pravopisu (najčešće je višak, piše se ispred svih surečenica, što se danas ne čini).

(1)

i. Pojava Jezika, časopisa za kulturu hrvatskoga književnog jezika, nije slučajna. Izazvala ju je potreba, kakvu u današnje doba osjeća svaka književnost. Služba našega književnog jezika u posljednje se vrijeme tako razgranala, da se pred nama svaki čas javljaju problemi, o kojima treba da rekne svoje mišljenje i lingvistička teorija. Tako bogat, živ i elastičan organizam, kao što je jezik, ne može biti pušten sam sebi; istina, lingvistička teorija ne smije i ne može jezik sapeti u lance, ali ona, izvan svake sumnje, može koristiti njegovu razvoju ističući njegove odlike i ustavljajući njegove nastranosti. Nije čudo, što se u tako širokom toku, kakvim danas teče naš književni jezik, pojavljuju i nezdravi i štetni nanosi. Zadaća je našeg časopisa, da u tom pravcu pomogne pravilnom razvoju našega književnog jezika, da istakne osnovni princip svakoga, pa i našega književnog jezika, princip elastične stabilnosti, i da isto tako pomogne jeziku, da udovolji svim potrebama svojih različitih funkcija, a među njima nije na posljednjem mjestu ni funkcija pjesničkoga jezika.

ii. Valja s priznanjem istaći, da su naši književnici i lingvisti u svim vremenima pokazivali istinsku ljubav i veliku brigu prema jeziku. Otkako su Hrvati prije osam i po stoljeća zapisali prvi oveći tekst svojim jezikom na Bašćanskoj ploči, otkako je Marko Marulić prije četiri stotine i pedeset godina ispjevao prvo veće hrvatsko pjesničko djelo »Juditu« (1501), otkako je Ljudevit Gaj 1836. udario temelje modernom hrvatskom književnom jeziku, hrvatski se književni jezik razvija i u širini i u pravilnosti marom i brigom mnogih pregalaca. U posljednjem razdoblju lingvističkih nastojanja oko čistoće našega književnog jezika uz Vatroslava Rožića i dra. Nikolu Andrića valja u prvom redu istaći veliku pojavu našeg jezičnog kodifikatora i purista, dra. Tomu Maretića. Ali ipak, bacivši i samo letimičan pogled na taj rad, mi ćemo brzo uočiti, da je predmet izučavanja naših lingvista u prvom redu bio narodni jezik, povijest jezika i dijalekti, sve korisna područja lingvističke djelatnosti. Ali jer je pritom bilo dobrim dijelom zanemareno proučavanje suvremenoga književnoga i pjesničkoga jezika, ne ćemo biti preuzetni, ako sad ova pitanja istaknemo u prvi red.

iii. Jednom je već kod Hrvata izlazio časopis za kulturu književnoga jezika. »Hrvatski jezik«, 1938.-1939., pod uredništvom dra. Stjepana Ivšića. Taj je časopis bio kratka vijeka, i to nas obvezuje, i lingvističke i književne radnike, kao i našu javnost, da prionemo radom i pretplatom uz naš novi časopis, da bi on mogao što dulje vršiti svoj korisni zadatak. Samo dulje postojanje ovakva lista može dati trajne rezultate.

iv. Časopisi za kulturu književnoga jezika izlaze već i u Beogradu i u Sarajevu. Beogradsko kulturno središte nastavilo je 1949. izdavanje časopisa »Naš jezik«. (Izdaje ga Srpska akademija nauka, Institut za srpski jezik.) Sarajevsko kulturno središte počelo je 1949. izdavati časopis »Pitanje savremenog književnog jezika«. (Izdaje ga Institut za savremeni jezik pri Višoj pedagoškoj školi u Sarajevu.)

v. I Hrvatsko filološko društvo u Zagrebu smatra svojom dužnošću, da izdaje časopis, koji će se brinuti o čistoći i pravilnosti književnoga jezika. Naš će časopis u svemu surađivati s navedenim časopisima u duhu međusobnog potpomaganja i uzajamnog poštovanja usvajajući svako njihovo ispravno i nepristrano gledanje na sva pitanja našega književnoga jezika. No zagrebačko kulturno središte ima i svojih posebnih teškoća i potreba, kojih nema Beograd ni Sarajevo, jer su svi kulturni radnici Beograda i Sarajeva iz štokavskih krajeva, a zagrebački nisu. Oni su u velikom dijelu čakavci i kajkavci, pa će se naš časopis morati obazirati i na tu činjenicu, pogotovu zato, što je i stara hrvatska književnost pisana na sva tri narječja.

vi. Naš će časopis u prvome redu donositi rasprave i članke o čistoći i pravilnosti suvremenoga književnog jezika. On će štampati i članke iz prošlosti hrvatskoga jezika, koliko su u vezi sa suvremenim književnim jezikom, i članke iz šireg područja nauke o jeziku, koliko se odnose na stvaranje i oblikovanje književnoga jezika. No računajući s prijekim potrebama naših književnika, pisaca, učenjaka, novinara, glumaca, nastavnika osnovnih, srednjih i visokih škola kao i svih ostalih pismenih ljudi, Uredništvo će u ovom časopisu rado odgovarati na sva pitanja, koja mu se budu postavljala, imajući uvijek na umu, da je prvi i najvažniji zadatak našega časopisa, da pomaže onima, kojima je pomoć u jeziku potrebna. Tako će se uklanjati teškoće, koje se javljaju i kojih još uvijek ima dosta. Svojim snagama i snagama svojih suradnika nastojat će oko usavršavanja književnoga jezika i odabiranja u njemu onoga, što je najbolje, najljepše i najpravilnije i što je postalo zajedničkom svojnom najboljih književnika na hrvatskoj i srpskoj strani.

vii. Uredništvo poziva sve, koji se zanimaju za jezična pitanja, da svojim člancima, priložima i pitanjima potpomognu njegov rad.

2.1. Sadržaj uvodnika

Sanda Ham (2007: 88) navodi da je taj članak »programatski – najavljuje opseg i dubinu Jezika, njegovo tematsko i jezikoslovno usmjerenje – pisat će se o pitanjima suvremenoga književnoga jezika na suvremeni način (o povijesnim pitanjima koliko ona zadiru u suvremeni jezik), poštovat će se pri tom princip elastične stabilnosti i višefunkcionalnost, poštovat će se hrvatska tronarječnost, odgovarat će se na čitateljska pitanja«. Kada se, dakle, u kratkim crtama prepriča sadržaj uvodnika, pokazuje se da su neki dijelovi očekivani i razumljivi. Jasno je da se objašnjava razloga nastanka, tematika i smjer časopisa. Razumljivo je i da se najavljuje kako će se objavljivati teorijski jezikoslovni članci

o stvaranju i oblikovanju književnoga jezika te da će časopis imati savjetodavnu ulogu pa će odgovarati na pitanja raznolikih kategorija čitatelja, ali će i »nastojati oko usavršavanja književnoga jezika i odabiranja u njemu onoga, što je najbolje, najljepše i najpravičnije«.

Za pojavnost časopisa osebujno je da na kraju poziva na suradnju sve koje jezik zanima, ne samo stručnjake, a časopis je očito i znanstven i stručan. To pokazuje kako je imao važnu društvenu namjeru. Nije obično da se ističu višestoljetna povijest hrvatskoga jezika (kada je časopis usmjeren na suvremeni jezik); važnost književnika i jezikoslovaca (danas su jezikoslovci znatno bitniji od književnika, neki čak niječu da jezik književnosti pripada standardu); odabrani kulturno važni događaji i osobe; članci iz prošlosti hrvatskoga jezika povezani sa suvremenim književnim jezikom (zašto ako su objavljeni?); prethodni važan, a kratkotrajan časopis nazvan *Hrvatski jezik* urednika Stjepana Ivšića 1938/39. (zašto je ovo novi, a ne nastavak staroga časopisa?); stanje u Beogradu i Sarajevu, koji imaju svoje časopise i njihove izdavače te suradnja s njima (kako to časopisi surađuju?); objašnjavanje da su hrvatsko razlikovno obilježje tri narječja i stare hrvatske književnosti na njima (djeluje kao opravdavanje jer bi to trebala biti općepoznata činjenica); da će osim nastojanja oko odabira najboljega, najljepšega i najpravičnijega odabirati i ono »što je postalo zajedničkom svojinom najboljih književnika na hrvatskoj i srpskoj strani«. Djeluje kao da je jedna od neizravnih poruka uvodnika: mi već dugo imamo svoju književnost, svoju kulturu, svoje jezikoslovce, svoje govornike, svoja narječja, čak i jedan, ma kako kratkotrajan časopis poput ovoga novoga pa imamo pravo na svoj časopis i brigu o svojem jeziku kao i oni u Beogradu i Sarajevu – oni se ne će znati dobro brinuti za naš jezik, ali mi ćemo ih poštovati i potpomagati u svemu u čemu su u pravu i nepristrani (jer mogu biti u krivu i pristrani).

2.2. Jezik uvodnika

Kada se pogleda cjelina jezika kojim je »Uvodna riječ« pisana, to je hrvatski standardni jezik s drugačijim pravilom pisanja zareza od današnjega, ali se pokazuju i neki odmaci.

Pomalo je neobičan slikovit jezik kojim je napisan prvi odlomak uvodnika, pun je personifikacija. Književnost osjeća potrebu, a razne potrebe imaju i jezične uloge, tj. funkcije; svaki se čas problemi javljaju (umj. npr. pojavljuju); jezik je bogat, živ i elastičan organizam, koji teče širokim tokom, ali se u njemu pojavljuju nezdravi i štetni nanosi, on ne može biti pušten sam sebi (kao dijete?). Časopis ima zadaću: pomagati jeziku da udovolji svim potrebama svojih uloga i (kao i teorija) pomicati pravilan razvoj jezika, te isticati (!) općejezično načelo književnoga jezika – elastičnu stabilnost. Posebno se kao važna ističe uloga pjesničkoga jezika – očit je eufemizam da on(a) nije na posljednjemu mjestu. Najzanimljiviji je dio o jezikoslovlju: lingvistička teorija treba reći svoje mišljenje (kao da ona nije osnovno polazište jezikoslovnoga časopisa), ona ne smije jezik sapeti u lance (kao psa?), niti to može (ako ne može, a ne može, onda je bespotrebno navoditi da ne smije), ali mu može poticati razvoj ističući mu odlike i zastavljajući mu *nastranosti* (kao nemoralan, bolestan čovjek). Očito se nije govorilo baš o jezikoslovlju, o teoriji, nego o jezikoslovcima i njihovu standardološkomu djelovanju.

Riječi – Osim drugačijih pravopisnih pravila, najviše u pisanju zarez a jer se ne bi stavljali prije svake surećenice, da uredništvo danas piše, najviše bi promjena bilo u rječniku. Neke bi se riječi preuzete iz stranih jezika ili međunarodnice zamijenile hrvatskima zbog potrebe za visokim stilom pisanja: *lingvistička* teorija ili djelatnost bila bi *jezikoslovna*, *lingvisti* bi bili *jezikoslovci*, *problemi* bi i u trećoj rečenici prvoga odlomka bili *teškoće*, kao i u predzadnjoj rečenici šestoga odlomka, *princip* bi bio *načelo*, *štampati* bi bilo *tiskati*, *nauka* o jeziku bila bi *znanost* o jeziku, *funkcija* bi bila *uloga*. Po načelu biranosti hrvatskih riječi i stilu: časopis ne bi *vršio*, nego *obavljao* svoj zadatak; izostavio bi se *uvijek* iz surećenice *kojih još uvijek ima dosta*, kao i *mi* iz rečenice *Ali ipak, bacivši i samo letimičan pogled na taj rad, mi ćemo brzo uočiti; po* bi bilo *pol*; *usavršavanje* bi bilo *usavršavanje*, a pragmatike radi *učenjak* bi bio *znanstvenik*; pitanja se ne bi isticala *u prvi red*, nego *u prvi plan*; *u velikom dijelu* bilo bi vjerojatno *velikim dijelom*. K tomu *treba da rekne* bilo bi *treba reći*.

Navezak – Pridjevi i zamjenice sustavno bi imali navezak jer u uvodniku nije sustavan. Genitivni su pridjevi i zamjenice u tekstu kada su sami većinom napisani s navezkom: *kulturu književnoga jezika* (2×), *prošlost hrvatskoga jezika*, *funkcija pjesničkoga jezika*, *oblikovanje književnoga jezika*, *usavršavanja književnoga jezika*, *zadatak našega časopisa*, *osnovni princip svakoga*, ali su se pojavili i bez naveska -a: *članke iz šireg područja*, *zadaca našeg časopisa*, *u duhu međusobnog potpomaganja i uzajamnog poštovanja* – dakle osam navezaka (*književnoga* 4×, *hrvatskoga*, *pjesničkoga*, *našega*, *svakoga*) prema četiri bez njega (*šireg*, *našeg*, *međusobnog*, *uzajamnog*).

Kada su u nizu, preteže (6×) pisanje naveska u prvomu, a njegovo izostavljanje u ostalima: *kulturu hrvatskoga književnog jezika*, *služba našega književnog jezika*, *razvoju našega književnog jezika*, *čistoće našega književnog jezika*, *pravilnosti suvremenoga književnog jezika*, *svakoga*, *pa i našega književnog jezika*. Međutim, u nizu se pojavljuje i pisanje s dva naveska: *proučavanje suvremenoga književnoga i pjesničkoga jezika*, *pitanja našega književnoga jezika* (što je zapravo radi razaznatljivosti riječi uslijed sprječavanja jednačenja, razumljivosti i melodioznosti hrvatskoga jezika bolje). Jednom se pojavljuje i pisanje bez naveska: *pojavu našeg jezičnog kodifikatora*, što se može smatrati propustom.

U dativu bi danas pridjevi i zamjenice imali navezak -u, iako nije sigurno bi li ga imao samo prvi: *modernomu* ili sva tri: *modernomu hrvatskomu književnomu jeziku*. Za lokativ nije jasno (koje bi bilo) načelo odabira jer se pojavio i bez naveska i s navezkom: *u prvome redu* i *u prvom redu*, *na posljednjem mjestu*.

3. Opći podatci

Neki podatci o djetinjstvu ovoga časopisa koji će se navesti u ovom poglavlju: o sastavu i broju autora, broju objavljenih radova, naslovu, čak i oglasima na koricama časopisa, kriju u sebi zanimljivosti koje se mogu bolje razumjeti ako se znaju povijesne okolnosti toga razdoblja te ishod. Međutim, i samo navođenje ili kratki opis tih podataka pokazuju neizravne stavove jer pridonose liku, odnosno pojavnosti časopisa.

3.1. Jezik tekstova

Naziv hrvatskoga jezika – Svih je 40 brojeva godišta koja su izlazila pedesetih godina imalo hrvatsko ime jezika, što također pokazuje cjelovitost godišta i još je jedan od razloga da se u građu uključi cijelo VIII. godište. Naime, IX. godište izišlo je s promijenjenim podnaslovom – Časopis za kulturu hrvatskosrpskoga jezika.

Naslov hrvatskoga jezika – Naslov je časopisa, tj. njegovo ime na naslovnici, bio u promatranomu razdoblju jednak: *Jezik – časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika* – s naveskom na prvomu, bez naveska na drugomu pridjevu. Tako je bilo i na unutrašnjim koricama u broju 1, ali je u 4. i 5. broju iz travnja 1954. pisalo na njima *Jezik, časopis za kulturu hrvatskoga književnoga jezika*, dok je na naslovnici i dalje drugi pridjev bio bez naveska. Ta činjenica svakako nije slučajna, jer se propustom lakše može smatrati izostavljanje naveska nego stavljanje u podnaslov koji je dotada uvijek bio drugačiji. Uz spomenuta oba naveska u »Uvodnoj riječi« to pokazuje i blagu sklonost za sustavnim, a ne raznolikim stavljanjem genitivnoga naveska koje se začudo ustalilo kao proizvoljno pravilo (nepoznata i nejasna razloga). Od 1. broja III. godišta, listopada 1954, opet i na stražnjim unutrašnjima koricama nema naveska u *književnog*.

Na naslovnicama oglašavanih tiskovina (v. § 3.5) ime hrvatskoga jezika pojavljivalo se kao *hrvatski ili srpski* (pravopis, gramatika), *hrvatski* (engleski i njemački rječnik), *hrvatskosrpski* (talijanski, francuski, grčki rječnik, poslije nova izdanja njemačkoga) te *naš jezik* (tekst oglasa o talijanskomu rječniku), *materinski jezik* (preporuka Zbornika recitacija nastavnica materinskoga jezika, 3. broj V. godišta).

Jezik članaka – Većina je članaka u *Jeziku* pedesetih godina pisana hrvatskim književnim jezikom. Dio je, posebno u prvim brojevima, pisan srpskim jezikom. To nije sasvim razumljivo zbog naravi časopisa, ali jest razumljivo zbog društveno-političke naravi razdoblja u kojemu je izlazio i zadatka koji je *Jezik* imao, a koji nije mogao posve slobodno obavljati.

U odnosu na narav časopisa posve je neobičan osmi rad u predzadnjemu broju VIII. godišta jer je na makedonskomu, na ćirilici i govori o leksičkoj pojavi u makedonskomu jeziku, a nije završen: tiskan mu je samo prvi dio jer završava tekstem: (*Nastavit će se.*) Taj, dakle, tekst nije ni na hrvatskomu jeziku, niti na običnomu, glavnomu hrvatskomu pismu niti govori o hrvatskomu jeziku ili njegovoj kulturi. Drugim riječima, uopće ne pripada u tematiku časopisa. U tomu dvobroju najavljivan izlazak »iz štampe zajedničkog hrvatskosrpskog pravopisa sada je već pitanje samo nekoliko mjeseci« (Jonke 1960: 65). U 5. broju samo su četiri članka, od čega drugi i treći ne pripadaju u tematiku časopisa: završetak spomenutoga članka Blagoje Korubina (1960) iz prethodnoga dvobroja (dakako na ćirilici, iako je naslov u sadržaju na latinici) te rad slovenske jezikoslovke Brede Pogorelec (1960) na slovenskome i o slovenskome.

Što govore ti članci na slovenskome i makedonskome? Ta dva jezika nisu smatrana jednim s hrvatskim i srpskim. Makedonski se s obzirom na svoju mladost (službeno je postao književni jezik 1944) nikada nije pokušavao službeno ugurati pod kapu jednoga jezika, a slovenski se u odnosu na hrvatski pokušavao potrpati u relativno kratkomu razdoblju, tijekom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, kada je u njezinu ustavu 28. lipnja

1921. u čl. 3 navedeno da je »Službeni jezik Kraljevine je srpsko-hrvatsko-slovenački« – izdavane su knjige poput Stanojevićeve (1925–1929) *Narodne enciklopedije srpsko-hrvatsko-slovenačke* u četiri knjige ili Poljančeve (1936) *Istorije srpskohrvatskoslovenačkog književnog jezika*.³ Pedesetih godina samosvojnost tih dvaju jezika nije bila nimalo upitna. Zato su onda oni uključeni? Da se podsjeti na zajedništvo četiriju jezika koja su postojala u prvim poratnim godinama? Da se pokaže: ako ćemo jugoslavenske jezike, onda sve? Da se kaže: ovi jezici imaju pravo biti svoji, a mi ne? Jer teme nisu opće, o povijesti književnoga jezika ili postupku standardizacije, nego o leksiku i sintaksi.

3.2. Uredništvo

Odgovorni je urednik bio Ljudevit Jonke, a ostali su članovi uredništva bili: Antun Barac, Josip Hamm, Mate Hraste, Petar Skok, Sreten Živković. U prvomu broju drugoga godišta u uredništvu više nisu Antun Barac, Petar Skok i Sreten Živković, a na posljednjoj stranici prvoga broja u zadnjem odlomku stoji rečenica kao u (2).

(2)

Po odluci odbora Hrvatskog filološkog društva broj je članova uređivačkog odbora smanjen zbog tehničkih razloga, što znači, da časopis i dalje nastavlja istim putem.

Međutim, u 2. broju II. godišta opet je i Sreten Živković naveden kao član uredništva i tako je bilo u preostala četiri broja toga godišta, a od III. do VIII. časopis je uređivao samo trojac Josip Hamm, Mate Hraste i Ljudevit Jonke.

3.3. Autori

U rubrici »Članci« ukupno je bilo 74 autora (ukupni je broj veći jer se iz godišta u godište pojavljuju i isti autori). Zanimljivo je da su se dva autora pojavila samo kao suautori, i to u dva rada, mijenjajući redosljed imena: Mate Zorić i Frano Čale, Frano Čale i Mate Zorić, a za članke je to tada bila rijetkost u hrvatskoj filologiji. Trojica urednika napisala su i jedan troautorski rad: Josip Hamm, Ljudevit Jonke i Mate Hraste.

Plodniji autori – U broju napisanih članaka prednjači odgovorni urednik Ljudevit Jonke s dvadeset i jednim člankom, od čega jedan u troautorstvu s J. Hammom i M.

³ Zanimljivi su naslovi različitih izdanja te knjige: Radoslav Franjo Poljanec (1931) *Istorija srpskohrvatskog književnog jezika s pregledom naših dijalekata i istorijskom čitankom: za više razrede srednjih škola*, Beograd: Narodna prosveta; II. izdanje izišlo je 1933. u Beogradu, III. izdanje 1934. Poljančevo IV. popravljeno izdanje izišlo je 1936. u Zagrebu naslovljeno *Istorija srpskohrvatskoslovenačkog književnog jezika s pregledom naših dijalekata i istorijskom čitankom: za više razrede srednjih škola*. Izdavač je Kom. prodaja dvorske knjižare Vasić (Vasić i Horvat). Za autora se navodi da je profesor Drž. klas. škole Vit. kralja Aleksandra I. Ujedinitelja u Zagrebu. Na trećoj stranici stoji i »Ovaj udžbenik preporučio je Gl. prosvetni savet S. br. 3 od 5-III-1936 i odobrio gospodin Ministar prosvete odlukom S. n br. 8948 od 31. III. 1936 godine«. Godine 1940. u Zagrebu je izišlo novo izdanje naslovljeno *Istorija srpskohrvatskog i slovenačkog književnog jezika s pregledom naših dijalekata i istorijskom čitankom: za više razrede srednjih škola*, Zagreb: Izdanje kreditne i pripomoćne zadruge profesorskoga društva.

Hrastom, koji je drugi po broju sa šesnaest članaka. Međutim, zanimljivo je da Lj. Jonke nije napisao bar po jedan članak u svakomu godištu, propustio je sedmo godišće. Jedini je autor koji je baš u svakomu godištu imao članak Dalibor Brozović, on je s četrnaest članaka treći po plodnosti u pisanju članaka; četvrti je Bratoljub Klaić s trinaest, a spomenuti Josip Hamm peti s deset članaka. Šesti je Miroslav Kravar s osam članak, sljede četiri autora sa šest članaka: Alija Nametak, Pavle Rogić, Stjepan Ivšić i Stjepan Krešić, četiri s pet članaka: Zdenko Škreb, Petar Skok, Veljko Gortan i Milan Šipka, dva s četiri: Zlatko Vince i Sreten Živković, šest s tri: Stjepan Babić, Ivo Brabec, Slobodan Kovačević, Antun Barac, Milan Moguš i Rikard Simeon. Po dva članka napisalo je dvanaest autora: Alija Selmanović, Božidar Finka, Ilija Mamuzić, Ismet Smailović, Ivo Ladika, Josip Tabak, Josip Valković, Stanko Hondl, Tomislav Prpić, Vladimir Anić, Mate Zorić i Frano Čale.

Jednokratni autori – Još je četrdeset autora napisalo po jedan članak u najopsežnijoj rubrici članci, među njima i tri žene: prva je autorica Antica Menac u II. godištu, potom Milojka Malinar u IV, Milka Turić u VII. i slovenistica Breda Pogorelec u VIII. Ostali su Antun Šojat, Slavko Pavešić, Josip Vončina, Zvonimir Junković, Žarko Mullačić, Antun Hurm, Mirko Deanović, Malik Mulić, Pavao Cindrić, Zdravko Malić, Tvrtko Čubelić, Vladimir Rem, Vlado Petz, Dragutin Leskovar, Ante Erdeljac, Antun Šimčik, Danijel Dunkić, Fran Tučan, Jakov Ivaštinović, Jakšić Ravlić, Jovan Vuković, Vinko Friščić, Kuzma Moskatelo, Marijan Stojković, Marko Kosor, Milan Sevaković, Mirko Petravić, Niko Berus, Nikola Rončević, Nikola Španjol, Asim Peco, Juraj Kallay, Mihailo Stevanović, Janez Rotar, Vaso Tomašević, Blagoja Korubin.

Usmjerenost i poznatost autora – Prema popisu se vidi da su neki od autora članaka danas poznati stručnjaci koji su se bavili hrvatskim jezikom, kao znanstvenici poput uredničkoga trojca; kao prevoditelji, za što su trebali biti vrsni znalci i hrvatskoga poput Josipa Tabaka; kao profesori na fakultetu ili u školama. Drugi su se (poglavito ili isključivo) bavili književnošću, hrvatskom poput književnoga povjesničara i kritičara Antuna Barca, književnoga teoretičara i povjesničara Zdenka Škreba, povjesničara književnosti i folklorista Tvrtka Čubelića; talijanskom poput Mate Zorića, a treći su se bavili (i) kazalištem, poput Pavla Cindrića. Neki su od njih hrvatski jezikoslovci koji su se stručno proslavili baveći se poglavito stranim jezicima, a kontrastivno ili prijevodi- ma hrvatskim, primjerice talijanskim Mirko Deanović i Josip Jernej, poljskim Zdravko Malić, njemačkim Antun Hurm. Četvrti su danas manje poznati ili nepoznati, bar u širim krugovima. Poneki su bili i stručnjaci drugih područja, poput pedagoga Vlade Petza ili hrvatskoga stomatologa i dentalnoga antropologa Jurja Kallaya. Međutim, postoji među autorima članaka skupina filologa srodnih jezika: srpskoga, slovenskoga i makedonskoga, koji su objavili članke koji se nisu bavili kulturom hrvatskoga književnoga jezika, poput spomenutih slovenista Brede Pogorelec i Janeza Rotara ili makedonista Blagoja Korubina. To je u odnosu na usmjerenost časopisa neobično, dakle znakovito i pokazuje položaj hrvatskoga u to vrijeme. Upućuje na to da je uredništvo s jedne strane na neki način moralo objavljivati članke usmjerenosti neprikladne časopisu, a s druge je moguće željelo dovesti do apsurdna izbor članaka mladoga časopisa za kulturu hrvatskoga književnoga jezika.

3.4. Struktura časopisa

Časopis se tih godina sastojao od različitih vrsta radova, uglavnom svrstanih u šest dijelova (prema godišnjemu sadržaju): I. »Članci«, koji je glavni i najposebniji znanstveno-stručni sadržaj časopisa, II. »Pitanja i odgovori«, III. »Osvrti« (u kojima se nalaze i prikazi) IV. »Vijesti« (dodano u drugomu godištu), V. »Iz školske prakse« (dodano u trećemu godištu), VI. »Nekrolozi« – dodano u četvrtomu godištu, na prvomu mjestu u svakomu broju jer su umrla četiri hrvatska filologa, od kojih čak dvojica članova prvoga uredništva: Dragutin Boranić (1. rujna 1955. u 86. godini), Antun Barac (1. studenoga 1955. u 62. godini), Mihovil Kombol (9. studenoga 1955. u 73. godini) i Petar Skok (3. veljače 1956. u 75. godini). U prvomu broju prvoga godišta bila su samo prva tri dijela (ona su stalna i danas), pri čemu su se i u njemu krile vijesti u zadnja dva osvrtu pa je u novomu godištu to samo formalizirano. Osim dijela o školskoj praksi, ostali su dijelovi zadržani i do danas, s time da su uvedene i neki novi, poput obljetnica ili pjesama.

U tablici 1 navedeni su podatci o broju članaka pojedinih dijelova časopisa. Kao što se vidi iz te tablice, raspon je »Članaka« od 18 do 31, najčešće 29 (mod i medijan, prosjek 26,5). Raspon je broja autora tih članaka od 15 do 25, srednja vrijednost 19 (medijan i prosjek, mod je 16). U »Pitanjima i odgovorima« raspon je od 4 do 17 radova, srednja vrijednost 10 (medijan i prosjek). U »Osvrtima« je objavljeno radova u rasponu od 5 do 20, srednja vrijednost 13 (medijan, prosjek 13,5, mod 20). Brojke pokazuju da su članci brojčano važniji od ostalih dijelova, a po broju stranica znatno su važniji od ostalih. To znači da je časopis usprkos poznatim popularnim rubrikama poglavito znanstven.

Tablica 1. Podatci o strukturi Jezikovih rubrika po godištima i broju radova u njima

Godište	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Σ	godišta	raspon
Godina	52/53.	53/54	54/55.	55/56.	56/57.	57/58.	58/59.	59/60.			
I. Članci	25	29	29	31	30	29	21	18	212	8	21–31
Autori članaka	16	20	25	23	15	20	17	16	152	8	15–25
II. Pitanja i odgovori	16	17	11	5	13	8	4	6	80	8	4–17
III. Osvrti	10	13	20	13	12	20	13	5	106	8	5–20
IV. Iz školske prakse	–	–	2	4	2	3	–	2	13	5	0–5
V. Vijesti	–	3	4	5	4	–	–	–	16	4	0–5
VI. Nekrolozi	–	–	–	4	–	–	–	–	4	1	0–4
Broj stranica	160	160	160	160	160	160	160	160			

Kada se pogledaju brojke, pokazuje se velik raspon u broju članaka: od 18 do 31, što znači da je najmanji broj tek 58% najvećega, pitanja i odgovora od 4 do 17 (najmanji 23,53%) te osvrtu od 5 do 20 (najmanji 25%), a isto tako u odnosu osvrtu prema pitanjima i odgovorima: na početku je osvrtu bilo manje (10 vs. 16, 13 vs. 17), poslije samo dva puta za jedan manje (12 vs. 13, 5 vs. 6), a u ostalim je godištima osvrtu bilo i znatno više (20 vs. 11, 13 vs. 5, 20 vs. 8, 13. vs 4).

Kako su pitanja i odgovori normativni savjeti i objašnjenja o normi uglavnom namijenjeni širemu čitateljstvu, a osvrti prikazi knjiga, radova, komentari natpisa, kronologije

sastanaka, obavijesti... , katkada granica nije čvrsta, pa se zato podjela u svakomu broju i sadržaju svakoga godišta katkada razlikuju, kao što se razlikuje poredak rubrika.

Redovitost izlaženja brojeva, što ni jednomu našem ozbiljnomu časopisu nije lako ni danas kada je jezikoslovaca toliko više, i uspjeh da svako godište ima 160 stranica potvrđuje trud oko potrebe za dugim obavljanjem svoje časopisne dužnosti (nakon žala o kratkomu vijeku časopisa *Hrvatski jezik*) spomenute u (1).

3.5. Korice i dodatci

Naslovnica časopisa – Jezik je od početka do kraja istraživane građe ima jednostavan naslov u dvije boje, u kojemu je samo velikim obojenim (crvenim, plavim...) slovima otisnuta riječ jezik, ispod manjim crni fontom podnaslov ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOGA JEZIKA, velika brojka redosljeda sveska (od 1 do 5), bijelim slovima u obojenoj liniji ime izdavača, a ispod toga mjesec i godina.

Unutrašnja početna strana korica – Na unutrašnjoj strani korica, lijevo, nalazi se sadržaj broja u kojemu su prilozi smješteni pod ime rubrike, a na dnu podaci o izdavaču, imena uređivačkoga obora, glavnoga i odgovornoga urednika te podatci o slanju rukopisa, izlasku, pretplati. Podatak o broju sveska, godištu te mjesecu i godini izlaska nalazi se na prvoj stranici, iznad naslova prvoga članka.

Unutrašnja zadnja strana korica – Na stražnjoj unutrašnjoj stranici stražnjih korica uglavnom su stajali većim slovima podatci o časopisu *Jezik*, o ritmu izlaska (svaka dva mjeseca, pet puta godišnje), o naslovniku za rukopise (Uredništvo Jezika, Zagreb, Filozofski fakultet, Slavenski institut, Trg maršala Tita 12), o pretplati i dopisima upravi Jezika (Školskoj knjizi, Zagreb, Ilica 28, pošt. pret. 72), o čekovnomu računu, godišnjoj pretplati (od početka do kraja 180 dinara, za inozemstvo 300 dinara) i cijeni pojedinoga broja (40 dinara). Dakle, katkada su jednaki podatci bili na unutrašnjim stranicama korica. Katkada je pisalo još nešto, npr. poziv svim ljubiteljima jezika i književnosti i filolozima da se učlane u Hrvatsko filološko društvo u Zagrebu i da se pretplate na *Jezik* (prvi broj) ili obavijest o članarini HFD-a (10 dinara u 2. broju I. godišta, a dvostruko, tj. 20 din. na mjesec od 3. broja 1957. do 5. broja VIII. godišta). Katkada su ti podatci upotpunjeni i promidžbenim tekstom, poput *Filolozi! Učlanite se u svoje Društvo i osigurajte svojom pretplatom njegovo glasilo!* (1. broj I. godišta) ili pobudnicom: *Naš je zadatak i naša je dužnost, da poradimo na tome, kako bi se u drugom godištu udvostručio broj čitalaca i pretplatnika Jezika* (5. broj I. godišta).

Zadnja strana korica – Najčešće su na stražnjim koricama ili dodanim stranicama na kraju časopisa znali stajati oglasi. Jasno, tekst oglasa sastavljao je oglašavač, ali su urednici dopuštali, vjerojatno katkada i sami pozivali ili poticali da se promiču pojedine knjige jer su većinom bile filološke, iako ne isključivo. To su bili gotovo uvijek (samo tri puta ne) oglasi izdavačkoga poduzeća Školske knjige (ŠK), Ilica 28 (koje je poslije desetljećima suizdavač *Jezika*).

U naslovima oglašavanih djela vidi se katkada ime jezika i to pripadaju li posve naravi časopisa, naravi školskoga predmeta, filološkomu pogledu na jezik ili ne pripadaju tematici časopisa. Za neke su knjige oglasi očekivani jer su jezikoslovne, posebno

osnovni priručnici., dakle pripadaju humanističkomu području, polju filologija i grani kroatistika. Oglašene su dvije gramatike:⁴ nova *Gramatika hrvatskog ili srpskog jezika* I. Brabeca, dr. M. Hraste i dr. S. Živkovića (1/I, treće izdanje 3, 4, 5/VII) i *Staroslavenska gramatika* dr. J. Hamma (3, 4, 5/VII) i dva pravopisna priručnika: *Pravopis hrvatskog ili srpskog jezika* dr. D. Boranića, deseto izdanje (1. i 2. broj I. godišta) i *Pravopisni priručnik za pisanje glasova č, ć dž, đ, ije, je i e* T. Peruška za učenike, a i nastavnike, kako kaže ŠK »izišlom u pomanjkanju Boranićeva, a u očekivanju novoga« (4/V), *Pravopisni priručnik za pisanje glasova č, ć dž, đ, ije, je i e* prema X. izdanju Boranićeva pravopisa, uz konzultiranje drugih pravopisa i rječnika (5/V, 2/VI). Samo je jedna teorijska jezikoslovna knjiga: *Uvod u opću lingvistiku* dr. S. Živkovića (3, 4, 5/VII).

Najviše je dvojezičnih rječnika, koji pripadaju i još jednoj grani: novi *Hrvatsko-engleski rječnik* prof. M. Drvodelića (5/I); *Njemačko-hrvatski rječnik* prof. dr. A. Hurma (upravo izišlo, 5/II). Preokret u oglašivaču, izdavačkoj kući, a time i na koricama *Jezika*, nastaje u broju 4/III. od travnja 1956. kada se pojavljuje oglas o velikomu *Hrvatskosrpsko-talijanskomu rječniku* M. Deanovića i J. Jerneja (u oglasu se govori o pitanjima »našega suvremenog jezika«, nigdje se ne spominje ime jezika; treće, dotjerano i prošireno izdanje objavljeno je u 1. i 2. broju VIII godišta); *Francusko-hrvatskosrpski rječnik* V. Putanca (4, 5/VI); rječnik dr. A. Hurma, II. izdanje zove se *Njemačko-hrvatskosrpski rječnik* (1, 2/VIII), a rječnik priređivača N. Majnarića i O. Gorskoga *Grčko-hrvatskosrpski rječnik* (3/4, 5/VIII).

Druge oglašavane knjige pripadaju književnosti, što s jedne strane također pokazuje znatno bližu povezanost jezika i književnosti, tj. važnost književnosti u očima tadašnjih jezikoslovaca (što je imalo i svoju stručnu stranu jer su jezik, zemljopisna i narodnosna pripadnost bili bitna podloga hrvatskomu književnomu jeziku), ali i ciljanoga *Jezikova* čitateljstva – nastavnici hrvatskoga (materinskoga) jezika: *Izbor iz slovenske lirike* B. Žganjera i *Epske narodne pjesme* T. Čubelića (2. broj II. god.); popis sniženih udžbenika i priručnika ŠK (3/II); izdanja s izabranim tekstovima iz strane i domaće književnosti za školsku lektiru učenika viših razreda srednjih škola (4/III); *Čitanka iz naše i strane književnosti za V. razred gimnazije* (2/IV); *Dobra knjiga – biblioteka djela domaćih i stranih pisaca prema nastavnom planu za više razrede osmogodišnjih škola i niže razrede gimnazije* (3/IV); *Nazorov Veli Jože* (5/IV); *Zbornik recitacija* (ur. G. Vitez) koji se preporučuje nastavnicima materinskoga jezika (3/V); *Kako su stvarali književnici I V. Pavletića* (1/VI); *Jugoslavenska lirika moderne* priređivača P. Laste (3/VI).

Treća skupina knjiga pripada samo humanističkim znanostima: izdanje latinicom *Historija naroda Jugoslavije I – do početka XVI. stolj.* (1/II, 1/IV); *Zbornik radova Filozofskoga fakulteta* – Knjiga II. 1954, te Knjiga I. 1951. godine (5/II); *Historija muzike III. Josipa Andreisa s napomenom da su I. i II. dio ove knjige rasprodani!* (2/III);⁵ *Historijski zbornik* (br. 3/III); *Peristil – zbornik radova za povijest umjetnosti i arheologiju* (5/III).

⁴ Više o gramatikama toga doba v. Ham (2006).

⁵ Andreisovo je, u oglasu nespomenuto, I. izdanje 1942. naslovljeno *Povijest glazbe*.

Neki brojevi nisu imali oglas, a u dva je oglašavana novootvorena knjižara Školske knjige u Bogovićevoj 1a (1, 2/V).

U jednomu je broju obavijest o izlasku *Umjetnosti riječi*, časopisa za proučavanje književnog izraza, u izdanju HFD-a (4/V), a u dva poziv na obnavljanje pretplate toga časopisa čije »Uredništvo polazi od činjenice, da je književno djelo riječju izražena umjetnina, pa težište proučavanja književnog djela polaže na proučavanje jezičnog izraza« (1, 2/VII).

3.6. Pitanja i odgovori

Dok je rubrika »Članci« u znanstvenomu dijelu, namijenjena poglavito znanstvenicima i stručnijemu čitateljstvu, slična mnogim drugim hrvatskim časopisima, rubrika »Pitanja i odgovori«, namijenjena je najširem čitateljstvu. Ona je upadljiv i društveno najprepoznatljiviji dio časopisa *Jezik* sve do danas. Svojim naslovom radovi u ovoj rubrici jasno ističu problem i teže jednoznačnom odgovoru na kraju članka. Na kraju prvoga godišta uredništvo je reklo kao u (3).

(3)

Po želji čitalaca, izraženoj u mnogim dopisima, časopis će u drugom godištu proširiti rubriku »Pitanja i odgovori« i uspostaviti što prisniji dodir sa srednjom školom. Pozivaju se pretplatnici i čitaoci »Jezika«, da i dalje ostanu vjerni ovom časopisu, koji se bori za pravilnost i ljepotu jezičnog izraza.

Ti članci pedesetih godina već naslovima pokazuju da s današnjega stajališta pripadaju različitim skupinama.

Neki danas ne bi imali naslov koji imaju, npr. »Još o jeziku naše štampe« (Rogić 1954), »O nekim izdavačkim i tehničkim griješkama« (Selaković 1952) jer bi riječi *štampa* i *griješka* bile *tisak* i *grješka* (ili *greškama*).

Drugi su danas prevladan problem koji uopće ne bi pripadao suvremenomu kroatističkomu savjetništvu jer današnji čitatelj samo po naslovu zna jedini odgovor, npr. »Prijevod, prijepis, prijenos ili prevod, prepis, prenos« (Jonke 1952a) ili »Slovenski ili slovenački« (Hamm 1952a) – zna se da je u hrvatskomu standardu samo *prijevod*, *prijepis*, *prijenos* i *slovenski*.

Treći su djelomično prevladan problem, npr. »Ofanziva i tank ili ofenziva i tenk« (Hamm 1952b) jer je danas samo *ofanziva*, a *tank* i *tenk* imaju jasno različito značenje i vjerojatno ih izvorni govornici uopće ne povezuju.

Četvrti imaju više od jednoga spomenutoga obilježja, npr. i nestandardni naslov i prevladan problem kao »Da li Rumun ili Rumunj, Talijan ili Italijan?« (Skok 1953) jer bi naslov počinjao riječima *Je li* ili bi samo navodio različite izraze da su danas prisutne obje riječi, posebno *Rumun*.

Peti se i danas, sedemdesetak godina nakon izlaska rada, pojavljuju kao normativni problem, npr. »Peti svibanj ili peti svibnja« (Jonke 1952b), »Gdje, kuda, kamo?« (Vince 1954), ili pitanje, npr. »Moje kolege ili moji kolege« (Hraste 1953).

Iako se o pitanjima iz navedene rubrike mnogo toga može zaključiti po samomu naslovu, kada se pogledaju sadržaj i razlozi pojedinih preporuka, pokazuje se da se u njima

štošta krije: svijest o promjenljivosti jezika, o raznolikosti dijalekta ili regiolekta hrvatskih izvornih govornika, ali i argumentacija koja je uz jezikoslovnu i kulturna i politička.

Navest će se jedan primjer, koji ujedno objašnjava zašto je uloga književnosti bila toliko važna pedesetih godina. Danas nespостоjeći problem, spomenuti *slovenski ili slovenački*, jer je u hrvatskomu jedini točan naziv jezika zapadnih susjeda *slovenski*, što je Hamm (1952b) u svojemu članku potkrijepio, potaknuo je najprije srpskoga jezikoslovca na članak »Slovenački ili slovenski« (Moskovljević 1953), a potom Uredništvo (1953) da u istomu broju objavi »Osvrt na Moskovljevićeve zaljučke«. Pitanje i dio Hammova članka naveden je u (4).

(4)

U posljednje vrijeme neki za ono, što pripada Slovincima, pišu da je slovenačko, a drugi da je slovensko. Koji je pridjev bolji?

Za nas je ono, što pripada Slovincima, slovensko. Mi smo taj pridjev primili od samih Slovenaca, koji su nam susjedi i koji svoj jezik zovu *slovenskim* jezikom, svoje nošnje *slovenskim* nošnjama i koji, napokon, svojega poročevalca (svoj vjesnik) zovu »Slovenskim poročevalcem«.

Srbi, koji nisu u neposrednom susjedstvu sa Slovincima, stvorili su pridjev od imena *Slovenac*, pa *slovenačkim* zovu sve ono, što mi zovemo *slovenskim*. Slično smo i mi učinili sa Slovincima, koji svoj jezik također zovu *slovenskim* (*slovenskim*), a nisu nam neposredni susjedi: i mi smo od imena *Slovak* načinili pridjev *slovački*, pa jezik Slovaka zovemo *slovačkim*, a njihovu Maticu, koju oni zovu Matica slovenska, zovemo Maticom slovačkom.

Kod Srba se pridjev *slovenski* upotrebljava u onom značenju, koje kod nas ima pridjev *slavenski*, pa treba koju reći i o tome. (...)

Postavlja se pitanje, ne bi li se to dalo izjednačiti, jer je neprilično, da u stvarima, koje su važne i o kojima se kod nas često piše, ista riječ kod jednih znači jedno, a kod drugih drugo. Međutim, tu ima teškoća. Za nas bi bilo neprilično, da pridjevu *slovenski* proširimo značenje na sve što je slavensko, jer bismo se tako – pošto dosta Slovenaca živi u našoj sredini i pošto smo i inače s njima usko vezani – lako izvrgavali nespozumcima, koji bi mogli biti neugodni. Osim toga, oblike sa a podržavaju i svi strani jezici, a i svi naši istaknutiji pisci od Šenoe, Đalskoga, Leskovara i Kranjčevića do Nazora i Tina Ujevića pisali su tako. (...)

S druge strane, čini se, da ni Srbi ne bi imali mnogo volje da se odreknu onih oblika, na koje su u svojoj književnosti navikli, tako da će se morati prepustiti vremenu, da ono i u tom pitanju kaže odlučnu riječ. (...) Drugo je pitanje, naravno, kako će se to primiti, i hoće li pisci – koji u prvom redu o tome odlučuju – te oblike prihvatiti...

Očito je da se uredništvo *Jezika* borilo s razgraničavanjem hrvatske norme od bliskosrodnoga jezika srpskoga, koji su se smatrali jednim jezikom: našim, zajedničkim, srpskohrvatskim, što se vidi iz navoda M. M. Moskovljevića (1953: 153) u (5).

(5)

Ne bi se moglo reći da su razlozi kojima je J. H. potkrepio svoje mišljenje potpuno uverljivi i neoborivi. Da vidimo prvo kako stoji stvar s pridevima *slovenski* i *slovenački*. Po njegovu mišljenju, Hrvati treba da upotrebljavaju pridev *slovenski* za ono što pripada Slovincima, zato što su im oni neposredni susjedi, a Srbi mogu govoriti *slovenački*, jer im nisu susjedi. Po zakonima našega jezika, zajedničkog i srpskog i hrvatskog, prisvojni pridev za imenicu

Slovenac može biti samo *slovenački*, onako isto kao što je od Sremac pravilno načinjeno *sremački* (*sremski* je od Srem), od Obrenovac *obrenovački*, od Babogredac *babogredački* i sl. A pridev *slovenski* je načinjen od imenice Sloven, pa ne može ni značiti nešto što pripada Slovincima. A ako Slovenci taj pridev upotrebljavaju u tom smislu, to je njihova stvar,⁶ koja ne može vredeti za one koji govore i pišu srpskohrvatski, čak ni za Hrvate, mada su oni neposredni susedi Slovincima.

(...) Zaključak. Svi naučni razlozi govore za to da svi koji govore i pišu hrvatskim ili srpskim jezikom upotrebljavaju samo pridjev *slovenački* kao reč kojom se kazuje pripadanje Slovincima, napr. *slovenački* jezika, a kao zajedničko ime svih srodnih nam naroda da upotrebljavaju reč *Sloveni* i pridev *slovenski*. Jer mnogo je logičnije i za jedinstvo književnog jezika opravdanije upotrebljavati reči koje su pravilno načinjene po zakonima toga jezika i kojim govori većina Jugoslavena, nego odbacivati ih kad to ne može biti opravdano nikakvim naučnim razlozima.

Kao što se vidi, »naučni« razlozi zapravo su bili argumenti jačega i većine. Uredništvo je odgovorilo kao u (6).

(6)

Uredništvo je donijelo članak uvaženog jezičnog stručnjaka Miloša M. Moskovljevića po načelu slobodne izmjene misli premda se ne slaže ni s njegovim mišljenjem ni s njegovim tonom. Nije točno da je J. Hamm tvrdio, da mi govorimo *slavenski* zato, što tako govore stranci, kao što nije točno ni to, da posvojni pridjev od imenice *Slovenac* može biti samo *slovenački*. Da je sve onako kako M. S. M. hoće, to bi moralo vrijediti i za druge, pa bi i Rusi svoje *slav-* morali primijeniti u *slov-*, a makedonski se jezik više ne bi smio zvati *makedonski*, nego *makedonački*, slavonski se dijalekti ne bi smeli zvati *slavonski*, nego *slavonački*, a kajkavski bi pisci postali *kajkavački*, a ne *kajkavski*. Prema tome otpadaju i »naučni« razlozi, na koje se pisac poziva, a što se opet »logike« tiče – Rešetar je još prije trideset godina pisao, »da od Jugoslavija može logički i gramatički da bude samo *Jugoslaven*« (pa će prema tome i pridjev od te imenice biti *jugoslavenski*).

U vezi s člankom prof. Moskovljevića valja istaći i to, da je već pokazna točka, s koje polazi pisac, pogrešna. U području jezika nema pri pravilnim tvorbama ni diktiranja ni nametanja. Jezik nije matematika, pa se pored *hercegovački*, *njemački* i sl. govori i piše *bosanski*, *makedonski*, *dalmatinski* i sl. Pa kad je dakle J. H. rješavao ovo pitanje u okviru njegove upotrebe u hrvatskoj književnosti od Gajevih vremena do danas, tada on nije imao namjere da nešto propisuje za upotrebu u srpskoj književnosti. Jer ne smijemo se varati: premda nam je narodni jezik isti, ipak su se u književnostima dvaju naroda, Hrvata i Srba, razvile neke različnosti, koje zbog različitog razvitka i prilika imaju pravo da žive u okvirima svojih književnosti, dokle god korisno vrše svoju funkciju. I upravo je u protivnosti s modernim lingvističkim načelima, ako tko na osnovu upotrebe u jednoj književnosti pobija drugačiju upotrebu u drugoj književnosti. Tom pogrešnom metodom M. S. M. došao je do sasvim pogrešnog zaključka, koji pobija i književna i govorna praksa na hrvatskoj strani. Tvrdnja, da »svi koji govore i pišu hrvatskim ili srpskim jezikom upotrebljavaju samo pridev *slovenački*... reč *Sloveni* i pridev *slovenski*« ne odgovara činjeničnom stanju i potpuno je kabinetski zaključak piščev.

⁶ Da je stvarno proradio projekt srpskohrvatskoslovenačkoga jezika ni dvadesetak godina prije toga, ne bi se tvrdilo da je njihovo ime njihova jezika njihova stvar.

Ali ni po jada za to! Ovaj problem ima i svoju osjetljiviju stranu. Ako itko, a ono su lingvisti dužni da budu širokogrudni u ocjenjivanju takvih dvostrukosti i da se klone svakog name-tanja, jer ono donosi samo štetu i jednoj i drugoj strani. Kao što iz tradicije i prakse srp-ske književnosti izvire upotreba riječi *slovenački*, *slovenski*, *Sloveni*, isto tako iz tradicije i prakse hrvatske književnosti izvire upotreba riječi *slovenski*, *slavenski*, *Slaveni*. To lingvisti znaju, i to ne treba nikoga da smeta. Dokle će to tako biti, to zavisi o daljem razvitku jezika obiju književnosti. Bez širokogrudnoga prilaženja ovakvim problemima dolazi se nužno do pogrešnih zaključaka.

4. Promjena imena časopisa

Ljudevit Jonke bio je jedan od sudionika tzv. Novosadskoga dogovora. Stoga je u časopisu *Jezik* tijekom pedesetih godina izvještavao o sastancima koji su do toga došli, pri čemu su ti izvještaji pisani s jedne strane administrativno, a s druge pozitivno. Na kraju je u prvomu broju IX. godišta objavio tekst s objašnjenjem te promjene (Jonke 1960). Iako taj tekst pripada šezdesetim godinama, pokazuje kako je i zašto Uredništvo moralo popustiti u nazivanju imena vlastita jezika, iako se tomu odupiralo svih godina nakon Novosadskoga dogovora, kada je njegov glavni oglašavač, izdavač Školska knjiga, još 1954. promijenio naziv jezika *hrvatski* u *hrvatskosrpski* (talijanski rječnik, poslije njemački i drugi). Kako objašnjenje nije dugo, navodi se u (7). Budući da je taj tekst morao biti vrlo promišljeno napisan, k tomu je kao promjena naslova mogao dugo čekati, nije nevažno vidjeti kako je izravno i neizravno potkrijepljena promjena koja je mogla biti i konačan udarac naravi časopisa.

(7)

Kao što su čitaoci primijetili, u podnaslovu časopisa »Jezik« proširen je naziv hrvatskoga jezika u hrvatskosrpski jezik. To je učinjeno prema zaključku upravnog odbora Hrvatskog filološkog društva od 16. veljače 1961., a u skladu s novosadskim zaključcima o hrvatskosrpskom jeziku i pravopisu iz god. 1954. Učinjeno je to tek sada jer je ovo zapravo prvo godište »Jezika« nakon izlaženja latiničkoga »Pravopisa hrvatskosrpskoga književnog jezika« (Zagreb 1960) i ćirilčkoga »Pravopisa srpskohrvatskoga književnog jezika« (Beograd 1960). Sada se i gramatike i rječnici i svjedodžbe i naučni jezični instituti i na hrvatskoj i na srpskoj strani služe dvostrukim nazivom jezika da bi se već i u samom imenu jezika naglasilo da je to jezik i Hrvata i Srba. Tako se od najnovijeg vremena i Institut za srpski jezik Srpske akademije nauka i umetnosti u Beogradu prozvao Institutom za srpskohrvatski jezik.

Nadamo se da će čitaoci »Jezika« pravilno shvatiti ovu širokogrudnu odluku obadviju strana koja odgovara i naučnoj spoznaji. To dakako ne znači da se u privatnom životu jezik mora samo tako nazivati i da to mora biti baš uvijek. Osnovno je da se u službenoj upotrebi jezik naziva povezivanjem obadviju narodnih pridjeva, da ne bi dolazila do izražaja nikakva isključivost, nego naprotiv snošljivost i razumijevanje u jezičnim pitanjima na objema stranama.

Kao što se vidi u (7), objašnjenje nema ni otvorenost ni tona koji je imalo Uredništvo u (6), nego je vrlo suzdržano i vrlo šturo. Jasno, ako se zna cijela situacija s jezikom

u društvu i sve što je pisano samo u *Jeziku* prije toga, mnogo će toga biti razumljivo. No ako bi se gledala poglavito sama izjava, čitatelj bi mogao imati različita pitanja.

Izlazak pravopisa kao prijelomna točka – Najprije se navodi da je promjena u skladu sa *zaključkom* koji je donesen pet-šest godina prije toga, ali se pokazuje da je tzv. zajednički (a zapravo dvojni jer ni pismo ni naslov nisu jednaki) pravopis bio prijelomnica. Je li se čekalo da on doista iziđe, je li to bilo opravdanje? Jer razumljivo je da se pravopisna pravila mogu točno provoditi tek kada pravopis iziđe (iako smo u novijoj hrvatskoj povijesti imali primjer da se udžbenici koji se predaju na natječaj ministarstva moraju uskladiti s pravopisom koji još nije izišao), no naziv jezika nije pravopisno pitanja pa se mogao promijeniti već 1955. da se htjelo i moralo (o borbi i ulozi pravopisa u to vrijeme v. npr. Babić 2005: 88–95).

Dvostrukost naziva – Potom se kazuje kako se *sada* i (što znači da neki jesu i prije) gramatike, rječnici, svjedodžbe i *naučni* (danas bi to bilo *znanstveni*) instituti na hrvatskoj i srpskoj strani (koje li su to strane: zemljopisne, političke, narodne?) služe dvostrukim nazivom. Dvostruki je naziv zapravo *hrvatskosrpsko/srpskohrvatski*, kako se poslije često događalo, a ne samo jedan od njih, a primjer koji Lj. Jonke navodi kao primjer, naziv Instituta SANU, ima samo »jednostruki« naziv, kao uostalom i svaki od pravopisa.

Naglašavanje imenom – Dvostrukost, koja se u spomenutomu nazivu i nazivu jezika u *Jeziku* očito očituje kao dvojnost (dubleta), uvedena je »kako bi se već i u samom imenu jezika naglasilo«, što znači da se to (i) drugdje (gdje?) naglašava (pa se naglašavanje imenom pridružuje) da je to jezik i Hrvata i Srba. To bi značilo da je ime važan dokaz za pripadnost, posvajanje jezika nekoga naroda, u ovom slučaju dvaju naroda.

Širokogrudnost odluke – Jonke kaže kako se (urednici) nadaju da će čitaoci *Jezika* *pravilno* shvatiti ovu *širokogrudnu* odluku *obadviju strana*. To znači da pretpostavlja (mogućnost) da ju čitatelji ne shvate pravilno, nego krivo, pa bi ona mogla biti i štetna po čitatelje. Izjavljuje da je sama odluka širokogrudna, čime je suprotstavljena mogućoj uskogrudnoj, ali i neutralnoj, odnosno da je odluka (zapravo ustupak) veća nego što bi se očekivalo ili moralo. Tima ublažava moguću čitateljsku ljutnju i osjećaj nepravde, ili pak prisiljenosti. Odgovor Uredništva u (6) može razjasniti na što se zapravo odnosi ova širokogrudnost.

Obje strane – Autor kaže kako su obje strane širokogrudno odlučile, što znači da je bilo moguće da samo jedna širokogrudno odluči, druga ne. Ako je tako, koja to strana ne bi bila »širokogrudna« – strana koja je krenula s anketom o srpskohrvatskom jeziku i organizacijom odlučivanja u svojoj republici, gdje je bila premoćna, ili strana koja je na nagovaranje da ne ide u Novi Sad nevoljko zaključila da mora poći kako bi se bar nešto spasilo (objašnjenje Lj. Jonkea svjedoku S. Babiću, osobni razgovor).

Znanstvena spoznaja – Tek se nakon ove nade u istoj, zavisnoj surečenici kazuje kako »ta velikodušna odluka« odgovara i *naučnoj* spoznaji, no nije rečeno kojoj. Teorijskoj? Primijenjenoj? Sociolingvističkoj? Standardološkoj? I kakva je bila, posve znanstvena, bez uplitanja politike? Bilo bi dobro da ju se navelo, potkrijepilo ili uputilo na nju. Nije jasno ni bi li druga »neutralna« ili »uskogrudna« odluka odgovarale znanstvenoj spoznaji ili ne bi, iako djeluje kao da ne. Dakle, spominjanje znanstvene spoznaje daleko je od prvoga mjesta u tekstu, važniji su pet-šest godina stari novosadski

zaključci, tisak pravopisa, nazivi gramatika i pravopisa, tekstovi u svjedodžbama, naziv instituta, prihvaćanje čitateljstva pa tek onda znanstvena spoznaja. Znanstveno-popularni časopis čiji znanstveni i stručni članci zauzimaju glavninu sadržaja trebali bi znanstveni argument smatrati najvažnijim i pretpostavlja se da je tako bilo i s uredništvom *Jezika*. To što nisu počeli tekst s njim ili ga nisu jače istaknuli, a niti su ga naveli i objasnili, pokazuje da nije bio baš jak.

Osobna uporaba – Odmah poslije surećenice u kojoj se tvrdi da odluka odgovara znanstvenoj spoznaji slijedi umirivanje mogućih zaprepaštenika koji bi smatrali da moraju mijenjati naziv svojega jezika i u privatnomu životu, ali se kaže dvoje: kako u njemu to ne bi trebalo biti jedina mogućnost, a ako i jest, ne bi trebala uvijek takva biti.

K tomu se privatno suprotstavlja službenomu u kojemu je ključno povezivanje obaju *narodnih* (!) pridjeva kako ne bi dolazila do izražaja nikakva isključivost (što znači da je ima, samo se ne želi da dođe do izražaja), nego naprotiv snošljivost (nasuprot nesnošljivosti) i razumijevanje (nasuprot nerazumijevanju) u jezičnim pitanjima na objema stranama.

5. Zaključak

Kao što se vidi iz navedenih nekih proučenih vidova pojavnosti časopisa *Jezik* pedesetih godina, prema autorima, strukturi, rubrikama, naslovima članaka i jeziku na kojemu su napisani, ali i imenu jezika kojemu je časopis bio usmjeren, čak i oglasima, moglo bi se zaključiti kako su poglavito društveno-političke okolnosti djelovale na časopis. Sam opis pojedinih vidova pokazuje da je i samo uređivanje, prihvaćanje članaka, bilo borba, što se očituje i u tako rubnomu dijelu pojavnosti časopisa kao što su oglasi i nazivi jezika na njema, posebno u odnosu na naziv samoga časopisa. Pojavnost časopisa podupire iskazana i neiskazana nastojanja njegovih urednika da izdrže političke pritiske uslijed tadašnje društvene i jezikoslovne situacije, ali i da njeguju osebnost hrvatskoga jezika gdje god to mogu. Sustavna raščlamba autora, naslova i tema svih radova po rubrikama te odnos članaka napisanih hrvatskim jezikom ili ostalima mogla bi pokazati još neka zanimljiva obilježja toga časopisa u promatranomu razdoblju. A nadasve bi to pokazala sustavna raščlamba sadržaja svih radova i njihova jezika.

Literatura

- Babić, Stjepan. 1980. *Jezik – časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*. Spomenica Hrvatskoga filološkoga društva 1950–1980. Zagreb: Školska knjiga.
- Babić, Stjepan. 2004. *Hrvanja hrvatskoga*. Zagreb: Školska knjiga.
- Babić, Stjepan. 2005. *Temelji hrvatskomu pravopisu*. Zagreb: Školska knjiga.
- Ham, Sanda. 2006. *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

- Ham, Sanda. 2007. Ljudevit Jonke kao Jezikov urednik i suradnik. *Jezik* 54/3: 86-93.
- Hamm, Josip. 1952a. Slovenski ili slovenački. *Jezik* I/1: 28-29.
- Hamm, Josip. 1952b. Ofanziva i tank ili ofenziva i tenk. *Jezik* I/2: 59-60.
- Hraste, Mate. 1952. Boranićev pravopis. *Jezik* I/1: 31-32.
- Hraste, Mate. 1953. Moje kolege ili moji kolege. *Jezik* II/2: 61-62.
- Jonke, Ljudevit. 1952a. Prijevod, prijepis, prijenos ili prevod, prepis, prenos. *Jezik* I/2: 59.
- Jonke, Ljudevit. 1952. Peti svibanj ili peti svibnja. *Jezik* II/1: 121.
- Jonke, Ljudevit. 1960. Promjena u naziv časopisa. *Jezik* I/IX: 32-33.
- Katičić, Radoslav. 2013. *Hrvatski jezik*. Zagreb: Školska knjiga.
- Korubin, Blagoja. 1960. Po povod nekoi pojavi vo rečnikot na sovremenite pisатели. *Jezik* VIII/4, 5: 139-143.
- Moguš, Milan. 2009. *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*. Treće prošireno izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Moskovljević, Miloš. 1953. Slovenački ili slovenski. *Jezik* I/5: 153-155.
- Pogorelec, Breda. 1960. Začetni problemi sistematičnoga raziskavanja slovenske sintakse. *Jezik* VIII/5: 143-155.
- Poljanec, Radoslav Franjo. 1931. *Istorija srpskohrvatskog književnog jezika s pregledom naših dijalekata i istorijskom čitankom: za više razrede srednjih škola*. Beogradu: Narodna prosveta.
- Poljanec, Radoslav Franjo. 1936. *Istorija srpskohrvatskoslovenačkog književnog jezika s pregledom naših dijalekata i istorijskom čitankom: za više razrede srednjih škola*. Popravljen IV. izdanje. Zagreb: Kom. prodaja dvorske knjižare Vasić (Vasić i Horvat).
- Poljanec, Radoslav Franjo. 1940. *Istorija srpskohrvatskog i slovenačkog književnog jezika s pregledom naših dijalekata i istorijskom čitankom: za više razrede srednjih škola*. Zagreb: Izdanje kreditne i pripomoćne zadruge profesorskoga društva.
- Rogić, Pavle. 1954. *Još o jeziku naše štampe*. *Jezik* III/4?: 126-127.
- Rotar, Janez. 1959. Slovenski i makedonski jezik na srpskohrvatskim slavističkim katedrama. *Jezik* VIII/5: 99-105.
- Selaković, Milan. 1952. O nekim izdavačkim i tehničkim griješkama. *Jezik* I/3: 94-95.
- Skok, Petar. 1953. Ofanziva i tank ili ofenziva i tenk. *Jezik* I/2: 60-61.
- Uredništvo. 1952. Uvodna riječ. *Jezik* I/1: 1-3.
- Uredništvo. 1953. Osvrt na Moskovljevićeve zaključke. *Jezik* I/5: 155-156.
- Vince, Zlatko. 1954. Gdje, kuda, kamo? *Jezik* III/3: 90-91.

On Language in Journal *Jezik* or *Jezik's* Landscape until the end of Fifties

The paper analyses some characteristics of the Croatian linguistic journal *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika* (The Language: the journal for the culture of Croatian literary language), i.e. journal landscape, in order to see how did various (socio)linguistic and social development in the fifties had been influencing it. The data consists the first 40 volumes of this journal (from the first number in 1952/52 until the last number in the 1959/60) with 1440 pages plus their covers. Some direct or indirect attitudes of its editors concerning the status of Croatian language are analyzed in the Introduction (vol. 1, no. 1) and the Explanation on the change of the journal's name (vol. 9, no. 1); in the paper in the section Questions and answers which deals with the usage of Croatian in those times; and in a sequence of papers as a reaction to a simple advice on the name of neighboring language »Slovene«. Observing journal landscape, i.e. visible textual data such as the names of editors, authors, journal; the titles of the papers; journal structure and its sections, could confirm or add to the conclusions about the effort of the editors to more or less openly promote their ideas on Croatian in this time of politically motivated pressures of unification with Serbian. Some features, such as papers on and in two other South Slavic languages, Slovene and Macedonian, in the final year before the change of the journal name, or the choice of advertisement are a clear sign that reading between the lines is necessary.

Ključne riječi: hrvatski jezik, časopis *Jezik*, godine 1950-e, pojavnost časopisa

Key words: Croatian language, journal *Jezik*, years 1952-1960, journal landscape

Prilozi

Tablica 2. Popis Jezikovih autora rubrike Članci pedesetih godina

Godište	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Ukupno	
Godine	52/53.	53/54	54/55.	55/56.	56/57.	57/58.	58/59.	59/60.		
Broj autora	16	20	25	22/3	15	20	17	16	152	9
Broj članaka	25	29	29	31	30	29	21	18	212	8

Tablica 3. Popis Jezikovih autora rubrike Članci pedesetih godina

Godište	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Ukupno	
Godine	52/53.	53/54	54/55.	55/56.	56/57.	57/58.	58/59.	59/60.		
Vladimir Anić	–	–	–	–	–	1	1	–	2	2
Stjepan Babić	–	–	1	1	–	–	1	–	3	3
Antun Barac	2	1	–	–	–	–	–	–	2	2
Niko Berus	–	–	–	–	–	–	1	–	1	1
Ivan Brabec	–	1	–	–	–	–	1	1	2	2
Dalibor Brozović	2	1	1	2	2	2	3	1	14	8
Pavao Cindrić	–	–	1	–	–	–	–	–	1	1
Frano Čale i Mate Zorić	–	–	–	2	–	–	–	–	2	1
Tvrtko Čubelić	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1
Mirko Deanović	1	–	–	–	–	–	–	–	1	1
Danijel Dunkić	–	–	1	–	–	–	–	–	1	1
Ante Erdeljac	–	–	–	–	–	–	1	–	1	1
Božidar Finka	–	1	–	1	–	–	–	–	2	2
Vinko Friščić	–	1	–	–	–	–	–	–	1	1
Veljko Gortan	1	–	2	–	2	–	–	–	5	3
Josip Hamm	1	3	–	1	3	1	–	–	9	5
J. Hamm, M. Hraste i Lj. Jonke	–	–	–	–	–	1	–	–	1	1
Mate Hraste	2	2	2	2	4	1	–	2	15	7
J. Hamm, M. Hraste i Lj. Jonke	–	–	–	–	–	1	–	–	1	1
Stanko Hondl	–	–	1	–	1	–	–	–	2	2
Antun Hurm	–	1	–	–	–	–	–	–	1	1
Jakov Ivaštinović	–	–	1	–	–	–	–	–	1	1
Stjepan Ivšić	2	3	–	1	–	–	–	–	6	3
Ljudevit Jonke	4	3	2	3	5	1	–	2	20	7
J. Hamm, M. Hraste i Lj. Jonke	–	–	–	–	–	1	–	–	1	1
Zvonimir Junković	–	–	–	–	–	1	–	–	1	1
Juraj Kallay	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1
Bratoljub Klaić	2	2	1	1	3	3	1	–	13	7

Godište	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Ukupno	
	52/53.	53/54	54/55.	55/56.	56/57.	57/58.	58/59.	59/60.		
Blagoja Korubin (mak)	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1
Marko Kosor	1	–	–	–	–	–	–	–	1	1
Slobodan Kovačević	–	–	1	–	–	1	1	–	3	3
Miroslav Kravar	–	1	1	3	2	1	–	–	8	5
Stjepan Krešić	–	–	–	–	2	2	2	–	6	3
Ivo Ladika	–	1	–	–	–	–	–	1	2	2
Dragutin Leskovar	–	–	–	1	–	–	–	–	1	1
Zdravko Malić	–	–	–	1	–	–	–	–	1	1
Milojka Malinar	–	–	–	1	–	–	–	–	1	1
Ilija Mamuzić	–	1	1	–	–	–	–	–	2	2
Antica Menac	–	1	–	–	–	–	–	–	1	1
Milan Moguš	–	2	–	1	–	–	–	–	3	2
Kuzma Moskatelo	–	–	1	–	–	–	–	–	1	1
Malik Mulić	–	–	1	–	–	–	–	–	1	1
Žarko Muljačić	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1
Alija Nametak	–	–	–	2	–	3	1	–	6	3
Slavko Pavešić	–	–	–	–	–	1	–	–	1	1
Asim Peco	–	–	–	1	–	–	–	–	1	1
Mirko Petravić	–	1	–	–	–	–	–	–	1	1
Vlado Petz	–	–	–	1	–	–	–	–	1	1
Breda Pogorelec (slo)	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1
Tomislav Prpić	1	–	–	–	1	–	–	–	2	2
Jakša Ravlić	–	1	–	–	–	–	–	–	1	1
Vladimir Rem	–	–	1	–	–	–	–	–	1	1
Pavle Rogić	1	–	1	–	1	1	1	1	6	6
Nikola Rončević	–	–	–	–	–	1	–	–	1	1
Janez Rotar (slo)	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1
Milan Selaković	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1
Alija Selmanović	–	–	1	1	–	–	–	–	2	2
Rikard Simeon	–	1	2	–	–	–	–	–	3	1
Petar Skok	2	1	1	1	–	–	–	–	5	4
Ismet Smailović	–	–	–	1	–	1	–	–	2	2
Mihailo Stevanović	–	–	1	–	–	–	–	–	1	1
Marijan Stojković	1	–	–	–	–	–	–	–	1	1
Antun Šimčik	1	–	–	–	–	–	–	–	1	1
Milan Šipka	–	–	–	–	–	3	2	–	5	2
Zdenko Škreb	–	1	1	1	1	1	–	–	5	5
Antun Šojat	–	–	–	–	–	–	1	–	1	1
Nikola Španjol	–	–	–	–	–	–	1	–	1	1

Godište	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Ukupno	
Godine	52/53.	53/54	54/55.	55/56.	56/57.	57/58.	58/59.	59/60.		
Josip Tabak	–	–	1	–	1	–	–	–	2	2
Fran Tučan	–	–	–	–	–	1	–	–	1	1
Milka Turić	–	–	–	–	–	–	1	–	1	1
Vaso Tomašević (srp)	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1
Josip Valković	–	–	–	1	–	1	–	–	2	2
Zlatko Vince	–	–	1	–	–	1	1	1	4	4
Josip Vončina	–	–	–	–	1	–	–	–	1	1
Jovan Vuković	–	–	–	–	1	–	–	–	1	1
Mate Zorić i Frano Čale	–	–	–	2	–	–	–	–	2	1
Sreten Živković	1	–	–	–	–	–	1	2	4	3

Tablica 4. Popis Jezikovih autora rubrike Članci pedesetih godina

Godište	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Ukupno	
Godine	52/53.	53/54	54/55.	55/56.	56/57.	57/58.	58/59.	59/60.		
Broj autora	16	20	25	22/3	15	20	17	16	152	9
Broj članaka	25	29	29	31	30	29	21	18	212	8

Najplodniji autor bio je Lj. Jonke

Ljudevit Jonke	4	3	2	3	5	1	–	2	20	7
J. Hamm, M. Hraste i Lj. Jonke	–	–	–	–	–	1	–	–	1	1

Više od 10 članaka napisala su 4 autora

Mate Hraste	2	2	2	2	4	1	–	2	15	7
J. Hamm, M. Hraste i Lj. Jonke	–	–	–	–	–	1	–	–	1	1
Dalibor Brozović	2	1	1	2	2	2	3	1	14	8
Bratoljub Klaić	2	2	1	1	3	3	1	–	13	7
Josip Hamm	1	3	–	1	3	1	–	–	9	5
J Hamm, M. Hraste i Lj. Jonke	–	–	–	–	–	1	–	–	1	1

8 članaka napisao je 1 autor

Miroslav Kravar	–	1	1	3	2	1	–	–	8	5
-----------------	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Po 6 članaka napisala su 4 autora

Stjepan Ivšić	2	3	–	1	–	–	–	–	6	3
Stjepan Krešić	–	–	–	–	2	2	2	–	6	3
Alija Nametak	–	–	–	2	–	3	1	–	6	3
Pavle Rogić	1	–	1	–	1	1	1	1	6	6

Po 5 članaka napisala su 4 autora

Veljko Gortan	1	–	2	–	2	–	–	–	5	3
Petar Skok	2	1	1	1	–	–	–	–	5	4

Godište	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Ukupno	
Godine	52/53.	53/54	54/55.	55/56.	56/57.	57/58.	58/59.	59/60.		
Milan Šipka	–	–	–	–	–	3	2	–	5	2
Zdenko Škreb	–	1	1	1	1	1	–	–	5	5

Po 4 članka napisala su 2 autora

Zlatko Vince	–	–	1	–	–	1	1	1	4	4
Sreten Živković	1	–	–	–	–	–	1	2	4	3

Po 3 članka napisalo je 6 autora

Stjepan Babić	–	–	1	1	–	–	1	–	3	3
Antun Barac	2	1	–	–	–	–	–	–	2	2
Ivan Brabec	–	1	–	–	–	–	1	1	2	2
Slobodan Kovačević	–	–	1	–	–	1	1	–	3	3
Milan Moguš	–	2	–	1	–	–	–	–	3	2
Rikard Simeon	–	1	2	–	–	–	–	–	3	1

Po 2 članka napisalo je 12 autora

Vladimir Anić	–	–	–	–	–	1	1	–	2	2
Frano Čale i Mate Zorić	–	–	–	2	–	–	–	–	2	1
Božidar Finka	–	1	–	1	–	–	–	–	2	2
Stanko Hondl	–	–	1	–	1	–	–	–	2	2
Ivo Ladika	–	1	–	–	–	–	–	1	2	2
Ilija Mamuzić	–	1	1	–	–	–	–	–	2	2
Tomislav Prpić	1	–	–	–	1	–	–	–	2	2
Alija Selmanović	–	–	1	1	–	–	–	–	2	2
Ismet Smailović	–	–	–	1	–	1	–	–	2	2
Josip Tabak	–	–	1	–	1	–	–	–	2	2
Josip Valković	–	–	–	1	–	1	–	–	2	2
Mate Zorić i Frano Čale	–	–	–	2	–	–	–	–	2	1

Po 1 članak napisalo je 40 autora

Niko Berus	–	–	–	–	–	–	1	–	1	1
Pavao Cindrić	–	–	1	–	–	–	–	–	1	1
Tvrtko Čubelić	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1
Mirko Deanović	1	–	–	–	–	–	–	–	1	1
Danijel Dunkić	–	–	1	–	–	–	–	–	1	1
Ante Erdeljac	–	–	–	–	–	–	1	–	1	1
Vinko Friščić	–	1	–	–	–	–	–	–	1	1
Antun Hurm	–	1	–	–	–	–	–	–	1	1
Jakov Ivaštinović	–	–	1	–	–	–	–	–	1	1
Zvonimir Junković	–	–	–	–	–	1	–	–	1	1

Godište	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Ukupno	
Godine	52/53.	53/54	54/55.	55/56.	56/57.	57/58.	58/59.	59/60.		
Juraj Kallay	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1
Blagoja Korubin (mak)	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1
Marko Kosor	1	–	–	–	–	–	–	–	1	1
Dragutin Leskovar	–	–	–	1	–	–	–	–	1	1
Zdravko Malić	–	–	–	1	–	–	–	–	1	1
Milojka Malinar	–	–	–	1	–	–	–	–	1	1
Antica Menac	–	1	–	–	–	–	–	–	1	1
Kuzma Moskatelo	–	–	1	–	–	–	–	–	1	1
Malik Mulić	–	–	1	–	–	–	–	–	1	1
Žarko Muljačić	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1
Slavko Pavešić	–	–	–	–	–	1	–	–	1	1
Asim Peco	–	–	–	1	–	–	–	–	1	1
Mirko Petravić	–	1	–	–	–	–	–	–	1	1
Vlado Petz	–	–	–	1	–	–	–	–	1	1
Breda Pogorelec (slo)	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1
Jakša Ravlić	–	1	–	–	–	–	–	–	1	1
Vladimir Rem	–	–	1	–	–	–	–	–	1	1
Nikola Rončević	–	–	–	–	–	1	–	–	1	1
Janez Rotar (slo)	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1
Milan Selaković	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1
Mihailo Stevanović	–	–	1	–	–	–	–	–	1	1
Marijan Stojković	1	–	–	–	–	–	–	–	1	1
Antun Šimčik	1	–	–	–	–	–	–	–	1	1
Antun Šojat	–	–	–	–	–	–	1	–	1	1
Nikola Španjol	–	–	–	–	–	–	1	–	1	1
Fran Tučan	–	–	–	–	–	1	–	–	1	1
Milka Turić	–	–	–	–	–	–	1	–	1	1
Vaso Tomašević (srp)	–	–	–	–	–	–	–	1	1	1
Josip Vončina	–	–	–	–	1	–	–	–	1	1
Jovan Vuković	–	–	–	–	1	–	–	–	1	1

Tatjana Pišković

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
taya.piskovic@yahoo.com

Izvorni znanstveni rad
Primljen: 23. IV. 2020.
Prihvaćen: 21. V. 2020.

Pristrani leksikograf u *Rječniku stranih riječi, izraza i kratica* (1951)

U ovome će se radu analizirati refleksija političke ideologije u makrostrukturi i mikrostrukturi *Rječnika stranih riječi, izraza i kratica* Bratoljuba Klaića iz 1951. Pritom će se izbor rječničkih unosaka i njihovo uvrštavanje u rječnik držati makrostrukturom rječnika, a organizacija informacija unutar svake leksikografske jedinice njegovom mikrostrukturom. U tim će se postupcima prepoznavati leksikografsko angažirano uključivanje marksističko-lenjinističke ideologije u rječnik, promidžba njezinih načela i jasno zauzimanje pozicije zagovornika glavnih ideologa komunizma, što će se držati dokazom leksikografske neobjektivnosti i pristranosti.

1. Autoritativne knjige

U svakom radu u kojem se piše o umijeću sastavljanja rječnika, o različitim strategijama definiranja značenja leksičkih unosaka, o utjecaju društveno-političkoga konteksta i povijesnoga trenutka na makrostrukturnu i mikrostrukturnu razinu rječnika te o leksikografskoj pristranosti rječnici se jednoglasno proglašavaju autoritativnim knjigama (Moon 1989: 59; Dickins 2000: 27; Benson 2001: 4; Mackintosh 2006: 60; Iamartino 2017: 49). Rječnici doista imaju izniman autoritet kojim legitimiraju leksičke jedinice kojega jezika i uvijek su »glavni arbitri u svim metajezičnim raspravama« (Dickins 2000: 27); na rječnike upućujemo »kada ne želimo pogriješiti« (Iamartino 2017: 49) i kada želimo iznijeti nepobitnu činjenicu koju nakon citiranja rječničke definicije nitko neće dovesti u pitanje. Rječnici su mjerodavni, pouzdani, konkretni izvori informacija i korisnici im gotovo bezuvjetno vjeruju. To su knjige koje čitateljima prenose podatke o jeziku na tako »autoritativan i učinkovit način da je jako teško posumnjati u njih« (Iamartino 2014: 187). Razlog zbog kojeg se rječnici drže objektivnim i autoritativnim zapisom i opisom jezika vjerojatno leži u činjenici da su oni »glasnogovornici društva, tekstovi u kojima se ne opisuje samo jezik nekog društva nego i njegova kultura te u kojima se oblikuje svjetonazor toga društva, njegov *Weltanschauung*« (Béjoint 2010: 202). Autoritativni status rječnika Mackintosh (2006: 60) uspoređuje sa statusom Biblije tvrdeći da će možda jedina knjiga u prosječnom domaćinstvu biti ili Biblija ili rječnik (ili i jedno i drugo). »S takvim autoritetom dolazi, naravno, i velika moć« (*idem*). Čim se toliko često i nekritički rječniku atribuiraju objektivnost i autoritativnost, izvjesno je i to da će se te kvalifikacije početi dovoditi u pitanje. Benson (2001: 4) ističe da su

rječnici »okruženi mitovima o “objektivnosti” i “autoritativnosti”«, s čime se slaže i Béjoint (2010: 216) tvrdeći da »objektivnost u rječnicima nije moguća«, da je to »nedostižan ideal leksikografije« i da je »posve nerazumno očekivati da će leksikograf biti objektivan«. Prvo, tomu je tako zato što rječnike ne sastavljaju roboti, nego ljudi, govornici nekog jezika, stručnjaci u svojem području, članovi određene zajednice u kojoj oblikuju svoje vrijednosti, svjetonazore, predrasude. Naravno, ti će ljudi »unijeti svoje predrasude i pristranosti u rječnike koje sastavljaju« (Green 1996: 11). Drugo, ljudi koji sastavljaju rječnike obrazovani su ljudi koji pripadaju određenoj društvenoj klasi. Budući da »u sastavljanju i objavljivanju rječnika ne sudjeluju ravnopravno sve društvene klase« (Landau 2001: 424), rječnici ne mogu biti objektivne i neutralne knjige. Rječnici zrcale stavove kakve prema svijetu i životu ima ona društvena klasa ili skupina kojoj pripadaju njihovi sastavljači, »zrcale njihove poglede i ideologiju«, pa nikako ne mogu biti »ni objektivni ni autoritativni prikazi jezika i jezične uporabe« (Iamartino 2017: 71–72). Čak i ako leksikograf uspije potisnuti vlastite svjetonazore i predrasude, društvo u kojem sastavlja i objavljuje svoj rječnik prisiljava ga da zauzme određene pozicije (usp. Green 1996: 23). Sva se razvijena društva temelje na skupu vrijednosti i koncepata koji oblikuju različite ideologije. One snažno utječu i na leksikografe koji su zbog toga uvijek subjektivni svjedoci vremena, a njihovi su rječnici »svojevrsni ideološki komentari društva« koji daju jasnu predodžbu o tome što je određena »društvena grupa u određeno vrijeme cijenila, a što stigmatizirala« (Béjoint 1994: 124). Ta se određena društvena grupa na čijim vrijednostima izrasta rječnik kao subjektivan tekst često određuje kao »afirmirana, visoko obrazovana, viša klasa« (Landau 1989: 303) ili kao »prestižna« i »dominantna grupa toga društva« (Béjoint 1994: 124; 2010: 202), a leksikografi se pritom proglašavaju »glasnogovornicima institucionalne moći« (Iamartino 2014: 172). No valja se ipak čuvati takvih uopćenih tvrdnji kojima se izjednačavaju svi sastavljači svih rječnika na svijetu. Naime leksikografski je posao »zanat, proizvodnja nečega korisnog« (Landau 2001: 153), pa leksikografi »moraju voditi računa o tome da njihovi proizvodi prenose one vrijednosti koje odgovaraju potencijalnim kupcima« (Landau 1985: 261). Možda kupci i čitatelji rječnika neće svjesno tražiti ni opažati te vrijednosti u rječniku, ali će sigurno opaziti one koje nisu u skladu s njihovim etičkim i moralnim standardima. Stoga nije neobično da Aitken (1973: 259) naziva čitatelje rječnika »mušterijama, klijentima« imajući na umu upravo utilitarnu narav tih knjiga. Zato se leksikografi trude da rječničke definicije odražavaju *dominantne vrijednosti društva* kojem pripadaju čitatelji rječnika, a ne *vrijednosti dominantne klase* toga društva. Iako to zvuči manje kompromitirajuće od pretjerane tvrdnje da rječnici »prenose sociolingvističke norme elite i dominantnih ideologija« (Buzon 1979: 29), valja imati na umu da rječnici doista nisu »kulturno neutralni proizvodi, kao što to nije ni bilo koji drugi uporabni proizvod« (Landau 1985: 261). Čim leksikograf izabere jedan skup društvenih vrijednosti i pretpostavi ga nekom drugom skupu društvenih vrijednosti koji postoji u isto vrijeme u istom društvu, njegov rječnik ne može biti posve objektivan i nepristran. U skladu s tim »[s]vaki rječnik odražava pristranosti svoga vremena« koje se obično očituju »u rječničkim definicijama« (Landau 2001: 421). Kako se s vremenom mijenjaju dominantne društvene vrijednosti, tako se u novim izdanjima rječnika moraju revidirati

i osuvremenjivati rječničke definicije. Naime definicija koja je u nekom trenutku bila općeprihvaćena, primjerena ili bezazlena može koje desetljeće kasnije djelovati neko-rektno, primitivno i posve neprihvatljivo. Pritom valja imati na umu da je proces nastanka rječnika dugotrajan i da način na koji se u njemu tretiraju neke društvene vrijednosti uvijek malo zaostaje za vremenom u kojem je rječnik napokon objavljen; stoga nije neobično da neke definicije iz rječnika otprije 70-ak godina neće biti u skladu sa suvremenim svjetonazorima. U starijim je rječnicima mnogo lakše prepoznati neprimjerene i zastarjele definicije, ideologizirane i preskriptivne formulacije jer postoji odmak od društveno-političkoga konteksta u kojem je taj rječnik napisan. No kad su leksikograf i čitatelj njegova rječnika suvremenici, leksikografske će postupke dovesti u pitanje samo stručnjaci koji u rječniku namjerno traže nedostatke i naznake pristranosti. I pronaći će ih jer se »jezik, leksikografija i društvo ne mogu promatrati kao odvojeni i različiti entiteti: jezična uporaba i norma, tradicionalan oblik i sadržaj rječnika, vrijednosti i idealni određenoga društva i povijesnoga trenutka u stalnoj su interakciji« (Iamartino 2014: 174). Zato začuđuje indignacija s kojom neki kritičari govore o tim pristranostima »tvrdjeć da su namjerne i da proizlaze iz leksikografove nevjerojatne neosjetljivosti« (Landau 2001: 421–422) ili da izborom isključivo standardnoga jezičnog varijeteta i samo jednog skupa društvenih i moralnih vrijednosti cenzuriraju sve druge načine na koje se misli, osjeća i govori (Iamartino 2014: 187). Istina je međutim da leksikografi ne pišu seksističke, rasističke ili na koji drugi način neprimjerene definicije jer su »zli seksisti« (Mackintosh 2006: 57) ili rasisti koji namjerno iskorištavaju rječnički prostor za izživljavanje nad nemilim referentima. Naprotiv, većinu vremena »nisu svjesni društvenih vrijednosti koje utječu na njihovo pisanje«; kao članovi istoga društva kojem pripadaju i njihovi čitatelji »ne mogu pobjeći od kulturnih stereotipa i društvenih ograničenja« jer su i sami – na svjesnoj i na nesvjesnoj razini – žrtve predrasuda, zabrana i modela toga društva (*idem*: 57–58). Čini se da ostrašćene i tobože prokazivačke kritike rječnika kao nazadnih i društveno nekorektnih knjiga pišu oni koji rječnicima pridaju ipak malo prevelik utjecaj na ljude. Naime iako rječnici jesu velike i važne knjige koje dopiru do određenoga broja čitatelja, ipak imaju ograničen utjecaj na to kako će pojedinac govoriti, misliti ili se osjećati, prije svega zato što rječnike ne čitaju oni ljudi kojima bi čitanje rječnika moglo promijeniti pogled na svijet ili na jezik. Osim toga »rječnici primarno odražavaju leksičke promjene, a ne iniciraju ih« (Dickins 2000: 27; usp. i Landau 1985: 269), pa slabo doprinose jezičnoj edukaciji javnosti. Stoga Dickins (*idem*) zaključuje da rječnici »imaju simboličnu važnost koja nadilazi njihov praktični utjecaj« na korisnike rječnika i na njihovo jezično ponašanje.

Bez obzira na sva ograničenja leksikografske prakse i njezina utjecaja na korisnike rječnika leksikografi su u jedinstvenom položaju da zabilježe, kodificiraju i ovjekovječe leksičke jedinice, njihova značenja i svjetonazore društva i vremena u kojem je rječnik nastajao. Implicitne naznake ili eksplicitne dokaze leksikografova komentara, osude ili promidžbe idejâ vremena u kojem je živio i pisao rječnik uvijek će izazivati pažnju stručnih čitatelja, pa će takvu aktivnost kvalificirati kao neobjektivnost, pristranost ili čak kao cenzuru (Iamartino 2014), a preciznije će je identificirati kao seksizam ili rodni stereotip (Mills 1989; Pišković 2016), kao diskriminiranje nižih društvenih slojeva

(Iamartino 1990), kao favoriziranje neke religije kao jedine ispravne (*idem*), kao opisanje političkih koncepata iz perspektive konkretne političke ideologije (Dickins 2000). U ovome ćemo se radu pozabaviti potonjim dokazom čujnosti leksikografova glasa u rječniku: analizirat ćemo refleksiju političke ideologije u makrostrukтури i mikrostrukтури *Rječnika stranih riječi, izraza i kratica* Bratoljuba Klaića iz 1951.

2. Pogledaj u Klaića

Prema Landauovim se kriterijima (2001: 7–42) Klaićev rječnik može odrediti kao specijalizirani jednojezični sinkronijski stolni rječnik namijenjen odraslim izvornim govornicima hrvatskoga jezika u kojem su leksički nosci poredani abecednim redom. Samardžija (2019: 142) precizira okolnosti nastanka tog rječnika i ističe njegovu važnost u hrvatskoj kulturi.

Upravo je rad na novom izdanju *Pricina Rječnika*¹ [...] doveo do izradbe posve nova *Rječnika stranih riječi, izraza i kratica* (Zagreb, 1951.) koji je u suradnji s filolozima Valentinom Putancem [...] i Antunom Šimčikom [...] te s nekoliko suradnika za strukovna nazivlja priredio Bratoljub Klaić (1909. – 1983.) koji je od sljedećeg izdanja sam radio na tom rječniku. Rječnik je u kasnijim izdanjima mijenjao naslov, rastao opsegom i postao prepoznatljivim autorskim djelom postavši najizdavanijim takvim rječnikom u hrvatskoj leksikografiji (koji je od 1974. dopunjavao i priređivao Željko Klaić). Klaićev je rječnik tijekom vremena postao stolnom knjigom mnogoga pripadnika hrvatske jezične zajednice pružajući mu pouzdane obavijesti o podrijetlu, izgovoru i značenju više desetaka tisuća posuđenica, dijelom uz potvrde iz jezika djela hrvatskih književnika. Sve je to dovelo do toga da se Klaićevo prezime od nekoga vremena počelo rabiti kao eponim u značenju ‘rječnik posuđenica’ [...].

Eponimizacija Klaićeva prezimena najbolje dokazuje veličinu, važnost i utjecajnost njegova rječnika, zbog čega mu se bez ikakve zadržke može pripisati obilježje autoritativnosti o kojem smo raspravljali u prethodnom poglavlju. Ne dovodeći u pitanje status Klaićeva rječnika u hrvatskoj leksikografiji i kulturi uopće, propitat ćemo leksikografske postupke kojima se narušava objektivnost leksikografske prakse, obilježja usko povezana s autoritativnom naravi velikih rječnika. Već je rečeno da je objektivnost rječnika dovedena u pitanje i proglašena mitom te da se pri njezinu opovrgavanju ističu tri osnovna argumenta: prvo, činjenica da su sastavljači rječnika ljudi koji u određenom društvu oblikuju svoje svjetonazore, vrijednosti i stajališta te ih neizbježno utkivaju u sadržaj

¹ Radi se o *Rječniku stranih riječi* Dragutina Kovčića (pseudonim publicista i političara Ognjena Price) koji je objavljen u Zagrebu 1938. Drugo izdanje objavljeno je već 1940. »i ono je god. 1945. poslužilo kao podloga *Rječniku stranih riječi, izraza i kratica*, što ga je tada, bez potpisa autora, izdao Nakladni zavod Hrvatske« (Klaić 1951: V). U »Predgovoru« Klaićeva rječnika ističe se da je Pricin rječnik »najzapaženiji i najtraženiji« dotadašnji rječnik stranih riječi te da je Ognjen Prica »narodni heroj«; citira se poveći odlomak iz predgovora toga rječnika i zaključuje da »Pricinim riječima nema uredništvo ovoga izdanja ništa ni dodati ni oduzeti« (*idem*: V–VI).

rječnika; drugo, uzus da se rječnici pišu standardnim jezikom, a ne kojim drugim jezičnim varijetetom, pa je očito da se izborom nadnarječnoga rječničkog koda privilegira varijetet kojim nitko ne govori i da se istodobno time izbjegava puno veća pristranost do koje bi došlo da se rječnici pišu nekim područno ili uporabno ograničenim varijetetom; treće, biranje primjera i potvrda uporabe definiranih riječi gotovo isključivo iz pisanoga korpusa, obično iz kanonskih tekstova nacionalne književnosti, zbog čega su zanemareni govoreni tekstovi te svi drugi registri, stilovi i žanrovi u kojima se jezik opisivan u rječniku može realizirati. Ta tri osnovna razloga zbog kojih rječnik nikada ne može biti posve objektivna knjiga zadani su okviri u kojima se odvija leksikografski rad, a svaki leksikograf svjestan tih ograničenja trudi se izbjeći postupke kojima bi se dodatno narušavala informativnost kao temeljna funkcija rječnika. Rječnici primarno prenose leksičke informacije, pa se s prvim neizbježnim narušavateljem objektivnosti pri prenošenju tih informacija leksikograf suočava tako da se orijentira prema dominantnim društvenim vrijednostima, a ne prema rijetkim, alternativnim, pojedinačnim ili svojim privatnim svjetonazorima. Dakle kad se već ne može izbjeći upisivanje konkretne društvene stvarnosti u rječnik, leksikograf bi se trebao čuvati daljnjeg subjektiviziranja rječnika tako da prepozna prevladavajuće društvene vrijednosti u aktualnom trenutku i suptilno ih uključi u rječnik. Međutim ako rječnik nastaje u trenutku radikalnih društvenih promjena, leksikografski proces može biti pod pritiskom državne cenzure, a leksikograf se mora konformirati s načelima dominantne političke ideologije i u skladu s njom prenijeti informacije o novoj stvarnosti (usp. Dickins 2000: 28). Određenju značenja pojma *ideologija* moglo bi se posvetiti posebno istraživanje, no za ovaj članak bit će dovoljno da citiramo definiciju upravo iz Klaićeva *Rječnika stranih riječi, izraza i kratica* (1951):

IDEOLOGIJA sistem ideja, predodžbi, pojmova, izražen u različitim oblicima društvene svijesti (u politici, moralu, nauci, umjetnosti, religiji); ideologiju određuju u krajnjoj liniji uvjeti materijalnoga života društva, ona je odraz društvene egzistencije i svijesti i, sa svoje strane, aktivno djeluje na razvitak društva, pomažući mu (napredna ideologija) ili sprečavajući ga (reakcionarna ideologija) [...]

Bavit ćemo se utjecajem dominantne političke ideologije toga vremena na Klaićev rječnik, a iz završnoga dijela citirane definicije jasno je koja je to ideologija i koliko je važna kad se pojavljuje u rječničkoj definiciji same imenice *ideologija*: »u klasnom društvu ideologija je klasna; vladajuća ideologija izražava i brani interese vladajuće klase; ideologija radničke klase jest marksizam-lenjinizam«. Dakle leksikografu ćemo pristranost prepoznavati kao angažirano uključivanje marksističko-lenjinističke ideologije u rječnik, kao promidžbu njezinih načela i jasno zauzimanje pozicije zagovornika glavnih ideologa komunizma. Imajući na umu to da je »proučavanje ideoloških vrijednosti neizbježno kontaminirano istraživačevim vlastitim iskustvom i predrasudama te je uvijek u određenoj mjeri subjektivno« (Dickins 2000: 25), trudit ćemo se iznijeti nepristran prikaz ideološki uvjetovanih leksikografskih postupaka u Klaićevu rječniku. U tome je smislu »jednako važno ono čega u rječniku nema i ono čega ima, što je komentirano, a što nije« (Iamartino 2014: 174), što je dobilo puno prostora, a što malo, kada je leksikografov glas čujan i afektivan, a kada se ne primjećuje. Konkretno, pristranost

ćemo u Klaićevu rječniku istraživati na razini makrostrukture i mikrostrukture, pričem se izbor rječničkih unosaka i njihovo uvrštavanje u rječnik kao natuknicâ ili lemâ drži *makrostrukturom* rječnika, a organizacija informacija unutar svake leksikografske jedinice njegovom *mikrostrukturom* (Landau 2001: 99).

3. Makrostrukturne pristranosti

Rječnička makrostruktura odnosi se na prvi veliki organizacijski postupak u proizvodnji rječnika i podrazumijeva sastavljanje popisa leksičkih jedinica koje će u rječniku biti definirane. Iako ćemo pristranost u Klaićevu rječniku mnogo obilnije potkrijepiti primjerima s mikrostrukturne razine, valja istaknuti da se i u nekim makrostrukturnim zahvatima mogu prepoznati ideološki motivirani postupci koji se također određuju kao pokazatelji leksikografske pristranosti.

Zainteresiran za to kako leksikografija prikazuje prošlost, kako odražava promjene društvene stvarnosti u određenom razdoblju i kako utječe na ljudsku percepciju te stvarnosti, Dickins (2000: 24) istražuje utjecaj političke ideologije na četiri izdanja češkoga rječnika *Slovník jazyka českého* (1937, 21941, 31946 i 41952). Ističe da radikalna društvena promjena nužno utječe na leksikografski proces, pa leksikografi katkada moraju ispuštati neke leksičke unoske, redefinirati one postojeće i unositi posve nove »kako bi prenijeli informacije o novoj stvarnosti i konformirali se s njom« (*idem*: 28). U četvrtom izdanju spomenutoga rječnika (1952) prepoznaje velik broj novih pojmova koji potječu »iz domaćih izvora ili su posuđeni iz ruskog jezika, a vezani su za sovjetsku stvarnost i za političke koncepte marksizma-lenjinizma« (*idem*: 28–29). Takvi su postupci uočljivi i u Klaićevu rječniku, pa ćemo njegove makrostrukturne pristranosti ilustrirati leksičkim unoscima i podunoscima kojima se oblikuje nov, socijalistički vokabular, a mikrostrukturne ćemo pristranosti u sljedećem poglavlju prikazati na primjerima definicijâ tih leksičkih unosaka jer su drukčije od svih ostalih definicija u tom rječniku.

U Klaićevu su rječniku kao posebni unosci registrirane ove leksičke jedinice koje se odnose na političke koncepte marksizma-lenjinizma, na ekonomski i politički poredak u novoj društvenoj stvarnosti te na pokrete i događaje iz recentne povijesti povezane s djelovanjem komunista ili s djelovanjem protiv njih: *agrarna reforma, anarho-sindikalizam, blankizam, boljševik, eseri, februarska revolucija, internacionala, kadeti, katedarski socijalisti, kautskijanizam, kolhoz, kombjedi, Kominforma, Kominterna, Kompartija, Komsomol, komunist, Komunistička internacionala, Komunistička partija, komunistički manifest, komunizam, kontrahaža, lenjinizam, likvidatorstvo, lumpenproletarijat, marksizam, menjševici, narodnjiki, odzovisti, Ohrana, oktobristi, proletarijat, proletkult, Propodjel, reformizam, revizionizam, Schutzbund, sindikalizam, skojevac, socijaldemokratske stranke, socijal-šovinisti, socijalni revolucionari, stahanovski pokret, udarnik, utopijski socijalizam, zemstvo*.

Tomu valja dodati i nove kratice: AFŽ 'Antifašistička fronta žena', Agitprop 'Odjel agitacije i propagande', ASNOM 'Antifašističko sobranje narodnog oslobođenja

Makedonije', ASNOS 'Antifašistička skupština narodnog oslobođenja Srbije', AVNOJ 'Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije', CK 'Centralni komitet', DFJ 'Demokratska federativna Jugoslavija', FISAH 'Fiskulturni savez Hrvatske', FISAJ 'Fiskulturni savez Jugoslavije', FNRJ 'Federativna Narodna Republika Jugoslavija', Informbiro 'Informacijski biro komunističkih i radničkih partija', JNOF 'Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta', JS 'Jedinstveni sindikati', KD 'konstitucionalni demokrati', KPH 'Komunistička partija Hrvatske', KPJ 'Komunistička partija Jugoslavije', MNO 'Mjesni narodni odbor', MO 'Mjesni odbor', NO 'Narodni odbor' i 'Narodna omladina', NOB 'Narodnooslobodilačka borba', NOO 'Narodnooslobodilački odbor', NOP 'Narodnooslobodilački pokret', NSO 'Narodna studentska omladina', OF 'Oslobodilna fronta', RSFSR 'Ruska sovjetska federativna socijalistička republika', SKOJ 'Savez komunističke omladine Jugoslavije', SPK 'Savezna planska komisija', SPOM 'Stanica poljoprivrednih oruđa i mašina', SR 'eseri', SSJ 'Savez sindikata Jugoslavije', Suzor 'Središnji ured za osiguranje radnika', ZAVNOBIH 'Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine', ZAVNOH 'Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske'.

Ideološki je motivirano i uvrštavanje posebnih leksičkih podunosaka uz unosak koji je glavna sastavnica tih, uglavnom terminologiziranih, sintagmâ: AKUMULACIJA → *prvobitna akumulacija*, ANALIZA → *analiza proizvodnih troškova*, BAZA → *ekonomska baza*, CENTRALIZACIJA → *centralizacija kapitala*, DEMOKRACIJA → *socijalistička demokracija*, DEMOKRATSKI → *demokratski centralizam*, DIJALEKTIČKI → *dijalektički materijalizam*, DIKTATURA → *diktatura proletarijata*, EKSPROPRIJACIJA → *eksproprijacija eksproprijatora*, HEGEMONIJA → *hegemonija proletarijata*, HISTORIJSKI → *historijski materijalizam*, KLASIK → *klasici marksizma-lenjinizma*, HUMANIZAM → *socijalistički humanizam*, INDUSTRIJALIZACIJA → *socijalistička industrijalizacija*, KOLEKTIVIZACIJA → *kolektivizacija poljoprivrede*, KONCENTRACIJA → *koncentracija kapitala, koncentracija proizvodnje*, KOMESARIJAT → *narodni komesarijat*, KRIZA → *kriza hiperprodukcije, opća kriza kapitalizma*, MANIFEST → *Manifest Komunističke partije*, METODA → *marksistička dijalektička metoda*, MONOPOL → *kapitalistički monopol*, OPORTUNIZAM → *oportunistički pokret*, PLAN → *Petogodišnji plan*, REVIZIONIZAM → *sovjetski revizionizam*.

Društvene vrijednosti i vladajuća politička ideologija uvelike utječu na izbor leksičkih jedinica koje će dobiti pravo da postanu rječnički unosak. Pristranost se u tom izboru vidi s jedne strane u leksiku »iz područja razvitka nacije, apstraktnih ideja i koncepata, filozofskih i umjetničkih trendova te širokog spektra društvenih i jezičnih fenomena koji su posljedica političkih kretanja« (Dickins 2000: 24). S druge strane često se cenzuriraju riječi koje se drže tabuom (najčešće riječi vezane za spolnost), psovke, vulgarizmi, posuđenice, neologizmi (usp. Mackintosh 2006: 54–55), pa se leksikografska pristranost može istraživati i u tom leksičkom polju i vjerojatno ju je ondje mnogo lakše dokazati. Naime pitanje je koliko je doista bilo pristrano Klaićevo registriranje leksičkih unosaka i podunosaka koji označavaju novu društvenu stvarnost; leksikograf je jednostavno nastojao rasvijetliti nove i nepoznate koncepte. Neke od tih jedinica nalazimo u Kovčičevu (Pricinu) *Rječniku stranih riječi* (1938, ²1940) koji neposredno pretvodi Klaićevo rječniku, neke i u današnjim općim jednojezičnim rječnicima hrvatskog

jezika.² Stoga je jasno da izbor leksičkih jedinica nabrojanih u ovom poglavlju ne možemo rezolutno odrediti kao ideološki i pristran i samo njime potvrđivati tezu o pristranosti u Klaićevu rječniku. Subjektivnost leksikografova glasa mnogo se lakše prepoznaje na mikrostrukturnoj razini rječnika – u definicijama leksičkog značenja i u primjerima kojima se to značenje ilustrira.

4. Mikrostrukturne pristranosti

4.1. Definicije značenja leksičkih unosaka i podunosaka

Rječničke definicije značenja najkreativniji su dio rječnika i zato su najpodložnije proklizavanju iz objektivnog informiranja u subjektivno esejiziranje. Uvijek su u središtu leksikoloških analiza, pa se u anglofonij literaturi za umijeće i praksu njihova oblikovanja uspostavio termin *lexicographese* ili *dictionary-ese* (Mackintosh 2006: 46). Tradicionalno je pravilo definicije leksičkoga značenja zasnovano na Aristotelovu načelu identificiranja roda i razlike: značenje riječi prvo se definira smještanjem njezina referenta u širu klasu referenata ili navođenjem njezina hiperonima, a potom se nabrajaju obilježja po kojima se njezin referent razlikuje od svih drugih članova iste klase (Landau 2001: 153; Hanks 2016: 99). Rječničke definicije mijenjale su se i usavršavale stoljećima i nisu oduvijek imale oblik kakav imaju danas; njihova formalizacija počela je u 18. stoljeću kada Leibnitzova opaska o sinonimima kao dvjema riječima zamjenjivim u svim kontekstima postaje opći leksikografski kriterij *zamjenjivosti* prema kojem definicija mora

² U Kovčićevu (Pricinu) *Rječniku stranih riječi* (1940), koji je i neposredni prethodnik Klaićeva rječnika i njegov predložak, ne nalazimo unoske *agrarna reforma*, *anarhosindikalizam*, *blankizam*, *eseri*, *Informbiro* (jer još nije bio osnovan), *kautskijanizam*, *kombjedi*, *Kominforma*, *Kompartija*, *Komunistička internacionala*, *Komunistička partija*, *komunistički manifest*, *kontrahaža*, *lumpenproletariat*, *odzovisti*, *proletkult*, *Propodjel*, *Schutzbund*, *skojevac*, *socijal-šovinisti*, *stahanovski pokret*, *udarnik*, kao ni podunoske *prvobitna akumulacija*, *analiza proizvodnih troškova*, *centralizacija kapitala*, *ekonomska baza*, *socijalistička demokracija*, *demokratski centralizam*, *eksproprijacija eksproprijatora*, *hegemonija proletarijata*, *kapitalistički monopol*, *klasici marksizma-lenjinizma*, *kolektivizacija poljoprivrede*, *koncentracija proizvodnje*, *kriza hiperprodukcije*, *Manifest Komunističke partije*, *marksistička dijalektička metoda*, *narodni komesarijat*, *opća kriza kapitalizma*, *oportunizam u radničkom pokretu*, *Petogodišnji plan*, *socijalistička demokracija*, *socijalistička industrijalizacija*, *socijalistički humanizam*, *sovjetski revizionizam*. Stoga je očito da su mnoge ideološke konotirane leksičke jedinice prvi put registrirane upravo u Klaićevu rječniku.

U Anićeve *Velikom rječniku hrvatskoga jezika* (2005) nema ovih unosaka: *katedarski socijalisti*, *kombjedi*, *kompartija*, *likvidatorstvo*, *odzovisti*, *Ohrana*, *Propodjel*, *Schutzbund*, *socijal-šovinisti*, *socijalni revolucionari*. Od svih nabrojanih Klaićevih podunosaka Anić ima samo ove: *ekonomska baza*, *demokratski centralizam*, *dijalektički materijalizam*, *diktatura proletarijata*, *historijski materijalizam*, *Manifest Komunističke partije*. Ako su leksičke jedinice koje su u Klaićevu rječniku imale status ideoloških unosaka i podunosaka nakon 54 godine pronašle svoje mjesto u općem jednojezičnom rječniku hrvatskoga jezika, onda je prije riječ o leksikografskom vizionarstvu nego o pristranosti. Dodajemo ovu opasku kao argument oprezu s kojim govorimo o pristranosti na makrostrukturnoj razini rječnika.

biti oblikovana tako da u bilo kojem kontekstu može stajati umjesto definirane riječi ne narušavajući istinitost iskaza (Hanks 2016: 102; Mackintosh 2006: 47). U 19. stoljeću tom se zahtjevu dodaje *kriterij nužnosti i dostatnosti*: u definiciji se navode samo one informacije koje se nikako ne mogu izostaviti, ali su istodobno i dostatne da se referent definirane riječi razlikuje od svih drugih referenata koji pripadaju istoj klasi. Tijekom 20. stoljeća stil rječničkih definicija postaje jedinstven i prepoznatljiv zbog niza specifičnih obilježja po kojima se razlikuje od svih drugih pisanih i govorenih diskursnih vrsta. Na prvom je mjestu telegrafski stil definiranja (Mackintosh 2006: 47), što znači da se definicije ne pišu kao prozni tekst u cjelovitim rečenicama, s velikim početnim slovom i točkom na kraju, nego se svode na najmanji mogući broj znakova eliptiranjem subjekta i ličnih oblika, redukcijom rečeničnog ustrojstva na članove nužne za oblikovanje smislena iskaza te uporabom kratica, zagrada, posebnih znakova, odrednica i kvalifikatora. Leksikograf se u definicijama ne smije razbacivati riječima; umijeće definiranja ne zasniva se samo na sposobnosti da se opiše što riječ znači nego da se to značenje jezgrovito izrazi (Landau 2001: 170). Sve su definicije, zapravo, kompromis između točnosti i obuhvatnosti (*idem*: 182), što znači da se definicijom nastoje i obuhvatiti svi referenti na koje upućuje definirana riječ i jasno razgraničiti od svih ostalih referenata koji su im slični, ali imaju svoje označitelje.

Pri sastavljanju definicije unosaka koji označavaju apstraktne ideje i koncepte te društvene fenomene koji su posljedica političkih promjena jedan je od najvećih izazova za leksikografa da ostane objektivan, da u definiciji ne zauzima stav prema definiendumu i da definiciju ne pretvori u »komentar i procjenu« (Iamartino 1990: 443), nego da u njoj njeguje istu razinu informativnosti kao i u definicijama neideoloških pojmova. Postoji li više perspektiva iz kojih se izazovni pojmovi mogu definirati, leksikograf ih sve mora tretirati ravnopravno i osigurati im jednak prostor u rječniku »jer definicija ne smije predstavljati samo jedno stajalište« (Landau 2001: 187). Pristajanje uz samo jedno moguće tumačenje ideoloških pojmova, promidžba načela jedne ideološke skupine i osuda načela koje druge skupine neprijeporni su dokazi da se »leksikografski proces podređuje ideološkim ograničenjima« (Dickins 2000: 39), odnosno da su rječničke definicije pristrane. Takvu vrstu pristranosti opažamo u Klaićevu rječniku u mnogobrojnim definicijama u kojima se angažirano promiču načela marksističko-lenjinističke ideologije i osuđuje kapitalistička demokracija, što ćemo pokazati na konkretnim primjerima u kojima se narušava konvencionalan način definiranja leksičkih unosaka i podunosaka i koji računaju na vještog čitatelja upućenog u aktualnu politiku i spremnog da prihvati leksikografov interpretaciju njezinih načela.

Iako razlučuje tri načina rječničkog definiranja samo jedne riječi (DEMOKRACIJA), Naess (1956: 26–27) zapravo izolira tri načina na koja se u rječnicima mogu definirati ideološki pojmovi; u izboru raspoloživih načina definiranja prepoznaje se leksikografova (ne)pristranost. Tri su vrste definicija ove: normativna definicija, koja regulira uporabu unutar određenog polja primjene; deskriptivna definicija, koja opisuje kako se riječ u prošlosti ili u sadašnjosti rabila u određenim situacijama ili u određenoj društvenoj klasi; realna definicija, koja donosi sažeto određenje riječi pokrivajući sve referente na koje se riječ odnosi (*usp.* Dickins 2000: 31). Klaićeve su definicije neideoloških pojmova

realne; takvih je definicija u rječniku najviše i posve su objektivne i nepristrane, ustrojene sinonimno navođenjem prijevodnog ekvivalenta ili perifrastičnog sinonimnog izraza (npr. *ANCUG njem.* odijelo; *DENDRIT grč.* ogranak živčane stanice; *KEROZIN grč.* rafinirani petrolej; *PARMEZAN tal.* polumasni tvrdi talijanski sir). Definicije nekih pojmova koji označavaju različite društvene i ekonomske procese katkada su deskriptivne jer se u njima Klaić jasno poziva na klase. Dio deskriptivne definicije koji registrira stvarnu jezičnu uporabu objektivan je i informativan, a dio u kojem se leksikograf jasno priklanja jednoj klasi pristran je i u nekoj mjeri afektivan. Primjer je definicija leksičkog unosa *OKTOBARSKA REVOLUCIJA* u kojoj se objektivno iznose podaci o tom događaju, ali i jasno polariziraju dvije klase, »radnička klasa« i »buržoazija«, pri čemu su leksikografove simpatije očito na strani jedne od njih.

OKTOBARSKA REVOLUCIJA socijalistička revolucija, koja je izbila 25. oktobra 1917. (po julijanskom, starom, kalendaru; po gregorijanskom, novom, kalendaru bilo je to 7. novembra) u Rusiji; ta je revolucija, kojom je rukovodila radnička klasa, oborila vlast buržoazije i krupnih zemljoposjednika, ustanovila vlast sovjeta i uspostavila diktaturu proletarijata

4.1.1. Normativne definicije leksema *KAPITALIZAM* i *IMPERIJALIZAM*

U vezi s pojmovima koji označavaju načela, mehanizme i vrijednosti vladajuće ideologije u Klaićevu se rječniku pojavljuju normativne definicije usklađene s marksističko-lenjinističkim principima i ovjerene citatima iz autoritativnih izvora (v. odjeljak 4.2). U normativnim se definicijama narušavaju kriteriji zamjenjivosti te nužnosti i dostatnosti, što potvrđuje opširnost tih definicija i napuštanje telegrafskog stila definiranja; oblikuju se esejistički prozni tekstovi zasićeni figurama i realizirani u afektivnom tonu, što leksikografsku definiciju pretvara u autorsku kolumnu; uspostavlja se rezolutan, angažiran stav prema definiendumu i nameće se njegova jednostrana interpretacija, zbog čega definicija postaje komentar u kojem se informativnost zamjenjuje instrukcijom. Svi su ti postupci neupitni pokazatelji leksikografove pristranosti. Klaićeve su realne definicije kratke i poštuju načelo konciznosti i informativnosti te vješto balansiraju između točnosti i obuhvatnosti (realne definicije monosemernih leksema katkada imaju samo jedan redak, one polisemernih leksema do 15 redaka). Zbog svih postupaka u kojima se prepoznaje leksikografova pristranost normativne definicije obasežu od dvadesetak (*SOCIJALISTIČKA DEMOKRACIJA*, *DIKTATURA PROLETARIJATA*, *INFORMBIRO*) do tridesetak redaka (*KLASA 2.*), a najveći su ekscesi definicije unosa *KAPITALIZAM* s 58 i *IMPERIJALIZAM* sa 77 redaka.³ Tim ćemo dvama unoscima ilustrirati tipična obilježja normativne definicije i najočitije pokazatelje njezine pristranosti.

³ Jedine dvije iznenađujuće opsežne definicije neideoloških pojmova na koje smo naišli u Klaićevu rječniku nalaze se uz unose *RADIOLOKACIJA* (36 redaka) i *MAGNETOFON* (28 redaka). U njima se također oblikuju cjelovite rečenice, odnosno napušta se telegrafski stil definiranja, a diskurs je znanstven i neproničan čitateljima koji nisu stručnjaci u tom području. No za razliku od tipičnih normativnih definicija u spomenutim dvjema definicijama ne opaža se afektivan ton ni leksikografovo angažirano proklamiranje jedne interpretacije pojave koju unosi označavaju, jednostavno zato što su im značenja egzaktna. Dakle definicije jesu

KAPITALIZAM posljednje društveno uređenje, osnovano na eksploataciji jedne klase po drugoj. Kapitalizam je došao na mjesto feudalizma. Prema robovlasničkom i feudalnom poretku kapitalizam predstavlja drugačiji oblik ugnjetavanja i eksploatacije. U kapitalizmu sva sredstva proizvodnje pripadaju manjini – klasi kapitalista, dok je istodobno njihov neposredni proizvođač – radnik lišen tih sredstava. Prisivajanje neplaćenog rada (dobivanje viška vrijednosti) najamnoga radnika, koje vrši kapitalist, sačinjava bit kapitalističke eksploatacije. U kapitalizmu robna proizvodnja poprima sveopću i gospodujuću formu. Razvoj kapitalizma u pojedinim zemljama tekao je krajnje neravnomjerno i imao je u svakoj zemlji svoje osobitosti. Kapitalizam je odigrao progresivnu ulogu u razvitku društva. On je uništio cehovska ograničenja, ličnu zavisnost radnika, lokalnu zatvorenost i razdrobljenost. Stavivši u pogon moćne proizvodne snage, kapitalizam je stvorio materijalne preduvjete za socijalističku revoluciju, stvorio je i svoga grobara – radničku klasu. Ali, razvivši proizvodne snage, kapitalizam se zapleo u nerješiva protuslovlja. Sva savršenstva tehnike upravlja on protiv radnika i iskorišćuje ih kao sredstvo za jačanje eksploatacije radnika. Neizbježivi pratilac kapitalizma je nezaposlenost. Gomilanjem kapitala u rukama kapitalista, raste bijeda i neosiguranost egzistencije širokih radnih masa, produbljuje se jaz između rada i kapitala. Od kraja 19. st. počinje period raspadanja kapitalizma. U početku 20. st. kapitalizam je stupio u najviši i posljednji stadij svoga razvoja – imperijalizam.

Definicija započinje perifrastičnom sinonimnom lokucijom, što je u skladu s telegrafskim stilom rječničkog definiranja značenja. No odmah nakon toga počinje dug prozni tekst esejističkog stila; ima 15 cjelovitih rečenica, s velikim početnim slovom i točkom na kraju, u kojima se leksikograf »razbacuje riječima« (Landau 2001: 170) i instruirira korisnike rječnika oblikujući »udžbenički esej« umjesto definicije (*idem*: 169), čime poništava kriterije zamjenjivosti, nužnosti i dostatnosti. Pozivanjem na klase i jasnim afirmiranjem načela jedne (*radničke klase*) u odnosu na drugu (*klasu kapitalista*) u definiciju se unosi element pristranosti tipičan za normativne definicije. Informativnost definicije smanjuje se proporcionalno bujanju afektivnosti i leksikografova gorljiva derogiranja koncepta koji definirana riječ označava. Kapitalizam se personificira i pretvara u konkretnog agensa te se instalira na mjesto subjekta u rečenici koji je sposoban vršiti konkretnu radnju: *uništava, stavlja u pogon, stvara, razvija, zapleće se, upravlja, iskorišćuje*. Ukratko, ne čini ništa dobro i četiri se puta određuje kao oblik eksploatacije. Afektivnosti doprinosi i Marxova metafora kojom se radnička klasa proglašava grobarom kapitalizma. U Klaićevu se rječniku sve negativne društvene i ekonomske pojave neraskidivo povezuju s klasnim društvom i kapitalizmom koji je sinonim za eksploataciju i ugnjetavanje radničke klase i, ukratko, za sve loše što ljudsko društvo može zadesiti (v. odjeljak 4.1.3).

Mnogi se ti postupci pojavljuju u još opširnijoj definiciji imperijalizma, čak s ekspresivnijim atributima (*monopolistički, parazitski ili umirući kapitalizam, zvjerska ideologija, agresivni imperijalizam*) i metaforama (*predvečerje svjetske socijalističke revolucije*), odnosno s figurama primjerenim stilskom impregniranju novinarske kolumne, a ne rječničke definicije.

preopširne i ne poštuju kriterije zamjenjivosti, nužnosti i dostatnosti, ali ostaju realne i ne ovjeravaju se citatima iz stručnih izvora, što je jedno od osnovnih obilježja normativnih definicija u Klaićevu rječniku.

IMPERIJALIZAM najviši i posljednji stupanj kapitalizma, u koji je kapitalizam stupio na kraju 19. i početkom 20. stoljeća; imperijalizam je monopolistički, parazitski ili umirući kapitalizam, predvečerje svjetske socijalističke revolucije; »pet temeljnih njegovih oznaka: 1. koncentracija proizvodnje i kapitala, koja je došla do tako visokog stupnja razvoja, da je stvorila monopole, koji igraju odlučnu ulogu u privrednom životu; 2. stapanje bankovnog kapitala s industrijskim i stvaranje, na toj bazi, "financijskoga kapitala" financijske oligarhije; 3. izvoz kapitala, za razliku od izvoza robe, dobiva osobito važno značenje; 4. stvaraju se međunarodni monopolistički savezi kapitalista, koji dijele svijet, i 5. dovršena je teritorijalna podjela zemlje među najveće kapitalističke države. Imperijalizam je kapitalizam na onom stupnju razvoja, kad se stvorilo gospodarstvo monopola i financijskoga kapitala, kad je izvoz kapitala dobio istaknuto značenje, kad je počelo dijeljenje svijeta između međunarodnih trustova i kad se završila podjela čitavog zemaljskog teritorija između najkрупnijih kapitalističkih zemalja« (Lenjin). Glavna protuslovlja epohe imperijalizma jesu: protuslovlja između raznih financijskih grupa i imperijalističkih država u njihovoj borbi za izvore sirovina i za tuđe teritorije; protuslovlje između šake vladajućih »civiliziranih« nacija i stotina milijuna kolonijalnih i zavisnih naroda; razvoj imperijalizma poslije prvoga svjetskog rata karakterizira također i protuslovlje između zemlje Sovjeta i agresivnog imperijalizma; imperijalizam je rodio fašizam, zvjersku ideologiju i politiku rasne mržnje i porobljivanja naroda; pod imperijalizmom vrlo se zaoštrila nejednakost ekonomskoga i političkoga razvoja, kao i protuslovlja kapitalizma, koja vode neizbježivim ratovima. Prema tome, moguće je, da proletarijat ostvari proboj imperijalističke fronte bilo u jednoj bilo u nekoliko zemalja, ali nije moguće, da se to ostvari istodobno u svim zemljama; moguća je pobjeda socijalizma isprva u nekoliko ili u jednoj napose uzetoj zemlji, a nije moguća istovremena pobjeda socijalizma u svim zemljama; nauku o imperijalizmu, kao najvišem i posljednjem stupnju kapitalizma, izradio je Lenjin.

Također se odmah nakon početnog određenja unoska sinonimnom perifrastičnom konstrukcijom napušta telegrafski stil i prelazi u esejizam te se u definiciju uvrštava golem citat iz Lenjinova teksta, što će se prikazati kao posebna vrsta leksikografove pristranosti (v. odjeljak 4.2). Dickins (2000: 30) ističe da se ideološki sadržaj rječnika često očituje u detaljima i jedan se takav detalj u ovoj definiciji pojavljuje u vidu interpunkcijskog znaka koji signalizira ironiju (»civiliziranih« nacija), što je tipičan pokazatelj proklizavanja iz neutralne definicije u afektivnu. Drugi je takav detalj tekstni konektor *prema tome* koji se pojavljuje pri kraju definicije i otvara zaključnu leksikografovnu prognozu o mogućoj »pobjedi socijalizma«. Dakako, i sama je ta prognoza izrazito pristrana jer sumira sva odstupanja od leksikografskih konvencija u cijeloj definiciji; osim onih već spomenutih zamjetno je uvođenje riječi *proletarijat* i *socijalizam* u definiciju, kao i navijanje za te koncepte koji se antagonistički postavljaju prema onome što označava imperijalizam. Velikom pogreškom u rječničkom definiranju značenja Landau (2001: 188) smatra podrazumijevanje podataka iz drugih definicija u rječniku ili oslanjanje na cijeli rječnik kao kontekst koji će čitatelju razjasniti sve što mu nije jasno iz definicije. Naime čitatelj obično čita samo jednu leksikografsku jedinicu, onu koju si želi razjasniti u tom trenutku, i nema na pameti definicije drugih termina koji se pojavljuju u definiciji, kao ni svijest o tome koje je ideološko stajalište leksikograf zauzeo u definicijama svih pojmova srodnih onom čiju definiciju čita. Upravo je zato »definiranje riječi u rječniku tako zahtjevan posao: svaka je definicija posve odijeljena od drugih definicija u rječniku

i mora oblikovati malen, zaseban tekst« (*idem*) koji čitatelju omogućava da razumije značenje definirane riječi samo iz te definicije, a ne iz rječnika kao cjeline.

4.1.2. Amelioracija u normativnim definicijama

U definicijama citiranim u prethodnom odjeljku realizira se većina postupaka koje smo naveli kao pokazatelje leksikografove pristranosti. S još nekoliko ćemo definicija potvrditi svaki od njih zasebno, prije svega Klaićevu promidžbu komunističke ideologije i socijalističke demokracije koja se očituje u angažiranu i entuzijastičnu definiranju osnovnih komunističkih pojmova te čestom pozivanju na postavke ideologije marksizma-lenjinizma, posebno na ideju o podređivanju prava pojedinca zajednici, što se ovjerava citiranjem Lenjina, Marxa i Engelsa ili pozivanjem na njih (v. odjeljak 4.2). Posebno je uočljivo naglašavanje superiornosti svih komponenata socijalističkog društvenog uređenja i materijalističke filozofije, što bi se moglo držati leksikografovom mehaničkom amelioracijom značenja riječi. Naime amelioracija je jedna vrsta semantičke promjene koja podrazumijeva afirmaciju, upravo poboljšanje značenja neke riječi koje je primarno ili neutralno ili negativno konotirano (npr. pridjev BRUTALAN 'grub, surov, bezobziran, nemilosrdan' u današnjem razgovornom jeziku označava sve što je 'izvršno, odlično, izvanredno'). No takva se promjena značenja mora zbivati spontano, nekontrolirano, a opaziti je možemo tek kad se proširi u uporabi. Kad se u rječniku pohvalno definiraju značenja leksema koji označavaju neke nove koncepte, čini se da leksikograf forsira amelioracijski proces namećući čitateljima svoju interpretaciju toga koncepta i pokušavajući regulirati njegovu uporabu u komunikaciji, što je važno obilježje normativne definicije. KOMUNIZAM se definira kao »viši oblik besklasnog ljudskog društva«, SOCIJALISTIČKA DEMOKRACIJA kao »nov, viši tip demokracije, prava najdosljednija demokracija ostvarena u socijalističkoj državi«, SOCIJALISTIČKI HUMANIZAM kao »dosljedni, aktivni, revolucionarni, proleterski humanizam«, a MATERIJALIZAM je »jedina dosljedna filozofija«. To su izravni pokazatelji da se rječnik »konformira s vladajućom ideologijom i podržava njezine norme« (Dickins 2000: 39) te da leksikograf iskazuje »lojalnost tom poretku« (*idem*: 61).

KOMUNIZAM viši oblik besklasnog ljudskog društva gdje nema eksploatacije čovjeka po čovjeku, gdje su sredstva proizvodnje društveno vlasništvo i gdje je produktivnost rada toliko razvijena da društvo može bez ograničenja zadovoljiti svakog prema njegovim potrebama

SOCIJALISTIČKA DEMOKRACIJA nov, viši tip demokracije, prava najdosljednija demokracija ostvarena u socijalističkoj državi. Socijalistička demokracija jest vladavina ogromne većine naroda nad neznatnom manjinom sa vlasti svrgnute eksploatatorske klase: ona znači ravnopravnost svih radnih ljudi bez obzira na spol i nacionalnu pripadnost. U FNRJ ostvarena je i sve se više produbljuje soc. demokracija, po kojoj sva vlast pripada radnom narodu grada i sela, a ostvaruje se preko narodnih odbora kao organa narodne vlasti, uz najveće učešće širokih narodnih masa u upravljanju državom.

SOCIJALISTIČKI HUMANIZAM dosljedni, aktivni, revolucionarni, proleterski humanizam, kojemu je cilj oslobođenje trudbenika svih rasa i nacija od socijalnog ugnjetavanja i nejednakosti, učvršćenje prave slobode ličnosti i dostojanstva čovjeka.

MATERIJALIZAM [...] materijalizam je »jedina dosljedna filozofija., vjerna čitavom učenju prirodnih nauka, neprijateljska praznovjerju, licemjerstvu i sl.« (Lenjin). Materijalizam prije Marxa bio je pretežno mehanički, metafizički, meditativan, nije se širio u područje društvenih pojava. Marx i Engels stvorili su najviši oblik materijalizma, dijalektički materijalizam; proširivši materijalizam na poznavanje društva, oni su izradili metodu i sistem historijskog materijalizma. Dijalektički i historijski materijalizam tvore teoretsku osnovu naučnog komunizma.

DIKTATURA PROLETARIJATA prema marksističkoj nauci oblik države prelaznog vremena od kapitalizma u komunizam; do nje bezuvjetno dovodi moderna klasna borba između buržoazije i proletarijata; prvo svoje ostvarenje doživjela je diktatura proletarijata u Pariškoj komuni, a god. 1917. u sovjetskoj vlasti; jedan joj je od oblika narodna demokracija, koja je prvi puta u historiji ostvarena u FNRJ; Lenjin je d. p. karakterizirao ovako: »Diktatura proletarijata uporna je borba, krvava i nekrvava, nasilna i mirna, vojna i ekonomska, pedagoška i administrativna, protiv snaga i tradicija staroga društva.«

HEGEMONIJA PROLETARIJATA rukovođenje proletarijata revolucionarnom borbom trudbenika; Marx i Engels pokazali su prema iskustvu svjetske historije, da je borba narodnih masa protiv buržoaskog ugnjetavanja i eksploatacije osuđena na neuspjeh, ako na čelu te borbe ne stoji radnička klasa; Marx i Engels dali su temeljne skice nauke o hegemoniji proletarijata; viši oblik hegemonije radničke klase jest diktatura proletarijata

DEMOKRATSKI CENTRALIZAM rukovodeći lenjinistički princip organizacionog ustrojstva komunističke partije, koji znači izbornost svih rukovodećih organa odozdo prema gore, periodičko polaganje računa organa partije pred svojim partijskim organizacijama, strogu partijsku disciplinu i podvrgavanje manjine većini, bezuvjetnu obvezatnost rješenja viših organa za niže, ostvarenje kritike i autokritike unutar partije.

HEGELIJANSTVO (i HEGELIJANIZAM) filozofija F. Hegela (1770.–1831.). U Hegelovu je sistemu klasična njemačka filozofija našla svoj završetak. Hegel je idealist, ali je njegova metoda – dijalektika – revolucionarna te je u rukama Marxa i Engelsa postala osnovnom metodom materijalističke nauke. Prema Engelsovim riječima »Hegelova je velika zasluga, da je u njegovu sistemu prvi put čitav prirodni, historijski i duhovni svijet bio predstavljen kao proces, t. j. u stalnom kretanju, mijenjanju, preobražavanju i razvitku, i učinjen pokušaj, da se dokaže unutrašnja povezanost toga kretanja i razvitka«.

Katkada se definicija značenja kakva općeg ekonomskog procesa zasniva na pohvali socijalističkoj državi u kojoj se taj proces provodi poštenije i pametnije nego u bilo kojem drugom državnom uređenju (npr. KREDIT) ili se pohvalnom konstatacijom definicija zaključuje (npr. ANALIZA PROIZVODNIH TROŠKOVA). Osim toga u definiciji podunoska EKSPROPRIJACIJA EKSPROPRIJATORA javlja se posvojna zamjenica *naš* u sintagmama »našu zemlju« i »našu narodnu revoluciju«, kao da su čitatelji i leksikograf ne samo pripadnici iste jezične zajednice nego i istomišljenici i sudionici iste borbe.

KREDIT 3. u socijalističkoj se izgradnji preko kredita raspodjeljuju sredstva granama socijalističke privrede za najbrži njihov razvoj, mobilizira se unutrašnja akumulacija, ostvaruje se novčana kontrola

ANALIZA PROIZVODNIH TROŠKOVA detaljno razmatranje uzroka sniženja ili povećanja troškova u obračunskom razdoblju. Jedno od najvažnijih sredstava za pravilno rukovođenje

poduzećem. U socijalističkoj državi ne priznaje se da je planski zadatak potpuno izvršen, ako je prekoračena planirana visina troškova.

EKSPROPRIJACIJA EKSPROPRIJATORA lišavanje buržoazije i spahijâ tvornicâ, poduzećâ, zemlje, uopće svih sredstava proizvodnje; u našoj je zemlji eksproprijacija eksproprijatora izvršena našom narodnom revolucijom

Kad pregaoci zauzeti propagiranjem socijalističkih načela nisu posve usklađeni s idealom takva djelovanja i ne provode ga na točno određen način, u rječniku će se sankcionirati i na makrostrukturnoj razini (dobit će svoj poseban, ironično intoniran, leksički unosak ili podunosak) i na mikrostrukturnoj razini (definicija neće biti pohvalna). Primjer je definicija podunoska KATEDARSKI SOCIJALISTI koji se određuju kao »predstavnicima jedne vrste buržoaskog socijal-reformizma«, čime ih leksikograf, zapravo, diskvalificira jer buržoaziju definira kao »vladajuću klasu kapitalističkog društva« kojoj je izvor dohotka »eksploatacija najamnoga rada«.

KATEDARSKI SOCIJALISTI predstavnici jedne vrste buržoaskog socijal-reformizma, uglavnom profesori njemačkih sveučilišta (otuda i naziv: kateder-socijalisti, što bukvalno znači: socijalisti, koji propovijedaju sa sveučilišne katedre)

Tomu valja dodati definicije u kojima se pojedina tijela Komunističke partije Sovjetskog Saveza osuđuju zbog pritisaka na Komunističku partiju Jugoslavije, što je posebno očito u definiciji leksema INFORMBIRO. Uz već spomenute postupke kojima se iznevjerava format koncizne rječničke definicije valja istaknuti i jedan od onih detalja koji otkrivaju angažirana leksikografa: modalni izraz *u stvari* u posljednjoj rečenici kojom se zaključuje izlaganje o tome što je Informbiro trebao biti i što »u stvari« jest kad ga se razotkrije.

INFORMBIRO savjetodavni organ komunističkih partija nekih zemalja [...], osnovan god. 1947. sa zadatkom, da doprinese rješavanju problema, koji bi iskrslili u toku rada pojedinih partija, da jedinstveno nastupa u pitanju socijalističke fronte u svijetu i da obavješćuje javnost o stavu tih partija u principijelnim i drugim pitanjima. Nakon Rezolucije od lipnja 1948., uperene protiv slobode i nezavisnosti FNRJ, KP Jugoslavije prestala je da bude član Informbiroa. Informbiro je u stvari organ vlade SSSR za provođenje hegemonističke politike u svijetu.

4.1.3. Deprecijacija u normativnim definicijama

Dok se leksički unosi vezani za komunizam i socijalizam definiraju pohvalno, svi se ekonomski i politički pojmovi s negativnim prizvukom izravno povezuju s kapitalizmom ili s njegovim »posljednjim stupnjem«, imperijalizmom. U definicijama tih pojmova ponovno se narušava telegrafski stil, a definicije prerastaju u opsežne i pomalo uzrujane eseje u kojima se ponavljaju negativno konotirane fraze (»kapitalistički monopol«, »buržoaska država«, »eksploatacija narodnih masa«, »vlast nad tuđim radom«), što je još jedan pokazatelj pristranog definiranja (Dickins 2000: 30). Deprecijacija je, kao i amelioracija, vrsta semantičke promjene; podrazumijeva derogaciju,

upravo pogoršanje značenja neke riječi koje je primarno ili neutralno ili pozitivno konotirano (npr. leksem *KUJA* primarno znači 'ženka psa', a s vremenom je razvio pejorativno značenje 'žena sklona intrigama i podmuklim postupcima; pokvarena, zla žena'). I takva se promjena značenja događa spontano u jezičnoj zajednici, odnosno tek je kao rezultat dugotrajnije jezične uporabe možemo kvalificirati kao autentičnu semantičku promjenu. Ako se u rječniku negativno definiraju značenja leksema vezanih za nove društvene, ekonomske ili političke koncepte, ponovno se čini da leksikograf požuruje semantičku promjenu nastojeći pridobiti čitatelja na svoju stranu i instruirati ga kako treba razumijevati pojmove označene definiranim leksemom. Takve su definicije nužno normativne i pristrane. Kapitalizam i svi njegovi mehanizmi u Klaićevu su rječniku sinonim za sustavnu eksploataciju i ugnjetavanje radničke klase, a »[p]roces razvitka u socijalizmu ide prema likvidaciji klasa«.

BURŽOAZIJA 2. *dan*s vladajuća klasa kapitalističkog društva, koja posjeduje sredstva za proizvodnju i živi od kapitalističkog dohotka, kojemu je izvor eksploatacija najamnoga rada.

KLASA [...] 2. društvenim »klasama nazivaju se velike grupe ljudi, koje se razlikuju po svom mjestu u historijski određenom sistemu društvene proizvodnje, po svom odnosu (koji je većim dijelom utvrđen i oblikovan u zakonima) prema sredstvima proizvodnje, po svojoj ulozi u društvenoj organizaciji rada, a – prema tome – po načinima dobitka i razmjerima onoga dijela društvenoga bogatstva, kojim raspolažu. Klase su takve grupe ljudi, od kojih jedna može sebi prisvojiti rad druge grupe zahvaljujući razlici njihova mjesta u određenom poretku društvene privrede« (Lenjin). U robovlasničkom društvu osnovne su klase robovlasnici i robovi, u feudalnom društvu – spahije i seljaci-kmetovi, u kapitalističkom društvu kapitalisti i proletarijat. Neizbježiva posljedica podjele društva na klase sa nepomirljivo suprotnim interesima jest klasna borba. Proces razvitka u socijalizmu ide prema likvidaciji klasa [...]

Ekonomске strategije u kapitalističkom društvu povezuju se s iskorištavanjem tuđeg rada i gomilanjem profita ili viška vrijednosti te se više puta naglašava kapitalističko protuslovlje »među društvenim karakterom proizvodnje i privatnim načinom prisvajanja«.

KONKURENCIJA 1. u kapitalističkom društvu – međusobna borba kapitalista za veći profit, za tržišta, za vrela sirovina i t. d.; konkurencija zaoštava kapitalistička protuslovlja

KONCENTRACIJA KAPITALA usredotočenje sve veće mase sredstava proizvodnje u rukama kapitalista, što pojačava njihovu vlast nad tuđim radom; koncentracija kao osnovna crta razvitka kapitalizma proistječe iz njemu svojstvenog osnovnog protuslovlja među društvenim karakterom proizvodnje i privatnim načinom prisvajanja [...]

PROTEKCIONIZAM sistem mjera ekonomske politike kapitalističkih zemalja, koje su usmjerene na uvođenje u zemlji velike industrije i na njenu zaštitu od inozemne konkurencije; na području poljoprivrede usmjerene su te mjere na povišenje prihoda poljoprivrednih imanja; u te mjere spadaju također: visoke carinske pristojbe na inozemnu robu, da se smanji njen uvoz, jačanje izvoza snižavanjem izvoznih carina, davanje novčanih potpora pojedinim kapitalistima i t. d.

Pojmovi označeni leksemima KARTEL, KONCERN, KONZORCIJ, TRUST, SINDIKAT određuju se kao oblici »kapitalističkog monopola«, a »[v]last monopola jedno je od temeljnih obilježja imperijalizma«.

KAPITALISTIČKI MONOPOLI kapitalistička udruženja u obliku kartela, sindikata, trustova, kojima je cilj, da bez takmaca zavladaju nekim granama privrede radi dobivanja viška vrijednosti. Vlast monopola jedno je od temeljnih obilježja imperijalizma. Kapitalistički monopoli ne uklanjaju konkurenciju, nego je pooštravaju i kompliciraju.

KARTEL 1. u buržoaskim državama jedan od oblika kapitalističkih monopola, sporazum među poduzetnicima neke grane industrije u svrhu povećanja profita, što se postizava utvrđivanjem jedinstvenih cijena robe za sve učesnike kartela, razgraničenjem područja prodaje, kod čega se čuva trgovačka i proizvodna samostalnost karteliranog poduzeća; moć kartela pokazuje porast snage krupnog kapitala i ogromno pojačanje eksploatacije narodnih masa; 2. u buržoaskim zemljama ujedinjenje ili sporazum političkih stranaka, da bi se proveo sporazumni zajednički program u nekom posebnom političkom pitanju, političkoj kampanji [...]

KONCERN jedan od vidova kapitalističkih monopola; udruženje poduzeća pod gospodstvom jednog kapitalista ili manje grupe kapitalista. [...] U koncernu se osobito jasno očituje sraščivanje industrijskog i bankovnog kapitala, svojstveno epohi imperijalizma.

KONZORCIJ sporazum nekoliko banaka ili velikih kapitalista radi zajedničkog izvršenja neke financijske operacije [...]; oblik kapitalističkog monopola

TRUST 1. jedan od oblika kapitalističkih monopola; od drugih oblika monopola (*kartela* i *sindikata*) razlikuje se tim, što poduzeća, koja se udružuju u trust, gube svoju trgovačku i proizvodnu samostalnost i podčinjavaju se jedinstvenoj upravi

SINDIKAT 2. jedan od oblika monopolističkog udruženja poduzetnika, viši oblik kartela; stvara se radi dobivanja viška vrijednosti postavljanjem monopolnog gospodstva na tržištima prodaje. Sindikat uzima na sebe prodaju robe sindiciranih poduzeća, oduzimajući im trgovačku samostalnost.

Očito je da su deprecijacija i amelijacija kao vrste semantičkih promjena primjeri vektornih antonima, odnosno suprotno usmjerenih procesa, te da se kao leksikografski postupci u Klaićevu rječniku simetrično distribuiraju pri definiranju ideoloških pojmova: afirmativno se definiraju leksički unosci koji označavaju pojmove komunističke ideologije, a negativno oni koji se odnose na kapitalizam.

4.1.4. Sraz amelijacije i deprecijacije u istoj definiciji

Konformiranje s vladajućom ideologijom najočitije je u definicijama leksičkih unosaka (npr. BANKA, EKSPLOATACIJA, INDUSTRIJALIZACIJA, NACIONALIZACIJA) i podunosaka (npr. OPĆA KRIZA KAPITALIZMA) u kojima se veliča značenje vezano za socijalizam, a derogira značenje vezano za kapitalizam. Iako se u tim definicijama leksikograf nikad ne pojavljuje u 1. licu, ono implicitno izvire iz pohvala i pokuda koje su jasno polarizirane između obljubljenih i omražena društvenog uređenja. Takvo otvoreno i nametljivo pozicioniranje prema dvama

rivalskim konceptima Iamartino će (2017: 69) jednom nazvati leksikografskom pogreškom, a drugi put cenzurom i »agresivnom leksikografskom intervencijom« (2014: 179). Naime tvrdi da najveću društveno-kulturnu pogrešku leksikograf čini kada definicije oblikuje kao da je glasnogovornik određene društvene klase i pobornik određene ideologije te svoje stajalište prezentira kao aktualno, općevažeće i konvencionalno (Iamartino 2017: 70). Takav će postupak nazvati cenzurom ako leksikograf iznosi i vrijednosni sud o onome što definira, pa uzbuđeno osuđuje, kudi, hvali, gnuša se ili divi, na što se obično nailazi u definicijama pojmova vezanih za religiju i politiku (Iamartino 2014: 179).

BANKA 1. osobita vrsta kapitalističkog poduzeća, koje stavlja u promet posudbeni kapital; banke »pretvaraju mrtvi novčani kapital u djelujući, t. j. onakav, koji donosi profit, skupljaju sve i svakojake novčane prihode stavljajući ih na raspolaganje kapitalističkoj klasi« (Lenjin); u imperijalizmu banke »prerašćuju iz skromne uloge posrednika u svemoćne monopoliste« (Lenjin); 2. u socijalističkoj privredi banke su državni kreditni organi planske raspodjele novčanih sredstava na pojedine grane i poduzeća narodnoga gospodarstva

EKSPLOATACIJA 1. prisvajanje tuđega rada od strane privatnih vlasnika sredstava za proizvodnju: [...] eksploatacija poprima različite oblike, zavisno od onih proizvodnih odnosa, koji su nastali u nekom društvu između neposrednih proizvođača i eksploatatora, robovlasnik eksploatira – roba, feudalac, spahija – kmeta; kapitalist prisvaja sebi rad najamnih radnika; u socijalizmu sredstva za proizvodnju postaju društvena svojina, vlast se nalazi u rukama radnih masa, ukida se eksploatacija jednog čovjeka od drugog čovjeka

INDUSTRIJALIZACIJA [...] kapitalistička industrijalizacija počinje se obično lakom industrijom, gdje se zahtijeva manje investicija i brže se dobiva profit; stvaranje akumulacije i postepeno prebacivanje sredstava u tešku industriju, koje za tim slijedi, dug je proces, koji zahtijeva nekoliko desetaka godina; historija poznaje tri puta industrijalizacije u kapitalističkim zemljama: put otimanja i pljačke kolonija, put ratnoga poraza i kontribucija, koji vrši jedna zemlja prema drugoj, put koncesija i zajmova, kojima kapitalistički razvijene zemlje zarobljuju zaostale zemlje; **SOCIJALISTIČKA INDUSTRIJALIZACIJA** znači razvoj teške industrije u korist zajednice i pod kontrolom samih proizvođača, prenošenje svih grana narodne privrede na kolosijek napredne suvremene tehnike; stvaranje teške industrije u prvom Petogodišnjem planu FNRJ 1947.–1951. neophodan je preduvjet za poslijeratnu obnovu i za razvitak čitave narodne privrede, za podizanje kulturnog nivoa; ono je, nadalje, i temelj za jačanje tehničko-ekonomske nezavisnosti naše zemlje i njene obrambene sposobnosti.

NACIONALIZACIJA 1. postupak, kada država pretvara u državno vlasništvo zemlje, tvornice, poduzeća, željeznice, banke, koje su pripadale kapitalistima i spahijama; proleterska nacionalizacija uništava ekonomsku bazu kapitalističkog gospodarstva i stvara materijalnu bazu za socijalističko preuređenje društva. U SSSR bila je provedena 1917.–18., a u FNRJ nakon oslobođenja; 2. u kapitalističkim zemljama – otkup od pojedinih vlasnika zemalja, poduzeća, željeznica i dr., koji vrši država. Poslije drugoga svjetskog rata u nizu demokratskih zemalja Evrope bila je ostvarena nacionalizacija banaka i najvažnije industrije; u tim se zemljama kapitalizam sve više pretvara u *državni* kapitalizam.

OPĆA KRIZA KAPITALIZMA period pada kapitalističkog sistema i razvitka svjetske proleterske revolucije; počela je od vremena prvog svjetskog rata 1914.–1918. godine i Oktobarske socijalističke revolucije u SSSR [...] U socijalističkom društvu, gdje se sva proizvodnja izvodi po planu, gdje se svi proizvodni odnosi nalaze u punom razmjeru sa stanjem proizvod.

snaga, jer se društveni karakter proizvodnje potkrepljuje društvenim vlasništvom na sredstva proizvodnje, nema i ne može biti krizâ.

4.1.5. Ideološke definicije neideoloških pojmova

Dickins (2000: 65) smatra da se jezik doista mijenja pod utjecajem diktatorske vlasti; te su promjene najuočljivije u administrativnom funkcionalnom stilu, a najoskudnije u diskursnim vrstama u kojima je jezik sveden »na svoj najapstraktniji oblik, tj. u rječničkim definicijama«. Zahvaljujući egzaktnosti i konciznosti kao ključnim obilježjima rječničke definicije, leksikograf može izbjeći »polemičku raspravu o širim konotacijama određenog unoska« (*idem*). Dosadašnji su primjeri iz Klaićeva rječnika pokazali da se leksikograf odrekao mogućnosti da izbjegne polemičku raspravu i ostane nepristran u definicijama ideoloških unosaka i podunosaka, što je donekle razumljivo zbog vremena u kojem je rječnik nastajao. Vrijeme je to u kojem se sanja o savršenom, besklasnom društvu, ali i vrijeme represije u kojem se nameću obavezni modeli mišljenja i ponašanja. Pristranost se proteže i na definicije neideoloških pojmova, točnije na opće polisemne lekseme kojima se barem jedno značenje definira ideološki, i to naglašavanjem negativnih aspekata kapitalizma. Ti su negativni aspekti već nabrojani i ilustrirani primjerima u odjeljku 4.1.3., a radi se o kapitalističkim monopolima, stavljanju interesa pojedinca iznad interesa zajednice, ograničavanju prava naroda itd.

AUTARKIJA [...] 2. ekon. politika pojedinih zemalja, koja ide za osamostaljenjem nacionalnoga gospodarstva i prisvajanjem unutrašnjeg tržišta uz pomoć kapitalističkih monopola i najkrupnijih posjednika; najviše se očitovala u fašističkoj Njemačkoj, koja je težila, da se potpuno oslobodi uvoza inozemne robe nužne za vođenje rata

BIROKRATIZAM 1. sistem uprave ili vođenja poslova države na činovnički način preko »... privilegiranih osoba... otkinutih od masa... koje stoje iznad masa« (Lenjin); 2. prevlast i odlučujuća uloga činovničkog aparata u državi, osobito u državno-kapitalističkim zemljama [...]

CENZUS [...] 3. uvjeti, na temelju kojih se građanima dopuštalo da vrše ova ili ona politička prava; u kapitalističkim zemljama postoje cenzusi: imovinski, obrazovni, prebivališni i drugi, koji ograničavaju politička prava naroda (ponajviše izborno pravo radnika) [...]

FUZIJA [...] 2. spajanje dvaju ili nekoliko poduzeća u jedno; putem fuzije ujedinjavaju se obično istovrsna ili po proizvodnji srodna poduzeća, ili poduzeća, koja predstavljaju različite stadije rasprostranjene u kapitalističkim zemljama kao jedan od oblika monopolističkog udruživanja

INDIVIDUALIZAM 1. buržoaski nazor, koji stavlja interese pojedine ličnosti (individuuma) nasuprot interesima zajednice [...]

OPORTUNIST [...] 2. pristalica buržoazije u radničkom pokretu

PENETRACIJA [...] 2. polagano imperijalističko prodiranje neke države u drugu

PLANTAŽA 1. veliko kapitalističko poljoprivredno gospodarstvo u koloniji [...]

Posebno iznenađuju definicije u kojima se izvrće očekivani redosljed primarnog i sekundarnog značenja polisemnog leksema. Riječ je o pojmovima koji primarno ne označavaju pojave iz polja ekonomije i politike, ali im se u Klaićevu rječniku upravo u okviru definicije primarnog značenja ističu negativni učinci kapitalizma. Tek se sekundarno opisuje njihovo dominantno značenje, ono koje bi izvornom govorniku prvo palo na pamet kad bi tu riječ čuo izoliranu, izvan konteksta. Najbolji su primjeri leksem *DEPRESIJA*, koji se primarno definira kao ‘faza kapitalističkog ciklusa’, a tek sekundarno kao ‘potišteno duševno stanje’, te leksem *KORNER*, koji se primarno definira kao ‘sporazum kapitalista’, a sekundarno kao vrsta nogometnog udarca.

DEPRESIJA 1. faza kapitalističkog ciklusa, koja slijedi iza krize; industrijski zastoj, koji se karakterizira pomanjkanjem potražnje robe, niskom razinom proizvodnje, nezaposlenošću, niskom razinom cijena i t. d.; 2. *med.* potišteno duševno stanje [...]

KORNER 1. kratkotrajni sporazum kapitalista [...] na burzi – sa svrhom zarade putem spekulativnog nagomilavanja gotovih zaliha robe i povišenja cijena; 2. u nogometu – kazneni udarac s ugla [...]

Neke se opće imenice definiraju »propagandistički« (Dickins 2000: 37), odnosno umjesto neutralne i informativne definicije uz njih nalazimo ideologizirane definicije u kojima leksikograf pronalazi način da istakne loše strane kapitalizma i imperijalizma (npr. definicije leksema *KANONENFUTER* i *SKAUT*).

KANONENFUTER »hrana za topove«; podrugljiv naziv za vojnike, koje sile, da se bore za imperijalističke ciljeve svojih vlastodržaca

SKAUT dječak izviđač, član buržoaske omladinske organizacije vojno-političkoga karaktera u kapitalističkim zemljama

Naposljetku, najviše iznenađuje izravno povezivanje nekih poslovice s kapitalističkim pogledom na ljudske odnose.

HOMO HOMINI LUPUS čovjek je čovjeku vuk; kapitalistički pogled na ljudske odnose (vučji zakon kapitalizma), koji i nije no teoretsko uopćenje objektivnih odnosa u kapitalističkom društvu, koji proistječu iz privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju

LAISSEZ FAIRE, LAISSEZ PASSER doslovno: »pustite neka svatko čini što hoće i neka sve ide svojim tokom« – deviza ekonomskog liberalizma, koja izražava interese industrijske buržoazije, a kojoj je smisao: neograničena sloboda konkurencije, nemiješanje države u ekonomska pitanja

4.1.6. Tko nije s nama, protiv nas je

»Komunisti su svoje viđenje ljudskog napretka zasnivali na jednostavnoj, apriornoj koncepciji povijesti u kojoj je istinitost njihove dogme bila nepovrediva i nepobitna« (Dickins 2000: 56). Kao što smo već vidjeli na kraju definicije leksema *IMPERIJALIZAM*, Klaić ističe povijesnu nužnost pobjede marksizma-lenjinizma i socijalističke ekonomske revolucije, ali se na temelju rječničkih definicija stvara dojam da je još uvijek silno

angažiran u ideološkom ratu između komunista s jedne strane i svih ostalih s druge strane, pa derogira sve sustave koji se ne slažu s vladajućom ideologijom i zahtijeva stalnu budnost i oprez zbog njihova djelovanja. »Sa stajališta Partije klasni su neprijatelji bili inspirirani međunarodnim reakcionarnim snagama [...] i tijekom 1950-ih još su uvijek bili prijetnja pobjedi socijalizma« (*idem*). U Klaićevu se rječniku neprijatelji Partije identificiraju kao posebni pokreti i kvalificiraju kao »malograđanska«, »reakcionarna«, »neprijateljska«, »oportunistička« ili »sitnoburžoaska« struja.

ANARHIZAM 2. malograđanska, marksizmu neprijateljska struja, kojoj je značajka poricanje svake države (prema tome i diktature proletarijata), organizirane političke borbe, proleter-ske discipline i rukovodeće uloge proleter-ske partije

ANARHOSINDIKALIZAM malograđanska, oportunistička struja u radničkom pokretu, koja je pod idejnim utjecajem anarhizma; anarhosindikalisti smatraju, da radnici mogu popraviti svoj položaj samo štrajkovima i organizacijom ekonomske uzajamne pomoći i da se pitanjima radničkog pokreta imaju baviti samo sindikati; oni istupaju protiv toga, da radnici stvore svoju proleter-sku partiju; protiv učesća radnika u političkoj i parlamentarnoj borbi

ESERI pripadnici jedne političke stranke u Rusiji, koji su se istakli svojim nepomirljivim držanjem prema boljševicima

LIBERALIZAM [...] U epohi imperijalizma i proleter-ske revolucije vrši se raspad liberalizma i njegov imperijalistički preobražaj, liberalizam nastupa jedinstveno s reakcijom protiv radničke klase i radnih masa.

LIKVIDATORSTVO reakcionarna menjševička struja u RSDRP [...]; težila je za likvidacijom, uništenjem revolucionarne ilegalne partije proletarijata. Zahtijevala prilagođenje Stolipinovu carskom režimu, pokušala podložiti ruski radnički pokret interesima buržoazije. Boljševici su se odlučno borili s likvidatorstvom za spasavanje i učvršćivanje boljševičke ilegalne partije, a god. 1912., na Praškoj konferenciji RSDRP, bili su likvidatori isključeni iz partije.

REAKCIJA POLITIČKA političko i ekonomsko protivljenje izumirućih klasa društvenomu progresu; mračnjaštvo; borba pobijedenih eksploatatorskih klasa za povratak svojih od revolucije uništenih prava i političkog gospodstva; težnja da se opet uvede stari preživjeli poredak

NACIONALIZAM 2. poslije pobjede buržoazije nacionalizam postaje agresivan i osvajački prema slabijim narodima, a prije svega prema internacionalizmu revolucionarnog radničkog pokreta

REFORMIZAM oportunistička struja u međunarodnom radničkom pokretu, koja je sebi uzela za zadaću, da ostvari socijalne promjene reformama, koje bi se provodile na temelju klasne suradnje s buržoazijom, i ne bi dirale u temelje kapitalističkog uređenja [...]

SINDIKALIZAM sitnoburžoaska struja u radničkom pokretu [...]; odnosi se negativno prema svakoj državi, pa i prema proleter-skoj državi i diktaturi proletarijata

SOVJETSKI REVIZIONIZAM politika vlade SSSR, kako je došla do izražaja u rezoluciji Informbiroa; u podređivanju međunarodnog radničkog pokreta ciljevima i potrebama velikoruskog imperijalizma znači ona reviziju i napuštanje osnovnih načela učenja Marxa i Lenjina

Rječnici rasvjetljavaju i stavove prema prošlosti, pri čemu ponovno odražavaju aktualnu ideologiju određenog društva (usp. Dickins 2000: 65). U Klaićevu se rječniku svi negdašnji društveni pokreti, ekonomske teorije i povijesni događaji bliski komunizmu i socijalnoj demokraciji u definicijama naveliko hvale (*čartizam, februarska revolucija, Oktobarska revolucija, Kuomintang* ili *sunjatsenizam, laburisti, volterijanizam*), a oni koji nisu posve usklađeni s komunističkom ideologijom povezuju se s kapitalizmom ili revizionizmom i otvoreno se kude (*blankizam, bonapartizam, fanarioti, kautskijanizam, maltuzijanizam, oktobristi, milerandizam* ili *ministerijalizam, liberalizam, slavjanofilstvo, samuraj, spartakist, vigi*). Jednako se tako obezvređuju sva filozofska učenja koja nisu u suglasju s dijalektičkim materijalizmom (*berkeleizam, empiriokriticizam, empiriomonizam, empiriosimbolizam, mahizam, neokantizam, mehanicizam, mutualizam, solipsizam, subjektivni idealizam, subjektivizam*), dok se ona koja mu odgovaraju hvale (*nominalizam*).

Unutar tako uspostavljena okvira, koji oblikuju savršen socijalizam i gnjusan kapitalizam, »sve prednosti kapitalističke demokracije pred komunizmom« (sloboda govora, osnivanja udruga, organiziranje inicijativa i pokreta, briga za prava manjina, ženska prava itd.) »drže se nevažnima« (Dickins 2000: 55), pa se prešućuju i ne spominju u definicijama.

4.2. Citiranje određenih izvora u definicijama

Rječnici njeguju specifičnu vrstu intertekstualnosti (Mackintosh 2006: 53). Naime nijedan rječnik ne može biti posve autonoman jer priziva vezu sa svim drugim rječnicima, pogotovo s onima koji su napisani na istom jeziku, zbog čega Frawley (1985: 14) tvrdi da je svaki rječnik »intertekst u diskursnom prostoru zvanom leksikografija«. Iako se leksikografska intertekstualnost može prepoznati i u makrostrukturnim zahvatima (npr. u preuzimanju leksičkih unosaka i podunosaka iz drugih rječnika, posebno iz onih specijaliziranih), ipak se ponajviše očituje na mikrostrukturnoj razini, i to u primjerima i citatima kojima se ilustrira definirano značenje. Primjeri u rječnicima mogu biti konstruirani i tada se ne može govoriti o intertekstualnosti; ona se prepoznaje u citatima koji mogu biti preuzeti iz drugih rječnika, ali i iz svih drugih izvora napisanih i izgovorenih na jeziku kojim je rječnik pisan. No primjeri se za opće rječnike ekscerptiraju isključivo iz pisanoga korpusa, obično iz kanonskih tekstova nacionalne književnosti, što smo u drugom poglavlju istaknuli kao jedan od razloga zbog kojih rječnik ne može biti posve objektivan. Naime ako se citati kojima se ilustrira jezična uporaba leksičkog unosa preuzimaju isključivo iz pisanih izvora, ne može se prikazati funkcionalnostilska, dijalektna i sociolektna raslojenost jezika, što znači da je selekcija citata za leksikografske jedinice uvijek u nekoj mjeri pristrana. Ako se pritom posebno favoriziraju pisani tekstovi vodećih ideologa aktualnog državnog uređenja, citiranje u rječnicima nije samo pristrano, nego i jednostrano. Osim načina na koji se biraju izvori ilustrativnih citata pristran može biti i tretman tih citata u leksikografskoj jedinici, što ćemo pokazati na primjerima iz Klaićeva rječnika.

Od leksikografa se očekuje da sâm oblikuje definicije leksičkih unosaka, i to prema načelima opisanim u poglavlju 4.1; citati mu služe kao dopunsko ili fakultativno sredstvo za pojašnjenje definicije sročene prema leksikografskim konvencijama koja katkada može biti prezahtjevna za neke čitatelje. Primarna je funkcija citata ilustrativna i podrazumijeva uključivanje riječi iz leksikografske natuknice u cjelovitu rečenicu kako bi se oprimirila njezina konkretna uporaba u kontekstu. Međutim mnogobrojni citati u Klaićevu rječniku nisu smješteni na dopunsko mjesto u leksikografskoj jedinici i nisu u službi primjera jezične uporabe, nego postaju dio definicije. Pritom leksikograf prepušta kreativan prostor rječničke definicije autoritetu koji »zna bolje« i ustupa mu svoj glas, čime je promašena ilustrativna svrha uvrštavanja citata u rječnik. Takva se praksa pojavljuje ponajprije u definicijama (ideoloških) leksičkih unosaka iz polja ekonomije i politike u kojima leksikograf ili osamostaljuje citat dajući mu velik prostor u definiciji (SOCIJALIZAM, BLANKIZAM, LIBERALIZAM, UTOPIJSKI SOCIJALIZAM, EKONOMSKA BAZA) ili citatom dovršava svoje rečenice (CENTRALIZACIJA KAPITALA, ČARTIZAM, LUMPENPROLETARIJAT).⁴

SOCIJALIZAM [...] »Proletarijat će svoju vlast iskoristiti za to, da postepeno oduzme buržoaziji sav kapital, da u rukama države, t. j. proletarijata organiziranog kao vladajuća klasa, centralizira sva oruđa za proizvodnju i da što je moguće brže poveća masu proizvodnih snaga... Kad u toku razvitka budu iščezle klasne razlike i cijela proizvodnja bude koncentrirana u rukama udruženih individuâ, javna će vlast izgubiti politički karakter... Na mjesto starog buržoaskog društva s njegovim klasama i klasnim suprotnostima stupa udruživanje, u kome je slobodni razvitak svakog pojedinca uvjet slobodnog razvitka za sve.«
Marx–Engels: Komunistički manifest

BLANKIZAM po definiciji Lenjina »blankizam je teorija koja poriče klasnu borbu. Blankizam očekuje spas čovječanstva od najamnog robovanja ne putem klasne borbe proletarijata, nego putem urote nevelike manjine intelektualaca.«

LIBERALIZAM 2. »Liberali se razlikuju od konzervativaca (crnostotinaša) time, što predstavljaju interese buržoazije, kojoj je neophodno potreban napredak i koliko-toliko normaliziran juridički poredak, poštovanje zakonitosti, ustava, osiguranje izvjesne političke slobode. Ali ta progresivna buržoazija još se više boji demokracije i pokreta masa nego reakcije« (Lenjin).

UTOPIJSKI SOCIJALIZAM [...] »kritizirao je kapitalističko društvo, osuđivao, proklinjao ga, maštao o njegovu uništenju, fantazirao o boljem poretku, uvjeravao bogate o nemoralnosti eksploatacije. Ali utopijski socijalizam nije mogao pokazati pravoga izlaska. Nije znao ni razjasniti bit najamnoga ropstva pod kapitalizmom, ni otkriti zakone njegova razvitka, ni naći onu društvenu snagu, koja je sposobna da postane tvorac novoga društva« (Lenjin)

EKONOMSKA BAZA zbir društvenih proizvodnih odnosa, koji odgovaraju određenom stupnju razvitka materijalnih, proizvodnih snaga društva – »realna baza, na kojoj se diže pravna i politička nadgradnja i kojoj odgovaraju određeni oblici društvene svijesti« (Marx)

⁴ Usp. definicije leksičkih unosaka IMPERIJALIZAM u odjeljku 4.1.1., DIKTATURA PROLETARIJATA, MATERIJALIZAM i HEGELIJANSTVO u odjeljku 4.1.2, KLASA u odjeljku 4.1.3. i BANKA u odjeljku 4.1.4. U definiciji hegelijanstva citira se Engels, a u definicijama svih ostalih unosaka Lenjin.

CENTRALIZACIJA KAPITALA ujedinjenje već stvorenih kapitala, »eksproprijacija, koju jedan kapitalist izvrši nad drugim, pretvaranje mnogih kapitala u nevelik broj krupnih kapitala« (Marx); podčinjavanje »jedinственom centru sve većega broja bivših relativno samostalnih ili, bolje rečeno, lokalno zatvorenih gospodarskih jedinica« (Lenjin)

ČARTIZAM [...] čartizam je odigrao veliku historijsku ulogu kao »prvi široki, doista masovni politički oblikovani proletersko-revolucionarni pokret« (Lenjin)

LUMPENPROLETARIJAT deklasirani, propali ljudi (bosjaci, prosjaci), »pasivni produkt gnjiljenja najnižih slojeva staroga društva« (Marx i Engels)

U svim navedenim primjerima narušava se telegrafski stil jer se u rječničku definiciju unosi diskursna strategija karakteristična za znanstvene radove. Računajući na čitatelje koji će razumjeti takav stil, leksikograf nesvjesno patronizira manje vješte i slabije obrazovane korisnike rječnika koji od te knjige očekuju jednostavnu i sažetu informaciju (usp. Mackintosh 2006: 49). U tom smislu u Klaićevu rječniku nailazimo na očitu kontradiktornost: u skladu s komunističkom ideologijom leksikograf veliča proletersku klasu, a rječničke definicije piše jezikom koji pripadnici te klase vjerojatno ne razumiju.

Landau (2001: 195) ističe da citati u definicijama moraju biti kratki, jasni i smisleni računajući pritom na to da je načelo ilustrativnosti kao nulti kriterij već uključeno u izbor citata. Iz takva je podrazumijevanja praktične svrhe citata jasno da se u leksikografskoj praksi uopće ne pomišlja na to da bi citat mogao biti konstitutivni dio definicije. Stoga je Klaićevo tretiranje citata u normativnim definicijama najjasniji pokazatelj s jedne strane njihove pristranosti, a s druge strane napuštanja leksikografskih konvencija u njihovu oblikovanju i prelaska u esejistički, polemički i znanstveni diskurs te u iscrpnost enciklopedijske natuknice. Ekstreman vid takve prakse očituje se u definicijama koje su u cijelosti citati (npr. dva od tri značenja leksema BONAPARTIZAM definiraju se isključivo citiranjem, a u definiciji podunoska NEOGRANIČENA ili APSOLUTNA MONARHIJA izvan citata ostaje samo leksikografova relativna zamjenica s prijedlogom).

BONAPARTIZAM 2. »Bonapartizam (po imenu dvaju francuskih careva Bonaparta) zove se vlada, koja se trudi da izgleda nestranačka, iskorišćujući krajnje oštru međusobnu borbu kapitalističkih i radničkih stranaka. U stvari, služeći kapitalistima, takva vlada prije svega zavarava radnike obećanjima i sitnim ustupcima« (Lenjin); »temeljno historijsko obilježje bonapartizma: državna vlast, oslanjajući se na vojsku (na najgore njene elemente), lavira između dvije neprijateljske klase i snage, koje više ili manje drže protutežu jedna drugoj« (Lenjin); 3. »preuzimanje vlasti formalno zakonitim putem, ali u biti protiv volje naroda« (Lenjin)

NEOGRANIČENA ili APSOLUTNA MONARHIJA u kojoj »vrhovna vlast pripada potpuno i nerazdjeljivo (neograničeno) caru... bez ikakvog učešća naroda u zakonodavstvu i u kontroli upravljanja«, to je – »samovlašće činovnika i policije i obespravljenost naroda« (Lenjin)

Nakon osnovnog zahtjeva da citati moraju biti ilustrativni i koncizni te da se donose iza definicije leksičkoga značenja Landau (2001: 196) iznosi pravilo po kojem se jasno »moraju navesti kriteriji prema kojima su citati birani«. Klaić se ne drži ni toga pravila ni onoga prema kojem se treba ograničiti broj citata iz istog izvora (*idem*: 198). U cijelom rječniku citira samo tri autora, što potvrđuju i sve definicije značenja uvrštene

u ovaj rad. Riječ je o Vladimiru Iljiču Lenjinu, Karlu Marxu i Friedrichu Engelsu. Klaić na njih upućuje samo navođenjem prezimena i tek na nekoliko mjesta navodi naslov knjige iz koje preuzima citat.⁵ Prema današnjim bi se konvencijama citiranja očekivalo da su negdje u rječniku navedeni bibliografski podaci o svim tekstovima trojice autora koji se citiraju u rječniku. No jedina dodatna oprema koju Klaićev rječnik sadržava jesu »Predgovor« (V–VII) i »Popis kratica« (IX–XI); ne postoji popis citiranih izvora niti se u »Predgovoru« objašnjava kriterij njihova izbora. Današnjem je čitatelju jasno, kao što je bilo jasno i čitatelju suvremeniku Klaićeva rječnika, da su Marx, Engels i Lenjin najveći autoriteti čijim je riječima Klaić mogao potvrđivati svoja ideološka opredjeljenja. Takvo selektivno navođenje citata iz autoritativnih izvora u svrhu ovjeravanja vlastitih definicija, ali i vlastitih stavova kao ispravnih i općevažećih, Iamartino (2014: 183–186) ne drži samo pristranošću nego i vrstom leksikografske cenzure.

Osim u definicijama ekonomskih i političkih pojmova Klaić citira Marxa, Engelsa i Lenjina ili se poziva na njih i u definicijama općih apstraktnih imenica gdje se uopće ne očekuje upućivanje na autoritete komunističke ideologije. No i takvi unosci mogu katkada poslužiti kao niša za suptilnu promidžbu dijalektičkog materijalizma i ideje o klasnoj borbi te njezinih glavnih ideologa.

APSTRAKCIJA 1. [...] »Od živoga promatranja do apstraktnoga mišljenja i od njega do prakse – to je dijalektički put spoznaje istinâ, spoznaje objektivne stvarnosti.« (Lenjin)

EPOHA 2. *hist. izraz*, koji se često miješa s periodom i, dapače, s erom; Marx dijeli historiju klasnoga društva na socijalno-ekonomske napredne epohe ili formacije, koje slijede jedna za drugom i predstavljaju svaka u procesu razvitka proizvodnih snaga viši stupanj nego prethodna (*epoha feudalizma, epoha, kapitalizma, epoha socijalizma*)

GENTILNO UREĐENJE rodovsko uređenje prvobitne zajednice, koja nije znala za nejednakost i eksploataciju i osnivala se na zajednici sredstava za proizvodnju, koja su bila krajnje nerazvijena; »Gentilno uređenje u svome cvatu... pretpostavljalo je krajnje nerazvijenu proizvodnju... dakle gotovo posvemašnju podložnost čovjeka nerazumljivoj okolnoj prirodi, koja se ispriječila pred njim...« (Engels)

REALIZAM 1. vodeći pravac u historiji književnosti i umjetnosti [...]; »realizam znači, osim istinitosti detalja, istinitost reprodukcije tipičnih karaktera u tipičnim okolnostima« (Engels)

UTOPIJA 2. utopija u politici – »želja takve vrste, koja se nikako ne može ostvariti, ni sada, ni ubuduće, želja, koja se ne oslanja na društvene snage i koja se ne potkrepljuje rastom, razvitkom političkih, klasnih snaga« (Lenjin)

Svoju negativnu definiciju kakve ekonomske teorije koja nije u skladu s marksizmom ili kakva filozofskog učenja koje nije u suglasju s dijalektičkim materijalizmom leksikograf gdjekad verificira Lenjinovim ili Marxovim vrijednosnim sudom.

⁵ Nakon čitanja cijelog rječnika i ispisivanja leksikografskih jedinica u kojima se pojavljuju citati mogu se izlučiti samo tri naslova koja se u rječniku navode uz autorovo prezime: *Komunistički manifest* K. Marxa i F. Engelsa, *Materijalizam i empiriokriticizam* V. I. Lenjina i *Bijeda filozofije* K. Marxa.

BERKELEIZAM [...] Lenjin je podvrgnuo berkeleizam poraznoj kritici u svome djelu »Materijalizam i empiriokriticizam«.

EMPIRIOKRITICIZAM [...] Lenjin je u svom djelu »Materijalizam i empiriokriticizam« podvrgao empiriokriticizam poraznoj kritici.

EMPIRIOMONIZAM [...] poraznu kritiku empiriomonizma dao je Lenjin u knjizi »Materijalizam i empiriokriticizam«.

EMPIRIOSIMBOLIZAM [...] nenaučnost empiriosimbolizma raskrinkao je Lenjin u knjizi »Materijalizam i empiriokriticizam«.

KRITICIZAM [...] »Kritičku« filozofiju opovrgnula je marksističko-lenjinistička nauka o praksi kao kriteriju istine.

MUTUALIZAM [...] Marx je ovo učenje podvrgnuo poraznoj kritici.

PRUDONIZAM [...] Marx je podvrgao prudonizam razornoj kritici u djelu »Bijeda filozofije«.

Tendenciozan izbor citata koji su uvršteni u rječnik i supstituiranje dijelova definicije ili cijelih definicija tim citatima prikazuje značenje pojedinih leksičkih unosaka onakvim kakvim ga vidi sastavljač definicije, a ne onakvim kakvo doista jest. U Klaićevu je to rječniku jasan pokazatelj leksikografske pristranosti i »censure« (Iamartino 2014) kojoj je osnovni mehanizam leksikografova interpretacija nove društvene stvarnosti zasnovana na favoriziranju ideologije marksizma-lenjinizma. Šire posljedice tog postupka sažeo je Landau (1985: 269), pa ćemo tim pristrano izabranim citatom završiti ovo poglavlje:

[...] kad rječnici izaberu jedan skup [društvenih] vrijednosti i pretpostave ga drugom skupu [društvenih] vrijednosti, tada tim izabranim vrijednostima osiguravaju stabilnost i autoritativnost; suptilno ih predstavljajući jezikom koji rabe (tj. metajezikom), mogu progresivno djelovati na buduće društvene promjene [...].

5. Nepristrani zaključak

Rječnici ne mogu biti posve nepristrane knjige zbog niza razloga od kojih u zaključku valja istaknuti barem dva. Prvo, leksikografi su ljudi koji žive i participiraju u određenoj kulturi, pa nije neobično da su definicije leksičkoga značenja u rječnicima često usklađene »s dominantnim etosom i predrasudama vremena« u kojem rječnik nastaje (Landau 2001: 421). Drugo, budući da su rječnici »proizvodi namijenjeni prodaji«, leksikografi su izloženi istim »društvenim pritiscima kao i svi pojedinci ili organizacije« koji nešto proizvode (*idem*: 424). U ovom smo radu nastojali prikazati utjecaj dominantne političke ideologije ponajprije na mikrostrukturnu razinu Klaićeva *Rječnika stranih riječi, izraza i kratica* (1951) jer se u definicijama leksičkih unosaka i u citatima uvrštenim u leksikografske jedinice eksplicitno potvrđuje da je taj rječnik duboko prožet marksističko-lenjinističkom ideologijom. Pitanje je radi li se doista samo o utjecaju te

ideologije na leksikografa koji je svojevremeno postao njezin glasnogovornik ili se može spekulirati o pritiscima diktatorske vlasti na leksikografa koji je u rječniku morao iznijeti nametnutu mu interpretaciju nove stvarnosti.

Ako je mikrostruktura Klaićeva rječnika rezultat nastojanja da se afirmiraju norme postojećeg socijalističkog poretka jer je leksikograf bio uvjeren u njihovu ispravnost i čestitost, tada se ne može tvrditi da je leksikografski integritet žrtvovan zbog ideološkog konformizma jer oblikovanje i objavljivanje rječnika nije bilo svjesno motivirano željom da se jezik podredi ideološkim normama toga vremena.

Međutim Dickins (2000: 27) ističe da su češki komunisti shvaćali da jezik ima golemu ulogu »u posredovanju društveno-političkih i ekonomskih promjena, pa su cijenili važnost kodificiranja novih jezičnih normi koje su držali presudnim i nepromjenjivim značajkama socijalističkog života«. Stoga nije teško zamisliti ni to da su jugoslavenski komunisti intervenirali u leksikografske procese i uvjetovali objavljivanje rječnika podobnošću njegova sadržaja. U tom slučaju maločas iznesena pretpostavka o neditirnom leksikografovom integritetu zvuči naivno i valjalo bi je korigirati pomalo rezigniranom opaskom da Klaićev rječnik vjerojatno ne bi bio objavljen da nije bio napisan upravo tako kako je napisan. Sljedeći je veliki izazov u čitanju Klaićeva rječnika prelistavanje kasnijih njegovih izdanja i istraživanje promjena u definicijama svih unosaka spomenutih u ovom radu.

Iako to neće biti nimalo originalno, ovaj ćemo rad završiti citatom kojim Iamartino (2017: 73) zaokružuje svoju raspravu o pogreškama u leksikografiji. Radi se o sentencioznoj rečenici velikoga britanskog leksikografa Samuela Johnsona iz 1784. o nesavršenosti rječnika: »Rječnici su kao satovi: i najgori je bolji od nikakvog, a ni od najboljeg ne možeš očekivati da je posve točan« (usp. Lynch Piozzi 2013: 406). Klaićev rječnik svakako pripada potonjoj skupini rječnika, onim najboljima, a točnost mu narušavaju leksikografove pristranosti za koje ne možemo biti posve sigurni jesu li spontane ili nametnute.

Literatura

- Aitken, A. J. 1973. Definitions and Citations in a Period Dictionary. *Lexicography in English* 211/1: 259–265.
- Anić, Vladimir. 2005. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.
- Benson, Phil. 2001. *Ethnocentrism and the English Dictionary*. London – New York: Routledge.
- Béjoint, Henri. 1994. *Tradition and Innovation in Modern English Dictionaries*. Oxford: Clarendon Press.
- Béjoint, Henri. 2010. *The Lexicography of English: From Origins to Present*. Oxford: Oxford University Press.
- Buzon, Christian. 1979. Dictionnaire, langue, discours, idéologie. *Langue française* 43: 27–44.

- Dickins, Tom. 2000. Changing Ideological Directions: A Study of the Czech Dictionary *Slovník jazyka českého* (1937–1952). *Slavonica* 6/1: 24–74.
- Frawley, William. 1985. Intertextuality and the Dictionary: Toward a Deconstructionist Account of Lexicography. *Dictionaries: Journal of the Dictionary Society of North America* 7: 1–20.
- Green, Jonathon. 1996. *Chasing the Sun: Dictionary-Makers and the Dictionaries they Made*. London: Jonathan Cape.
- Hanks, Patrick. 2016. Definition. U: Philip Durkin (ur.) 2016. *Oxford Handbook of Lexicography*. Oxford: Oxford University Press, 94–122.
- Iamartino, Giovanni. 1990. The lexicographer as a biased witness: social, political, and religious criticism in Baretto's »English-Italian Dictionary«. *Aevum* 64/3: 435–444.
- Iamartino, Giovanni. 2014. Lexicographers as Censors: Checking Verbal Abuse in Early English Dictionaries. U: Giuliana Iannaccaro – Giovanni Iamartino (ur.) 2014. *Enforcing and Eluding Censorship: British and Anglo-Italian Perspectives*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 168–196.
- Iamartino, Giovanni. 2017. Lexicography, or the Gentle Art of Making Mistakes. *Altre Modernità. Numero speciale. Errors: Communication and its Discontents*: 48–78.
- Klaić, Bratoljub (prir.) 1951. *Rječnik stranih riječi, izraza i kratica*. Zagreb: Državno izdavačko poduzeće Hrvatske.
- Kovčić, Dragutin [Ognjen Prica]. 1940. *Rječnik stranih riječi*. Drugo popravljeno i prošireno izdanje. Zagreb: Nakladna knjižara Orbis.
- Landau, Sidney I. 1985. The Expression of Changing Social Values in Dictionaries. *Dictionaries: Journal of the Dictionary Society of North America* 7: 261–269.
- Landau, Sidney I. 1989. *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Landau, Sydney I. 2001. *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mackintosh, Kristen. 2006. Biased Books by Harmless Drudges: How Dictionaries are Influenced by Social Values. U: Lynne Bowker (ur.) 2006. *Lexicography, Terminology, and Translation: Text-based Studies in Honour of Ingrid Meyer*. Ottawa: University of Ottawa Press, 45–64.
- Mills, Jane. 1989. *Womanswords: A Vocabulary of Culture and Patriarchal Society*. Harlow: Longman.
- Moon, Rosamund. 1989. Objective or Objectionable? Ideological Aspects of Dictionaries. *English Language Research* 3. *Language and Ideology*: 59–94.
- Naess, Arne. 1956. *Democracy, Ideology, and Objectivity: Studies in the Semantics and Cognitive Analysis of Ideological Controversy*. Oslo: Norwegian Research Council for Science and the Humanities.

- Piozzi, Hester Lynch (ur.) 2013. *Letters to and from the Late Samuel Johnson, LL.D.: To Which Are Added Some Poems Never before Printed. Volume II.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Pišković, Tatjana. 2016. Perpetuiranje rodni stereotipa u hrvatskim rječnicima. *Romanoslavica* 52/2: 343–363.
- Robertson, James. 2015. Speaking Titoism: student opposition and the socialist language regime of Yugoslavia. U: Petre Petrov – Lara Ryazanova-Clarke (ur.) 2014. *The Vernaculars of Communism: Language, Ideology and Power in the Soviet Union and Eastern Europe.* London – New York: Routledge, 112–129.
- Samardžija, Marko. 2019. *Hrvatska leksikografija: Od početaka do kraja XX. stoljeća.* Zagreb: Matica hrvatska.

Biased Lexicographer in the Dictionary *Rječnik stranih riječi, izraza i kratica* (1951)

This paper analyzes the reflection of political ideology in the macrostructure and microstructure of the *Dictionary of Foreign Words, Expressions and Abbreviations (Rječnik stranih riječi, izraza i kratica)*, authored by Bratoljub Klaić in 1951. In the analysis the choice of dictionary entries and their inclusion in the dictionary are considered the macrostructure of the dictionary, while information organization within each lexicographic unit is considered its microstructure. These procedures aim to recognize the lexicographer's engagement in including the Marxist-Leninist ideology in the dictionary, the promotion of its principles, and the advocating for the position of the main ideologues of communism, which are identified as proof of the lexicographer's non-objective, biased stance.

Ključne riječi: rječnik, rječnička definicija, leksikografska pristranost, marksističko-lenjinistička ideologija

Keywords: dictionary, dictionary definition, lexicographic bias, Marxist-Leninist ideology

Dinka Pasini

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Croaticum – Centar za hrvatski kao drugi i strani jezik
dinkapasini1@gmail.com

Izvorni znanstveni rad
Primljen: 31. III. 2020.
Prihvaćen: 7. IX. 2020.

Antun Šoljan s ruba standarda 1950-ih

O slengu i slengom

Na kriminalističkome romanu *Jednostavno umorstvo* Antuna Šoljana (1955–1956) i njegovim teoretskim člancima o slengu u novinskom diskursu 1950-ih (1955, 1957) uspoređivalo se koliko je Šoljan svoje teorijske postavke o slengu primjenjivao u praksi. Istraživanje je pokazalo da je njegov krimić, u usporedbi s drugim novinskim izvorima toga doba, samo u dijalogima rubno pisan slengom. Dakle iako Šoljan zagovara uporabu slenga u novinama, sam kao novinar i pisac svoju teoriju u danim sociolingvističkim okolnostima 1950-ih godina protekloga stoljeća ne provodi. U radu su ponuđena dva razloga zašto je tomu moglo biti tako.

Uvod

U članku će se govoriti o supstandardnim varijetetima u teoriji i praksi 1950-ih na primjeru Antuna Šoljana (1932–1993), intelektualca koji je obilježio cijelu drugu polovinu 20. stoljeća i po kojemu se to razdoblje naziva »Šoljanovim dobom« (Hećimović 1998: VIII). Iako mu se kao i mnogim drugim vrhunskim hrvatskim intelektualcima pripisuju različiti pa i posve oprečni kvalifikativi u rasponu od moralnog i kritičarskog autoriteta te korifeja cijele krugovaške generacije, predvodnika modernizma i začetnika proze u trapericama do nacionalista i kozmopolita te disidenta i agenta CIA-e (Hećimović 1998), Antun Šoljan je priznat kao jedan od najsvestranijih i najznačajnijih pisaca u hrvatskoj književnosti onoga doba. U 1950-im je godinama objavio zbirku pjesama *Na rubu svijeta* (1956), kriminalistički roman *Jednostavno umorstvo* (1955–1956), prijevođe s engleskoga jezika s Ivanom Slamnigom (*Američka lirika* (1952) i *Suvremena engleska lirika* (1956)) i novele u časopisima *Krugovi*, *Hrvatsko Kolo*, *Republika*, *Narodni list*, *Kulturni radnik*, *Nin* i *Međutim* (u *Krugovima* je ujedno bio glavni urednik). Većina Šoljanovih novela iz 1950-ih objedinjena je u knjizi *Specijalni izaslanici* (1957).

Pogled s ruba standarda 1950-ih obuhvatit će kratko sociolingvističko istraživanje Šoljanova književnoga jezika, konkretnije, njegov odnos kao pisca i novinara prema slengu. Kao izvori koristit će se njegov posve nepoznat kriminalistički roman objavljen u ondašnjem tjedniku *Globus* i teoretski članci o slengu u časopisu *Krugovi*. Na kraju će se posegnuti za pojedinim dodatnim novinskim izvorima iz Šoljanova doba kako bi se dobila šira slika o zastupljenosti supstandardnih varijeteta u autentičnim novinskim

tekstovima 1950-ih s fokusom na Zagrebu kao urbanom središtu ondašnje Socijalističke Republike Hrvatske.

Kratka terminološka napomena

Ponajprije će se objasniti nekoliko ključnih termina na kojima se u metodološkome smislu temelji ovaj tekst. Prvi među njima je termin *supstandardni varijeteti*. U najopćenitijem smislu riječ je o svim jezičnim varijetetima koji u tradicionalnom lingvističkom smislu primarno ne pripadaju standardnomu jeziku. Jezikoslovna se kroatistika od 1960-ih bavi proučavanjem standardnoga jezika, takozvanom standardologijom, čijem je »konstituiranju kao zasebne discipline pridonijela svjetska afirmacija Praške lingvističke škole« (Mićanović 2018: 242), a unutar nje sve se ostale jezične pojave, osim standarda, dotiču samo rubno ili se istražuju u drugim znanstvenim disciplinama. Prema Daliboru Brozoviću »standardni je jezik autonoman vid jezika, uvijek normiran i funkcionalno polivalentan, koji nastaje pošto se jedna etnička ili nacionalna formacija, uključivši se u internacionalnu civilizaciju, počne u njoj služiti svojim idiomom, koji je dotad funkcionirao samo za potrebe etničke civilizacije« (1970: 32). Da je autor te najcitatiranije hrvatske definicije standardnog jezika i utemeljitelj standardologije još 1970-ih itekako bio svjestan rubnih lingvističkih pojmova »koji se često spominju, a ipak malo tko posjeduje o njima konkretne predodžbe« (1967a), svjedoče njegovi tekstovi o razgovornom jeziku (v. Brozović 1967a, 1967b, 1967c, 1967d). Razgovorni jezik, primjerice, Brozović definira sljedećim riječima: Razgovorni se jezik sastoji uglavnom od neknjiških elemenata standardnoga jezika i supstandardizama te najraširenijih i »najnefolklornijih« osobina iz interdijalekata koji se govore na području toga razgovornog jezika, a interdijalekt se sastoji od najraširenijih i najneupadljivijih osobina iz mjesnih govora svojega područja, koje su uglavnom uglađene po uzoru na nadređeni razgovorni jezik i onih osobina razgovornog jezika koje nisu izrazito tuđe govorima na području dotičnog interdijalekta (usp. Brozović 1967c). Ako se usporede te dvije definicije, standardnoga i razgovornoga jezika, bjelodano je da je pristup hrvatskomu standardnom jeziku (analogno i razgovornome) hijerarhijski. Standard je pojam nadređen supstandardu, a razgovorni jezik interdijalektu i mjesnim govorima. Drugim riječima, pojam standardnoga jezika nadređen je svim ostalim pojmovima jer se vezuje uz *etniju* i kasnije *naciju* kao primarno društvenu i sekundarno jezičnu zajednicu. Nacija se percipira kao zajednica na vrhu društvene ljestvice, dok se na njezino dno postavljaju rubne društvene skupine. Iz toga razloga Brozovićeve definicije razgovornoga jezika obiluje kvalifikativima poput *supstandard*, *neknjiški*, *najnefolklorniji*, *najneupadljiviji* i sl.

Sintagma *supstandardni varijeteti* sadržava negativno vrijednosno određenje onih varijeteta koji u tradicionalnom smislu ne pripadaju standardnome jeziku, odnosno onih kojima se služe rubne društvene skupine poput, primjerice, kriminalaca. U ovome radu je zadržana jer se i danas u tzv. suvremenom društvu kriminalne skupine nalaze na marginama društva (kako 1950-ih tako i danas 2020.) podliježući različitim zakonskim sankcijama i kaznenome progonu. Da je tomu tako, svjedoči *Riječnik hrvatskih*

šatrovaca novinara Munira Šahinovića Ekremova (s. a.), koji se u policijskoj obuci, primjerice na Policijskoj akademiji, kontinuirano koristi sve do danas (I. Žanić, osob. priop.).¹ Riječ je o specijalnom rječniku u čijem naslovu riječ *šatrovac* znači ‘kriminalac’ i ‘zločinac’.² Rječnik je napisan, ističe autor u predgovoru, za isljednike, istražitelje, upravitelje zatvora i policajce kako bi se oni što lakše mogli »uhvatiti u koštac s tim nemoralnim društvenim šljamom« (Šahinović Ekremov s. a.). Ovdje se ilustracije radi navode pojedini izabrani primjeri iz toga rječnika koji pokazuju da se neki od njih koriste i u suvremenom razgovornom jeziku, jeziku mladih i slengu: *bogovski, brko, baja, bajati, čakija, dimiti, dečko, fol, frka, frajer, faćkalica, flandra, fektati, guzičar, gotiviti, jebancija, kužiti, kinta, ko Bog, kar, kenja, labrnja, mortus, mrcina, njuška, nejebati, napoj, njupati, podjebati, pizditi, papci, pajdaš, raspizditi, razjebati, som, švaler, šmuk, treba, vuna, zezati, zgepiti* i dr. Evo i nekoliko primjera rječničkih natuknica s riječima koje se ili više ne koriste ili imaju drugo značenje:

murija, murja f. policijski zatvor
murirati verb. biti zatvoren, izdržavati kaznu
murirant m. zatvorenik, kažnjenik
njuška f. šatrovac za kojeg se je držalo da je potpuno nesposoban, ali je on dokazao obratno
nalo m. šatrovac koji mnogo godina »posluje«, a nije se mogao ni u kakvoj šatrovačkoj »vještini« izobraziti

(Šahinović Ekremov s. a. : 23)

Međutim pojam *varijeteta* (Mićanović 2006) kao jedan od ključnih pojmova, kod nas još uvijek mlađih znanstvenih disciplina sociolingvistike i lingvistike varijeteta, ponajbolje određuje empirijsku raznolikost i slojevitost hrvatskoga jezika. U tim se disciplinama jeziku pristupa horizontalno, a ne hijerarhijski, to jest pristupa mu se kao dinamičnome procesu, otvorenom i promjenjivom pod utjecajem brojnih izvanjezičnih čimbenika (Žanić 2016) i koji govore i kojime pišu živa bića – izvorni, a ne idealni govornici (Žanić 2017)³ u predodžbama i neupitnim teorijama politički moćnih jezičnih autoriteta.

Još nekoliko riječi u uporabi pojmova *sleng*⁴ i *žargon* u ovome članku te o Šoljanovu razumijevanju njihove distinkcije. Termin *šatrovački*, to jest *slang* Šoljan upotrebljava općenito za jezik koji odstupa od standardnoga jezika, a *žargon* za njegove podjezike

¹ Primjerak *Rječnika jugoslavenskih šatrovaca* dostupan je u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, dok je iz Knjižnice Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu nestao. Munir Šahinović Ekremov (1910–1945) pripada skupini muslimanskih intelektualaca koji su se izjašnjavali kao Hrvati i ustaše (Kisić Kolanović 2007: 69–70). Bio je jedan od najekspoziranijih novinara, pisac i političar koji je obnašao visoke dužnosti kao ravnatelj Vladina promidžbenog ureda u Sarajevu, pročelnik Ureda dopredsjednika Vlade NDH Osmana Kulenovića sa sjedištem u Banja Luci, ministar u Vladi Republike Turske i dr. Kad su partizani 1945. ušli u Zagreb, odjenuo je ustašku časničku odoru i poginuo.

² U naslovu izvornika piše *riječnik*.

³ Prema Žaniću izvorni govornik je »trajno promjenjivo, svaki čas drugačije, ali neuništivo i neumorno, pametno i kreativno biće, slika i prilika svojeg društva i kulture...« (2016: 9).

⁴ U svojim tekstovima Šoljan piše *slang*.

s obzirom na skupinu, profesionalnu, društvenu ili dobnu, koja se njime koristi. Žargon je dakle realizacija kolokvijalnog jezika u govornoj praksi. Stoga se u teorijskome dijelu koji uskoro slijedi ponajprije razmatra Šoljanovo poimanje šatrovačkog jezika/slenga (1955). Kada pak autor analizira jezik novinara svojega doba, onda se koristi terminom *žargon* koji stavlja u gradski kontekst vežući ga u književnosti isključivo uz urbanu tematiku (1957). U suvremenom se jezikoslovlju od 1970-ih umjesto *šatrovačkog* upotrebljava termin *razgovorni jezik*, a pojam *žargon* koristi se u značenju neorganskoga idioma/varijeteta koji služi određenoj društvenoj, dobnoj ili profesionalnoj skupini, uz svoju noviju inačicu *supstandardni varijetet*, u kojoj se pak žargon dovodi u odnos sa standardnim jezikom. Pojam slenga u istraživačkome se dijelu članka rabi za žargon kriminalaca u Šoljanovu novinskom krimiću.⁵ Otuda potječe igra riječi u podnaslovu: O slengu i slengom.

Šoljan o slengu u teoriji

Dakle zanimalo me kakvim je jezikom pisao Šoljan 1950-ih godina u svojem krimiću i je li njegova teorija slenga usklađena s tekstom u danim sociolingvističkim okolnostima u bivšoj SFRJ. Kao teorijsko polazište označit će se dva Šoljanova članka o slengu u *Krugovima*. Prvi je napisan u suautorstvu s Ivanom Slamnigom pod naslovom »O šatrovačkom« (1955). Riječ je to o prvome tekstu o ovoj tematici u jezikoslovnoj kroatistici nakon kraće studije Josipa Hamma o jeziku zagrebačkih srednjoškolaca (1939–1940). Šoljan i Slamnig sleng nazivaju *šatrovačkim* i dijele ga na opći i grupni bez daljnje klasifikacije. Između metaforičkih i poetskih definicija ovoga fenomena i purističkih osuda sa stajališta standarda i norme, odlučuje se za sljedeću definiciju: »Šatrovački je jezik kolokvijalnog tipa, koji se smatra da se nalazi ispod razine standardnog govora školovanih ljudi i sastoji se ili od potpuno novih riječi ili od postojećih koje se upotrebljavaju u nekom specijalnom značenju« (1955: 83). Primjećujući da istraživanja šatre nema jer »proučavanje nezakonitog jezika još nije zakonito«, ovome fenomenu pristupa dvojako: 1. biološki i 2. sociološki. Biološko ili organsko tumačenje jest da je šatra meso i klica svakoga jezika koja mu daje život i plodove pa je zbog toga neiskorjenjiva, odnosno u samoj naravi jezika, jeziku imanentna. Dodaje da puristi mogu samo priječiti njezino »oslužbovljenje«, ali ne i prirodan tijek, odnosno organsko podrijetlo. Sociološki fenomen pak znači da je šatra uvjetovana društvenim položajem, odnosno pripadnošću klasnim ili profesionalnim skupinama koje posebnim žargonima tendiraju vlastitome izričaju. Smatra da se oni od standardnoga jezika ne razlikuju samo leksički i frazeološki nego i sintaktički. Njihovu posebnost vidi u velikome stvaralačkome potencijalu i kreativnosti. »Česti izrazi *lijep kao ruža* ili *zbogom diko, odoh u hajduke, biti ili ne biti*, jezično su jednako vrijedni kao i *nisam ja veslo sisao* ili *šoraj, Milka, idu avioni*« (1955:

⁵ Korištenjem termina *sleng* nastojalo se istaknuti Šoljanovo pripisivanje žargona kriminalnom polusvijetu izvan zakona – kako društva tako i jezika. Za ostale žargone Šoljan se koristi sintagmom *gradski žargon*.

85). Kao primjer iz svakodnevne prakse navodi riječ *krvav* koja je 1950-ih značila 'dobar, lijep, odličan, sposoban'. Svoja promišljanja o šatri, odnosno žargonima, završava potrebom prikupljanja korpusa, objavljivanja rječnikâ te znanstvenih istraživanja.

U drugome tekstu u *Krugovima* pod naslovom »Standard i neke pojave u poslijeratnoj hrvatskoj poeziji« (1957) Šoljan proziva novinare nazivajući ih malograđanima jer žargonski leksik stavljaju u navodnike. »U štampi ćemo često susresti kako se navode slangovski izrazi, umjesto, da se jednostavno upotrebljavaju: jer ako su te riječi nezamjenjive i moraju se upotrebiti – a stvorio ih je živ narodni izvor – one automatski postaju ravnopravne svakoj drugoj riječi književnog jezika« (1957: 504). U istome tekstu više se ne koristi izrazom *šatra* nego terminom *gradski žargon*. Prema Šoljanu gradski žargon stvara riječi, koje su najsnažnije oružje jezika u borbi protiv otrcanosti i ustajalosti i jedini živi izvor iz kojeg se bogati književni jezik kojime se jedino može doći do suvremenoga jezika, koji odgovara potrebama suvremenog čovjeka, ali i do gradske literature (1957: 504).

Šoljan slengom u praksi

Zanimalo me piše li Šoljan doista slengom i ako piše, gdje i kako? Istraživački je fokus stavljen isključivo na autentične tekstove nastale 1950-ih i vezane uz Zagreb. Tekst je trebao biti novinski, a ne književni i previše stiliziran jer je višemjesečno pretraživanje zagrebačkih knjižnica i Nacionalne i sveučilišne knjižnice pokazalo da su književni tekstovi, među kojima čak i oni koji se u povijesti književnosti toga razdoblja smatraju svojevrsnom šund literaturom (Baldani 1955, Stopar 1956) jer su nastali »u žrvnju socrealizma i poraću koje nije nimalo stimulativno za romanesknu produkciju« (Nemec 2003: 5), pisani vrlo ujednačenim hrvatskosrpskim standardnim jezikom. Ipak, posve slučajno saznala sam da je Antun Šoljan 1950-ih u nastavcima u tjedniku *Globus* objavljivao kriminalistički roman *Jednostavno umorstvo*. Moja je pretpostavka bila da kriminalci govore slengom.

Antun Šoljan u intervjuu istoga tjednika najavljuje svoj roman kao prvi kriminalistički roman kao i pokretanje biblioteke kriminalističkih romana u nakladi »Mladosti«. U lipnju 1955. izlazi prvi nastavak Šoljanova krimića, a u siječnju 1956. posljednji, 32. Ističe da mu nije namjera napisati petparački roman američkoga tipa u kojem ima puno akcije i malo pameti, nego krimić engleskoga tipa s puno razmišljanja i finih detalja u maniri Herculea Poirota, ali uronjen u domaće okolnosti i domaću sredinu. »U svom sam se romanu oslanjao više na engleski tip, nastojeći da ipak dadem neku socijalnu sredinu, u kojoj se zločin odigrao.« (1955). Naslovljava ga *Jednostavno umorstvo*, što je ujedno i osnova teza koja se propituje u ovom intelektualističkom kriminalističkom romanu: Je li svako umorstvo jednostavno?⁶

⁶ Kratak sadržaj: Jednog se dana pod nerazjašnjenim okolnostima u krčmi »Zvono« dogodi ubojstvo. U ženskom zahodu pronađeno je muško truplo. Tu počinje minuciozna kriminalistička istraga kojoj ne

Jezična analiza pokazuje da je inspektor Horvat pravi predstavnik unitarističkog i centralističkog sistema u kojemu živi. Govori standardnim jezikom, srpskohrvatskim, administrativnim, osobito kada opisuje i analizira događaje. Primjerice:

Sve su to ionako društveno opasni tipovi, pa ih treba pohapsiti u svakom slučaju.

Mi smo od kriminalističkoga odsjeka.

Htio je da skuha kavu.

Koliko vrsti otisaka ima u zahodu?

Tvoja griješka je u tome, reče Horvat.

Nitko ne može umoriti čovjeka bez motiva, a motiv za umorstvo može biti samo jedan i može ga imati samo jedan čovjek. Kad se stvar tako postavi, čovjek može dalje samo primijeniti metodu eliminacije.

Čak si ni u dijalozima koje u svoje slobodno vrijeme vodi s prijateljem, odvjetnikom Matetićem, koji potječe iz istog obrazovnog sloja, ne dopušta ležerniji i neformalniji jezik. Prijatelj ga u jednom trenutku priupita:

»Kako si znao da konobar ima putra na glavi?«

»A?« upita Horvat, ne snalazeći se.

»Kako si znao da konobar zna više nego što govori?«, preformulira pitanje odvjetnik Matetić.

Zatim slijede ispitivanja šest osumnjičenika, švercera i dužnika. U to se vrijeme inače švercaju penicilin, saharin, dolari, najlonke, štofovi, svjećice za aute, rashodovani kamioni i dr. Inspektor Horvat prvo razgovara s kuharicom koja je pronašla truplo i koja spominje svojega brata Franceka koji se službeno zove Franjo Jurjević. Konačno se u tekstu u dijalozima koje inspektor vodi s osumnjičenicima pojavljuje sleng jer oni pripadaju kriminalnome miljeu. Za razliku od standardnoga jezika kojime se služi Horvat, oni dolaze iz nižih društvenih slojeva i rubno se koriste slengom. Pritom ističem da se u većoj mjeri i kriminalci izražavaju kao da su završili klasičnu gimnaziju, ali im se uglavnom u dijalozima omakne pokoji slengizam za koji pretpostavljam da dolazi iz zagrebačkog urbanoga govora 1950-ih. Vezan je uz temu šverca, tučnjavu, ubijanje, nasilje, kriminal, novac, dugove, kamatarenje i zatvor. Najviše ih je među glagolima i frazemima (*biti čiji fah, ucmekati koga, kačiti koga za što, imati para, strpati u čuzu, maznuti koga po glavi, imati putra na glavi, otegnuti papke, ne smjeti ni primirisati, udesiti se za vrbicu, namlatiti koga, strugnuti, namirisati stvar, tjerati oko kere, turati nos u tuđe poslove, nanjušiti što, ucecati koga, biti kuš, spuštati kolegu u sos, utjerati pare, narisati*

nedostaje i malo jurnjave automobilima. Nakon dojave o ubojstvu inspektor se uputi na mjesto događaja gdje ga dočekuju forenzičar i dva *milicionera*, predstavnika organa izvršne vlasti. Ondje inspektor, prezimenom Horvat, započinje kriminalističku istragu ispitujući svjedoke i stalne goste krčme koji su se u vrijeme počinjenja umorstva zatekli na licu mjesta i koji svi duguju novac ubijenome kamataru. Među njima su konobar i kuharica te nekoliko švercera. Kao »lancmani«, zemljaci, iz Vinkovaca i s Goljaka svi osumnjičenci dolaze iz istoga kraja. Međutim nije riječ samo o kamatarenju nego i o suočavanju s prošlošću (na primjer, u pozadini istrage usporedno se izvršava osveta za ustaški zločin iz Drugog svjetskog rata). *To je bila naredba o strijeljanju dvadesetero ljudi iz Goljaka, među njima i nekoliko ženskih imena, u ime osvete za poginulog ustaškog... i.t.d. Za dom spremni. Satnik M. Hafner.* Minuciozna istraga s puno sitnih pojedinosti na kraju otkriva ubojicu.

pare, što zajednički skuhati, fulirati što komu, naći kuku u čijoj priči, kvrcnuti koga po glavi, musti koga, ne mrdati, pričvrljiti koga).

Francek kaže da ga je netko ucmeкао.
 Francek je rekao da s umorstvom nema šale i da te za sve kaže.
 Ulazi i mazne ga po glavi dovoljno jako da ovaj otegne.
 Šef to ne smije ni primirisati.
 Ja sam ga istina odavno želio kvrcnuti po glavi.
 Rekao je da budem kuš.
 Humljak je otegnuo papke.
 Ptičica je namirisala stvar i strugnula.
 Nikad od mene ne ćete dobiti priznanje, da sam ga ucecao.

Zatim slijede imenice (*napoleondor, filiri, pare, tašna, aktentašna, najlonice, čuza, buhara, čovo, putar, raja, lancman, kištra, mulac, ptičica, fuč, tezga, apsida, guskica...*):

Evo raje, reče Ratko.
 Nećemo dobiti ni filira.
 Mogu nas strpati u čuzu kao saučesnike.
 Pa, otkad je ova moja apsida od gazdarice strpala Humljaka u moju sobu, nikada nemam mira.
 Dizdar je fuč.
 Marija je bila glupa guskica.

Istodobno iz vizure suvremenog jezika, danas, 2020., iznenađuje činjenica da se kriminalci u Šoljanovu krimiću 1950-ih koriste njegovanim standardnim jezikom, među ostalim, kondicionalom i iterativnim kondicionalom⁷ te zastarjelim i u svakodnevnom govoru visoko stiliziranim glagolskim vremenima aoristom i imperfektom:

To ne bih mogao reći.
 Humljak nije bio prijateljski raspoložen ni prema kome i prevario bi i svetog Petra da je mogao.
 Smislio sam da je najbolje da stregnem čim prije, da ne bih vadio kestenje iz vatre za nekog drugog.

Oni bi dolazili ovamo.
 Onda sam morao čuvati njegove stvari. On bi ih donosio i ostavljao kod mene s porukama.
 Ili bi ih drugi ostavljali za njega.
 Ali Humljak je uvijek prije bivao kod kuće i rekao bi mi da će netko doći.
 Humljak bi čovjeka prevario, a onda bi ga još zezao.

Ne znam tko ga je ubio, ni tko ga je mogao ubiti, reče Szegi s osmijehom, ali je razlog mogao imati svaki čovjek pod kapom nebeskom.
 On još jednom pritisnu zvono.

⁷ »Iterativni kondicional je kondicional prvi u funkciji prošlosti kojime se izražava učestalost (iterativnost) radnje« (Silić – Pranjković 2005: 97).

Osim toga, kriminalistički roman u nastavcima napisan je Boranićevim pravopisom (odvojeno pisanje *ne ću*) koji je tada bio na snazi, a i sintaksa kriminalaca i predstavnika polusvijeta na zavidnoj je razini, pokazuju navedeni primjeri, čime se pobija Brozovićeva teza o slengu kao jeziku ispod razine školovanih ljudi (ili to znači da Šoljanovi kriminalci ne govore slengom). Ilustrirani dokaz tomu je strip pronađen u istome *Globusu*:

- Zato... Ako nisi njegova djevojka... Da li bi htjela razmisliti da budeš... moja?
- Htjela bih... vrlo rado!

Iz te se replike vidi da je strip pisan visokim stilom standardnoga jezika (kondicional za izražavanje želje) u njegovoj srpskohrvatskoj varijanti (*da li* kao upitne riječi i konstrukcija *da* s prezentom umjesto infinitiva).

Dodatni novinski izvori kao prilog slengu 1950-ih

Kako je uvodno najavljeno, zbog malobrojnosti primjera slenga u Šoljanovu krimiću, pretraženi su i dodatni novinski izvori koji su tiskani u Zagrebu kako bi se provjerilo je li u medijskome jeziku toga razdoblja uopće bilo uporabe supstandardnih varijeteta koji ponajprije obilježavaju Zagreb kao urbano i kulturno središte. Pod pretpostavkom da su sport, kultura mladih, humoristički i gradski listovi bili mjesta za ležerniju uporabu standardnoga jezika, pretraženi su sljedeći časopisi kao dodatni izvori: *Trn* (1950), *Humoreska* (1952), *Novela* (1952), *Koprive* (1953) i *Ofsajd* (1954).⁸ *Trn*, *Humoreska* i *Koprive* su humoristični listovi, *Novela* je kulturni časopis za prevedene književne tekstove, a *Ofsajd* su sportske humoristične novine. Pretraživanje navedenih izvora pokazalo je da je 1950-ih ipak bilo tekstova koji su objavljeni na supstandardnim varijetetima. Ilustracije radi, navest će se ulomci dvaju tekstova, jedan pisan zagrebačkim urbanim vernakularom 1950-ih, a drugi splitskim. Prvi je objavljen u časopisu *Koprive*, u rubrici »Pisma čitatelja« pod pseudonimom autora Zagrepčanina, a drugi u časopisu *Humoreska* kao autorski tekst novinara i književnika, Splitsanina Marka Uvodića. Navode se jer predstavljaju rijetke primjere supstandardnih varijeteta u novinskim tekstovima 50ih. A i iz razloga što se, kako je pokazano, Antun Šoljan u novinama, u svojem krimiću, samo rubno dotaknuo slenga.

Dragi gospon vurednik!

Pak sam si oblekel moj pisan kapučec, no ov put mi ne potreben samo zbok poradi inšpiracije, neg mi je to i zbilam prav dobro došlo. Taj sneg i zima čist su me hitili z mojega »dnevnoga reda«. Pak gdo bi mislil, prosim ih lepo, da bu još takvo vreme? Vse sam si tople cajinke vre

⁸ Da je humor tema koja otvara mjesto neformalnijemu jeziku, pokazuju šale objavljivane u *Humoreski* (1952) u istoimenoj rubrici pisane zagrebačkim urbanim vernakularom. Primjerice, šala pod naslovom »Ne treba mi pomoć«: *Nekakav se pijani purger muči pred kućnim vratima i nikako da utakne ključ u ključanicu. Vidi to jedan prolaznik, pa mu priđe i ponudi svoje usluge. Vidim da ne možete pogoditi u ključanicu. Dopustite da Vam ja otključam. Ali se purger naljuti. – Kaaaj? Vi morti mislite, da sem ja pijan? Bum ja već sam otplr vrata. Ali kad ste već tu, mogli bi mi hižu pridržati, da se ne zible.*

del v naftalina i za zimu spakuval. Samo nam je jošče i to trebalo. Vse mi se vidi, da moj prijatelj Jandraš Smrdulec ima praf, gda veli, da su atomske bombe krive vsim timi atmosferskimi prilikami i neprilikami. Tak bedastoga vremena ni bilo zbilam predi nek su eksplodiravale te proklete atomske bombe. Znaló se: gda je leto – je leto. Sad je človek vendar tak zmotan, da zbilam ne zna, kaj bi oblekel, gda ide na špansir: ali da ide v košulji ali pak v zimskom kaputu. Ti nesrečni rati. Kaj nam vse ne doneseju.

(Martin Vlaškovuličanec, »Listek Martina Vlaškovuličanca«, Koprive, 1953)

*Oficijelno, tetničko, oli književno ime za ovo naše domaće živče, je: magarac. Neki ga zove-
du: tovar.*

*Pomislite, da svak jemo jedno ime, i konji, i pasi, i maške i šimije, pa i medvid (jerbo se po
svin cirkusin medvidi zove: Marko), a sami je tovar prez imena.*

Kako bi bilo na pr. čoviku, koji nebi jema' svoje ime? Ka' da je gluv, da je lud, ka' da je mrtav!

(Marko Uvodić, »Naš bidni tovar«, Humoreska, 1952)

Ta dva teksta pokazuju da je novinski diskurs 1950-ih pisan razgovornim jezikom Zagreba i Splita (za razliku od Šoljanova krimića koji je mješavina knjiški stiliziranoga teksta na hrvatskosrpskome standardnom jeziku i samo rubno urbanoga žargona). Pritom treba istaknuti da je većina onodobnih novinskih tekstova pisana anonimno, a Uvodićev je tekst raritet kao jedan od rijetkih autorskih tekstova iz toga doba. U takvome kontekstu ne začuđuje činjenica da je Antun Šoljan objavljujući svoj krimić u novinama bio ograničen politikom novinske kuće pa iz tog razloga, među ostalim, nastaje raskorak između autorove teorije i prakse, to jest nesuglasje između njegova znanstvenoga i novinskoga diskursa.

Šoljanov raskorak između teorije o slengu i prakse u slengu

Šoljanov krimić iz 1950-ih objavljen u novinama dokazuje da je autor samo djelomično provodio svoj teorijski okvir o slengu iako je kritizirao novinare koji su nestandardne i supstandardne izraze iz općega gradskog žargona stavljali u navodnike pripisujući im malograđanštinu. Osim toga, provedeno istraživanje pokazuje da je u malobrojnim primjerima slenga u Šoljanovu krimiću *Jednostavno umorstvo* bilo miješanja zagrebačkoga i beogradskog urbanog vernakulara. Potvrđuje se međutim njegova teza o grupnim žargonima vezanim uz pojedine profesije, u našem slučaju novinarsku, odnosno novinare koji pišu u gradskim rubrikama, obrađuju gradske teme, pišu u humorističnim listovima, a najzastupljeniji su u sportskome žargonu (*Ofsajd*), u kojemu se pronalazi autentičan urbani govor dvaju kulturnih identitetskih središta, Zagreba i Splita.

Kaj je ono u nedjelju bil sudac. Trebal se nacrtati pred gol da vidi Koreju na Dinamovom golmanu. Kralja su ogulili kao u kuhinji Grill-Roma. Kit nije krumpir. Valjalo je soma isključiti. Tom sucu ne bi trebale naočale. Nabit ćemo mu na surlu teleskop! Minuta i po stanke, da pogledaju noge jedne gerle u prolazu.

(*Ofsajd*, »Špica«, 1954: 5)

*Ma najlipje je bilo za vrime igranja vaterpola u Splitu.
Govori se, da bi ovi mali jema bit budući prvak na 400, 800 i 1500 metri.
A ća se tiće »Mornara« ali »Juga«, ćast jin svaka ća su se junaški borili.*

(*Ofsajd*, »Splitske ćakule«, 1954: 8)

Zašto je tomu tako, postoji više razloga. U prvome redu to je jezična politika, ili, preciznije rečeno, etnojezična politika koja se u sociolingvistici koristi za nedemokratski oblik jezične politike kakva se provodila u bivšoj SFRJ. To je »centralistićka politika utemeljena na načelu jedna država – jedan etnos – jedinstven etnojezik« (Bagdasarov 2018: 26). Prema istome autoru, jugoslavensku etnojezićnu politiku obilježavaju tri temeljne odrednice: centralizam, purizam i unutarnji ekspanzionizam. Drugim rijećima, centralizam i purizam znaći da se forsirao srpskohrvatski ogranićen na književnoštokavski govor kao temelj standardnoga/književnoga jezika planskim ćišćenjem tradicionalne i kulturne slojevitosti hrvatskoga jezika sazdane na ćakavskome i kajkavskome narječju. Ekspanzionizam pak implicira njegovo širenje kao državnoga jezika na jezik Hrvata i jezike ostalih socijalistićkih republika i pokrajina (*isto*). Naravno da se srpskohrvatski kao državni jezik širio na medije i preko njih jer su oni bili strogo kontrolirani iz Beograda (Jonke 1966). Prema svjedoćenju ondašnjega direktora Hrvatskoga radija i novinara Josipa Šentije, kako se agencijska informativna služba Tanjug, kao organ savezne državne uprave, nalazila u Beogradu, to je u Hrvatskoj rezultiralo ogranićenim politićkim i profesionalnim, odnosno jezićnim suverenitetom. Mediji su u 1950-ima afirmirali standardni jezik, »tećan i toćan hrvatski književni standard koji je bio pitanje građanskog i profesionalnog dostojanstva i dokaz opće kulture« (Šentija 2009). Kada se tomu pridoda Novosadski dogovor, kao vrhunski izraz službene politike jugoslavenskog unitarizma (Mićanović 2019), onda je jasno da je Šoljan, kao i ostali novinari, urednici i pisci djelovao u okvirima svojega vremena samo se rubno odmićući od standarda pa se u njegovu krimiću kao i u ostalim Šoljanovim tekstovima 1950-ih, prema Brozovićevoj definiciji standardnoga jezika, može govoriti samo o ogranićenju elastićnoj stabilnosti. Osim toga, kao zagovornik nacionalne književne tradicije u esejima iz toga doba, Antun Šoljan istiće važnošću kulturnoga, književnoga i jezićnoga kontinuiteta, posebice u književnim tekstovima pa se ni u svojem krimiću *Jednostavno umorstvo* nije oslobodio intelektualizma i elitizma. Sve to pokazuje da je standardni jezik u sociolingvistićkome smislu 1950-ih bio znak prestiža, obrazovanja i kulture.

Dakle istraživanje je pokazalo da ćak i kriminalci u Šoljanovu krimiću govore njegovanim i školovanim standardnim jezikom samo se rubno koristeći slengom. U dijalozima se miješa hrvatskosrpski standardni jezik s elementima žargona kriminalaca i zagrebaćkog razgovornog jezika, a ćestotna uporaba kondicionala osumnjićenicima tijekom istrage jamći uljućenu komunikaciju s inspektorom Horvatom koja osim ponekim žargonizmom iz zagrebaćkog vernakulara ni po ćemu ne odudara od govornoga jezika školovanih ljudi.

No da je u tome vremenu ipak bilo autentićnih tekstova zagrebaćkoga urbanoga govora, pokazuju rijetki pojedinaćni tekstovi iz humoristićkih (*Trn*, *Humoreska*, *Koprive*) i sportskih ćasopisa (*Ofsajd*) koji ćekaju na neka nova buduća istraživanja.

O 70. obljetnici Katedre za hrvatski standardni jezik svoj pogled s ruba standarda 1950-ih završila bih zaključkom da je kriminalističkim romanom *Jednostavno umorstvo* Šoljan samo najavio prozu u trapericama, a tekstovima o slengu znanstvena istraživanja ovoga fenomena u sociolingvistici, lingvistici varijeteta i urbanoj dijalektologiji.

Izvori

Humoreska, 1952.

Koprive, 1953.

Novela, 1952.

Ofsajd, 1954.

Šoljan, Antun. 1955–1956. Jednostavno umorstvo, *Globus*, 32 nastavka, lipanj 1955–siječanj 1956, str. 11.

Šoljan, Antun. 1957. *Specijalni izaslanici*. Novele. Zagreb: Naklada Društva književnika Hrvatske.

Trn, 1950.

Literatura

Bagdasarov, R. A. 2018. O etnojezičnoj politici u socijalističkoj Jugoslaviji. *Filologija* 71: 25–60.

Baldani, Juraj. 1955. *Asfaltom popločeno*. Zagreb: Društvo radnika naroda Hrvatske.

Brozović, Dalibor. 1966. O razgovornom jeziku u Dalmaciji. *Slobodna Dalmacija*, 30. 11. 1966, str. 7.

Brozović, Dalibor. 1967a. Sastav i osobine razgovornog jezika. *Telegram*, VIII, 370 (2. 6. 1967), str. 2.

Brozović, Dalibor. 1967b. Razgovorni jezik. *Telegram*, VIII, 369 (26. 5. 1967), str. 2.

Brozović, Dalibor. 1967c. Slojevi jezika i prestiž u jeziku. *Telegram*, VIII, 371 (9. 6. 1967), str. 2.

Brozović, Dalibor. 1967d. Razgovorni jezik u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. *Telegram*, VIII, 372 (16. 6. 1967), str. 2.

Brozović, Dalibor. 1970. *Standardni jezik: Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.

Hamm, Josip. 1939–1940. Dvije tri o govoru zagrebačkih srednjoškolaca. *Nastavni vjesnik*, XLVIII/4: 233–247.

Hećimović, Branko. 1998. Šoljanov hod vremenom. U: Antun Šoljan. 1998. *Izabrane novele*. Zagreb: SysPrint, VIII–XII.

- Jonke, Ljudevit. 1966. [Jezične aktualnosti. Književni petak, 11. 3. 1966, Radnički dom, govori Ljudevit Jonke, urednik Stanislav Škunca](#), pregled: 4. 4. 2020.
- Kisić Kolanović, Nada. 2007. »Islamska varijanta« u morfologiji kulture. *Časopis za suvremenu povijest* XXXIX/1: 63–95.
- Mićanović, Krešimir. 2006. Jezik kao prostor varijeteta. U: *Zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Ur. Krešimir Bagić. Zagreb: FF press, 11–22.
- Mićanović, Krešimir. 2019. Jedan narodni jezik i jedan jedinstveni književni jezik. Anketa *Letopisa Matice srpske* i sastanak u Novom Sadu. U: *Zagreb 1924.–1930. i 1945.–1967: Društvo, kultura, svakodnevnica*. Desničini susreti 2018. Ur. Drago Roksandić. Zagreb: FF press – Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije, 141–162.
- Mićanović, Krešimir. 2018. Standardološka istraživanja hrvatskoga jezika u 20. stoljeću. U: *Povijest hrvatskog jezika. 20. stoljeće. Drugi dio*. Zagreb: Croatica, 241–275.
- Nemec, Krešimir. 2003. *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Pasini, Dinka. 2018. Supstandardni varijeteti hrvatskoga jezika u 20. stoljeću. U: *Povijest hrvatskog jezika. 20. stoljeće. Prvi dio*. Zagreb: Croatica, 581–625.
- Silić, Josip – Ivo Pranjković. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Slamnig, Ivan – Antun Šoljan. 1953. Misli o nacionalnoj literarnoj tradiciji. U: *Lično i literarno* (2018) Prir. Tomislav Brlek. Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, 143–159.
- Stopar, Bogdan. 1956. *Piloti vlastitih snova*. Zagreb: IBI.
- Šahinović Ekremov, Munir. s. a. *Riječnik jugoslavenskih šatrovaca*. Zagreb: Štamparija Gaj.
- Šentija, Josip. 2009. Jezična politika u medijima uoči Deklaracije. *Kolo* 1–2.
- Šoljan, Antun. 1957. Standard i neke pojave u poslijeratnoj poeziji. *Krugovi* VI/6: 496–511.
- Šoljan, Antun – Ivan Slamnig. 1955. O šatrovačkom. *Krugovi* IV/1: 82–86.
- Žanić, Ivo. 2016. *Jezična republika*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Žanić, Ivo. 2017. [Nekim protagonistima jezične politike živi govornici kao da su smetnja](#). Razgovor s Matijom Štahanom. Objavljeno: 13. 6. 2017, pregled: 27. 3. 2020.

On the Sidelines of Standard in the 1950s

Antun Šoljan about Slang and in Slang

The paper compares how much Croatian author Antun Šoljan applied his theories about slang in the crime novel *Jednostavno umorstvo* (E. *A Simple Murder*, 1955–1956) and in his theoretical articles about the slang of journalistic discourse in the 1950s (1955, 1957). The study showed that in his crime novel only the dialogue was marginally written in slang. Therefore, although Šoljan promotes the use of slang in newspapers, he as a writer and journalist does not apply it himself in the sociolinguistic circumstances of the 1950s. This paper gives two possible explanations for this occurrence.

Ključne riječi: sleng, žargon, supstandardni varijeteti, standard, urbani vernakular, novinski jezik, Antun Šoljan

Key words: slang, jargon, substandard varieties, standard, urban vernacular, journalistic discourse, Antun Šoljan

Iva Nazalević Čučević

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za kroatistiku
inazalev@ffzg.hr

Pregledni rad
Primljen: 4. VII. 2020.
Prihvaćen: 9. I. 2021.

Jezik u filmu *H-8...* (1958)

Filmu *H-8...* Nikole Tanhofera (1958) u okviru filmske povijesti i teorije pristupa se kao filmu suvremene teme, koji prikazuje tipične ili manje tipične likove koji sudjeluju u svakodnevnome događaju – putovanju. Da bi se naglasila realističnost, slika se stvarnosti prikazuje fragmentizirano. Cilj je rada istražiti je li uz temu i strukturu filma i jezik, odnosno govor pokazatelj realističnosti.

1. Uvod

Filmske su 1950-e u Jugoslaviji obilježili filmovi ratne teme (npr. *Ne okreći se, sine* B. Bauera, 1956, *Kroz granje nebo* S. Jankovića, 1958), filmovi o obnovi i izgradnji (npr. *Cesta duga godinu dana* G. De Santisa, 1958, *Vlak bez voznog reda* V. Bulajića, 1959), ekranizacije književnih djela (npr. *Svoga tela gospodar* F. Hanžekovića, 1957) te filmovi suvremene teme (npr. *Plavi* 9 K. Golika, 1950, *Subotom uveče* V. Pogačića, 1957). Potonja je uz zabavnu (npr. *Vesna* F. Čapa, 1953) svjetski trend kojemu stremlji tadašnja jugoslavenska kinematografija (v. Peterlić 2005: 120–121).¹ Realizam na filmu, kao i u umjetnosti općenito, počiva na sklonosti opisivanju zbilje kakva doista jest, tj. na prikazu suvremenosti i života običnih (tipičnih) ljudi (Solar 2003: 263, Peterlić 2005: 129). Film N. Tanhofera *H-8...* (1958), koji tematski i žanrovski intrigira filmsku povijest i kritiku i novijega vremena (npr. Škrabalo 1998, Peterlić 2005, Šakić 2007a, 2007b, 2007c, Gilić 2008, Pavičić 2017, Pavičić 2020, Čegir 2020), u tendenciju se prikaza suvremenosti uklapa na način da prikazuje likove različitih osobnosti, porijekla, profesija, u prvome redu pripadnike srednje klase, one koji u jeku modernizacijskih procesa toga vremena planiraju budućnost u kojoj će stjecati i razvijati se (Peterlić 2005, Pavičić 2017). Likovi o kojima je riječ sudjeluju u svakodnevnom događaju – putovanju. Vjeran prikaz realističnosti podržan je i osvrtom na društvenu patologiju – privredni kriminal, liječničke

¹ Svjetski se trendovi mogu ilustrirati holivudskim filmovima 1950-ih kao što su *Buntovnik bez razloga* (*Rebel Without a Cause*) N. Raya (1955), *Deset zapovijedi* (*The Ten Commandments*) Cecila B. DeMillea (1956), *Most na rijeci Kwai* (*The Bridge on the River Kwai*) Davida Leana (1957), *Obračun kod O.K. Corrala* (*Gunfight at the O. K. Corral*) J. Sturgesa (1957), *Mačka na vrućem limenom krovu* (*Cat on a Hot Tin Roof*) R. Brooksa (1958), *Vrtoglavica* (*Vertigo*) A. Hitchcocka (1958), *King Creole* M. Curtiza (1958), *Muha* (*The Fly*) K. Neumanna (1958), *Šaputanja na jastuku* (*Pillow Talk*) M. Gordona (1959).

pogreške, džeparenje, crnoburzijanstvo, alkoholizam, zavist prema bogatijim zapadnjacima (Pavičić 2017: 64). Uz spomenute indikatore tipičnosti dojmu realističnosti pridonosi i fragmentizirana struktura djela (Peterlić 2005: 130). Prikazivanjem obuhvatne slike stvarnosti pojedinačnim isječcima (Solar 2003: 263) sugerira se istinitost, a sinteza se prepušta gledatelju (Peterlić 2005: 129). Cilj je ovoga rada analizirati u kojoj mjeri i jezik doprinosi dojmu realističnosti. Analizirat će se govor Naratora, sveznajućega nadlika (Peterlić 2005). Njegovu govoru pristupamo kao tekstu dvočlane strukture, tj. kao izvještaju o nesreći i komentaru. Na temelju analize stilskih figura koje se tiču morfosintaktičke, sintaktičke i suprasintaktičke razine analizirat će se na koji se način i s kojim ciljem jezik izvještaja i komentara stilski aktivira. Kada je riječ o govoru likova, pokušat će se utvrditi koje su njegove osobitosti indikatori realističnosti. U okviru osobitosti razgovornoga stila hrvatskoga standardnoga jezika uputit će se na ona obilježja kojima se u filmu postiže autentičnost svakodnevnoga govora. Analizi prethodi pregledno poglavlje o filmu *H-8...* i recepciji ondašnje i novije filmske kritike i povijesti.

2. O filmu *H-8...*

Film redatelja Nikole Tanhofera *H-8...* nastao je 1958. u produkciji zagrebačkoga Jadran filma. Scenarij filma potpisuju Zvonimir Berković i Tomislav Butorac. Film je premijerno prikazan u srpnju 1958. u okviru 5. filmskoga festivala u Puli, na kojemu je osvojio nagradu službenoga žirija za najbolji film,² režiju, scenarij, žensku (Mia Oremović) i mušku epizodnu ulogu (Antun Vrdoljak). Najboljim ga je ocijenila i publika, a Žiri jugoslavenske filmske kritike dodijelio je priznanje N. Tanhoferu za režiju.³

Radnja filma utemeljena je na vijesti o prometnoj nesreći koja se dogodila u večernjim satima 14. kolovoza 1957. na autoputu Zagreb – Beograd.⁴ U nesreći su sudjelovali putnički autobus beogradskoga prijevoznika s 35 putnika i dvojicom vozača, tegljač s dvojicom vozača, koji je vukao teretno vozilo, i tamna limuzina. Smrtno su stradali vozač autobusa i dvoje putnika, a vozač limuzine, koji je te kišne ljetne večeri skrivio nesreću ostavivši upaljena duga svjetla, kojima je zaslijepio vozača autobusa, uslijed čega je autobus udario u teretno vozilo natovareno limom, pobjegao je s mjesta nesreće i nikad nije identificiran. Očevici nesreće uspjeli su razaznati samo to da je na početku registarske oznake njegova automobila stajalo *H-8* (Ličina 2017).

² Nagradu je za najbolji film *H-8...* podijelio s filmovima *Cesta duga godinu dana* (Giuseppe De Santis, Jadran film, 1958) i *Kroz granje nebo* (Stole Janković, UFUS, 1958).

³ Prva nagrada za režiju Žirija jugoslavenske stručne kritike dodijeljena je S. Jankoviću, redatelju filma *Kroz granje nebo*, čija se radnja temelji na tematici NOB-a. Žiri je S. Jankovića nagradio i za scenarij. Podaci o 5. pulskom filmskom festivalu dostupni su na [e-stranicama Festivala](#).

⁴ Okolnost, uzrok i razmjeri nesreće iz 1957. i danas se u tisku navode kao primjer jedne od najvećih fatalnih nesreća (v. npr. *Jutarnji* 2008) i najveći misterij s cesta na ovim područjima (Ličina 2017).

Ideju N. Tanhofera i Z. Berkovića o filmu utemeljenu na vijesti o prometnoj nesreći sa smrtnim ishodom uzrokovanim bezobzirnošću tajanstvenoga vozača dramaturški je razradio T. Butorac na način da je ishod fatalne nesreće iznio u prvome dijelu filma, pri čemu je gledatelja izvijestio i o smrtonosnim sjedalima. Radnju je potom vratio nekoliko sati unatrag prateći je usporedo u dvama vozilima – kamionu i autobusu (Pavičić 2017).⁵ Tako postavljena dramaturgija nije bila u skladu s privrženošću onodobne filmske kritike klasičnomu narativnomu stilu u okviru kojega se narativni tok oblikuje cjelovito, koherentno i homogeno.⁶

Napet siže i propitivanje ljudskoga odnosa i sudbine, na čemu počivaju i rasprave o tipičnosti likova i događaja, svakodnevi, suvremenosti, realizmu kao temi (v. Peterlić 2005), u fokusu su analize i zapažanja onodobne i suvremene filmske kritike i povijesti. Dok onodobni kritičari, ističe J. Pavičić (2017: 63–64), cijene režiju, immanentno filmsku dinamičnost, Tanhoferovo meritorno svladavanje teškoća snimanja u reduciranu prostoru autobusa i suvremenu temu, ali su suzdržaniji ili kritični prema scenarističkoj konstrukciji filma, novija filmska kritika upravo i ponajprije cijeni dramaturgiju i scenarij, zbog kojih je zanimljiv i suvremenom gledatelju koji prepoznaje u njima utemeljenu originalnost, začudnost, žanrovsku raznovrsnost (triler, *noir*, film detekcije, film katastrofe, film prostora, film vremena)⁷ i modernost.⁸

Analizirajući postupke kojima je postignuta začudnost, J. Pavičić (2017: 65) smatra da se u prvome redu temelji na spomenutoj odluci scenarista da se slijed nesreće opiše u prvih devet minuta filma, tijekom kojih dvojica naratora (Ivan Hetrich i Stjepan

⁵ Scenarij se od snimljenoga filma razlikovao po tome što je uključivao i fabularnu liniju koja, prikazujući događaje nakon nesreće, prati treće vozilo – limuzinu s registarskim oznakama početnoga *H-8*, koje vozi krivac za nesreću. Anonimni vozač limuzine u pratnji je udane ljubavnice koja mu zamjera bijeg s mjesta nesreće optužujući ga za kukavičluk i trgajući mu u jednom trenutku volan iz ruku. Krivčev bijeg s mjesta nesreće komentiraju dvojica naratora te u pojedinim scenama stupaju u dijalog s njim i ljubavnicom (Pavičić 2017).

⁶ Iako je film višestruko nagrađen te u izvjestiteljskim komentarima kritičara pulskoga festivala istican kao »najfilmskiji film«, a Tanhofer kao »najfilmskiji redatelj«, u pregledu festivalskih zbivanja s jednomjesečnim odmakom izraženije se kritiziraju konstruiran scenarij i napet siže, nauštrb realističkoga prikaza ljudskog odnosa (Pavičić 2017: 61–64). O nastanku i recepciji filma, tematskome određenju i žanrovskim strategijama iscrpno je pisao J. Pavičić (2017), koji, kada je riječ o recepciji filma, analizira ocjene o filmu iznesene u onodobnim dnevnim festivalskim izvještajima, pregledima i kritičkim osvrtima. Analizira i recepciju filma povjesničara hrvatskoga filma posljednjih desetljeća, npr. I. Škrabala, H. Turkovića, A. Peterlića, N. Gilića, T. Šakića. Sa suvremenim povjesničarima hrvatskoga filma, primjerice I. Škrabalom (1998), te onodobnim filmskim kritičarima, primjerice A. Stefanovićem (1958), minuciozno i impresivno polemizira A. Peterlić (2005) u okviru rasprave o obilježjima filma »u sklopu ondašnjih težnji prema realizmu«.

⁷ O žanrovskom određenju filma v. npr. Pavičić (2017: 68–79) i Peterlić (2005).

⁸ Dovršetak ovoga rada podudario se s objavom rezultata trećega izbora najboljeg hrvatskog filma svih vremena. Izbor u trima kategorijama – najbolji igrani, dokumentarni i animirani film – proveden je na temelju ankete kojoj je pristupilo 38 članova Hrvatskog društva filmskih kritičara. Organizirao ga je filmski publicist i povjesničar filma Veljko Krulčić. U kategoriji igranoga filma, koja je obuhvatila izbor filmova snimljenih od 1945. do 2019, najboljim je filmom svih vremena proglašen upravo *H-8...* N. Tanhofera. Drugim najboljim proglašen je *Rondo* Z. Berkovića (1966), a trećim *Tko pjeva zlo ne misli* K. Golika (1970), koji je na prethodnim dvama izborima (1989/1990. i 1999/2000) osvojio najviše glasova hrvatskih filmskih kritičara (v. Hina 24. XII. 2020, Pavičić 2020, Čegir 2020).

Jakševac) obavještavaju gledatelja o nesreći. Poslije uvodnoga dijela radnja se vraća nekoliko sati unatrag i počinje pratiti zbivanja u autobusu i kamionu. Za razliku od uvodnoga dijela, u kojemu se u načelu linearno informira o nesreći, središnji dio filma nije dramaturški jednostavno linearan. Od 9. do 96. minute prati sudbinu putnika dvaju vozila koja će se sudariti – triju osoba u kamionu s dekapiranim limom te dvojice vozača i 23 putnika u autobusu. Scenarij slijedi nekoliko fabularnih linija povezanih prostorom autobusa i kamiona. U autobusu se slijede razgovor prijateljâ i kolega novinara Vodopije (Antun Vrdoljak) i Borisa (Boris Buzančić); nastojanje novinara Borisa da zavede glazbenicu Almu (Đurđa Ivezić); razgovor novinara Vodopije s putnicima autobusa – bračnim parom Oswald (Rudolf Kukić i Mia Oremović), mladom majkom Gordanom (Mira Nikolić) i njezinim djetetom, lopovom Kukecom (Antun Nalis) itd.; priču činovnika Vukelića (Drago Mitrović), koji ne zna što se krije u omotnici koju su mu ostavila djeca, što izaziva znatiželju i nestrpljenje i u suputnika Živkovića (Milan Orlović); sudbinu liječnika Šestana (Andro Lušičić), koji od sina nastoji zatajiti da je u novinama objavljen članak o tome da mu sude za liječničku pogrešku; sudbinu glumca Kreše (Vanja Drach), kojemu je zbog pogrešno liječena laringitisa uništen glas pa sa suprugom (Ljubica Jović) putuje omraženu ocu izmoliti novac; sudbinu bračnoga para Jakupec (Marija Kohn i Pero Kvirgić), kojemu je brak u krizi jer je supruga Tamara nezadovoljna monotonim životom, neambicioznom mužem i stalnom skrbi za boležljivu kćer; sudbinu profesora Tomašića (Stjepan Jurčević) i supruge (Krunoslava Frlić), koji putuju u posjet sinu vojniku; sudbinu ročnika Miše (Pavle Bogdanović), koji je otpušten iz vojske da bi vidio tek rođena sina itd. Usporedo se u kamionu slijede sudbina oca vozača Rudolfa Kneza (Marijan Lovrić) i sina Vladimira (Siniša Knaflec), koji planiraju zajedničku budućnost nakon očeva boravka u zatvoru, te njihov susret s Knezovim zatvorskim kolegom Rosićem (Fabijan Šovagović), koji ga potiče da mu se pridruži u kriminalnim radnjama i kao vozač sudjeluje u krađi građevinskoga materijala. Pred kraj filma radnja se vraća na vremensku točku na kojoj je već bila – na trenutak sudara, finalnoga događaja kojem konvergiraju fabularne linije, što A. Peterlić smatra kohezijskim elementom filma (2005: 150), a J. Pavičić smislom cjeline (2017: 68).⁹

Zahvaćajući dublje u realizam kao temu filma, dotičući ga se kao prikaza tipičnih ljudi u tipičnim okolnostima, A. Peterlić zaključuje da situacija u kojoj su se likovi filma našli nije baš tipična jer su oni na putovanju, u zatvorenome trenutku jednoga dijela svijeta, čijim se završetkom neće razriješiti dramski konflikt (2005: 124). Razmatrajući kakav bi mogao biti konflikt u filmu kinematografije u kojoj su tabuizirane teme socijalne nepravde, siromaštva, nejednakosti, Peterlić zaključuje da je *H-8...*, unatoč tomu što se ne dotiče nijedne od navedenih tema, dubinski subverzivan film jer se u njemu razara željena slika obitelji, koje na kraju filma više nema (2005: 125).¹⁰

⁹ O rekurzivnoj i mozaičkoj (fragmentarnoj) dramaturgiji filma v. Pavičić (2017: 65–68) i Peterlić (2005: 129–135).

¹⁰ Kako bi razjasnio problemski kompleks filma, razmatra što likove zaokuplja i tišti općenito ili u tih nekoliko sati putovanja. Zaključuje da neke ništa ne tišti, odnosno da su sretni, neki su pak blago ili tek eventualno nezadovoljni, a neki imaju razloga za nezadovoljstvo u vezi s bračnim ili ljubavnim životom,

Zaključujući članak o filmu *H-8...* u okviru povijesnoga prikaza kinematografije u Hrvatskoj potkraj 1950-ih, I. Škrabalo (1998: 238) napominje da se s vremenske distance to »uistinu suvremeno djelo« može pričitati kao više efektan nego dubok film, ali da je i takav označio važnu prekretnicu kao prvo hrvatsko djelo bez provincijalnog kompleksa u odnosu na svjetski film, uz to i kao pokušaj da se od malih tema aktualnog života sastavi šira slika o vlastitom vremenu, što izdvaja jednim od najvažnijih izazova s kojima se svaka kinematografija mora suočavati. S obzirom na prijepore u određivanju obilježja i teme filma, koji se svi odreda mogu opravdati, te s obzirom na uočenu metafizičku komponentu koja svjedoči ništavnosti života i nasluti da će ju prepoznati ne samo preživjeli likovi nego i gledaoci (Škrabalo 1998), smatramo da je neopravdano tvrditi da je riječ o efektu, ali ne i o duboku filmu. Ništavnost života, na koju upućuje Peterlić, suptilno se u završnome dijelu filma nameće kao njegova ideja. Dok iz radijskoga etera dopiru nostalgični zvuci pjesme »Sretan put«, kamera vješto bilježi lica protagonista koja svjedoče spoznaji o životu, nadi, dobru, prilici, sreći, što potkrepljuju i riječi Naratora: *Kako čovjeku malo treba pa da mu bude lijepo*. Između te spoznaje i poruke da je sudbina nemilosrdna čak i onda kada je izgledno da bi moglo biti bolje stoji čovjekova potreba da odgodi reakcije poput oprost, iskaza ljubavi i poštovanja i sl. (sin nije otrčao oprostiti ocu, gospođa Tomašić nije sjela do supruga iako je u trenutku slušanja pjesme vjerojatno razmišljala o svojoj obitelji, Alma se nije okrenula Borisu). Zbog saznanja o fatalnu ishodu putovanja i smrtonosnim sjedalima do kraja je neizvjesno hoće li se spoznaja o smislu života i sreći moći podijeliti s najmilijima. Slučajni je događaj nemilosrdan – službeniku Vukeliću uskratio je mogućnost da zahvali sinovima za radost koju su mu priuštili, vozaču Baraću uskratio je mogućnost da zagrlji svoju djecu, vojniku da upozna svoje tek rođeno dijete, vozaču kamiona Rudolfu Knezu da konačno bude dobar otac, Franji Rosiću da pokuša ne biti sam, što je potkrijepljeno komentarom naratora:

N1: *I kako bi, zapravo, malo trebalo pa da ova djevojka bude spašena. Samo da se odmakne od prozora, da se nagne prema mladiću i da mu kaže: (...)*

N2: *»Dragi Boris, Vi ste mi simpatični i mislim da možemo biti prijatelji, ali...«*

N1: *A da on kaže: »Oprostite, Alma, ja nisam takav kakav sam se predstavio. Ponašao sam se kao neki glumac koji je zaigrao tuđu ulogu i naučio tuđi tekst.«*

N2: *Mladiću, recite to.*

N1: *Požurite. Imate još samo minutu vremena.*

N2: *Šteta...*

profesijom i poslom, zdravstvenim problemima ili prošlošću. Grijesi su prošlosti prema Peterliću prikazani kao neispravljeni i takvima da im je nemoguće uteći, a klika je problema većine likova u obitelji koja je ili idealizirana ili pak utjeruje strah. Nešto što dolazi iz obitelji skriviti će tri, odnosno četiri smrti.

3. Jezik u filmu *H-8...*

Iz prethodno rečenoga razvidno je da film *H-8...* i danas intrigira filmsku povijest i kritiku, a sigurni smo da bi jednako zanimljiv bio i primjerice teoretičarima kulture i književnosti. U okviru jezikoslovnoga pristupa film otvara brojne teme, poput opisa jezika filma u kontekstu jezika 1950-ih, analize govora s obzirom na karakterizaciju likova i njihove odnose, sociofonetske analize kojom bi se potkrijepila postavka A. Peterlića (2005) o pripadnosti putnika urbanoj ili neurbanoj, obrazovanoj ili neobrazovanoj profilaciji i sl.¹¹ U ovom radu odlučili smo obratiti pozornost na funkciju filmskoga govora, njegovu narativnost i stilističnost.¹² Kako realističnost radnje filma bez glavnoga lika osnažuje glas sveznajućega Naratora koji se nadvisuje nad zbivanjem gotovo čitava filma (Peterlić 2005: 126), odlučili smo usredotočiti se na jezične i stilske osobitosti njegova govora, i to ponajprije na temelju analize stilskih figura koje se tiču morfosintaktičke, sintaktičke i suprasintaktičke razine da bi se otkrilo na koji način i s kojim ciljem stilski aktiviraju jezik izvještaja i komentara (Tošović 2002, Silić 2006, Jovanović 2010). Kada je riječ o govoru tipičnih ili manje tipičnih likova u filmu suvremene teme, pokušat ćemo utvrditi koliko je i on indikator realističnosti.¹³ Naime, kao što je iz pregleda fabularnih

¹¹ U okviru pitanja pripadnosti filma suvremenoj temi, tj. prikazivanju života običnih ljudi, A. Peterlić (2005: 122–123) analizira tipičnost putnika na temelju spola, karakterizacije, nacionalnosti, pripadnosti urbanom ili neurbanom identitetu te stupnju obrazovanja, zaključujući da je uglavnom riječ o putnicima urbane profilacije, i to Hrvatima iz sjevernih dijelova, tj. Zagreba. Uz njih putuju dvoje Srbijanaca (mlada majka Gordana s djetetom i Živković), jedan Slovenac (vozač Pongrac) i jedan Švicarac (gospodin Oswald). Fakultetski je obrazovano troje-četvero likova. Zanimljivim izdvaja udio putnica u autobusu (od 21 odrasle osobe njih je šest) te način na koji su okarakterizirane – jedna je žrtva muževa sadističkog egoizma, druga muževe obitelji i njegove uskogrudnosti, treća je prototip one koja smisao života nalazi u brizi za muža i sina, četvrtu muškarcu zbnjuju, nema snage prekinuti vezu sa starijim muškarcem, peta je malograđanka, šesta se samo naizgled ponaša samosvjesno.

¹² Analiza se temelji na tekstualnome zapisu nastalome autoričinim slušanjem i bilježenjem. Svjesni smo da bi bilo zanimljivo usporediti rezultate na temelju slušanja i bilježenja i one na temelju scenarija. Vjerojatno je da bi analiza na temelju scenarija polučila drugačije rezultate, u prvome redu kada je riječ o figurama sintaktičke i suprasintaktičke razine.

¹³ Onodobni su kritičari smatrali da je u filmu prikazano previše neobičnih likova, što podržavaju i neki kritičari posljednjih desetljeća poput I. Škrabala (1998), koji govori o slikovitim karakteristikama dotad nenazočnima u domaćem filmu. Netipičnost likova A. Peterlić (2005) razmatra iz perspektive vremena pisanja svojega osvrta napominjući da ni džepar, ni muž čija supruga pred njim očijuka, ni takva supruga, ni muškarac koji se upušta u očijukanje, ni profesor jezika opterećen svojom strukom i brigom za jezik i u mirovini, ni izliječeni alkoholičar, ni liječnik opterećen liječničkom aferom, ni njegov pasivno-agresivni sin ne bi začudili gledatelja s početka 21. stoljeća. Neobičnima i bizarnima dopušta smatrati uskogrudnoga muža i oca (*Da li ikad pomisliš kako bi nama bilo lijepo... da... da nje nemamo...*) i glumca sadista (*Uživam kad zlatna mladež gubi iluzije. Što ćete – svi mi imamo svoja mala zadovoljstva i slabosti*), napominjući da dvojica netipičnih ukazuju na tipičnost većine. Uzimajući u obzir postavku I. Škrabala (1998: 237) da je u filmu nazočna i metafizička komponenta očitovana u nemilosrdnoj slučajnosti koja je u svakom trenutku trebala prekinuti život te gledatelju biti izvor suspregnutog osjećaja jeze, Peterliću (2005: 126) se čini da su ondašnji kritičari, svjesno ili nesvjesno, krenuli krivim putem dijagnosticirajući (ne)tipičnost likova u filmu u kojemu se »fragmet života prikazuje onakav kakav jest«, dodajući kako je trebalo krenuti od netipičnosti događaja koji je donio smrt, najviše pokosivši ljude kojima u prvome redu obiteljski status i

linija razvidno, filmom su obuhvaćeni raznovrsni likovi – novinari, liječnik, činovnik, glumac, glazbenica, nastavnik jezika, vozači, *čovjek neodređena zanimanja* (džepar, kriminalac, tj. bivši zatvorenik), vojnik, domaćice, seljak itd. Među likovima troje je onih koji ne govore hrvatskim jezikom. Srpskim govori dvoje likova (mlada majka Gordana i Živković), dvoje njemačkim (Švicarac Oswald i supruga), pri čemu jedno od njih (supruga) govori i hrvatskim. Vozač Pongrac je Slovenac, ali govori hrvatskim.

Dotičući se pitanja kakav bi to govor, tj. jezik doprinio dojmu realističnosti, nadovezat ćemo se na pitanje *Kakav je govor filmu potreban?* i odgovor J. Vlašić Duić (2013: 70–71), koja napominje da bi za postizanje jednostavna, životno uvjerljiva i realistična svakodnevnoga govora (prosječnih ljudi) bilo poželjno da scenarist rabi kratke rečenice i jasne misli te da radi razvoja radnje govor bude konstruktivan i informativan. Referirajući se na filmske pedesete, autorica napominje da se zbog potrebe za realizmom tragalo za retoričkim vrijednostima svakodnevnoga govora, pa je postala izraženija težnja za vjerodostojnosti, tj. dijalozima kraćih replika i jasno izražene narativne funkcije. U razgovornome međudjelovanju sugovornici razmjenjuju poruke i provjeravaju emocije. U neusiljenoj, prirodnoj, familijarnoj situaciji svakodnevnoga sporazumijevanja o tekućim životnim pitanjima rabi se razgovorni stil kojemu i na filmu treba biti svojstveno brzo reagiranje i izmjenjivanje replika, prekidanje sugovornika upadicama, mijenjanje tema, oklijevanje i upotreba poštapalica zbog nepripremljenosti i spontanosti te ponavljanje dijela iskaza, ali i šutnja kao signal različitih raspoloženja ili pak bliskosti sugovornika. Narativna se uzročnost i psihologija likova svrhovitije otkrivaju u dijalozima dvaju govornika nego više njih istodobno. Promišljajući o pitanju *Kad dijalekt, kad standard?*, J. Vlašić Duić osvrće se na redatelje koji standard, kao geografski neodređen, svjesno rabe kako bi izbjegli poistovjećivanje s kojom sredinom te društvene i socijalne konotacije. Da univerzalističkoj uvjerljivosti priče može doprinijeti jezična neodređenost, tj. upotreba standarda koji ne dopušta regionalnu identifikaciju, potvrđuje i N. Gilić (2008).

Kao što je istaknuto u drugome poglavlju, središnji dio filma *H-8...* slijedi nekoliko fabularnih linija povezanih prostorom autobusa i kamiona. U njima sudjeluje tridesetak likova. U okviru fabularnih linija razvidna je zastupljenost formalnih i neformalnih funkcionalno-situacijskih stilova (Halwachs 2001: 206–207). Fabularnoj liniji koja u prostoru autobusa prati primjerice sudbinu bračnoga para Jakupec s kćeri (Marija Kohn i Pero Kvirgić), bračni par Tomašić ili pak Glumca (Vanja Drach) i suprugu (Ljubica Jović), a u kamionu vozača Kneza (Marijan Lovrić) i njegova sina (Siniša Knaflec) odgovara bliski stil. Opušteni dolazi do izražaja u dijalogu prijatelja i kolega novinara Vodopije (Antun Vrdoljak) i Borisa (Boris Buzančić) te bivših zatvorenika Franje Rosića (Fabijan Šovagović) i Rudolfa Kneza. Konzultativni ili informativni stil prerasta u opušteni u dijalogu novinara Borisa i studentice glazbe Alme (Đurđa Ivezić). Konzultativni stil, kao prijelazni tip između formalnoga i neformalnoga, dolazi do izražaja u dijalozima likova koji se ne poznaju, npr. profesora jezika Tomašića i Borisa, gospođe

specifična osjećajna impostiranost određuju življenje. Taj je slučajni događaj prema Peterliću rezultirao smrtnima najboljih, onih koji su drugima bili najpotrebniji.

Tomašić i vojnika Miše (Pavle Bogdanović). Formalni se stil ostvaruje u izvještaju naratora o nesreći (Ivan Hetrich i Stjepan Jakševac).

S obzirom na to da je neformalni funkcionalno-umjetnički stil osobitost svih fabularnih linija u kojima sudjeluju likovi različite profilacije, te s obzirom na prostor (autobus, kamion), tj. okolnost (putovanje) u kojima se fabularne linije ostvaruju, pretpostavlja se da će se bliski, opušteni i konzultativno-informativni odlikovati značajkama retoričkih vrijednosti svakodnevnoga govora prethodno iznijetih prema Vlašić Duić (2013). Iako bi se moglo pretpostaviti da će raznovrsnost likova i potreba za realizmom nametnuti upotrebu govora na dijalektu, pretpostavka je da će se univerzalistička uvjerljivost ipak izraziti odabirom standarda, tj. razgovornoga stila standardnoga jezika, sa svim obilježjima koja ističu prirodan i neusiljen način komunikacije o svakodnevnim problemima (uporaba čestica, eliptičnih rečenica, nestandardnih izraza, poštapalica, niveliranje ustrojstva jezika i sl.). Pretpostavlja se da će struktura iskaza u načelu biti jednostavna, s jasno izraženom narativnom funkcijom. S druge strane, govor Naratora uzimamo kao izvještaj i komentar o nesreći. Dakle, za razliku od prethodno spomenutih neformalnih funkcionalno-situacijskih stilova, koji se ostvaruju u razgovornom međudjelovanju likova, Naratorov je govor formalan jer odgovara informativnim žanrovima novinarsko-publicističkoga stila. Pretpostavka je da će govor kojemu pristupamo kao izvještaju, dakle objektivnom žanru, opisivati – točno, potpuno i neutralno – i to iskazima sa strukturom jednostavne rečenice, a da će prosudbu ostaviti gledatelju. Pretpostavka je da će se govor kojem pristupamo kao komentaru, subjektivnom obliku, odlikovati iznošenjem stava i djelovanjem na recepijenta (v. Sapunar 1994, Lanović 2006), pri čemu će prevladati složene strukture, i to hipotaksa.

3.1. Narator

Istaknuto je da se slijed nesreće na kojoj se zasniva radnja iznosi tijekom prvih devet minuta filma. O nesreći izvještava Narator, svezajući nad-lik. S obzirom na to da ga čine dva glasa, govorit ćemo o Prvome (Ivan Hetrich) i Drugome Naratoru (Stjepan Jakševac). Rabić ćemo i množinski oblik *naratori* te ćemo ga bilježiti malim početnim slovom. Iskazi se naratora smjenjuju tvoreći jedinstven tekst. Do 8. minute filma njihovu se tekstu može pristupiti kao izvještaju o nesreći, od 8. do 10, u 15, 89. te od 96. do 100. minute on ima i obilježja izvještaja, ali skloni smo ga odrediti kao komentar.

Interpretacija je naratorâ spikerska, neutralna. Naglasno je mjesto standardno, ostvaruju se zanaglasne dužine (npr. *kàsrijē, gòdīnā, prèkršājā, žēnā, minútā, minútē, nādā, talismān*) te se naglasak prenosi na proklitiku. Zanimljivo je kako se u dvama susljednim iskazima pojavljuje prijedložno-padežni izraz *nà sāt* koji naratori različito izgovaraju. Najprije ga izgovara Drugi Narator (Stjepan Jakševac) ne prenoseći naglasak na proklitiku – *na sāt*, a potom i Prvi (Ivan Hetrich), prenoseći ga – *nà sāt*. Izraz *na mähove* Prvi Narator izgovara *na mähove*, a Drugi sintagme (*zaigrao sam*) *tùđū ùlogu* i *tùđī tèkst* izgovara s dugosilaznim naglaskom na prvoj sastavnici – (*zaigrao sam*) *tùđū ulogu* i *tùđī tèkst*. Preinaka u naglašavanju prisutna je i u izgovaranju prijedložno-padežnih izraza u

Varaždínu i u *Osijéku*. Oba izgovara Drugi Narator na način da mjesto naglaska prebacuje na mjesto zanaglasne dužine – u *Varaždínu*, u *Osijéku*. Prevladava uzlazno-silazna intonacija. Od uzlazno-silazne intonacije odstupa se prilikom izvještavanja o trenucima koji neposredno prethode nesreći. Tada se iskazi naratorâ smjenjuju ubrzano, jedan ih drugome dovršavaju:

N1: *Šofer kamiona zaslijepjen njegovim svjetlima u prvi čas nije primijetio autobus pa je, vidjevši da je sudar neizbježan, u zadnji čas skrenuo prema sredini ceste...*

N2: *... i na taj način izbjegao sudar s osobnim kolima. Ali sudar s autobusom više se nije mogao izbjeći.*

Intonacija prvoga iskaza ostaje uzlazna, signalizirajući njegovu nezavršenost. Dopršava ju Drugi Narator, čiji iskaz završava silaznom intonacijom. U uvodnome dijelu izvještaja naratori su minimalno ekspresivni, govorno oponašaju stil filmskoga žurnala, pri čemu tonom, rečeničnom intonacijom, stankama, tempom i intenzitetom dočaravaju sve što je tema njihova iskaza. Govorna se ekspresivnost promjenom prozodijskih sredstava pojačava u spomenutome dijelu opisivanja posljednjih trenutaka do nesreće (7. minuta) – ton je viši, iskazi završavaju uzlaznom intonacijom, stanke su kraće ili ih nema, tempo je brži, izgovara se glasnije.

3.1.1. Narator – izvještaj

Izričući posvetu filma, prvim dvama iskazima naratori najavljuju fatalni događaj:

N1: *Ovaj je film posvećen nepoznatom vozaču nepoznatog automobila, koji je skrivivši nesreću nastavio put a da se nije ni osvrnuo.*

N2: *O njemu se do danas saznalo samo toliko da mu registarski broj počinje sa H-8.*

U nastavku se iznose pojedinosti o tijeku, okolnostima i sudionicima putovanja i nesreće. Uz zvučno iznošenje informacija, tj. glasom profesionalnih spikera, pojedinosti se predočuju vizualno, kadrirajući prostorne i vremenske okolnosti, vozila i putnike, tj. sudionike nesreće. J. Pavičić (2017: 65) primjećuje da uvodni dio filma oponaša žanr filmskoga žurnala (pregleda ili magazina). S obzirom na to da dokumentarističkom preciznošću prepričava nesretni događaj navodeći ključne sate, minute i mjesta (Peterlić 2005: 133) te izvještava o ljudima koji u njemu sudjeluju, tekst se naratora može promatrati kao izvještaj, usp.:

N2: *14. aprila 1957. godine autobus marke TAM krenuo je sa svog redovnog stajališta iza hotela »Esplanade« u 6 sati i 15 minuta. Na putu za Beograd prešao je na autoput sedamnaest minuta kasnije. Sada mu prosječna brzina iznosi nešto preko 17 kilometara na sat.*

N1: *Istovremeno je s jedne pokrajnje ceste na autoput skrenuo kamion marke OM, vozeći u pravcu Zagreba. Prosječna brzina iznosila mu je oko 60 kilometara na sat.*

N2: *Kada su nakon nekoliko sati ispitani lični podaci svih učesnika ovog događaja, ustanovljeno je da je vozilom upravljao šofer druge klase Rudolf Knez, star 36 godina. Iz njegovog voznog lista se vidi da za poduzeće »Jugomont« iz Zagreba prevozi tovar dekapiranog lima.*

N1: *Iz njegove vozne isprave još se vidi da je tehnički pregled vozila obavljen nekoliko dana ranije, pa se pretpostavlja da su svi sigurnosni uređaji kritičnog dana bili ispravni.*

Realističnost stila osnažuje posvećivanje pozornosti informaciji sazdanom od konkretizirajućega (vrijeme, mjesto, sudionici i uzrok nesreće) i dopunjujućega dijela (iscrpniji podaci o putnicima, popratne okolnosti). Budući da tekst naratora tek oponaša opsežniju vijest o nesreći, pojedine osobitosti izvještaja kao žanra publicističkoga stila izostaju, poput podatka o izvoru informacije. Realističnosti stila doprinosi pak parafraziranje iskaza očevidaca putnika i vozača te iznošenje vlastita zapažanja u posljednjem dijelu izvještaja. Izvještaj se u načelu iznosi linearno. Linearnost narušava izmjena perspektive vremena – događaj se najprije opisuje s vremenske distance – *14. aprila 1957. godine autobus marke TAM krenuo je sa svog redovnog stajališta iza hotela »Esplanade« u 6 sati i 15 minuta. Na putu za Beograd prešao je na autoput sedamnaest minuta kasnije* – da bi se u nastavku prikazao kao onaj koji se trenutno događa, kojemu svjedoči i gledatelj – *Sada mu prosječna brzina iznosi nešto preko 17 kilometara na sat*. Dalje se o njemu pripovijeda s vremenskim odmakom, o čemu svjedoči i raspolaganje iscrpnijim podacima o putnicima i stanju autobusa prije vožnje. Izmjena vremenske perspektive uspostavljena kombiniranjem perfekta i apsolutiva prezenta te uporabom leksičkih pokazatelja vremena (datum, sat, deiktički vremenski prilozi) u funkciji su poticanja gledatelja na poistovjećivanje s događajem koji će uslijediti. Linearnost izvještavanja narušavaju i pojedini komentari naratora:

N1: *Autobus je krenuo na daljnju etapu puta nakon zadržavanja od 20 minuta. Ovo zakašnjenje od pet minuta nije predviđeno voznim redom, ali je zato ukorijenjeno tradicijom.*

N2: *Isto se tako smatra tradicijom i izmjena šofera na ovoj stanici. Sljedeću etapu puta vozi pomoćnik šofera Janez Pongrac.*

Opisivanje tijeka putovanja i nesreće prekida se dakle iznošenjem stavova i djelovanjem na gledatelja, što je pak osobitost komentara.

Iako je izvještaj forma informativnoga publicističkoga žanra i kao takav lišen emocionalnosti i ekspresivnosti, naratori ga iznevjeravaju prilikom opisivanja događaja koji nesreći neposredno prethode – emocionalnost dolazi do izražaja ubrzanom izmjenom iskaza, a ekspresivnost u trenucima kada iskaze jedan drugome dovršavaju ili ih ponavljaju:

N1: *Šofer kamiona zaslijepjen njegovim svjetlima u prvi čas nije primijetio autobus pa je, vidjevši da je sudar neizbježan, u zadnji čas skrenuo prema sredini ceste...*

N2: *... i na taj način izbjegao sudar s osobnim kolima. Ali sudar s autobusom više se nije mogao izbjeći.*

N1: *Sudar se više nije mogao izbjeći.*

U iskazima kojima se opisuju događaji neposredno prije nesreće prevladava upotreba perfekta. Uz brzu izmjenu informativnih iskaza dinamičnosti doprinosi enalaga vremena – o prošloj se radnji izvještava različitim glagolskim oblicima. Upotrebom pripovjedačkoga prezenta izvještaj dobiva na plastičnosti i živosti (Tošović 1995: 282), a informacija čiji su izvor očevici na vjerodostojnosti:

N2: *Neki putnici koji su sjedili na stražnjim sjedalima autobusa izjavljuju da su primijetili jedna osobna kola kako pristižu autobus.*

N1: *Međutim šofer Janez Pongrac tvrdi da nije primijetio nikakav signal kojim bi osobna kola morala najaviti namjeru preticanja.*

N2: *Osim toga nepoznati vozač učinio je još jednu kobnu grešku. Prema izjavi nekih putnika nije ugasio velika svjetla, iako je morao primijetiti da mu u susret dolazi drugo vozilo.*

Dinamičnosti izvještavanja doprinosi i upotreba predikatne enalage, tj. konkuriranja glagolskoga i imenskoga predikata (*Autobus je krenuo na daljnju etapu puta nakon zadržavanja od dvadeset minuta. Ovo zakašnjenje od pet minuta nije predviđeno voznim redom, ali je zato ukorijenjeno tradicijom. Isto se tako smatra tradicijom i izmjena šofera na ovoj stanici. Sljedeću etapu puta vozi pomoćnik šofera Janez Pongrac. Nekako u to vrijeme počela je padati kiša. Na mahove je padala vrlo jako i vidljivost je bila osjetno smanjena, ali ipak ne toliko da bi ugrožavala sigurnost vožnje*), odnosno glagolskoga i dekomponiranoga predikata (*Osim toga nepoznati vozač učinio je još jednu kobnu grešku; Kada su sva tri vozila bila međusobno vrlo blizu, vozač osobnog automobila naglo je povećao brzinu da pretekne autobus, ali bio je već preblizu*). Imenski i dekomponirani predikat smiruju pripovijedanje ističući ono što je relevantno za događaj o kojemu se pripovijeda ili pak apostrofirajući komentar naratora.

Uz enalagu vremena i predikatnu enalagu prisutna je i enalaga u konstrukciji rečenica, koja se očituje u međusobnom konkuriranju različitih tipova rečenica, neproširenih i proširenih, nesloženih i složenih, nezavisnosloženih i zavisnosloženih (v. Pranjковиć 2017: 265). U tekstu naratorâ gotovo su jednako zastupljene jednostavne i složene konstrukcije.¹⁴ Kada je riječ o omjeru zavisnosloženih i nezavisnosloženih rečenica, istaknuli bismo da je subordiniranih rečeničnih struktura, tj. hipotakse trostruko više u odnosu na koordinirane rečenične strukture, tj. parataksu. Iskazima parataktičkih struktura u načelu se izražava značenjski odnos susljednosti i suprotnosti ili pak uzročno-posljedični odnos (*Toga dana u toku popodneva mjestimično je padala kiša, ali pored toga asfalt nije bio sklizak, a vidljivost je bila odlična; Vjerojatno se nije snašao u tom času pa je skrenuo sasvim na lijevu stranu ceste*). Iskazi su hipotaktičkih struktura brojniji. Subjektne rečenice uvedene po pasiviziranim oblicima predikatnih izraza ili glagola koji označuju govorenje, mišljenje, percipiranje i sl. prevladavaju nad objektivnim uvedenim po aktivnim oblicima istih glagola (*Kada su nakon nekoliko sati ispitani lični podaci svih učesnika ovog događaja, ustanovljeno je da je vozilom upravljao šofer druge klase Rudolf Knez, star 36 godina. Iz njegovog voznog lista se vidi da za poduzeće »Jugomont« iz Zagreba prevozi tovar dekapiranog lima; Iz školske svjedodžbe izdane u Dječjem domu »Petar Orešković« vidi se da je peti razred osmogodišnje škole završio s popravnim ispitom iz povijesti; On je kasnije izjavio da ga je predugo zadržao telefonski razgovor*), što je za stil izvještaja očekivano. Vremenske, prostorne, uzročne i druge okolnosti češće se izriču leksičkim sredstvima, padežnim oblicima i prijedložno-padežnim izrazima nego priložnim rečenicama (*Kada se približavao 57. kilometru od Zagreba, autobus je stao; Budući da se u autobusu nalazio i jedan liječnik, ženi je odmah bila ukazana pomoć*). I u iskazima parataktičke i u onima hipotaktičke strukture prevladava sindetski tip veze. U tekstu je svega nekoliko iskaza sa strukturom

¹⁴ Na temelju slušanja i zapisivanja teksta utvrđeno je da Naratorov tekst sadrži približno 60 iskaza sa strukturom jednostavne rečenice i 60 sa strukturom složene rečenice, od kojih 15 pripada parataksi, a 45 hipotaksi.

višestrukosložene rečenice (*Iz njegove vozne isprave još se vidi da je tehnički pregled vozila obavljen nekoliko dana ranije, pa se pretpostavlja da su svi sigurnosni uređaji kritičnog dana bili ispravni; Na mahove je padala vrlo jako i vidljivost je bila osjetno smanjena, ali ipak ne toliko da bi ugrožavala sigurnost vožnje; Kada su sva tri vozila bila međusobno vrlo blizu, vozač osobnog automobila naglo je povećao brzinu da pretekne autobus, ali bio je već preblizu*), koji ni inače nisu posebno u skladu sa stilskim osobitostima izvještaja.

Kod subordiniranih rečenica raspored je surečenica uvjetovan logičkim suodnosom među surečenicama, a on je načelno takav da zavisna surečenica dolazi iza osnovne. S druge strane, zavisne surečenice u pravilu prethode osnovnima u vremenskim i uvjetnim rečenicama, pri čemu ni obrnuti redosljed nije neobičan (v. Pranjković 2017: 180–181), što je slučaj i u iskazima subordiniranih struktura (*Kada se približavao pedeset sedmom kilometru od Zagreba, autobus je stao; Ponovo ih je upalio kad je već bio daleko, vrlo daleko*). Da govor naratorâ, koji smo skloni analizirati kao izvještaj, nije lišen komentara, intrigiranja gledatelja, poticanja da bude aktivan sudionik (filmskoga) događaja, ilustrira i iskaz Prvoga Naratora:

N1: *Šofer Knez i njegov sin su večerali, a zacijelo je bila naručena i izvjesna količina vina. Koliko je od toga popio Rudolf Knez, nije ustanovljeno.*

Anteponiranošću zavisnoga dijela zavisnoupitne subjektne rečenice Narator implicira da je uz nesavjesna vozača limuzine možda i koji drugi element mogao doprinijeti strašnoj nesreći. Tim se iskazom usmjerava pozornost gledatelja na vozača Kneza, čiju ćemo osobnost i namjere procjenjivati ne samo nakon tog komentara nego i na temelju drugih elemenata – koliko je tek otpušten zatvorenik ozbiljna i čvrsta osoba, koliko je odlučan u namjeri da ne poklekne pred neizvjesnom budućnošću sa sinom, da se odupre izazovu koji pred njega stavlja suputnik i zatvorski kolega Rosić. Složili bismo se s postavkom J. Silića (1984), koji smatra da je anteponiranost zavisnoga dijela toga tipa uvjetovana visokim stupnjem komunikativnoga dinamizma te da ima karakter verificiranja onoga što se njime kazuje.

Svako remećenje osnovnoga reda posljedica je aktualizacije iskaza, pa ujedno i signal njegove kontekstualne uključenosti i kohezivne funkcije (Badurina 2013: 304, 306), na što se može ukazati i primjerima postponiranja i anteponiranja članova rečeničnoga ustroja. U iskazima naratora predikat može postponirati prema izravnom objektu (*Ispit šofera prve klase položio je hiljadu devetsto četrdesete godine; Sljedeću etapu puta vozi pomoćnik šofera Janez Pongrac*), pri čemu se glagolom ne izražava proces, nego je tu radi opisa te ga je moguće zamijeniti trpnim pridjevom (v. Silić 1984: 45). Adverbijali u osnovnom semantičko-gramatičkom redu riječi stoje u postpoziciji, tj. iza predikata. Aktualiziraju se stavljanjem u antepoziciju, tj. ispred predikata, gdje imaju visok stupanj komunikativnoga dinamizma. Anteponiranošću adverbijala u iskazu *Iz školske svjedodžbe izdane u Dječjem domu »Petar Orešković« vidi se da je peti razred osmogodišnje škole završio s popravnim ispitom iz povijesti* naglašava se vjerodostojnost informacije – konkretnijim podacima o dječaku, poput onog da je boravio u dječjem domu, da je učenik petoga razreda i da je bio na popravnome ispitu iz povijesti, raspo-

laže se na temelju školske svjedodžbe, što je moglo biti istaknuto s ciljem gledateljeva poistovjećivanja s likom, sažaljenja, nade da neće biti jedan od stradalih. U iskazu *Toga dana u toku popodneva mjestimično je padala kiša, ali pored toga asfalt nije bio sklizak, a vidljivost je bila odlična* predikatu prethodi nekoliko adverbijala (vremenske sintagme i leksemi). Prvim, s deiktičkim leksemom, upućuje se na dan kada se nesreća dogodila, drugim se konkretizira doba dana, a trećim način na koji je padala kiša. Dovođenje u odnos kretanje automobila i kamiona naglašava se anteponiranjem prijedložno-padežnoga izraza *u isto vrijeme* u iskazu *Pretpostavlja se da je po prilici u isto vrijeme iz Zagreba krenuo nepoznati automobil s nepoznatim vozačem koji će iste večeri točno u dvadeset sati i trideset tri minute skriviti jednu od najvećih nesreća koje su se ikada desile na autoputu. Sat je u to doba pokazivao devetnaest i dvadeset. U isto vrijeme kamion je stao kod servisne stanice Slavonski Brod*. Anteponiranjem vremenskoga adverbijala u iskazima tipa *U dvadeset sati i trideset dvije minute kamion i autobus bili su međusobno udaljeni oko osam stotina metara* naglašava se precizno fiksiranje događaja uz vremenski lokalizator. Anteponiranjem vremenskoga adverbijala u iskazu *Nakon zadržavanja od preko pola sata šofer i njegov sin izašli su iz restoracije s još jednim čovjekom koji je s njima nastavio put prema Zagrebu* naglašava se pak poslijevremenost. Izborom leksema (*zadržavanje*) i upotrebom prijedložno-padežnoga izraza kojim se izriče vremensko trajanje, s naglaskom na riječi *preko*, iskaz Naratora gledatelju nameće pitanje bi li ishod nesreće bio drugačiji da su se zadržali kraće.

Realističnosti izvještaja doprinosi i upotreba elipse, konstruktivnoga rješenja u tekstovima toga tipa jer se njome izbjegava ponavljanje jedinica kada ono nije nužno za smisao rečenice ili teksta s gledišta informacijske funkcionalnosti (Jovanović 2010: 228, Pranjković 2017: 270). U iskazima naratora prisutna je gramatička elipsa, tj. konstrukcija u kojoj kontekst podrazumijeva leksičku ili gramatičku vrijednost elidiranoga dijela (*Pomoćni šofer Janez Pongrac star je 49 godina. Rodom iz Šent Petera. Ispit šofera prve klase položio je 1940. godine. Kažnjen je nekoliko puta zbog lakših saobraćajnih prekršaja. Oženjen. Petero djece*). Uz gramatičku prisutna je i stilistička elipsa, tj. silepsa, kod koje se elidiraju leksički istovrsne, ali oblički neistovrsne sastavnice (*I šofer kamiona imao je jednog putnika. Bio je to njegov sin Vladimir Knez, rođen 1944. u Osijeku. Iz školske svjedodžbe izdane u Dječjem domu »Petar Orešković« vidi se da je peti razred osmogodišnje škole završio s popravnim ispitom iz povijesti. Imao je 34 opravdana [sata] i 9 neopravdanih sati*).

3.1.2. Naratori – komentar

Od 8. do 10, u 15, 89. te od 96. do 100. minute filma govor Prvoga i Drugoga Naratora može se promatrati kao komentar.

Od 8. do 10. minute na izvještaj se slijeda nesreće referira iznošenjem datuma i sata nesreće te kilometra na kojemu se dogodila (*To se dogodilo četrnaestog aprila hiljadu devetsto pedeset i sedme godine u dvadeset sati i trideset tri minute. U dvadeset sati i trideset tri minute na sto četrdeset i osmom kilometru autoputa*). Kadar prikazuje mjesto nesreće u noći, svjetla vozila, ljude koji se užurbano kreću i preživjeloga vozača

Pongraca, liječena alkoholičara, kojemu i najmanja pogreška vodi oduzimanju dozvole, a time i borbi za egzistenciju:

Vozač Pongrac: *Nisam ja kriv! Niiisam ja kriv!*

N2: *Možda je to tako, Janez Pongrac. Možda Vi zaista niste krivi, ali kako to dokazati?*

N1: *Jer oni koji bi Vam to posvjedočili više ne žive.*

Nijekanje krivnje za nesreću, suočavanje s neispravljivim grijesima prošlosti (Peterlić 2005: 125) naglašavaju se anteponiranjem glagolskoga dijela imenskoga predikata (*Nisam ja kriv! Niiisam ja kriv!*).

Komentirajući postupak vozača automobila, naratori se i njemu obraćaju:

N2: *A živ je svjedok bio toliko priseban da je odmah nakon sudara pogasio sva svjetla da mu nitko ne upamti broj i odjurio dalje. Ponovo ih je upalio kad je već bio daleko.*

N1: *Vrlo daleko.*

N2: *Jer on brzo vozi.*

N1: *A čemu tolika žurba, nepoznati gospodine?*

N2: *Vas nitko ne goni.*

N1: *Tek u prvom jutarnjem izdanju novina saznat ćete da je iza Vas na autoputu ostalo sedam mrtvih.*

N2: *Sedam mrtvih na autoputu. To će biti za Vas, čitaoca novina, samo broj, a brojevi se zaboravljaju.*

N1: *Nije teško gledati brojeve kako idu u smrt.*

N2: *Sedam mrtvih.*

U odnosu na izvještaj taj je dio govora naratora ekspresivniji, čemu doprinose ponavljanje dijelova iskaza (*Ponovo ih je upalio kad je već bio daleko. Vrlo daleko; Tek u prvom jutarnjem izdanju novina saznat ćete da je iza Vas na autoputu ostalo sedam mrtvih; Sedam mrtvih na autoputu*), remećenje reda riječi (anteponiranost adverbijala – *Tek u prvom jutarnjem izdanju novina saznat ćete da je iza Vas na autoputu ostalo sedam mrtvih*; anteponiranost imenskoga dijela predikata – *Nije teško gledati brojeve kako idu u smrt*), kumulacija adverbijala (*A živ je svjedok bio toliko priseban da je odmah nakon sudara pogasio sva svjetla da mu nitko ne upamti broj i odjurio dalje. Ponovo ih je upalio kad je već bio daleko... vrlo daleko. Jer on brzo vozi*) i metafora. Iskazom *Nije teško gledati brojeve kako idu u smrt* ljudi se poistovjećuju s brojevima, čime se aludira na manjak savjesti vozača.

Iskazima *Upravo je umro još jedan. Bio je dječak. Imao je trinaest godina* naratori otkrivaju da je upravo umro još jedan putnik te se iznose podaci o njemu. S podsjećanjem na to da su *do prije petnaest minuta ti ljudi bili živi* radnja se vraća unatrag i počinju se pratiti zbivanja na autobusnoj stanici u Zagrebu, a potom i u autobusu i kamionu. Dakle i u tom se dijelu teksta naratorâ vremenska perspektiva mijenja – događaj se podastire i kao vijest (*To se dogodilo četrnaestog aprila hiljadu devetsto pedeset i sedme godine u dvadeset sati i trideset tri minute. U dvadeset sati i trideset tri minute na sto četrdeset i osmom kilometru autoputa*), i kao ono što se dogodilo neposredno prije govorenja (*Još prije petnaest minuta ti su ljudi bili živi. A prije dva i pol sata još su se žurili gradskim ulicama, kupovali posljednje stvari, opraštali se s prijateljima i rođacima... čak se i sva-*

đali. *Jer ljudi su oduvijek bili izvrsni putnici, ali često loši suputnici*), i kao ono čemu se trenutno svjedoči (*Upravo je umro još jedan*), i kao ono što će tek biti vijest (*Tek u prvom jutarnjem izdanju novina saznat ćete da je iza Vas na autoputu ostalo sedam mrtvih*).

U 15. minuti autobus se udaljuje s kolodvora i u posljednji ga trenutak stiže novinar Vodopija. Dok ulazi u autobus, naratori izvještavaju o njegovu broju sjedala i sjedalima koja će biti smrtonosna:

N1: *Na putnoj karti ovog čovjeka bilo je označeno sjedalo broj tri.*

N2: *Osим šofera stradali su putnici koji su se u nesreći zatekli na prednjim sjedalima sa brojevima tri, četiri, dva i pet.*

Novinar Vodopija u autobus ulazi na stražnja vrata. Osvrće se na suputnike koji već sjede i bave se sobom ili jedni drugima. Ako bismo nevidljiva »lika« Naratora (Peterlić 2005) mogli odrediti kao poveznicu likova i gledatelja, Vodopiju bismo mogli odrediti kao vidljivi lik koji, premještajući se s mjesta na mjesto u autobusu, predstavlja poveznicu među likovima, tj. putnicima. Naratori dakle izriču brojeve smrtonosnih sjedala, saznaje se da je jedno od njih i ono na Vodopijinoj karti, do 96. minute slijedi usporedno praćenje likova u autobusu, poticanje gledatelja na poistovjećivanje s njima i nagađanje koji će od njih u fatalnom času biti na sjedalu koje nosi smrt (Pavičić 2017: 59–60).

U 89. minuti naratori se kratko uključuju obavještavajući gledatelja o kilometru na kojemu se tada (*u ovom času*) nalazio autobus i dodaju:

Da se sudar dogodio na tom mjestu, vjerojatno ne bi bilo toliko žrtava. Jer tri mjesta određena onima koji će poginuti još uvijek su prazna.

Anteponiranim pogodbenim zavisnim dijelom prvoga iskaza upućuje se na neotklonjivost sudbine.

U 96. minuti, kada se ponovno javljaju naratori, smrtonosna su sjedala zauzeta. Naratori jezgrovito komentiraju ljudsku narav, reakciju koja bi bila spasonosna te ponovno neumitnost sudbine. Položaj autobusa i vrijeme do nesreće naznačuju tako da on odgovara trenutku u filmu. Odbrojavaju kilometre ceste do onoga na kojemu će se dogoditi nesreća i minute do fatalnoga sata. Napetost u iščekivanju nesreće raste. Ostalo je još samo nekoliko sekundi, gledatelju je jasno tko će od putnika izgubiti život, što svojim iskazima potvrđuju i naratori nabrajajući imena, prezimena i zanimanja onih koji će prestati živjeti. Sveznajućim naratorima ishod je putovanja poznat, obavještavaju o njemu gledatelja već u izvještaju, a u završnome dijelu filma proživljavaju ga s njim. Komentar zaključuju onim što će uslijediti – novinski članak s izvještajem o nesreći. Za razliku od izvještaja u kojemu su trenuci koji su prethodili nesreći izgovoreni uz brzu izmjenu iskaza, iskazi se naratora u završnome dijelu komentara smjenjuju umjerenim tempom – ishod je izvjestan, čeka se da se dogodi. Ekspresivnost i emocionalnost govora postiže se kumulacijom pojedinih članova rečeničnoga ustrojstva – subjekata s apozicijama:

Za osamnaest sekundi prestat će živjeti Josip Barać, šofer, Neven Šestan, učenik, Ivan Vukelić, službenik, Marija Tomašić, kućanica, Mišo Petrović, vojnik, Alma Novak, student muzike, Rudolf Knez, šofer, i Franjo Rosić, neodređena zanimanja.

– iskaza u odnosu sastavnosti, odnosno susljednosti, u kojima uz kumulaciju, do izražaja dolaze elipsa i anafora:

Za nekoliko sati novine će u članku pod naslovom »Smrt juri asfaltom« obavijestiti svoje čitaoce: »U nesreći je poginulo osam osoba i nekoliko ih je ranjeno«. Navest će njihova imena i lične podatke. A neće spomenuti jednog starog čovjeka osuđenog da bude još stariji. I jednog mladića koji neće moći da zahvali djevojci zbog koje je promijenio mjesto i izbjegao smrt. I jednog bivšeg glumca koji je zaboravio da je ubijanje dopušteno samo na pozornici. I jednog oca koji se nije stigao objasniti sa sinom. (...) I savjest jednog kukavice, savjest koja se nikada neće smiriti. I mnogo izgubljenih nada, propalih planova. I još mnogo više. I još mnogo više.

U pojedinim se iskazima ponavlja stilističkoreprizno i, konektor koji razvija glavnu temu (v. Silić 1984: 111). Ekspresivnost se govora postiže i parcelacijom kojom se nakon junkturne stanke izdvajaju posebno značajni dijelovi rečenice, oni koje nose važnu semantičku ili stilističku obavijest (v. Katnić-Bakaršić 1999: 49):

N1: *U ovom času kamion je udaljen od autobusa nešto manje od dva kilometra.*

N2: *A autobus se približava 147. kilometru.*

N1: *147. kilometar.*

N2: *Ostaje još jedna minuta.*

N1: *Još 40 sekundi.*

N2: *Još 30 sekundi.*

N1: *Još 25 sekundi.*

N2: *Još 20 sekundi.*

N1: *Sada je dvadeset sati, trideset tri minute, četrnaestog aprila hiljadu devetsto pedeset i sedme.*

U navedenim iskazima parcelirani su subjekti, koji čine rematski dio (preostale sekunde do nesreće). Ekspresivnost parcelacije proizlazi i iz ritmičko-intonacijskog izdvajanja parcelata u odnosu na baznu komponentu, a figurativnost i začudnost teksta, osim iz parcelacije, proizlaze i iz simploke, tj. udruženih anafore i epifore (*Još 40 sekundi. Još 30 sekundi*). Parcelacija kao postupak ekspresivne sintakse dominira i završnim dijelom govora naratorâ, u kojem su parcelirani izravni objekti, čija je atribucija u načelu izražena na razini subordinacije:

N2: *A za nekoliko sati novine će u članku pod naslovom smrt juri asfaltom obavijestiti svoje čitaoce:*

N1: *»U nesreći je poginulo osam osoba i nekoliko ih je ranjeno.« Navest će njihova imena i lične podatke.*

N2: *Neće spomenuti jednog starog čovjeka osuđenog da bude još stariji.*

N1: *I jednog mladića koji neće moći da zahvali djevojci zbog koje je promijenio mjesto i izbjegao smrt.*

N2: *I jednog bivšeg glumca koji je zaboravio da je ubijanje dopušteno samo na pozornici.*

N1: *I jednog oca koji se nije stigao objasniti sa sinom.*

N2: *I jednog muža kome je nakon nesreće bilo prvo pitanje: »Doktore, hoće li joj amputirati nogu?«*

N1: *I jednog dječaka koji će sutra pisati: »Druže upravniče, vraćam se u dom. Moj tata je poginuo vršeći svoju dužnost.«*

N2: *I propalu egzistenciju jednog čovjeka kome je bila dana posljednja šansa.*

N1: *I troje djece kojima će ovaj talisman biti jedina uspomena na posljednju vožnju njihova oca.*

N2: *I savjest jednog kukavice, savjest koja se nikada neće smiriti. I mnogo izgubljenih nada, propalih planova...*

N1: *I još mnogo više. I još mnogo više.*

Nadvišeni nad čitavo zbivanje kao njegovi komentatori, ali i nevidljivi likovi, odnosno sudionici, naratori iznose ono što novine neće otkriti – koji će putnici nastaviti živjeti i što će im odrediti život, tko će ostati iza poginulih, što sa savješću vozača. Parcelirani kumulirani objekti ističu to na način da kao rematski dio dominiraju nad tematskim (v. Katnić-Bakaršić 1999: 96).

3.2. Putnici

Na temelju prethodno rečenoga o retoričkim vrijednostima svakodnevnoga govora na filmu (prema Vlašić Duić 2013, 2018), izdvojiti ćemo da su dijalozi bliskoga i opuštenoga stila u načelu kraćih replika, jasno izražene narativne funkcije te da u njima u načelu sudjeluje dvoje likova, što možemo promotriti na primjeru razgovora prijatelja i kolega novinara Vodopija i Borisa o suputnici, studentici glazbe Almi, koju tek promatraju:

Vodopija: *Sviđa ti se?*

Boris: *Bombon!*

Vodopija: *Prepuštam ti je. Imam šuplje zube. Ali, pazi, odma' ovako – na prvoj stanici ćeš podnijeti izvještaj. Ako ništa ne napraviš, plaćaš čašu rakije. Vrijedi?*

Boris: *Vrijedi. Vidi. Ako zagriže, plaćaš ti.*

Vodopija: *U redu.*

Bliskost je sugovornika razvidna iz teme njihova razgovora – Vodopija potiče Borisa da pokuša osvojiti lijepu djevojku. Sugovornici izmjenjuju iskaze nepotpuna gramatičkoga ustroja, što je u skladu s osobitostima razgovornoga stila kao prirodna i neusiljena načina komuniciranja o svakodnevnim životnim problemima (v. Silić i Pranjković 2005: 338). Suputničina se dražesnost poistovjećuje s bombonom. S tim se prenesenim značenjem poigrava Vodopija prenoseći ga u doslovno (*Prepuštam ti je. Imam šuplje zube*). Uz to što su prijatelji sugovornici su i kolege novinari, što se, s ciljem postizanja duhovitosti, ističe porabom perifrize *podnijeti izvještaj* (o djevojčinoj reakciji na udvaranje), svojstvene formalnim stilovima poput administrativnoga ili novinarsko-publicističkoga. Ekspresivnost i emocionalnost stila podržane su i uporabom žargonizma (*Ako zagriže, plaćaš ti*).

Duže su replike također prisutne te doprinose dojamu realističnosti jer se njima upućuje u karakter, namjere, osjećaje i stanje lika. Takvi su primjerice dijalozi bračnoga para Jakupec, vozača Kneza i sina Vladimira te Glumca i supruge. Obitelj Jakupec vraća se iz posjeta muževoj obitelji u Zagrebu. Gospođa Jakupec vidno je uznemirena, što zbog neposrednoga susreta, tj. rastanka s rodbinom, što zbog frustracije monotonim životom uz neambiciozna muža i osjetljivu kćer. Na mužev kratki iskaz reagira dužim iskazom kojim se otkrivaju frustracija i nezadovoljstvo:

Gospodin Jakupec: *Pazite da ne zamažete sjedalo.*

Gospođa Jakupec: *Pazi, uvijek samo pazi. Pazi što će drugi misliti. Pazi da ne budeš na teret drugome. Al' tvoja sestra – ona nije kao ti. Ona nema obzira. Te ovdje samo promijeni ovratnik, te, šogorice, molim te, prekroji mi haljinu, šogorice, još samo ovo, još samo ono. I tako svih petnaest dana. Uvijek uz singericu. Kao da je i kod kuće nemam dosta. A na kraju – vidi što o nama misle.*

Gospodin Jakupec: *Pa dobro... Pa...*

Gospođa Jakupec: *A ti nikad da kažeš – dosta. Da budeš odlučan i da...*

Gospodin Jakupec: *Pa dobro, pa što to govoriš, molim te lijepo!? Što gundáš? Uvijek ti nešto nije pravo.*

Gospođa Jakupec: *Koliko sam samo željela da dođem u Zagreb i vidim Maksimir. U petnaest dana nisam ga vidjela. Zašto kad imamo godišnji odmor ne odemo nekamo kao ljudi? Na more... U hotel. Da i mene jednom netko služi.*

Jakupec: *Što sve ti ne bi htjela?*

Zbog pogrešno je liječena grla Glumcu (Vanja Drach) uništen glas, pa s trudnom suprugom putuje omraženu ocu obznaniti da je osnovao obitelj, ali da se više ne može baviti svojim poslom i da treba novac. Dok je govor svih likova u načelu realističan, Glumčev je stiliziran. Napisan poput dramske minijature i izgovoren kao pred publikom u kazalištu, takav je govor profesionalnoga glumca, razočarana situacijom u kojoj se našao, očekivan:

Supruga: *Ali kakvih razloga? Zar su to razlozi?*

Glumac: *Što misliš da moga staroga možeš ganuti buketima cvijeća?*

Supruga: *Silom nećeš ništa postići. A treba mu pristupiti skromno i objasniti mu – da si se nedavno oženio, da očekuješ i dijete i da se nalaziš u takvoj situaciji da te samo on može spasiti.*

Glumac: *Vidi, vidi... Nije loš početak. Na to treba izvaditi revolver, pritisnuti ga u sljepoočnicu i tiho jauknuti: »Oče, od jedne tvoje riječi zavisi moj život.« Ne valja. Stari će reći: »Ubij se, sine, ako ti se to sviđa, ali ja novaca nemam i na moj račun ne možeš živjeti.«*

Supruga: *Ne mogu vjerovati. Pa moraš biti uporan. Moraš mu dokazati kako zaista nisi ništa kriv što ne možeš raditi svoj posao.*

Glumac: *Ma nema to nikakvog smisla. Stari se neće ganuti, a ja ću se tako ražalostiti nad samim sobom i tako zamrziti staroga da ću se zaboraviti i...*

Supruga: *Bože moj, u kakvu sam se ja to porodicu udala?!*

Nakon očeva boravka u zatvoru, a sinova u dječjem domu vozač Knez i sin Vladimir planiraju zajednički život. Iskazi koje Knez na stajalištu izmjenjuje sa sinom u načelu su kraći, a u dužima se otkrivaju njegovi stavovi, planovi, namjere i želje u vezi sa zajedničkom budućnošću:

Knez: *U Zagrebu ćeš se ti brzo snaći, vidjet ćeš. Čim pođeš u školu, steći ćeš nove drugove, samo... moraš dobro paziti kakve drugove imaš. Loši drugovi čovjeka navedu na svašta. A mi smo ti ljudi takvi – ne volimo kad nam netko kaže da smo kukavice i... zato da ti ne kažu da si kukavica, napraviš svakakve gluposti.*

Vladimir: *A gdje ćemo stanovati, tata?*

Knez: *A s time je malo teže. Zasada ćemo biti kod nekih mojih znanaca, al' s vremenom ćemo i to riješiti. Morat ću dobro zapeti, raditi honorarno gdje god budem stigao. A da vidiš samo kako se drugi svijet za ove tri godine pomogao.*

Vladimir: *A 'ko će nam kuhati, tata?*

Knez: *Mi ćemo. Ne boj se, nećemo biti gladni.*

Vladimir: *Reci, tata, otvoreno. Hoćeš li se ponovo ženiti?*

Knez: *Ne znam. Zapravo, kako ti to misliš?*

Vladimir: *Čuj, tata, ja sam kroz sve tri godine samo o tome mislio – kako će nam biti kad se ti vratiš i kako ćemo živjeti.*

Knez: *Dobro, pa šta si smislio?*

U njihov se razgovor u kamionu komentarom uključuje suputnik Franjo Rosić, također bivši zatvorenik. Uključivanje trećega govornika osnažuje dojam realističnosti:

Vladimir: *Sutra moram pisati upravitelju. On mi je rekao da se uvijek mogu vratiti ako mi kod tebe ne bude dobro.*

Knez: *Tako?*

Rosić: *Vidi ti njega, lopova jednoga maloga.*

Vladimir: *Pisat ću da se neću vratiti.*

Knez: *Ajde spavaj. Spavaj.*

Vladimir: *Tata, a hoću li ići tramvajem u školu?*

Knez: *Aha.*

Likovi govore standardom. Budući da je riječ o dijalozima bliskoga ili opuštenoga stila, za njih je, razvidno je i iz primjera, karakteristična neslužbenost, neusiljenost i jednostavnost svojstvena razgovornome stilu hrvatskoga standardnoga jezika. Neprirodnim ili usiljenim mogao bi se učiniti Glumčev govor, ali već smo ga opravdali profesijom i specifičnom situacijom u kojoj se našao (ne može glumiti na pozornici, pa mu je nadomješta stvarni život). Prilikom izricanja obavijesti o radnji, predmetima uključenima u radnju, upućivanja na prostorne, vremenske ili koje logički složenije odnose iskazi likova imaju strukturu neproširenih i proširenih, nesloženih i složenih, nezavisnosloženih i zavisnosloženih rečenica. Iskazi su parataktičke i hipotaktičke strukture i sindetski i asindetski. U dijalozima likova, kao i u govoru naratora, remećenjem osnovnoga reda riječi ili surečenica iskaz se aktualizira, postaje ekspresivniji. Emocionalno-ekspresivan karakter govora likova proizlazi i iz upotrebe eliptičnih rečenica, ponavljanja (*Alma: Mislite li da hrabri ljudi nisu imali mašte? Zar Byron nije imao mašte? Zar Dante i Zola nisu bili hrabri ljudi?*) i uskličnih rečenica praćenih eliptičnošću. Primjerice nakon što Vodopija pita Borisa za Almu: *Sviđa ti se?*, Boris odgovara: *Bombon!* U replikama se na inicijalnoj poziciji često rabi dijaloška čestica *a*, npr.:

Boris: *Imate lijepe ruke.*

Alma: *Kad je u njima naš zanat, onda više nisu lijepe.*

Boris: *Aaa... Onda su dvostruko lijepe. A što rade Vaše ruke?*

Alma: *Ja sam pijanistkinja.*

U navedenome primjeru, kao i u citiranome dijalogu vozača Kneza i sina, replike s česticom *a* imaju oblik pitanja kojim sugovornik od govornika traži kakvu dodatnu obavijest ili mu se suprotstavlja (Pranjковиć 2013: 199–200). Ekspresivnosti izraza doprinosi i česta upotreba poticajnih i pojačajnih čestica, što također osnažuje realističnost govora. Funkcija pojačajnih čestica razvidna je u dijalogu bračnoga para Jakupec kad

gospođa Jakupec nabraja sve šogoričine molbe i zapovjedi. Ekspresivna vrijednost intenzifikatora *ni* razvidna je i iz dijaloga Alme i Borisa kada on pokušava doznati tko ju je dopratio na autobus. Boris je uporan u nastojanju da sazna informaciju. Alma, hineći da joj smeta Borisova radoznalost, pojačava niječnost u vezi s osobama koje on nabraja. Ekspresivnost je osnažena i elipsom:

Boris: *Lijepo je to kad čovjek ima nekoga tko ga prati. Vas je ono otac ispratio?*

Alma: *Otac? Ne, nije otac.*

Boris: *Stric?*

Alma: *Ni stric.*

Boris: *Rođak?*

Alma: *Nije ni rođak.*

Boris: *Onda je muž.*

Alma: *Ni otac, ni stric, ni muž. Nitko tko bi Vas trebao zanimati.*

Boris: *Znam. Bio je to zaručnik.*

Alma: *Nemoguć čovjek.*

Boris: *Oprostite.*

Osobitosti se razgovornoga stila hrvatskoga standardnoga jezika u dijalozima likova očituju i niveliranjem ustrojstva jezika.¹⁵ U Borisovu se iskazu *Kuda putujete?* dokida razlika između priloga *kamo* i *kuda*; u razgovoru Franje Rosića i vozača Kneza načinsko se značenje umjesto besprijedložnim instrumentalom izražava prijedložnim, koji je tipičan za izražavanje društva, pri čemu je u Rosićevoj replici upečatljiva i uporaba prijedloga *sa* ispred riječi na suglasnik koji nije *s*, *š*, *z* ili *ž*:

Rosić: *Treba raditi sa glavom.*

Knez: *S glavom ili bez nje, ja se tamo više ne vraćam.*

Kada Boris pita Almu: *Zar Vas to smeta?*, Alma odgovara: *Neke stvari čovjeka smetaju kad za to više i nema razlog.* U objema replikama glagol *smetati* rabi se s akuzativnom, a ne dativnom dopunom. Na Borisovo pitanje: *Bi li Vi mogli ovako svirati?* Alma odgovara: *Tako ne bi ni željela*, iz čega je vidljiva upotreba oblika *bi* uz glagolski pridjev radni u kondicionalu za sva lica. U pojedinim se iskazima rabi infinitiv bez završnoga *i*. Niveliranje ustrojstva jezika istaknuli bismo kao izražajan indikator realističnosti.

Prozodija je standardna, ali su primjetne preinake svojstvene razgovornome stilu hrvatskoga standardnoga jezika, što također smatramo indikatorom realističnosti. Naglasno je mjesto standardno, ali se zanaglasne dužine ostvaruju nedosljedno, kao i prenošenje naglasaka na proklitiku – gospođa ga Jakupec prenosi u prijedložno-padežnim izrazima *kòd kuće* i *ò nama* dok ga ne prenosi u prijedložno-padežnome izrazu *nà kraju* (*na kràju*) ili na veznik *i* u *ì mene* (*i mène*). Nedosljedan je i Glumac – naglasak prenosi na prijedlog *na* u prijedložno-padežnome izrazu *nà tō*, ali ga ne prenosi na prijedlog *na* u *nà mōj* (*na mōj*). Proklizu nedosljedno provodi i Knez – pomiče ga s glagola na niječnicu (*nè kàžū*), ali ga ne prenosi u naglasnom sklopu u *škōlu*. Sin Vladimir proklizu ne provodi

¹⁵ Osobitosti se razgovornoga stila u govoru likova analiziraju prema Silić i Pranjković (2005: 387–390).

uopće (*o tòmē, u škôlu, ne bûdē*). Zanaglasne se dužine ostvaruju u govoru gospođe Jakupec (*dánā, ùčī, pòšaljēm, zàbolī, plăčēm*), u dijalogu Glumca i supruge ostvaruju se u njezinim iskazima (*rázlōgā, sīlōm*), a u njegovima izostaju (*nēmam, nēma, nōvaca*).

Na govornome i jezičnome planu lik Franje Rosića izraženije je profiliran u odnosu na druge likove. Franjo je Rosić u filmu istaknut kao *čovjek neodređena zanimanja*. Bivšega zatvorenika kamera prvi put bilježi za šankom restorana na stajalištu kako grupici okupljenih muškaraca pokušava prodati vodootporni sat:

Original »Doxa«, kad vam kažem. (...) Evo ovdje piše, molim lijepo, waterproof, jel' piše. Možeš je držati u vodi kol'ko hoćeš, ništa ne škodi. Gazdarice, molim Vas, dajte čašu vode. (...) Evo, burazeru, snalazi se u vodi k'o riba.

U scenama koje slijede nastupa uz vozača Kneza i njegova sina, pri čemu mu je u većini dijaloga sugovornik vozač Knez. U njima se Franjo Rosić profilira kao lik prilično jasno određene društvene pripadnosti, na koju upućuju njegov izgled, geste, mimika i govor. U odnosu na druge likove Franjo Rosić (Fabijan Šovagović) izdvaja se i brojnošću replika. U kraćim i dužim izlaganjima otkriva se kao lik sitnoga kriminalca voljna da se upusti i u ozbiljnija kriminalna djela. Za razliku od vozača Kneza, bivšeg zatvorskog kolege (*starog ratnog druga*), Franjo Rosić ne preza od radnji koje bi ga ponovno mogle dovesti u zatvor. Siguran je da se uz pamet (*Treba raditi sa glavom*), udruživanje s korisnim suradnicima i onima koji neće izdati ne može lako dospjeti u zatvor:

U građevinarstvu ti je ovako, gledaj... Ako ti se udruže inženjer na gradilištu, poslovođa, skladištar i sofer, ni bog otac im ne može ništa. Razumiješ – u beton stavljaju manje cementa, u armaturu manje željeza, i znaš li ti, stari, koliko se tu može uštedjeti!? (...) Tebi četvrtina ide u džep. Pa to ti je lova, to ti je lova kakve ti u životu nećeš vidjeti. A što je glavno – ne mogu te uhvatiti.

Nakon što mu Knez, kojega nagovara da mu se pridruži kao vozač, kaže da sve uhvate, Rosić odgovara:

Je, ako ne'ko izda, onda da. Ni'ko nije lud. Pazi, iz knjigovodstva se ništa ne da nanjušiti, a sav višak cementa, željeza i građe možeš prodati kome hoćeš. Ja, bogati, a to je bar lako. Mnogi ljudi danas sebi grade kuće i tko te šta pita.

Rosić ga nastavlja nagovarati:

Možda se tebi i ne sviđa ovakav posao, pa da. Ti si bio uzoran kažnjenik! Kad si izašao iz zatvora, sigurno su ti dali otpremninu. Tri odela, dva para cipela, nameštaj za stan. (...) Ne moraš, ne moraš odmah dati otkaz, razumiješ li? Ja ću ti prije vremena reći da ne bude ništa sumnjivo. (...) Ništa ne mogu dokazati, imaš pokriće.

Knez ga ne želi više slušati te ga izbacuje na cestu. Sin nagovara oca da Rosića pusti u kamion (*Tata, tata, primi ga. Tata, primi ga. Zar ti ga nije žao?*). Na sinov nagovor Knez zaustavlja kamion, Rosić ulazi u njega, napominjući Knezu da mu je zamalo smrskao ruku, na što mu on odgovara: *Nije to ništa. Takve kao ti trebalo bi sašiti u vreću i baciti u Savu. Ključate čovjeka u mozak... Zašto? Zašto?* Rosić ne proturječi, nego stišćući oči kao da će zaplakati, izgovara: *Gadno je biti sam. Gadno.* S jezom izgovara i svoju posljednju repliku: *Ne bi htio biti sam u mrtvačnici.* Od ostalih se likova Rosić

razlikuje i činjenicom da je sam. Samoća ga primorava na to da i druge vuče za sobom u neizvjesno, nečasno i opasno (v. i Peterlić 2005: 125). Za razliku od Kneza i drugih likova on nema što, tj. koga izgubiti, pa mu je utoliko lakše prepustiti se životu na rubu, što ga također ne spašava straha od samoće.

Status društvenoga marginalca potvrđuje izraženijim govornim i jezičnim otklonom od standarda. Kada nije usredotočen na nagovaranje Kneza da mu se pridruži u poslu, nego se šaljivim ili ironičnim tonom obraća njemu ili njegovu sinu Vladimiru, Rosićev govor ima osobitosti urbanoga (zagrebačkoga) govora s kajkavskim obilježjima, pri čemu je čujna štokavština, koja može biti izvorna štokavština F. Šovagovića (Ladimirevci) ili ona kojom se upućuje na lik koji izvorno ne pripada sredini s govorom kajkavskih obilježja, na što bi odgovor mogla dati iscrpnija sociofonetska analiza. Kajkavske se osobitosti očituju u primjerima ekavskoga refleksa jata i kratkih glagolskih oblika na početku rečenice. Ekavski refleks jata ne koristi se dosljedno, ali dolazi do izražaja u iskazima:

Kad si izašao iz zatvora, sigurno su ti dali otpremninu. Tri odela, dva para cipela, nameštaj za stan.

Vidiš kakav si. Nisi vidio sina već toliko godina, a nećeš ga baš ni malo razveseliti. Ajde, evo dajem ti ga na pola cene. Na časnu moju riječ.

Ma, slušaj me, daj, povedi me, nemam ni kinte, časna reč.

Zanimljivo je da izraz *časna riječ* izgovara s različitim refleksom jata, npr.:

Gubim četiri glave na časnu riječ, zamisli koliko je to puno.

Ma, slušaj me, daj, povedi me, nemam ni kinte, časna reč.

Dobar je ovaj posao. Dobar, na časnu riječ.

Ajde, evo dajem ti ga na pola cene. Na časnu moju riječ.

U iskazu *Se ne sećaš svog starog ratnog druga, ha?* glagolska enklitika dolazi u inicijalnome položaju, što je svojstveno kajkavštini. Naglasak se ne pomiče s glagola na prednaglasnicu *ne*. Iako bi se Rosićev govor, kojemu pripisujemo otklon od standarda, mogao tumačiti kao situacijska prilagodba, tj. prisličnjavanje sugovorniku govorom, zanimljivo je da sugovornik, lik slične profilacije, na govornome planu nije profiliran kao lik Franje Rosića. Iscrpnijom sociofonetskom analizom dalo bi se potkrijepiti ono što se zna o stupnju njegova obrazovanja, društvenoj pripadnosti, odnosno jasnije bi se uputilo u njegovo porijeklo. Kako se lik Franje Rosića pojavljuje u okviru fabularnih linija u kojima je razvidna zastupljenost neformalnih funkcionalno-situacijskih stilova (razgovor s muškarcima na šanku restorana na stajalištu, razgovor s Knezom, razgovor s Knezom i Vladimirom), pitanje je bi li se i u kojoj mjeri, primjerice u okviru konzultativno-informativnoga stila, njegov lik prisličnio sugovorniku poput profesora Tomašića, liječnika Šestana ili pak činovnika Tomašića, čiji govor, jasnije nego kod vozača Kneza, ukazuje na pripadnost urbanoj profilaciji i višem stupnju obrazovanja.

Rosićev je govor posebno zasićen razgovornim i žargonskim leksikom. Takav je leksik u govoru drugih likova, uključujući i Kneza, zastupljen u vrlo maloj mjeri. Rosićev se društveni identitet afirmira upotrebom žargonskih riječi i izraza (Bugarski 2006): *ćuza* (*U zatvoru? Opet ti o ćuzi? Malo, malo pa o ćuzi*), *kinta* (*Ma, slušaj me, daj,*

povedi me, nemam ni kinte, časna reč), glavonja (Ej, glavonjo, daj probudi se), dasa, som, tutnuti, brus (Dođe ti nekakav dasa pa te pita: »Jelte, šefe, molim Vas, daj povežite mi tu nekakve sanduke, znate samo, bilo bi zgodno da se ništa ne zna, znate ovo-ono, a ti mrtav-ladan, samo ga gledaš pa ako ti se eventualno sviđa, ti mu ispružiš rukicu, on ti unutra tutne tri soma, a ti ga mirno dalje kibiš.« Onda ti on spusti još jednog, e brus. Ali ti ne spuštaš rukicu. Onda on, jadnik, nakraju zajauče: »Pa nemoj, burazeru, bogamu tako, mnogo je pet somova. Mnogo je.« I na kraju plati jer nema kuda. Stari, znaš li ti koja li se lova ovdje može zaraditi?!), glava (Gubim četiri glave na časnu riječ, zamisli koliko je to puno), kinta, njušiti (Već njušim mjesto. Radit ću u jednom građevnom poduzeću).

U takvim situacijama prirodnost i živost njegova govora temelje se i na oponašanju nesvjesnih stanaka poštapalicama, npr.:

Kud se žuriš, bogati? Ovo treba proslaviti.

Pa nemoj, burazeru, bogamu tako, mnogo je pet somova. Mnogo je. I na kraju plati jer nema kuda. Stari, znaš li ti koja li se lova ovdje može zaraditi?!

Slušaj, stari, bogati, da li bi ti htio kod nas biti šofer?

Čekaj, bogati, da se razjasnimo.

Dugi, daj, uzmi me, bogati, 'ko će me sad po ovoj kiši.

Kao poštapalicu Rosić rabi i izraz *časna riječ* u različitim inačicama.

U situacijama kada Knezu obrazlaže kako funkcionira posao u koji se planira uključiti, nagovarajući ga da mu se pridruži, Rosićev je govor standardan, sa obilježjima razgovornoga stila:

Razumiješ li? Plaćat ćemo te za to da ne budeš previše pametan. Da ne pitaš kamo voziš i zašto voziš, da o tome ne pitaš, razumiješ li?

I u tom se dijelu govora ekspresivnost postiže upotrebom žargonizama, čestica, poštapalica, eliptičnim iskazima, slobodnim redosljedom komponenata, otklonima od gramatičke i naglasne norme.

U odnosu na govor drugih likova Rosićev se ističe i iskazima u kojima se izrazi rabe s ciljem postizanja ironičnosti. Nazdravljajući Knezu, Rosić izgovara: *Za tvoj povratak među nas poštene ljude!* Lažnim komplimentiranjem Knezu i sebi Rosić se osvrće na prošlost, nimalo primjerenu poštenim ljudima. Isto čini i iskazom *Se ne sećaš svog starog ratnog druga, ha?*, u kojemu se zajednička prošlost satirizira. Ironija je prisutna i u iskazu *Od slobodne se profesije više ne da živjeti*, gdje se džeparenje i varanje stavljaju u rang zakonite djelatnosti izvan organizacije.

4. Zaključak

Realizam kao temu filma promotrili smo na temelju jezikoslovne analize. S tim se ciljem analizirao govor Naratora, sveznajućega nad-lika, koji sadrži osobitosti formalnoga funkcionalno-situacijskog stila, točnije novinarsko-publicističkoga. Uz to što se realističnost očituje u vještome oponašanju spomenutoga funkcionalnoga stila

standardnoga jezika, funkcija govora temeljena na njegovim zadatostima osnažuje i realističnost, odnosno autentičnost događaja o kojemu je u filmu riječ (fatalna nesreća). U maniri filmskih novosti Narator izvještava o nesreći i sudionicima nesreće, tipičnim ljudima uronjenima u svakodnevicu opterećenu brigama, nastojanjima, životnim prekretnicama, planovima i strahovima. Na temelju analize Naratorova govora u prvome i završnome dijelu filma razvidno je da je riječ o tekstu dvočlane strukture. Prva je zbog svojih stilskih osobitosti bliska informativnome žanru publicističkoga stila, tj. izvještaju, a druga analitičkome žanru, tj. komentaru. Iznošenje historijata nesreće u dijelu govora koji smo okarakterizirali kao izvještaj nije dramaturški jednostavno linearno. Njegova se linearnost dokida promjenom vremenske perspektive (upućivanje na sadašnji trenutak) ili pak komentarima naratora. U govoru naratora od 8. minute u uvodnome dijelu filma te u završnome dijelu informativnost ustupa mjesto analitičnosti – događaji se predstavljaju uvjerljivo, ocjenjuju se, komentiraju, iznose se zaključci. Izmjenom vremenske perspektive u komentaru događaj se podastire i kao vijest, i kao ono što se dogodilo neposredno prije govorenja, i kao ono čemu se trenutno svjedoči, i kao ono što će tek biti vijest. Iskazi su u okviru komentara izražajni i slikovitiji, što se postiže figurativnošću stila.

Život običnih (tipičnih) ljudi i njihove sudbine prikazuju se fragmentizirano. Fabularnim se linijama prati petnaestak odnosa u kojima sudjeluju članovi obitelji, prijatelji, kolege, poznanici, oni koji su se upoznali u trenutku putovanja, što se jasno odražava na planu neformalnih funkcionalno-situacijskih stilova. Iz analize dijaloga koji se odlikuju bliskim i opuštenim stilom razvidno je da se vještim oponašanjem razgovornoga stila standardnoga jezika stvara realističan prikaz dijaloga tipična za bliska ili opuštena govorna međudjelovanja. Autentičnost, aktualizacija i ekspresivnost iskaza postižu se remećenjem osnovnoga reda riječi ili surečenica. Emocionalno-ekspresivnu karakteru govora likova doprinosi i uporaba eliptičnih rečenica, ponavljanja i uskličnih rečenica praćenih eliptičnošću. Iskazi se aktualiziraju i uporabom čestica, posebice dijaloške čestice *a*, ali i poticajnih i pojačajnih čestica, čime se osnažuje realističnost govora. Izražajan je indikator realističnosti i niveliranje ustrojstva jezika (dokidanje priloga, odstupanja u rekciji glagola, uporaba kondicionala s oblikom pomoćnoga glagola *bi* uz glagolski pridjev radni za sva lica, infinitiv bez završnoga *i*, preinake u prozodiji i sl.). Iscrpnijom sociofonetskom analizom govora dalo bi se zornije uputiti na regionalnu i društvenu pripadnost likova ili pak na stupanj obrazovanja. Iako se o filmu *H-8...* govori kao o filmu bez glavnoga lika (Peterlić 2005), istaknuli bismo lik Franje Rosića čija je društvena i regionalna identifikacija jasnije određena govorom. U pojedinim dijelovima do izražaja dolaze osobitosti urbanoga (zagrebačkoga) govora s kajkavskim, ali i štokavskim obilježjima, što još jednom ukazuje na potrebu i važnost sociofonetske analize koja bi jasnije uputila na to jesu li takve osobitosti govora u službi karakterizacije na način da je riječ o liku koji izvorno ne pripada sredini s govorom kajkavskih obilježja, ali ih rabi, ili je pak riječ o vlastitom idiomu glumca koji tumači lik Franje Rosića (Fabijan Šovagović). Rosićev govor kajkavskih obilježja nije afektiran, ako i jest, afektiran je s ciljem postizanja ironičnosti. Riječ je o uvjerljivu govoru u službi karakterizacije lika. Standard kojim govore drugi likovi ne smatramo manje uvjerljivim, nego signalom

tipičnosti. Naime, parafraziramo li Peterlićev zaključak o tipičnosti likova (v. bilješku 13), mogli bismo zaključiti da i Rosićeva govorna profiliranost ukazuje na tipičnost većine, tj. na jezičnu neodređenost kao univerzalističku uvjerljivost priče. Podsjetili bismo da se osim govorom lik Franje Rosića od drugih likova razlikuje i činjenicom da je sam, bez obitelji.

Literatura

- Badurina, Lada. 2013. Red sastavnica na razini složene rečenice i teksta. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 39/2: 299–310.
- Bugarški, Ranko. 2006. *Žargon: Lingvistička studija*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Čegir, Tomislav. 2020. [Uz izbor najboljih hrvatskih filmova svih vremena: Kanon domaćeg filma](#). *Vijenac*, Zagreb, 699–700 (17. XII. 2020) [posjet 4. I. 2021].
- Gilić, Nikica. 2005. Predratna psihoza: slike 30-tih u »Izbavitelju« Krste Papića. U: C. Pavlović – V. Glunčić-Bužančić (ur.) 2005. *Komparativna povijest hrvatske književnosti VII*. Split: Književni krug, 260–272.
- Gilić, Nikica. 2008. Novija recepcija hrvatskog igranog filma 1950-ih – slučaj filma H-8... Nikole Tanhofera. U: C. Pavlović i V. Glunčić-Bužančić (ur.) 2008. *Komparativna povijest hrvatske književnosti X*. Split: Književni krug, 122–134.
- Halwachs, Dieter W. 2001. Sociolingvistika. U: Z. Glovacki-Bernardi i dr. 2001. *Uvod u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga, 191–212.
- Hina. 2020. [H-8 najbolji hrvatski igrani film svih vremena po izboru kritičara](#). 24. XI. 2020. [posjet 4. I. 2021].
- Jovanović, Jelena. 2010. *Lingvistika i stilistika novinskog umeća*. Beograd: Jasen.
- Jutarnji. 2008. [Spasitelji u šoku: Umirali su ukliješteni](#). 7. IX. 2008. [posjet 9. VI. 2020].
- Katnić-Bakaršić, Marina. 1999. *Lingvistička stilistika*. Budimpešta: Open Society Institute [posjet 25. XI. 2019].
- Lanović, Nina. 2006. Semantostilističke osobitosti novinskog izraza na primjeru portugalskog pisanog novinarstva. U: J. Granić (ur.) 2006. *Jezik i mediji: Jedan jezik više svjetova*. Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku – HDPL, 415–424.
- Ličina, Đorđe. 2017. [Tajna limuzine H-8](#). *Portal Novosti*. 11. XI. 2017. [posjet 9. VI. 2020].
- Pavičić, Jurica. 2017. *Klasici hrvatskog filma jugoslavenskog razdoblja*. Zagreb: Hrvatski filmski savez.
- Pavičić, Jurica. 2020. [Izabrani najbolji hrvatski filmovi: Prema kritici, sve što je bitno dogodilo se u – Jugoslaviji](#). *Jutarnji.hr*. 26. XI. 2020 [posjet 4. I. 2021].
- Peterlić, Ante. 2005. H-8... nekoć i sad. *Hrvatski filmski ljetopis* 11: 119–140.

- Pranjković, Ivo. 2013. *Gramatička značenja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Pranjković, Ivo. 2017. [Gramatika u riječima i riječi u gramatici](#). Zagreb: Matica hrvatska. Pulski filmski festival. 5. pulski filmski festival [posjet 20. XI. 2019].
- Sapunar, Marko. 1994. *Osnove znanosti o novinarstvu*. Zagreb: Epoha.
- Silić, Josip. 1984. *Od rečenice do teksta*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Silić, Josip. 2006. *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.
- Solar, Milivoj. 2003. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Golden marketing.
- Šakić, Tomislav. 2007a. Feljton: hrvatski filmski redatelji – igrani film: Nikola Tanhofer (Sesvete, 1926 – Zagreb, 1998) – [Snimateljska zvijezda](#). *Vijenac*, Zagreb, 345 (24. V. 2007), [posjet 20. XI. 2019].
- Šakić, Tomislav. 2007b. Feljton: hrvatski filmski redatelji – igrani film: Nikola Tanhofer (2) – [Sretan, sretan put](#). *Vijenac*, Zagreb, 346 (7. VI. 2007), [posjet 20. XI. 2019].
- Šakić, Tomislav. 2007c. Feljton: hrvatski filmski redatelji – igrani film: Nikola Tanhofer (3) – [Život nakon kraja puta](#). *Vijenac*, Zagreb, 359 (6. prosinca 2007), [posjet 20. XI. 2019].
- Škrabalo, Ivo. 1998. *101 godina filma u Hrvatskoj 1896. – 1997*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Tošović, Branko. 1995. *Stilistika glagola (Stilistik der Verben)*. Wuppertal: Lindenblatt.
- Tošović, Branko. 2002. *Funkcionalni stilovi (Funktionale Stile)*. Graz: Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz.
- Vlašić Duić, Jelena. 2013. *U Abesiniju za fonetičara: Govor u hrvatskome filmu*. Zagreb: Hrvatski filmski savez.
- Vlašić Duić, Jelena. 2018. [Govor i stil u »Godišnjim dobima« Petra Krelje](#). U: K. Bagić – G. Puljić – A. Ryznar (ur.) 2018. *Jezik in fabula* [posjet 20. XI. 2019].

Language in *H-8...* (1958)

The film *H-8...* was directed in 1958 by Croatian director Nikola Tanhofer. Film history and film theory approach it as a film with a contemporary theme, showing typical or less typical characters who participate in an everyday event – a journey. To emphasize realism, the picture of reality is presented in fragments. The aim of this paper is to analyze whether, besides the topic and the structure of the film, language/speech is one of the indicators of realism.

Ključne riječi: jezik filma, analiza jezika, analiza govora, *H-8* (film), Nikola Tanhofer

Key words: language in film, language analysis, speech analysis, *H-8* (film), Nikola Tanhofer

Gabrijela Bionda

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Katedra za stilistiku
gabrijela_puljic@hotmail.com

Izvorni znanstveni rad
Primljen: 20. III. 2020.
Prihvaćen: 9. XII. 2020.

Kako govore Laura, Glorija, Vilma i Jasna 1950-ih?

U radu se analizira scenski govor glumica i glumaca u zagrebačkim kazališnim predstavama 1950-ih. Za analizu uzeta je Jugotonova gramofonska ploča naslovljena *Antologija jugoslavenske literature. Drama. 1–2*. Na njoj se nalaze glasovni zapisi dijelova drama *Glorija*, *U agoniji*, *Ljuljačka u tužnoj vrbi* i *Vašar snova*. Jezikoslovci i kazališni kritičari bili su mahom podijeljenih stavova o tome kako bi trebao zvučati izgovor glumaca. Dok se kazališni kritičari više bave scenskom pojavom nego glumačkom dikcijom, jezikoslovci poput B. Klaića, Lj. Jonkea i P. Cindrića najviše pišu o akcentuaciji te jezičnim navikama glumaca i kazališnih lektora. Analizom se želi pokazati u kojoj je mjeri scenski govor 1950-ih potvrđivao ili odbacivao stavove jezikoslovaca i kazališnih kritičara, s posebnim osvrtom na novoštokavsku akcentuaciju i sve njezine odlike u kazalištu.

U *Večernjem je listu* 12. kolovoza 1959. objavljen članak naslovljen *Zvučna dokumentacija? Trebalo bi stvoriti arhiv s magnetofonskim snimcima naših pjevača, glumaca i recitatora*. Njegov autor N. Turkalj spominje kako se dotad raspolaže samo snimcima radiostanica jer industrija gramofonskih ploča nije u mogućnosti snimati s isključivom namjenom čuvanja čistih zvučnih dokumenata. Samo godinu dana poslije Jugoton izdaje *Antologiju jugoslavenske literature* – zvučne snimke različitih drama, proznih tekstova i poezije na gramofonskim pločama. To je dakle jedini poznati zvučni zapis iz toga vremena autentičnoga govora kazališnih glumaca i vrlo dragocjen izvor za njegovo proučavanje.

S obzirom na rijetkost i dragocjenost zvučnoga zapisa u analizi se nećemo usmjeriti isključivo na glavne glumice i glavne ženske likove, nego ćemo komentirati i govorne ostvaraje glumaca u zvučnim zapisima *Glorije*, *U agoniji*, *Ljuljačke u tužnoj vrbi* i *Vašara snova*. Budući da ne možemo pretpostaviti zašto su se upravo snimke navedenih drama našle na gramofonskoj ploči, kontekstualizirat ćemo ih pomoću kazališne kritike koja je pratila praizvedbe predstava. O jezičnoj politici toga doba i načinu kako su jezikoslovci promišljali scenski govor doznat ćemo iz tekstova B. Klaića, Lj. Jonkea i P. Cindrića objavljenih u *Jeziku*.

1. Da bi se o nečemu moglo pisati, treba o tome najprije nešto znati

Vjesnik, *Novi list*, *Vjesnik u srijedu*, *Borba*, *Oslobođenje*, *Glas Slavonije*, *Nin*, *Književne novine* samo su neka od novinskih izdanja u kojima su kazališni i književni kritičari imali priliku komentirati izvedbe kazališnih predstava. Među tim se osvrtima većinom

nalaze najave izvedbi, portreti kazališnih glumaca, rasprave o tome kako bi trebala izgledati kazališna kritika, intervjui s redateljima i dramatičarima, pa i vrlo često pozitivno intonirana kritika. Tadašnji su autori novinarskih tekstova blagonaklono gledali na pojavu drame pisane hrvatskim jezikom kao i na njezinu izvedbu, što i ne treba čuditi s obzirom na to da se tada repertoar za sljedeću sezonu imperativno gradio prema hrvatskim dramskim tekstovima.¹

U arhivu građe kazališne kritike 1950-ih godina vrlo se rijetko može naići na kritičarev osvrt na glumačku dikciju, izgovor ili naglašavanje.² Česti su međutim komentari glumčeve scenske pojave pa će se opisivati primjerice gestikulacija Jurice Dijakovića u ulozi Marinkovićeve don Jeronima: »...obuzdavši ovog puta možda malo i odviše vanjske geste tog fanatičnog bojovnika (...), iako ni u ovoj ulozi nije pokazao potpunu unutarnju srođenost sa svojim likom, pa je u tom smislu stilski znatno odudarao od drugih«, ili suživljenost glumice Mire Stupice s likom Glorije: »Čistoću Glorijina nagona za ljubavlju još kao redovnica Magdalena, M. Stupica je izrazila na tako sugestivan i prirodan način, da je kasnije polunaga (...) djelovala još uzvišenije i čišće...« (Kukolja 1956).

U moru sličnih kritičarskih tekstova zanimanje nam je zaokupio članak autora Josipa Matešića u kojem se osvrće na kazališnu kritiku i postavlja pitanje zašto se malo ili gotovo ništa ne piše o jeziku na sceni. Zaključuje da je tomu tako jer da bi se o nečemu moglo pisati, treba o tome nešto najprije znati. Pitanja o kojima smatra da treba razmišljati uglavnom se tiču akcentuacije, a napominje da najviše glavobolje zadaje »naš komplicirani akcenatski sistem (...) to više što akcentuacija novoštokavskog govora nije posve ujednačena, pa se ni lektori ne slažu s pojedinim normama« (Matešić 1956). Koplja se lome oko akcenata stranih riječi, njihove deklinacije, proklize u ličnim zamjenicama, prenošenja akcenata te oko toga koliko je uopće dozvoljeno odstupati od »akcenatskih licencija«.

2. Što se u *Jeziku* pisalo o glumačkome jeziku?

Najviše se o scenskom govoru, čini se, pisalo u znanstvenome časopisu *Jezik*. Tijekom 1950-ih svoj su doprinos u tom području dali Bratoljub Klaić, Pavao Cindrić i Ljudevit Jonke. Klaić temi pristupa i kao jezikoslovac, i kao kazališni lektor, i kao predavač na kazališnoj akademiji. Njegovi su tekstovi posebno važni jer piše o odnosu prema akcentima, glasovnim promjenama i kazališnoj kritici, komentiranju glumačke dikcije

¹ Krajem 1950-ih, točnije 9. siječnja 1958. nailazimo na tekst u *Vjesniku* u kojemu se navodi da je protekla sezona bila u znaku domaće drame, a kao značajne se činjenice ističu da je i publika radije gledala domaće dramske tekstove te prodor domaćih dramskih tekstova u inozemstvo. Velika većina kritičarskih tekstova 1950-ih blagonaklono gleda na pojavu domaće dramske proizvodnje.

² Svu navedenu kazališnu kritiku, najave kazališnih predstava, intervju s glumcima pronašla sam u Arhivu HNK-a. Kada je autor naznačen iznad članka ili u potpisu, njegovo ću ime i prezime naznačiti u fusnoti. Broj stranice na kojoj se nalazi članak nije bio vidljiv u isječcima iz novina koji su mi bili na raspolaganju u Arhivu.

(1954), »starinskom« akcentu u lokativu jednine (1957b), kazališnoj dijalektici i historiji jezika te najnovijoj tekovini kajkavske dramaturgije (1957a).

Prvi je problem o kojemu pišu sva tri jezikoslovca – prokliza, a spominje ju i Matešić u *Studentskome listu* – nije siguran ostvaruje li se prokliza u ličnim zamjenicama i treba li prema tome govoriti *zà mene* ili *za mène* (1956). Isto se pita i Cindrić (*zà mene, za tebe* ili *za mène, za tèbe*) (1954). O proklizi piše i Klaić osvrćući se na članak Stjepana Ivšića o akcentološkim pojavama u kazalištu: »lektori, odnosno učitelji kazališnog jezika, kako je tu vrstu stručnjaka nazvao Milan Begović, muče veliku muku, da uvjere glumce, kako je *ù pět, ù šest* jednako ekspresivno kao i *u pět, u šest*, pored toga, što govorenje s akcentom prenesenim na prijedlog ima još i tu odliku, da je pravilno u visokoštokavskom smislu« (1938). Međutim služeći se iskustvom rada s kazališnim glumcima i rada na sceni, Klaić zaključuje da se prenošenje akcenta može i mora zanemariti da nas ne bi navelo na pogrešnu interpretaciju autorovih misli, što pogotovo vrijedi za radiodramu, kada ne vidimo scenu. Dvije godine kasnije Ljudevit Jonke nije baš tako dobrohotno raspoložen prema neprenošenju akcenta. On ulazi u raspravu s Ivanom Brabcem, koji piše da zajednica ne razumije zašto je to mišljenje usvojeno na radiostanicama i u kazalištima. Brabec se buni protiv akcenata *na kamènu, bez dinárà, u obláku, nàvrijeme*. Jonke odgovora da za prilošku oznaku *nàvrijeme* nalazimo potvrda na svima stranama. Na istome mjestu Jonke objašnjava da je to stoga »što prijedlozi *bez, između, niz, za* i dr. nemaju svoga akcenta, nego se prislanjaju i zajedno izgovaraju s riječju, koja dolazi iza njih« (Jonke 1956: 150).

Jonke i Klaić posebno komentiraju pojedine akcentološke pojave i previranja u to vrijeme. Klaić je pisao o naglašavanju u lokativu jednine, a Jonke o naglašavanju unutar riječi i akcentima za koje se govorilo da su zastarjeli i tradicionalni. Kao uzor u jezičnome poučavanju kazališnih glumaca Klaić spominje Maretićeve prijevode *Ilijade* i *Odiseje*. Politika Kazališne akademije bila je izjednačiti izgovor glumaca različita porijekla. Predložio je da bi svi trebali naglašavati *u govòru, u slučájju, u mladòsti, na paméti* umjesto izjednačavanja s akcentom dativa *gòvoru, slüčāju, mlādosti, pāmēti*. Objlašavajući da po novoštokavskoj akcentuaciji brzi ili kratkosilazni akcent te silazni ili dugosilazni akcent ne mogu stajati u sredini i na kraju riječi, Jonke navodi primjere stare akcentuacije poput *Jugoslāvija, konduktêr, rasprāvljāmo, lopāta, dūšā* koji u novoštokavskoj postaju *Jugòslāvija, kondùktêr, ràsprāvljāmo, lòpata, dúša* i sl.

Budući da je Bratoljub Klaić radio s glumcima, njegovi tekstovi obiluju primjerima iz života kazališta i pripremanja predstava pa se iz njegovih tekstova iščitava naklonjenost različitostima u govorima i otvorenost prema iznimkama koje su potrebne ponajprije iz pragmatičnih razloga. Osim akcentuacijom on se pozabavio i drugim jezičnim pojavama na koje ćemo obratiti pozornost prilikom analize snimki izvedbi. To su primjerce dikcija glumaca, dugi konsonanti (izgovor fraza poput *kâp pò kâp*), slijevanje vokala i savjetovanje glumcima da izgovaraju *ona amo* isjeckano umjesto *ònāmo* unatoč pravilima. Objasnimo ukratko Klaićevo poimanje dugih konsonanata, preuzeto iz već spomenutoga članka Stjepana Ivšića. Glumce je naime mučilo treba li se glas *p* u frazi *kâp pò kâp* izgovarati »s jasnom eksplozijom iza prvoga *p* i ponovnom tvorbom istoga glasa u prijedlogu *po*« ili tako da se glas »malo zamukne između sklopa i rasklopa«

(Klaić 1954: 3). Kako Klaić navodi, češći su primjeri izgovaranja tzv. dugih konsonanata, tako da se glas »zamukne«, no postoje i primjeri kada takav izgovor šteti jasnoći i razumijevanju pa će iznimno tada doći do spajanja glasova. Takvu pojavu danas bismo mogli okarakterizirati glasničkom asimilacijom jer se asimilacije glasova mogu čuti, no nisu zabilježene pismom (Škarić 2009: 102). U suvremenom je izgovoru istoga suglasnika na dodiru dviju govornih riječi također uočljiva nepravilnost. Ivo Škarić napominje da u načelu mogu ostati oba jednaka suglasnika, no njihov će izgovor ipak najviše ovisiti o ubrzanju govora (2009: 107).

Kada govori o dikciji, Pavao Cindrić primjećuje utjecaje »iskvarenog govora zagrebačke sredine, što se opaža ne samo kod pojedinaca, koji su iz sredine izrasli i u njoj neprekidno žive i djeluju, već se ti utjecaji često osjećaju i u govoru naših glumaca štokavaca« (1954: 144). Posebno se osvrće na izgovaranje zvučnih konsonanata na kraju sloga ili riječi (*mrtaf, sāt, noš...*) te na »fatalno« nerazlikovanje č i ć.

Prije analize snimki spomenut ćemo i stavove navedenih autora o lektorskom poslu u kazalištu te o tome kako bi trebao zvučati scenski govor. Posve očekivano Bratoljub Klaić zauzima se za poštovanje pravila, ali dopušta i odustajanje od njih ako to zahtijeva jasnoća teksta. Za fleksibilniju lekturu je Pavao Cindrić, koji kao i jedan od uzroka zbunjenosti naših glumaca navodi upravo lektore koji se ne mogu dogovoriti o pravilima. Cindrić smatra da bi se lektori trebali prilagoditi glumcima. Jonke dopušta odstupanja od pravilne novoštokavske akcentuacije, ali nikako u javnim nastupima pa ni u kazalištu.

3. Tako su govorili naši glumci

3.1. U agoniji

Najprije ćemo se usredotočiti na snimku dijela izvedbe Krležina dramskog teksta *U agoniji* (1960). Kazališna je kritika pratila premijeru u Hrvatskome narodnom kazalištu najavama i prikazima predstave. Autori članka najviše su se fokusirali na činjenicu da Krleža trideset godina nakon prve verzije objavljuje novi, treći čin, ali i na to da je redatelj Tomislav Tanhofer postavio izvedbu s dva različita postava – u jednome je Lauru glumila Ervina Dragman, a u drugome Mira Županić.³ Redatelj je takav izbor objasnio željom da dâ priliku i mlađim glumcima.

³ Slijede neki od naslova članaka u kojima se tematizira dopisivanje trećega čina te se komentira njegova umjetnička vrijednost: »"U agoniji" Miroslava Krleže s III. činom«, *Večernji vjesnik*, 22. siječnja 1959; »Treći čin je pojačao dinamiku drame«, *Borba*, 18. ožujka 1959; »Krleža i novi gledalac«, *Narodni list*, 15. svibnja 1959; »Agonija sa III. činom«, *Vjesnik*, 17. svibnja 1959; »O poetskoj potrebnosti trećeg čina "Agonije"«, *Studentski list*, 9. lipnja 1959; »Proširena "agonija"«, *Glas Slavonije*, 14. srpnja 1959.

Analizirat ćemo scenu iz prvoga čina u kojoj sudjeluju barun Lenbach i Laura, koje glume Tito Strozzi⁴ i Ervina Dragman.⁵ Ta je izvedba 1959. godine trebala ispuniti očekivanja koja je publika imala od novonapisanoga trećeg čina, ali i opravdati postavljanje drame koju su gledatelji imali priliku gledati prije. Budući da nemamo uvid u izgled scene, nego samo auditivnu snimku, oprostorit ćemo govor glumaca. Razgovor se odvija u salonskoj dvorani, što Krleža naznačuje u *Scenariju* – »u pomodnom salonu u galanterijskoj radnji Laure Lenbachove«, a »scena se počinje odmah s jakim akcentima, jer taj uzrujani dijalog između baruna i Laure već traje neko vrijeme« (1950: 507, 510).

Upravo prostor u kojem se odvija taj dramski diskurz određuje i sva jezična obilježja govora kojim se služe Strozzi i Dragman. Salonski govor zagrebačke sredine nikako nije govoreni standardni ili književni jezik s novoštokavskim akcentima. Silazni naglasci ostvaruju se na središnjim slogovima, glumci ne ostvaruju u svim slučajevima zanaglasne dužine i proklize. Na razini leksika ogleda se u korištenju njemačkoga jezika i regionalizama. S obzirom na to da se čin otvara »u visokom akcentu«, dikcija nije čista, pogotovo na pojedinim mjestima u Strozzijevu govoru, dok je govor Ervine Dragman smireniji (u pojedinim dijelovima ona replike izgovara gotovo šapćući).

Mjesta na kojima se ostvaruje dugosilazni naglasak na srednjim slogovima posebno su jaka dramska mjesta:

Laura: Čemu si vulgâran?

Lenbach: Ja da sam vulgâran?

Riječ *vulgâran* Lenbach ponavlja nekoliko puta u ostatku scene: *Ja sam naravno vulgâran... Ako je nešto vulgârno..., ne samo vulgârno nego i gore od toga*. Dugosilazni se naglasak ostvaruje u sredini riječi i u primjerima poput *aktuêlna, kriminâlnim, razgovârati*.

Prokliza se vrlo rijetko ostvaruje, vjerojatno zbog glumačke dikcije, odnosno zbog toga što je u pojedinim dijelovima scene važnije naglasiti svaku riječ da se ne bi izgubilo značenje ili zbog efektnijega završetka:

Laura: To bi bilo najbolje. Za tebe, a i za mène.

Dugouzlazni i kratkouzlazni naglasak u ovoj sceni rijetko se pojavljuje, što je i očekivano s obzirom na to da se radi o rođenim Zagrepčanima, koji su dugo radili u zagrebačkome HNK. Ipak Dragman govori smirenijim i nižim tonom, kako i priliči liku u sceni, pa se na nekim mjestima ostvaruje standardni novoštokavski naglasak:

Laura: Ko te je branio pred javnošću? I to da su te pustili iz zâtvara i to da sada tu kârtaš. To imaš da zahvališ njemu. Kakve propozicije. Tu moljakaš nôvce na jednoj stráni, a na drugoj igraš pred prosjakom gospodina.

⁴ Tito Strozzi (1892–1970), rođen i umro u Zagrebu. Od 1919. član zagrebačkoga Hrvatskog narodnog kazališta, a nakratko je bio i ravnatelj drame.

⁵ Ervina Dragman (1908–1990), rođena i umrla u Zagrebu. Završila je 1928. glumačku školu u Zagrebu, a u HNK-u je bila angažirana do 1975.

Riječ *propozicije* Dragman ipak ne naglašava dugouzlaznim akcentom, ali mjesto naglasaka ostaje isto pa uzlazni prelazi u silazni – *propozicije*.

U Strozijevu se govoru uopće ne pojavljuje kratkouzlazni naglasak, a u riječima u kojima bi se po novoštokavskoj akcentuaciji trebao pojaviti on ostvaruje kratkosilazni naglasak:

Lenbach: Nemojte vi misliti da meni ne ide na živce taj vaš gospodin doktor. Ja bih htio znati što biste vi uradili da ja sebi dovedem mlađu ženu da je prozovem svojim (...) svojim prijateljem, doktorom intimusom.

Govor obaju glumaca u svakoj replici sadrži i nekoliko rečenica na njemačkome jeziku, a Lenbach upotrebljava i pojedine regionalizme, što kod Laure nije slučaj. I to je jedno od razlikovnih obilježja ta dva lika:

Lenbach: Ja ne govorim to zato da štenkam. Ja danas ne štenkam.

Lenbach: Ali ni onaj bagoš, ni onaj rêšt, ni oni kîbli, ni one pljuske. Ništa me nije tako iritalo kao taj vaš način, milostiva gospođo.

Prema analiziranoj snimci može se zaključiti da su jezične karakteristike salonskoga govora u izvedbi Elvire Dragman i Tita Strozija sličnije zagrebačkome gradskom idiomu, bez upotrebe zanaglasnih dužina, dugouzlaznih naglasaka novoštokavske akcentuacije, s puno njemačkoga jezika i regionalizama. Poneki pogođeni standardni akcenti koji se čuju u izvedbi Elvire Dragman vjerojatno su utjecaj učenja u Kazališnoj akademiji, ali i smirenije dikcije koju upotrebljava glumica.

3.2. *Vašar snova*

Drama Marijana Matkovića izazvala je također puno pažnje među kazališnim kritičarima. Najprije zato što je publika i politika kazališta zahtijevala izvedbe dramskih tekstova pisanih hrvatskim jezikom, a onda i zato što su se u razmaku od svega tri dana na scenu postavljale dvije Matkovićeve drame – *Heraklo* i *Vašar snova*. Kritika i publika nije dočekala te dvije drame s jednakom naklonošću.⁶ Budući da je *Vašar snova* drama koja prepričava crticu iz suvremena gradskog života, publika joj je bila naklonjenija. Mladen Škiljan režirao je predstavu (Matković 1960), a izvodili su je glumci iz Zagrebačkog dramskog kazališta: Ivana Karasa glumio je Ivo Šubić,⁷ njegovu ženu Vilmu

⁶ Usp. »Jedan autor s dvije drame«, *Večernji vjesnik*, 24. siječnja 1958; »Dvije dramske praiizvedbe u Zagrebu«, *Borba*, 25. siječnja 1958; »Dvije drame Marijana Matkovića. "Vašar snova" i "Heraklo"«, *Vjesnik*, 26. siječnja 1958; »Dvije Matkovićeve drame«, *Oslobođenje*, 26. siječnja 1958. »Od istog autora«, *Kazalište*, 9. veljače 1958; »Ideje na vašaru iluzija... ili o problemima Matkovićevih drama "Vašar snova" i "Heraklo"«, *Oslobođenje* – Sarajevo, 9. ožujka 1958; »Dramaturzi o dvjema novim dramama Marijana Matkovića«, 26. lipnja 1957.

⁷ Ivo Šubić (1921–1968), rođen u Murskom Središću, umro u Zagrebu. Glumačku karijeru započeo je u Komediji, zatim je nastavio raditi u Gavelli, a završio je od 1966. u HNK.

Nela Eržišnik,⁸ a u snimci se čuju glasovi Neve Rošić, koja glumi njihovu kći Ninu, Drage Krče, koji glumi doktora Krešu Radovića, te Viktora Becka i Josipa Marottija, koji glume Antuna i Mirka Berića.

Radnja drame odvija se u zagrebačkoj građanskoj obitelji, čiji članovi žive snovima nedohvatnih htijenja i ambicija. S obzirom na to da bi smještanje likova u urbanu zagrebačku gradsku sredinu trebalo utjecati i na njihov govor očekivali bismo da će se u govoru ostvarivati dinamički naglasni sustav, koji je karakterističan za urbane centre kajkavskoga i čakavskoga područja (Pletikos Olof – Vlašić Duić 2018), a ne tonsko-dinamički naglasni sustav.

Iako Eržišnik u svojim replikama nastoji ostvariti urbaniji naglasni sustav, to joj ne uspijeva u potpunosti pa će riječi poput *ròmān*, *korektúre*, *póživ*, *mômče*, *ràkiju*, *nâgradu* biti naglašene prema novoštokavskoj akcentuaciji, odnosno tonsko-dinamički. Ipak u nekim će riječima mjesto naglasaka odgovarati standardu, ali ton neće biti uzlazni, nego silazni, npr. u riječima *Amèriku* ili *pròslaviti*, a u nekima će izostati zanaglasna dužina (*prèdsoblje*).

Ivo Šubić, koji je porijeklom iz Murskog Središća, prirodnije ostvaruje urbani zagrebački dinamički naglasak. On se čuje u riječima poput *zìma*, *frižidèr*, *lùkama*, *skandāl* ili u: *I ona nije tako visòka ta prva nagrada*.

Osim u dinamičkoj akcentuaciji urbani zagrebački govor očituje se i u korištenju poštalice *ne* na kraju rečenica koje izgovaraju Berić i Karas. U Berićevu govoru to se događa nešto češće, a zanimljivo je da nije predviđeno u dramskome predlošku pa zaključujemo da je vjerojatno bio glumački ili redateljski izbor:

Berić: I tako ti ja živim kao na toboganu. Čas si gore, čas si dolje. Akvizicija, to ti je život od procenata, što uhvatiš, uhvatiš. Naravno, porezi te gule, ne. Prvo nisi siguran dal' ćeš imat za stanarinu ili nećeš, ne. A ipak smrdiš u uredu sedam sati, ne. Osim toga se možeš baviti i prodajom, ne.

Karas: Naravno tiho da bolesnicu ne smetamo, ne.

3.3. Ljuljačka u tužnoj vrbi

Radnja ove drame Mirka Božića smještena je u suvremenu stvarnost, na velegradsku periferiju. Iako se iz teksta ne može iščitati o kojoj se točno periferiji radi, kritičari uvjereni pišu da je riječ o periferiji Zagreba.⁹ Božić je publici otprije poznat po *Kurlanima* u kojima oslikava psihologiju seoskoga svijeta. Kako je pisao neimenovani kritičar

⁸ Nela Eržišnik (1924–2007), rođena u Banja Luci, umrla u Voloskom. Karijeru je započela u HNK-u gdje je glumila do 1953, a završila u Gavelli od 1954. do 1967.

⁹ Usp. »Drama Mirka Božića u Zagrebačkom dramskom kazalištu«, 27. siječnja 1957; »Sprema se nova drama Mirka Božića«, *Invalidski list*, 2. veljače 1957; »Nova drama Mirka Božića«, *Narodni list*, 8. ožujka 1957; »Ljuljačka u tužnoj vrbi« premijera u Zagrebačkom dramskom kazalištu«, *Vjesnik*, 10. ožujka 1957; »Aroma predgrada«, *Studentski list*, 11. ožujka 1957; »Ljuljačka u tužnoj vrbi«, *Vjesnik u srijedu*, 20. ožujka 1957; »Još dvije domaće drame«, *Karlovački tednik*, 4. travnja 1957; »Mirko Božić: "Ljuljačka u tužnoj vrbi"«, *Književne novine*, 19. svibnja 1957.

Narodnoga lista, u Božićevoj se drami selo premješta u grad. Time je htio naglasiti da se likovi koji nastoje živjeti u velegradu ne mogu riješiti seoskoga načina života.

Dramu je režirao Kosta Spaić, a praizvedba se dogodila u ožujku 1957. u Zagrebačkom kazalištu mladih. Na zvučnome zapisu (Božić 1960) čuju se glasovi Oca, kojega igra Viktor Beck¹⁰ i Jasne, koju igra Ljubica Mikuličić.¹¹ Jasninih je replika u odnosu na Očeve puno manje pa se prema tome teže može zaključiti što se ostvaruje u njezinu govoru. Ipak zanimljivo je primijetiti ostvaraj sonanta *l*:

Jasna: Tata, ti ne znaš zašto je to tako bilo. Ti ne znaš kako sam to platila.

zamjetljiv u replikama koje izgovara Ljubice Mikuličić, ali koji se može čuti i u izgovoru Tita Strozija i Ervine Dragman (usp. Krleža 1960). Iz toga proizlazi da je izgovor toga glasa ovisio o porijeklu osobe koja ga izgovara, ali vjerojatno i o redateljevim ili lektorskim uputama. Dokaz o kolebanju oko izgovora glasa *l* pronalazimo i u Brozovićevoj tvrdnji da taj glas u standardnome jeziku »ima vrijednost kakva je u zapadnim sredozemnim krajevima, a ne u srednjoj, još manje istočnoj i jugoistočnoj Evropi« (1991: 401–402). Suvremena fonetska istraživanja upućuju na to da je glas *l* u sva tri tipa općega hrvatskoga neutralni vrhjezično-nadzubni bočni (Škarić 2009: 79), a u slučaju izgovaranja toga glasa među glumcima na snimci opažamo da se radi o umekšanome ili palataliziranom izgovoru (2009: 61). Prema tome u Mikuličić se još može i pretpostaviti da se radi o ostvaraju dijalekatnoga svojstva toga glasa, a u drugih je glumaca očito da se radi o redateljskoj, lektorskoj ili osobnoj intervenciji, možda i o svojevrsnome trendu u izgovaranju među glumcima.

Viktor Beck gotovo uvijek ostvaruje urbani dinamički zagrebački akcent. U nekim riječima to je primjetno po drugačijem mjestu naglaska, ali i tonu (*odāvno* umjesto *ōdāvno*), ili po dužini naglaska (*kāžem* umjesto *kāžēm*, *mājka* umjesto *mājka*). Ostale su karakteristike njegova govora krnji infinitiv (*A molim te reci mami kad sam se ja počeo baviti*), kontrakcija samoglasnika (*Moro sam nečim ispuniti srce. Moro sam, moro sam. Tako bi se ja malko razgibo.*), olakšavanje napetosti u pristupnome dijelu sloga (*...itekaku korist, itekaku korist*), upotreba 3. lica jednine aorista glagola *biti* umjesto 1. lica množine (*...u vrtu bi mogli za kuniće posaditi kelj i kupus*), korištenje poštapalice *ne* (*A možda i Ljubo, ne?*).

3.4. Glorija

Kada je postavljao *Gloriju*, redatelj Bojan Stupica imao je težak zadatak. Tek je sa suprugom Mirom došao u Zagreb i zaposlio se u Hrvatskom narodnom kazalištu. K tomu kritičari su najavlivali predstavu s velikim očekivanjem jer se tekst smatrao najboljim poslijeratnim dramskim ostvarenjem (Ranko Marinković dobio je i novčanu nagradu

¹⁰ Viktor Beck (1888–1974), rođen u Beču, umro u Zagrebu. U zagrebačkom HNK-u ostao je do 1954, kada je na poziv Branka Gavella prešao u Zagrebačko dramsko kazalište.

¹¹ Ljubica Mikuličić (1925–2006), rođena u Krasici, umrla u Zagrebu. Bila je jedna od osnivačica kazališta »Gavella«, gdje je odigrala i svoju prvu kazališnu ulogu.

za *Gloriju*).¹² Premijera je bila 29. prosinca 1955. u zagrebačkom HNK-u, a naslovnu je ulogu tumačila Mira Stupica.¹³ U ulozi don Jere pojavio se Jurica Dijaković,¹⁴ na čiju su izvedbu pojedini kritičari imali prigovora.

Za razliku od prethodne tri drame, u kojima smo ili preko dramskih naputaka ili preko govora likova mogli znati u koje je mjesto drama smještena, Marinković izostavlja takve informacije. Na sceni se pojavljuje cirkuski i crkveni svijet, no mjesto nije određeno. Upravo je zato zanimljivo analizirati govor glumaca na auditivnome zapisu. Radi se o sceni iz drugoga čina u kojoj sudjeluju Glorija i don Jere (Marinković 1960). U usporedbi s ostalim snimkama glumački govor djeluje artificijelnije, vjerojatno i zato što se glumci trude održati novoštokavsku akcentuaciju, dikcija je pročišćena (kod Stupice u potpunosti, kod Dijakovića manje), nema regionalizama, zamuckivanja, poštapalica, kontrakcija samoglasnika, iako na nekoliko mjesto oboje izostavljaju neke suglasnike (*ko umjesto tko, bi umjesto bih*). Nijedno od oboje glumaca ne ostvaruje na svim mjestima proklize (*Ja sam o vama naivno maštao, Odakle vama tako snažne, tako muške misli o mēni*).

S obzirom na njihovo porijeklo i glumačku školu te prethodno glumačko iskustvo i rad u različitim kazalištima zanimljivo će biti usporediti pokušaje standardnoga govorenja na suprasegmentnim i segmentnim razinama. Miri Stupici lakše je bilo ostvariti četveronaglasni sustav, u njezinu izgovoru čuju se uzlazni naglasci (*da bi joj glavu òkrunio Glorijom... svírao u njezinu slavu...*), zanaglasne dužine, gotovo sve riječi naglašene su prema standardnom akcenatskom sustavu (osim u: *Kako pūžu preda mnom...* ili primjerice: *da budem marionèta*), razlikuje č i ć (što ne razlikuje nijedan drugi navedeni glumac, pa ni Nela Eržišnik, također štokavka). Jurici Dijakoviću ne uspijeva uvijek ostvariti opreku po tonu (*sěstra, žèna, popljüvati*), obezvučuje glas *d* na krajevima riječi (*Stidite se vi ako uopće još znate što je to stit. Da ću popljuvati svoj sveti ret.*), ne ostvaruje zanaglasne dužine (*svěćenik* umjesto *svěćenik*). No unatoč tome što tonsko-dinamički naglasak nije ostvaren u potpunosti, Dijaković uspijeva zvučati artificijelno. Tome vjerojatno doprinosi leksik koji koristi, ali i uloga svećenika koju igra.

Kada se ta izvedba usporedi s ostalima, najviše se razlikuje u govornoj upotrebi i naglašavanju. Naravno da su drame različite tematski i dramaturški, sadržajno i sceniski, u redateljskim i glumačkim ostvarajima. Ipak možda se upravo u *Gloriji* očituje težnja kritičara i jezikoslovaca da se u kazalištu govori standardnim hrvatskim jezikom.

¹² Usp. »Poezija dramaturgije. Bilješke o dramaturškim kvalitetama Marinkovićeve "Glorije"«, *Novi list*, 9. prosinca 1955; »"Glorija"« Ranka Marinkovića, *Novi list*, 28. prosinca 1955; »Dva nova domaća djela u Hrvatskom narodnom kazalištu«, *Vjesnik u srijedu*, 28. prosinca 1955; »Održana premijera Marinkovićeve "Glorije"«, *Oslobođenje*, 31. prosinca 1955; »"Gloria" jedno od domaćih dramskih ostvarenja«, *Novi list*, 1. siječnja 1956; »Premijera "Glorije" u Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu«, *Borba*, 1. siječnja 1956; »Premijera Marinkovićeve "Glorije" u Zagrebu«, *Vjesnik u srijedu*, 14. siječnja 1956.

¹³ Mira Stupica (1923–2016), rođena u Gnjilanima, umrla u Beogradu. U Zagreb dolazi 1955. nakon čega je ostvarila niz uspjeha u inozemnom repertoaru, a istaknula se kao Glorija.

¹⁴ Jurica Dijaković (1920–1993), rođen u Jastrebarskom, umro u Zagrebu. Glumačku školu završio je u Zagrebu, bio je angažiran u Osijeku, Beogradu pa je od 1952. do 1983. član HNK-a.

Pokušaj ostvaraja četveronaglasnoga novoštokavskog hrvatskog jezika doprinosi hladnoći i plastičnosti lika don Jere, ali i Glorije. Ako se glumac mora usredotočiti na izgovor replika, gubi jedan dio prirodnosti scenske izvedbe.

Zaključak

Naši jezikoslovci i kazališni kritičari 1950-ih promišljaju o scenskome govoru s različitim motivima. U mnogočemu se slažu, ali postoje mjesta koja ostaju nerazjašnjena i pojedinosti oko kojih se nisu uspjeli dogovoriti. Kada proučavamo scenski govor, u fokusu je glumačka dikcija. Kako bi glumci trebali govoriti, kako naglašavati pojedine riječi ili izgovarati pojedine glasove – to su pitanja na koja se nude različiti odgovori u stručnim člancima. Stavove o poslu kazališnoga lektora možemo podijeliti u dvije skupine, pri čemu se jedna zalaže za to da lektor ima fleksibilniji pristup prema glumcu, a druga za to da se pravila novoštokavske akcentuacije ipak moraju poštovati u kazališnoj predstavi.

Imali smo priliku analizirati četiri različite izvedbe te puno više različitih glumačkih interpretacija, što je otvorilo prostor uočavanju drugačijih govornih ostvaraja. Mogli smo procijeniti kako je zvučalo na sceni sve ono o čemu su jezikoslovci pisali. Zaključiti je da se scenski govor veže uz prostor u kojemu se odvija radnja drame, odnosno uz scenografiju. Tako smo postavili četiri različita scenska govora s različitim govornim karakteristikama: salonski govor *U agoniji*, urbani govor u *Vašaru snova*, govor periferije u *Ljuljački u tužnoj vrbi*, artifičijelni govor ili govor bez točno lokalizirana prostora u *Gloriji*. U svakome od ta četiri govora nailazimo na različite ostvaraje glasova s obzirom na to radi li se o glumcu ili glumici. Salonski je govor sličan zagrebačkome urbanom govoru s puno njemačkih rečenica i regionalizama, a prepoznajemo i poneki standardan pogođeni naglasak u Elvire Dragman, što smo pripisali smirenijoj dikciji. Urbani se pak zagrebački govor očituje u ostvarivanju dinamičke akcentuacije te u upotrebi poštapalice *ne*, međutim Eržišnik ne ostaje dosljedna te na nekim mjestima ostvaruje tonsko-dinamički naglasak. Govor periferije zbog većega broja replika podrobnije možemo analizirati preko replika koje izgovara Viktor Beck, a zanimljivo je bilo primijetiti ostvaraj glasa *l* kod Ljubice Mikuličić koji djeluje puno mekše. Artifičijelnost govora primjećujemo u *Gloriji*, dikcija je gotovo u potpunosti pročišćena, Stupica ostvaruje tonsko-dinamički naglasak, što joj je vjerojatno prirodnije nego Dijakoviću koji nije porijeklom štokavac.

Nakon pomnoga preslušavanja četiriju snimki može se pretpostaviti da su glumci, redatelji, kazališni lektori, dramaturzi i svi koji su radili na izvedbama fleksibilnije pristupali izgovoru nego što su to očekivali pojedini jezikoslovci. Novoštokavska akcentuacija nije naime slijepo slijedeća, barem ne nauštrb dramskoga predloška. Osim toga uočljivi su trendovi u izgovoru među glumcima (poput izgovora glasa *l*) te situacije u kojima se u žaru izvedbe, ali i zbog dojma prirodnosti na sceni, nekim glumcima znao potkrasti dijalektalni naglasak ili koje drugo jezično obilježje – poput obezvučenja glasova na krajevima riječi ili poštapalice *ne*.

Izvori

- Božić, Mirko. 1960. *Ljuljačka u tužnoj vrbi*. Izvode Viktor Beck i Ljubica Mikuličić. Gramofonska ploča. Zagreb: Jugoton.
- Krleža, Miroslav. 1950. *Glembajevi*. Zagreb: Državno izdavačko poduzeće Hrvatske.
- Krleža, Miroslav. 1960. *U agoniji*. Scena iz I. čina. Izvode Tito Strozzi i Ervina Dragman. Gramofonska ploča. Zagreb: Jugoton.
- Marinković, Ranko. 1960. *Glorija*. Izvode Jurica Dijaković i Mira Stupica. Gramofonska ploča. Zagreb: Jugoton.
- Matković, Marijan. 1960. *Vašar snova*. Izvode Nela Eržišnik, Ivo Šubić i Josip Marotti. Gramofonska ploča. Zagreb: Jugoton.

Literatura

- Brozović, Dalibor. 1991. Fonologija hrvatskoga književnog jezika. U: Stjepan Babić i dr. 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika. Nacrti za gramatiku*. HAZU: Zagreb, 381–452.
- Cindrić, Pavao. 1954. Kazalište i jezik. *Jezik* III, 5: 143–145.
- Ivšić, Stjepan. 1938. Iz našega govora. *Hrvatski jezik* 1: 17–19. [Cit. prema: Klaić 1954.]
- Jonke, Ljudevit. 1955. Akcentuacija na našoj radio-stanici Zagreb. *Jezik* IV, 5: 129–133.
- Klaić, Bratoljub. 1954. Iz bilježnice kazališnog lektora. *Jezik* III, 1: 1–6.
- Klaić, Bratoljub. 1957a. Iz bilježnice kazališnog lektora (Jezične napomene uz Kolarovu dramu »Svoga tela gospodar«). *Jezik* V, 5: 129–134.
- Klaić, Bratoljub. 1957b. Nama je u kazališnoj akademiji potreban »starinski« akcent u lokativu jednine. *Jezik* VI, 1: 3–8.
- Kukolja, Božo. 1956. Novi datum u životu hrvatskog narodnog kazališta: »Glorija« Ranka Marinkovića. *Novi list*, Rijeka, 15. 1. 1956.
- Matešić, Josip. 1956. Bilješke o kazalištu i jeziku. *Studentski list*, 15. 5. 1956.
- Pletikos Olof, Elenmari – Jelena Vlašić Duić. 2018. Naglasci u govoru hrvatskih jezikoslovaca. U: Snežana Gudurić – Biljana Radić-Bojanić (ur.) 2018. *Jezici i kulture u vremenu i prostoru VII/1. Tematski zbornik*. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet, 255–265.
- Škarić, Ivo. 2009. *Hrvatski izgovor*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Turkalj, N. 1959. Zvučna dokumentacija? Trebalo bi stvoriti arhiv s magnetofonskim snimcima naših pjevača, glumaca i recitatora. *Večernji list*, Zagreb, 12. 8. 1959.

How do Laura, Glorija, Vilma and Jasna speak in the 1950s?

The paper analyses the stage speech of Zagreb theaters' actors and actresses in the 1950s. The analysis is carried out on Jugoton's record *Antologija jugoslavenske literature. Drama. 1-2*. It contains voice recordings of the following plays: *Glorija*, *U agoniji*, *Ljuljačka u tužnoj vrbi* and *Vašar snova*. Actors' pronunciation was the subject of much debate and controversy among the linguists and literary critics. Whereas the theater critics focused more on stage appearance than on actors' diction, linguists such as B. Klaić, Lj. Jonke and P. Cindrić wrote mostly about accentuation and language habits of actors and theater lecturers. The analysis seeks to show the extent to which stage speech in the 1950s acknowledged or rejected the views of linguists and theater critics, with the special focus on the Novostokavian accentuation and all its characteristics in theater.

Ključne riječi: drama, scenski govor, akcentuacija, hrvatski jezik

Key words: drama, stage speech, accentuation, Croatian

STILISTIKA

www.stilistika.org